

ACTA MUSEI REGIONALIS DEVENSIS

SARGETIA

IV

SARGETIA

IV

ACTA MVSEI REGIONALIS DEVENSIS

SARGETIA

IV

1966

Acad. C. Daicoviciu,	În loc de prefață	7
N. Vlăssă,	Douăsprezece figurine cu cap mobil de la Turdaș	9
Mircea Rusu,	Depozitul de bronzuri de la Balșa	17
Octavian Floca,	Statuile primitive antropomorfe de la Baia de Criș	41
Traian Bălan,	Tezaurul de monede dacice de la Bozeș (r. Orăștie) . . .	51
M. Valea — L. Mărghilan,	Așezarea dacică de la Cîmpuri-Surduc	65
Radu Vulpe,	Capturarea surorii lui Decebal	75
I. I. Russu,	Comorile regelui Decebal.	97
Gh. Anghel,	Un tezaur de monede de argint din secolul al XVI-lea, descoperit la Lăpușnic (r. Ilia)	109
Beniamin Basa,	Contribuții la cunoașterea situației și a frământărilor țărănești din comitatul Hunedoarei în preajma răscoalei țăranilor din anul 1784, de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan	125
Roland Schilling,	Despre unele aspecte ale producției fierului în Hunedoara în prima jumătate a secolului al XIX-lea (Pe marginea unui raport al administrației din anul 1827)	137
Constantin Enea,	Cîteva date privind lupta revoluționară a muncitorilor din regiunea Hunedoara (1914—1918)	147
M. Valea, C. Enea și Gh. I. Ioniță,	Contribuții la cunoașterea situației materiale și a frământărilor țăranimii hunedorene în timpul primului război mondial	161
Ion Frățilă,	Date privind situația maselor populare din fostul județ Hunedoara în perioada crizei economice din 1929—1933	179
Constantin Clemente	Din lirica Frontului Plugarilor	193
Gh. I. Ioniță,	Încheierea acordului de la Tebea (1935), moment important în lupta P.C.R. pentru crearea Frontului Popular Antifascist	203
Valeriu Butură,	Contribuții la studiul instalațiilor tehnice țăărănești din regiunea Hunedoara	211
Nicolae Dunăre,	Portul popular din Țara Zărandului	227

Sommaire

<i>Acad. C. Daicoviciu,</i>	Préface	7
<i>N. Vlassa,</i>	Douze statuettes à tête mobile de Turdaş	9
<i>Mircea Rusu,</i>	Le dépôt d'objets en bronze de Balşa	17
<i>Octavian Floca,</i>	Les statues primitives anthropomorphes de Baia de Criş	41
<i>Traian Bălan,</i>	Le trésor de monnaies daces de Bozeş (r. Orăştie)	51
<i>M. Valea — L. Mărghitan,</i>	L'établissement dace de Cîmpuri-Surduc	65
<i>Radu Vulpe,</i>	La capture de la soeur de Décébale	75
<i>I. I. Russu,</i>	Le trésor du roi Décébale	97
<i>Gh. Anghel,</i>	Un trésor de monnaies d'argent du XVI-ème siècle trouvé à Lăpuşnic (r. Ilia)	109
<i>Beniamin Basa,</i>	Contributions à la connaissance de la situation sociale et des agitations paysannes dans le comitat de Hunedoara, à la veille de la revolte des paysans de 1784, sous Horea, Cloşca et Crişan	125
<i>Roland Schilling,</i>	Quelques aspects de la production du fer à Hunedoara dans la première moitié du XIX-e siècle. (En marge d'un rapport de 1827 de l'Administration)	137
<i>Constantin Enea,</i>	Quelques données sur la lutte révolutionnaire des ouvriers de la région de Hunedoara (1914—1918)	147
<i>M. Valea, C. Enea et Gh. Ioniţă,</i>	Contributions à la connaissance de la situation matérielle et des mouvements paysans de Hunedoara pendant la première guerre mondiale	161
<i>Ion Frăţilă,</i>	Dates sur la situation des masses populaires de l'ancien district de Hunedoara durant la période de crise économique de 1929—1933	179
<i>Constantin Clemente</i>	Sur la poésie dans le Front Paysan	193
<i>Gh. Ioniţă,</i>	La conclusion de l'accord de Ţebea (1935), moment important de la lutte du P.C.R. pour la création du Front Populaire Anti-fasciste	203
<i>Valeriu Butură,</i>	Contributions à l'étude des installations techniques paysannes de la région de Hunedoara	211
<i>Nicolae Dunăre,</i>	Le costume populaire du Pays de Zarand	227

Publicația Muzeului Regional din Deva, purtând evocatorul nume al râului în a cărui matcă au fost — zice-se — îngropate tezaururile lui Decebal, SARGETIA, nu-și dezmente nici cu acest număr (al IV-lea) numele: merge înainte, cuprinzând în paginile ei bogățiile cercetărilor făcute de membrii Muzeului și de numeroșii săi prieteni devotați, specialiști în domeniul istoriei, arheologiei, culturii și etnografiei.

Materialul volumului e dens și variat, reflectând și preocupările autorilor, dar și specificul atât de felurit și de opulent al pământului hunedorean, acest colț al țării noastre cu străvechi și venerabile resturi ale trecutului său îndepărtat, cu tradiții și dovezi atât de grăitoare despre năpraznica luptă și muncă a maselor populare ce n-au încetat nici o dată a locui, a cultiva și apăra aceste meleaguri mai mult decât istorice, începînd de la cele dintîi licăriri de viață umană pînă în zilele noastre de binecuvîntată zidire a socialismului pașnic-creator.

Gîndul la fericitele timpuri de azi mă fură și mă duce cu vreo patruzeci-patruzeci și cinci de ani mai în urmă: la dezolanta incurie în care se afla „Muzeul” din Deva de sub tutela administrației de-atunci burghezo-moșierești. Ce eforturi, ce sisifice opintiri trebuiau făcute pentru a transforma prețioasele colecții ce se aflau, înghesuite prin unghiurile unei așa zise clădiri, într-un Muzeu, iar Muzeul într-o instituție de știință și cultură, dîndu-i drept conducător pe un specialist format la Universitatea Clujului. E actualul director pensionar (dar totuși activ) al Muzeului, Dr. Oct. Flocă. Ocrotindu-l în fașe, trasîndu-i cîmpul de activitate de viitor, directorul O. Flocă a putut să-și vadă planurile realizabile în ziua eliberării patriei, iar apoi împlinite, rînd pe rînd, în cei 20 de ani ce au urmat: organizarea unui mare Muzeu în toată accepțiunea cuvîntului, focar de cultură și educație patriotică, centru de cercetări și creații științifice în cele mai variate domenii, dar mai ales în acela al arheologiei și istoriei.

Azi, sub ochii grijulii ai fostului director, noua conducere a instituției, recrutată din elevii și colaboratorii lui (prof. Mircea Valea) duce mai departe opera începută de predecesor, cu același elan și aceleași pricepute metode de activitate.

Intre atâtea roade, volumul de studii ce iese acum din teascurile tiparului e unul dintre cele mai vrednice de laudă.

La împlinirea celor 45 de ani de când asist la nașterea și dezvoltarea viguroasă a acestei instituții, răstimp de strinsă colaborare și fructuoasă într-ajutorare dintre Muzeul de Istorie din Cluj și Muzeul din Deva, fie-mi iertat să îmi exprim și cu acest prilej, bucuria și mândria pentru ceea ce e astăzi Muzeul Regional din Deva, împărtășind tinerei generații nu numai convingerea, dar și dovada, că dacă instituția aceasta a ajuns la acest nivel și la această importanță, meritul principal îl are puterea populară instaurată în țara noastră acum două decenii sub viguroasa și înțeleapta conducere a Partidului Comunist Român.

Spre acest Partid se îndreaptă, deci, și mulțumirile și speranțele noastre ale tuturor.

acad. C. Daicoviciu
Directorul Muzeului de Istorie din Cluj

Douăsprezece figurine cu cap mobil de la Turdaș

N. Vlăssă

Pregătind un studiu mai amplu asupra plasticii de la Turdaș, am descoperit, printre cei peste 500 de idoli din loturile vechii colecții Zsófia Torma aflate în depozitele Muzeului de Istorie din Cluj, un număr de douăsprezece figurine de lut aparținând tipului cu capul modelat separat de restul trupului.

Întrucât Vladimir Dumitrescu a reluat într-un recent studiu problema figurinelor „tesalice”, în legătură cu o nou descoperită piesă de la Gumelnița¹, discutând amănunțit și legăturile tipologice cu figurinele cu capul modelat aparte din aria culturii Vinča², — am considerat util a publica într-o scurtă notă piesele înrudite tipologic de la Turdaș, pentru a fi puse la îndemîna cercetătorilor.

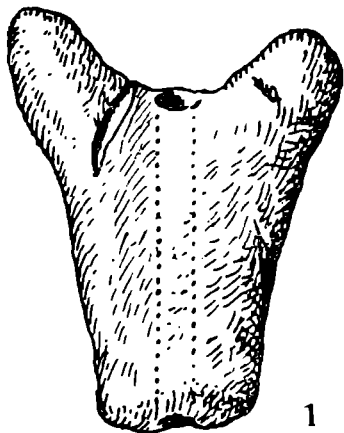
1. Figurină-*torso* avînd indicate brațele, perforată între umeri de la un capăt la celălalt, gaura servind la introducerea capului ce fusese separat modelat. Linia incizată de pe umăr — care se observă și la alte exemplare — provine foarte probabil de la sfoara cu care capul era într-un fel oarecare legat de corpul statuetei. În ori ce caz, nu ni se pare ca ea să aibă un rol ornamental.

Dimensiuni: $5,5 \times 4,2 \times 2,3$ cm. Inv. V. 8763 (Pl.A/1). Piesa a fost publicată de M. Roska, care o considera greșit (și-i dădea desenul în consecință!) drept „prototip al idolilor de lut, găurit în lungime, avînd schițate picioarele” (*sic!*)³.

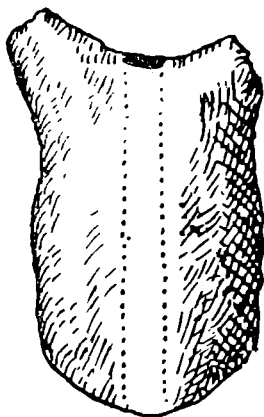
2. Figurină-*torso* din lut gălbui, fragmentară, de același tip cu precedentă.

Dimensiuni: $5 \times 3 \times 2,1$ cm. Inv. V. 8769 (Pl.A/2). Inedită.

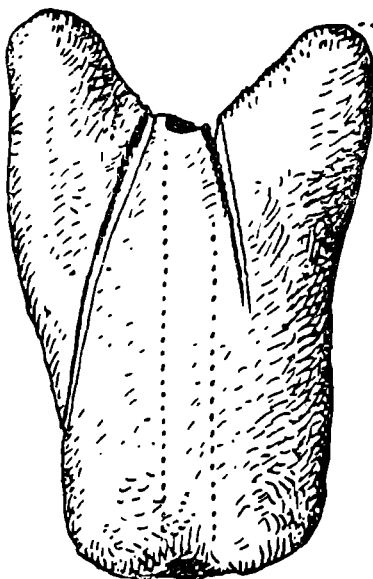
3. Figurină-*torso* din lut cenușiu-gălbui, de același tip cu precedentă. De pe umeri îi coboară mai multe linii incizate, probabil urme lăsate în lut de sforile cu care i se fixa capul⁴.

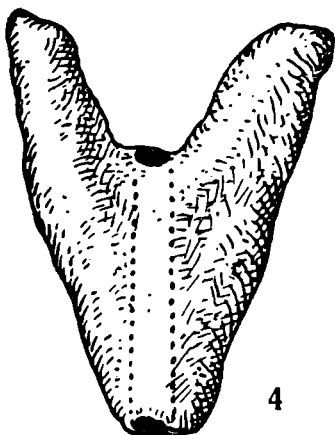
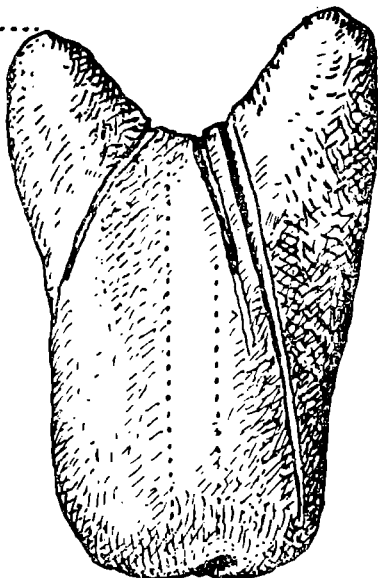
1

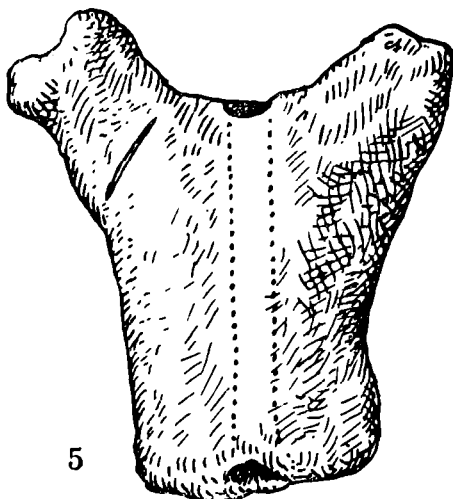
2

3

4

5

Dimensiuni: $7,3 \times 4,6 \times 2,9$ cm. Inv. V. 8761 (Pl.A/3). Inedită.

4. Figurină-torso din lut gălbui cu amestec de nisip, de același tip cu exemplarele precedente, însă cu brațele mai lungi.

Dimensiuni: $5,5 \times 4,1 \times 1,9$ cm. Inv. V. 8863 (Pl.A/4). Publicată greșit de Roska⁵.

5. Figurină-torso din lut nisipos, cărămiziu, de același tip cu nr. 1–3.

Dimensiuni: $6,4 \times 5,7 \times 2,5$ cm. Inv. V. 8762 (Pl.A/5). Inedită.

6. Figurină schematizată, avînd indicate mîinile și picioarele, perforată de la un capăt la altul. Este lucrată din lut castaniu deschis.

Dimensiuni: $3,6 \times 3 \times 1,2$ cm. Inv. V. 8765 (Pl. B/6). Publicată de Roska, care o considera „prototip al idolilor de lut, avînd indicate picioarele și brațele”⁶.

7. Figurină cu totul asemănătoare precedentei.

Dimensiuni: $4,6 \times 3,6 \times 1,8$ cm. Inv. V. 8764 (Pl. B/7). Publicată de Roska⁷.

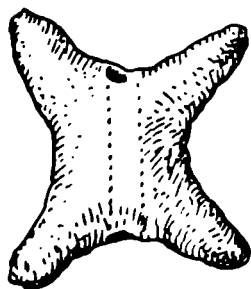
8. Figurină cruciformă din lut gălbui, înrudită tipologic cu cele de tip torso, de care se deosebește însă prin adăugarea unui „gît” și dispunerea laterală a brațelor. Perforată de la un capăt la celălalt.

Dimensiuni: $4,9 \times 4,5 \times 1,5$ cm. Inv. V. 8935 (Pl. B/8). Inedită.

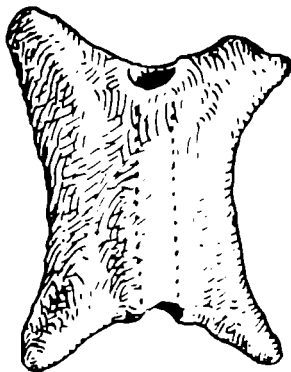
9. Figurină fragmentară, cu capul separat lucrat. În față are modelați sînii, iar pe spate îi sînt schițate două linii în relief indicînd, eventual, părul împletit în cozi. O piesă aproape identică se cunoaște de la Cernavoda⁸, iar un exemplar întrucîtva asemănător îl constituie prima figurină de tip tesalic de la Gumelnița⁹.

Dimensiuni: $3,2 \times 5,1 \times 1,5$ cm. Inv. V. 8876 (Pl. B/9). Inedită.

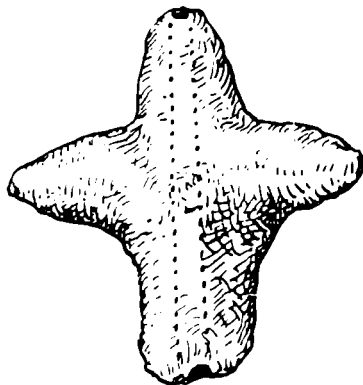
10. Figurină fragmentară din lut cenușiu. Corpul mai realist modelat, brațele și picioarele într-o corectă dispunere anatomică. Din păcate, atît brațele, cît și picioarele sînt numai fragmentar păstrate. Se pare că figurina ședea pe ceva, poate un fel de „tron” din spătarul căruia se mai păstrează urme pe dosul piesei. Pe piept e decorată cu două șiruri de împunșături rotunde, indicînd probabil detalii ale îmbrăcăminteii, iar pe umeri are incizate cîteva linii. În gaura dintre umerii figurinei se mai păstrează

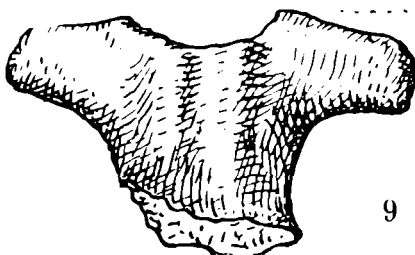
6

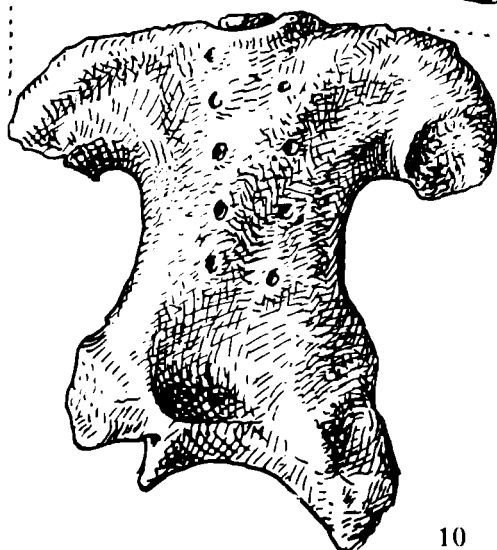
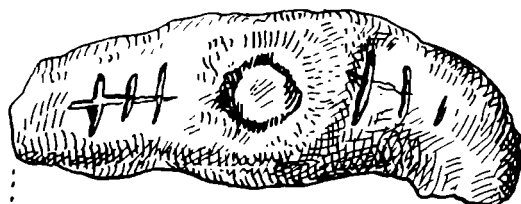
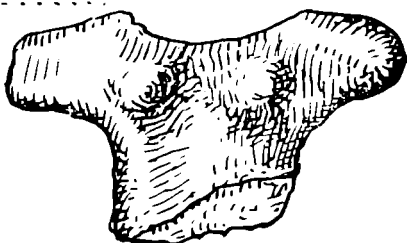
7

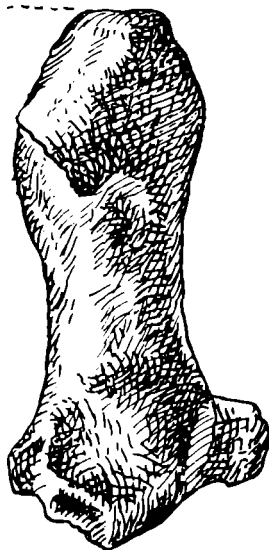
8

9

10

un rest, bine înțepenit, din cepul-„gît”, din lut, al capului ce fusese modelat aparte.

Dimensiuni: 7,6 × 7,1 × 3,3 cm. Inv. VI. 356 (Pl. B/10).
Inedită.

11. Fragmentul unei figurine de același tip cu precedenta, lucrată dintr-un lut fin, cenușiu. Între umeri o gaură puțin adâncă, în care se introducea gîtul capului mobil.

Dimensiuni: 3,8 × 5,2 × 2,2 cm. Inv. V. 8896 (Pl. C/11).
Inedită.

12. Figurină antropomorfă stilizată, de formă aproximativ bitronconică, prevăzută cu două rudimente laterale indicînd brațele (unul din ele s-a rupt). Figurina e străpunsă în lung de o gaură în care se introducea capul. Liniile incizate ce o îmbracă, încrucișîndu-se pe „pieptul” și „spatele” ei, se pot lega, eventual, de ideea unei eșarfe. Inciziile scurte dispuse pe „gîtul” idolului n-ar fi exclus să indice pandantivele unui colier.

Dimensiuni: 6 × 4,6 × 3,9 cm. Inv. V. 9425 (Pl. C/12).
Piesa a fost publicată de Roska, care o considera „perlă de lut de forma unui vâscior”¹⁰.

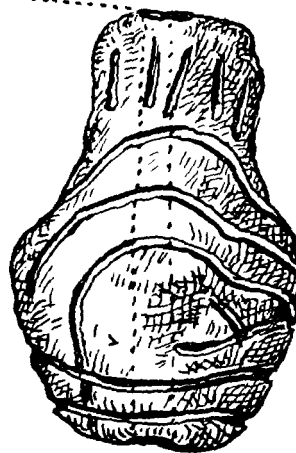
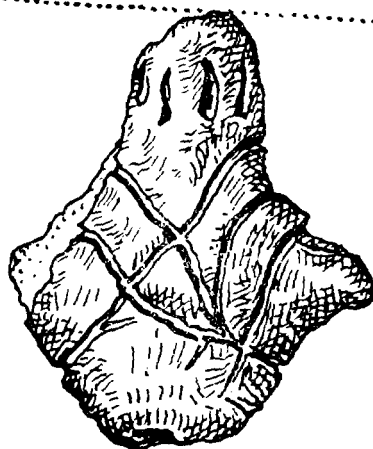
★

Tipologie. Numerele 1—5 (Pl. A/1—5) aparțin aceluiași tip, cu o mică variație dată de piesa cu brațele puțin mai lungi (Pl. A/4). Piese de la numerele 6—7 (Pl. B/6—7) alcătuiesc un tip aparte, cu marcarea brațelor și picioarelor. Piesa din Pl. B/8 aparține unui alt tip, cu marcarea „gîtului”. Toate aceste piese, ca de altfel și idolul din Pl. C/12, au însă un element comun: gaura ce le străpunge de la un capăt la celălalt. Figurina din Pl. B/9 are o gaură mare, ovală, între umeri, iar exemplarele din Pl. B—C/10—11, înrudite tipologic, au între umeri o gaură rotundă, puțin adâncă.

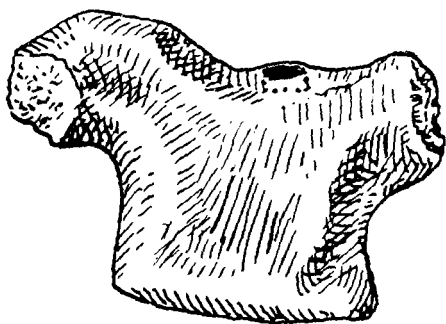
★

Din păcate, ca și pentru întreaga colecție Zsófia Torma provenind de la Turdaș, pentru piesele noastre lipsesc ori ce fel de precizări stratigrafice, neștiindu-se cu ce materiale ceramice au apărut împreună, neexistînd deci, din acest punct de vedere, nici măcar posibilitatea unor racordări stratigrafico-cronologice cu alte așezări ale aceleiași culturi din Transilvania.

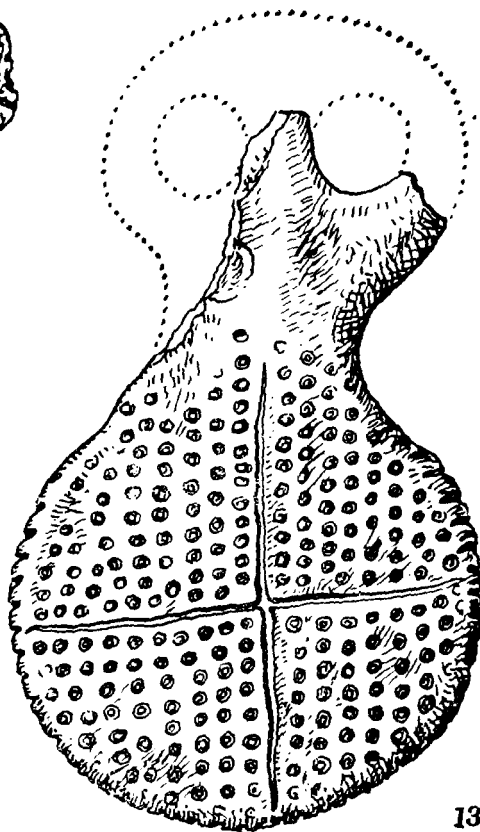
Avînd în vedere numărul mare al figurinelor, cu capul modelat aparte de trunchi, descoperite la Turdaș (12 piese!), se ridică — credem — încă-

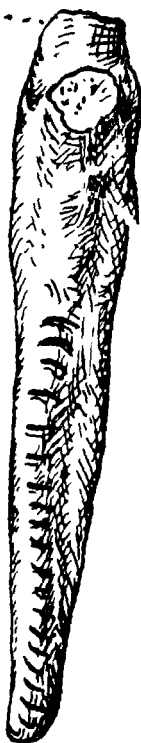
12

11

13

FIGURINE DE TIP „TESALIC“ ȘI FIGURINĂ DE TIP TROIAN DE LA TURDAS

www.mcdr.ro / www.cimec.ro

odată întrebarea dacă originea tipului nu cumva e de căutat în regiunea dunăreană¹¹? În ori ce caz, idolii se înscriu organic în mulțimea plasticii turdășene, iar din tipurile reprezentate în Pl. B/9 și Pl. B—C/10—11 se cunosc la Turdaș și exemplare cu capul modelat *împreună* cu trunchiul.

Evident — în altă ordine de idei vorbind — nu vrem să negăm prin aceasta înrudirile clare ale plasticii turdășene cu Tesalia și, mai ales, cu regiunea egeeană și microasiatică. Pentru legăturile cu ultima regiune pomenită, amintim un idol de tip troian, „en violon”, de la Turdaș, neidentificat ca atare pînă acum, din cauza stării fragmentare.

Idol „en violon” din lut cenușiu-gălbui, fragmentar în partea superioară, reconstituit însă în desen (Pl. C/13). Discul de lut ce întruchipează corpul idolului e împărțit prin două linii zgîriate în cruce în patru cîmpuri de mărime inegală. Marginea discului e decorată cu creștături, iar cîmpurile delimitate de brațele crucii au fost umplute cu cerculețe mărunte, imprimate cu ajutorul unui instrument în formă de mic tub.

Dimensiuni: 9,2 × 6,1 × 1,5 cm. Inv. V. 9404. Piesa a fost publicată de Roska, care — nedîndu-și seama că e un idol de tip troian — a denumit-o „obiect circular de lut prevăzut cu o prelungire pentru atîrnat, împodobit, cu gaura mînerului ruptă”¹².

Apariția idolului de tip troian la Turdaș aduce un argument în plus în sprijinul legăturilor cu plastica Mediteranei orientale (Cicladele) și Anatoliei apusene (Troia, Yortan). În cazul că piesa provine din straturile mai vechi ale așezării, se ridică problema dacă nu cumva tipul idolilor „en violon” a fost transmis culturilor învecinate mai tîrziu (Cucuteni, Tiszapolgár, Bodrogkeresztúr) tocmai printr-o filieră Vinča-Turdaș?

Din punct de vedere al cronologiei absolute, idolul de la Turdaș nu oferă o datare mai strînsă, exemplarele înrudite de la Troia (prezente în fazele Troia II—V) fiind databile între 2600—1900 î.e.n. (după cronologia lui Blegen, acceptată în linii generale și de K. Bittel). Întrucît însă idoli înrudiți tipologic cu cei troiani au apărut și la Thermi (Lesbos) — sincron, în mare, cu Troia II — , iar restul plasticii turdășene își găsește cele mai bune analogii în Troia II (2600—2300 î.e.n.) și III (2300—2200 î.e.n.), credem că și datarea idolului nostru poate fi restrînsă pe durata acestor două faze (Troia II—III, 2600—2200 î.e.n.)¹³.

Note

- ¹ Vl. Dumitrescu, *O nouă statueta de tip tesalic descoperită la Gumelnița*, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 245–257. Cf. și *Dacia*, VII–VIII, 1937–1940, p. 97–102 și *SCIV*, VIII, 1957, p. 89–102, precum și *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 443–453.
- ² Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 250, 254–255.
- ³ M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, pl. CXXXVII/1.
- ⁴ Nu credem că aceste urme să reprezinte „eșarfe”, element ornamental cunoscut pe unele tipuri de figurine neo-eneolitice de la noi și din străinătate. Cf. Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 251, n. 1.
- ⁵ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXXXVII/2.
- ⁶ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXXXVII/4.
- ⁷ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXXXVII/3.
- ⁸ Cf. *Materiale*, VI, 1959, p. 100, fig. 2/4 și Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 247, fig. 2/7.
- ⁹ Cf. Vl. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 247, fig. 2/3.
- ¹⁰ M. Roska, *op. cit.*, pl. CXXIX/21.
- ¹¹ Cf. pentru această părere I. Nestor, în *RIR*, XI–XII, 1941–1942, p. 435–436; *contra*, Vl. Dumitrescu, în *SCIV*, XI, 2, 1960, p. 253, n. 2. Lui Vl. Dumitrescu i-a scăpat din vedere un idol înrudit tipologic cu cei „tesalici”, provenind de la Vădastra, cf. *Materiale*, VII, p. 60, fig. 3/2; cf. și recenta lucrare a lui J. Makka, *Die balkanischen, sog. kopflosen Idole*, în *ActaArch*, XIV, 1962, p. 1–24. În săpăturile efectuate în 1962 la Zorlențul Mare au apărut nouă idoli absolut asemănători celor de la Turdaș (inf. M. Moga). Vezi și B. Jovanović și J. Glišić, în *Starinar*, N. S., XI/1960, Belgrad, 1961, p. 140–142 și p. 119, fig. 8/28–29, p. 123, fig. 15, p. 125, fig. 18/c.
- ¹² M. Roska, *op. cit.*, pl. CXXIX/20.
- ¹³ Pentru datele asupra idolilor de tip troian, cf. Vl. Dumitrescu, *Hăbășești*, 1954, p. 415–416, cu bibliografia.

Douze figurines à tête mobile, provenant de Turdaș

Résumé

Présentation de douze figurines de Turdaș, percées entre le épaules d'un orifice pour l'introduction de la tête, modelée séparément du tronc.

Etant donné la fréquence de ces pièces à Turdaș, l'auteur expose quelques considérations sur l'origine et la diffusion du type. Une figurine de type troyen, „en violon”, découverte dans la même localité, est également présentée.

Depozitul de bronzuri de la Balșa

Mircea Rusu

Datorită bogăției solului și subsolului, ori a poziției sale geografice favorabile, avînd ca axă hidrografică valea mijlocie a Mureșului, ce adună în matca sa o serie întreagă de râuri și văi de mai mare sau mai mică importanță, regiunea Hunedoara a fost locuită intens din cele mai vechi timpuri. Fertilitatea văii Mureșului, precum și aurul, argintul, fierul și alte bogății au contribuit în mod substanțial ca unele formațiuni sociale ce s-au succedat în această regiune, în anumite epoci, să joace un rol economic, politic și social precumpănitor față de alte regiuni ale Transilvaniei. Pentru exemplificare este suficient să amintim că cele mai numeroase descoperiri izolate și tezaure de aur din epoca bronzului ori Hallstatt s-au făcut tocmai în această regiune, iar mai târziu, atît cetățile dacice din munții Orăștiei (Costești, Piatra Roșie, Grădiștea Muncelului etc.), cît și importante centre din epoca romană (Ulpia Traiana, Apulum, Ampelum etc.) au fost plasate tot pe acest teritoriu. Cercetările arheologice efectuate în regiunea Hunedoara, mai ales în ultimele decenii, au adus contribuții de o importanță deosebită, nu numai pentru cunoașterea trecutului îndepărtat al acestei regiuni, ci chiar al patriei noastre. Cu toate acestea, unele zone ale regiunii, în special versantul sudic al Munților Apuseni, din care coboară văi ce au fost în antichitate destul de intens locuite, au rămas puțin cercetate din punct de vedere arheologic. Printre acestea se enumeră și valea Geoagiului, despre a cărei bogăție în urme arheologice ne stau mărturie doar numeroasele descoperiri întîmplătoare, fără ca ele să fi fost valorificate științific prin cercetări sistematice. Una dintre aceste descoperiri întîmplătoare care merită să fie semnalată în literatura de specialitate este depozitul de bronzuri de la Balșa.

Comuna Balșa, r. Orăștie, este situată la cca 30 km nord de Mureș, pe partea dreaptă a văii Geoagiului. Dintre descoperirile arheologice mai

vechi făcute în hotarul acestei comune amintim doar faptul că în jurul anului 1870 la „Piatra Șincuișului” au fost găsite obiecte de bronz, dar, necunoscându-li-se importanța au fost distruse¹.

Depozitul de bronzuri pe care-l prezentăm mai jos, a fost găsit la suprafață, cu ocazia unei vânători, în apropiere de „Stînca Șincuișului” de către Iosif Boca și Augustin Boca, care le-au donat Muzeului raional Orăștie în ziua de 3. II. 1955².

Descrierea obiectelor

1. *Celt de tip transilvănean* cu corpul masiv și tăișul drept (Pl. I/5). De sub bordura ușor îngroșată a găurii de înmănușare pornește o toartă scundă, pe vârful căreia se observă ciotul de turnare. Fețele laterale sînt ornamentate cu cîte două triunghiuri adîncite ce au laturile lungi ușor reliefate. Celtul a fost rupt în două încă din vechime. Liniile, ca și ciotul de turnare au fost șterse în cea mai mare parte din cauza întrebuințării îndelungate, sau intenționat. Gaura de înmănușare, ovală în secțiune, se adîncește 7,5 cm în corpul celtului. Patina verde-deschisă este acoperită pe alocuri de o pojghiță subțire, calcaroasă, provenită probabil de la descompunerea calcarului din lutul galben, în care se pare că a fost depus depozitul, după cum dealtfel ar rezulta și din urmele de lut păstrate în interiorul găurii de înmănușare.

Dimensiuni: lungimea 12,8 cm; grosimea $4 \times 2,8$ cm; lățimea tăișului 5,4 cm; diametrele găurii de înmănușare $4,5 \times 4$ cm. Greutatea 384 g.

2. *Celt de același tip*, dar mai zvelt, cu tăișul rupt într-un colț (Pl. I/8). Triunghiurile sînt mai bine conturate prin linii reliefate, iar vîrfurile lor ușor rotunjite. Patina verde închisă, cu luciu metalic, este de asemenea acoperită pe alocuri de aceleași pete calcaroase.

Dimensiuni: lungimea 12 cm; grosimea $3,8 \times 3,4$ cm; lățimea tăișului 4,6 cm; diametrele găurii de înmănușare $4,7 \times 3,8$ cm; adîncimea găurii de înmănușare 8 cm. Greutatea 298 g.

3. *Celt de același tip*, cu tortița frîntă în două și tăișul lipsă (Pl. I/4). Vîrfurile triunghiurilor fiind tăiate prin linii de demarcare proeminente, marchează și mai clar cele două părți (superioară și inferioară)

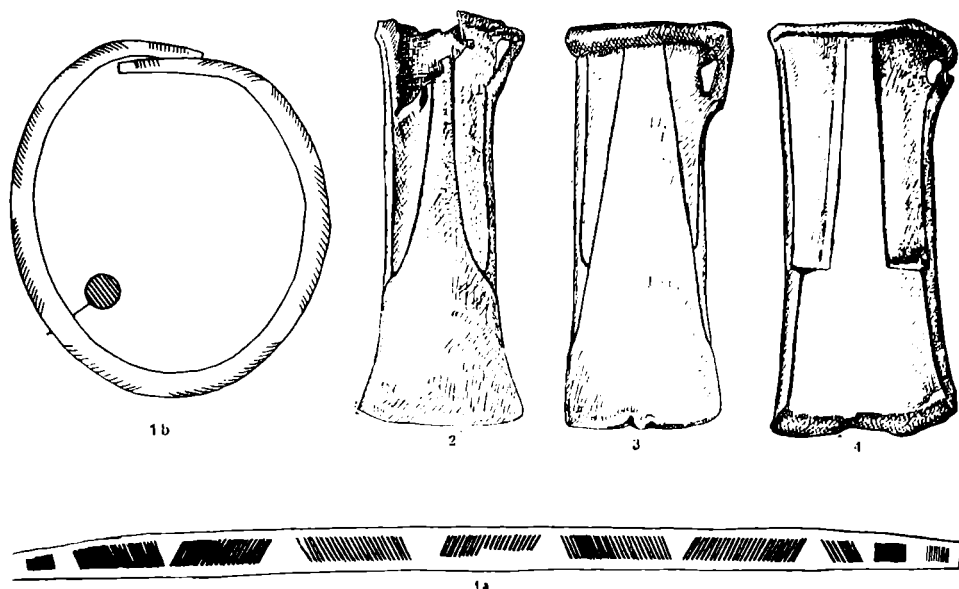
ale celtului, care își păstrează însă forma lui masivă și greoaie. Patina verde închisă este ștearsă pe alocuri.

Dimensiuni: lungimea 10,5 cm; lățimea $4,4 \times 3$ cm; lățimea tăișului 4,8 cm; diametrele găurii de înmănușare $4,6 \times 3,9$ cm; adâncimea găurii de înmănușare 6 cm. Greutatea 356 g.

4. *Celt de același tip*, una din fețele laterale ruptă parțial, dar cu tăișul lat și ușor arcuit (Pl. I/6). Triunghiurile au vârfurile ușor rotunjite fiind despărțite în două de câte o linie verticală reliefată. La vârful torșii se observă bine ciotul de turnare. Patina verde-deschisă, cu luciu metalic, este ștearsă pe alocuri. Pe fețele laterale, dar mai ales în interiorul găurii de înmănușare se observă găuri mici provenite de la bulele de gaze ce s-au spart după ce celtul a fost turnat.

Dimensiuni: lungimea 11 cm; grosimea $3,9 \times 3$ cm; lățimea tăișului 5,8 cm; diametrele găurii de înmănușare 4,9 cm; adâncimea ei, 6,8 cm. Greutatea 313 g.

Pl. I. DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA BALȘA.

5. *Celt de același tip*, cu partea superioară a uneia dintre fețele superioare lipsă, (Pl. I/2). Deși mult mai mic decât cele precedente, păstrează forma clasică a tipului, dar prin ușoara lățire a tăișului pare mai zvelt. La acest exemplar se observă clar cum prin procedee tehnice noi (subțierea pereților și adîncirea găurii de înmănușare etc.) se fac importante economii de materie primă, reducîndu-se greutatea la jumătate față de alte piese similare ale aceleiași variante. Patina verde-deschisă, mată, are pete de nuanță mai închisă sau este ștearsă pe alocuri.

Dimensiuni: lungimea 10,5 cm, grosimea $3 \times 2,5$ cm; lățimea tăișului 4,1 cm; diametrele găurii de înmănușare 3,5 cm; adîncimea ei 6 cm. Greutatea 149 g.

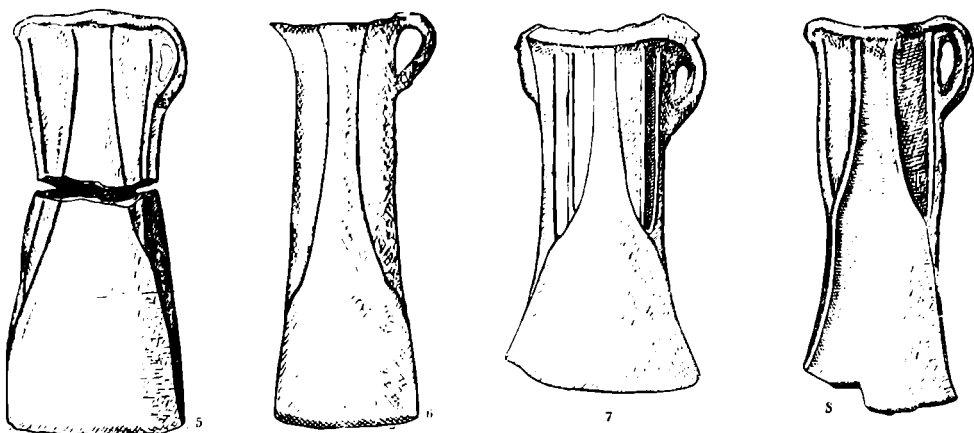
6. *Celt de același tip*, dar triunghiurile care-l împodobesc sînt abia schițate, în schimb, laturile lungi, dinspre interior, se prelungesc pînă aproape de tăiș (Pl. I/3). Patina verde-închisă, pămîntie, este ștearsă în cea mai mare parte. Ciotul de turnare de pe vîrful tortiței a fost ciocănit.

Dimensiuni: lungimea 10 cm, diametrele găurii de înmănușare $4 \times 3,3$ cm; lățimea $3,5 \times 2,3$ cm; lățimea tăișului 4 cm, adîncimea găurii de înmănușare 7 cm. Greutatea 198 g.

7. *Celt de același tip*, cu bordura găurii de înmănușare puțin reliefată. Triunghiurile sînt redată prin linii ce pornesc (ușor curbate),

Pl. I.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA BALȘA.

de sub bordură pînă spre tăiș și de marginile celtului. Patina verde deschisă este ștearsă pe alocuri (Pl. I/6).

Dimensiuni: lungimea 12,2 cm, grosimea $3,5 \times 2,7$ cm ; lățimea tăișului 4,2 cm ; adîncimea găurii de înmănușare 6,5 cm. Greutatea 260 cm.

8. *Partea inferioară* dimpreună cu tăișul unui celt din același tip cu cele precedente. Patina verde-deschisă cu luciu metalic, păstrează pe alocuri pete de pojghiță calcaroasă și pămînt (Pl. I/9).

Dimensiuni: lungimea 6 cm ; lățimea 3,5 cm ; grosimea 2 cm ; lățimea tăișului 5 cm. Greutatea 159 g.

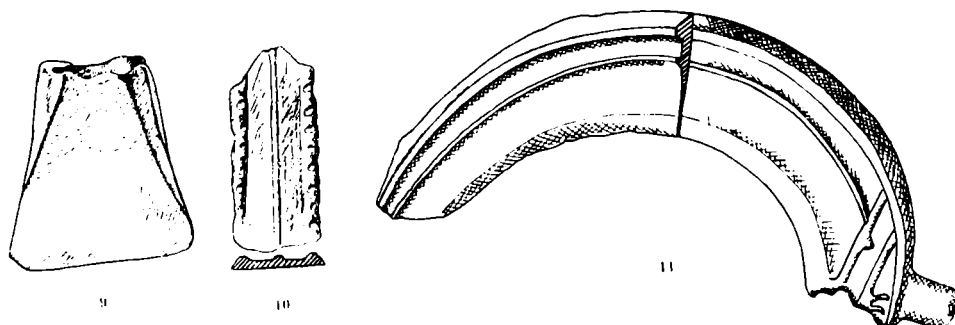
9. *Seceră cu minierul în formă de cîrlig*, al cărui vîrf a fost rupt încă din vechime. Muchia secerii este puternic îngroșată, iar la punctul unde se face curbura se observă clar ciotul de turnare. Vîrfurile secerii a fost rupt recent și trecut prin foc (probabil de descoperitor). Tăișul este bine ascuțit, prezentînd urme evidente de ciocnire. Patina verde-deschisă este ștearsă pe alocuri (mai ales în porțiunea trecută prin foc) (Pl. I/12).

Dimensiuni: lungimea 23 cm, lățimea maximă 6 cm ; grosimea muchiei 0,6 cm, iar a tăișului 0,1 cm. Greutatea 237 g.

10. *Seceră cu limbă la mîner și prag*, al cărui mîner însă lipsește. Muchia este reliefată printr-o nervură bine conturată, sub care, pe lama arcuită a tăișului, este redată o altă nervură, mai puțin proeminentă. Din

Pl. I.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA BALȘA.

nervurile care încadrau mînerul se mai păstrează doar vîrfurile lor. Pragul este bine redat și a fost ciocănit recent. Tăișul prezintă urme de ciocănire, fiind bine ascuțit. Întreaga piesă a fost trecută prin foc și de aceea are o culoare pămîntie, astfel că nu se mai poate preciza culoarea inițială a patinei (Pl. I/11).

Dimensiuni: lungimea 15 cm, lățimea 3,5 cm; grosimea muchiei 0,5 cm și a tăișului 0,1 cm. Greutatea 103 g.

11. *Fragment de mîner de la o seceră cu limbă la mîner*. Nervurile care marchează marginile mînerului sînt reliefate și împodobite cu mici alveole, în schimb, nervura mediană este mai puțin reliefată. Patina verde deschisă cu luciu metalic (Pl. I/10).

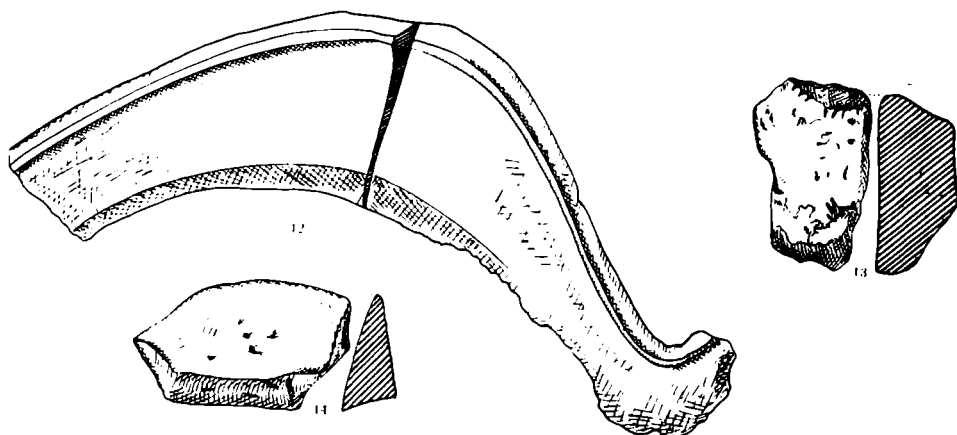
Dimensiuni: lungimea 5,8 cm, lățimea 2,4 cm; grosimea $0,4 \times 0,2$ cm. Greutatea 14 g.

12. *Brățară rotundă în secțiune*, cu vîrfurile subțiate, împodobită cu grupe de benzi de linii incizate vertical sau oblic, astfel că rămîn porțiuni mici, neornamentate. Patina, de culoare pămîntie, este ștersă în cea mai mare parte (Pl. I/1—1 a).

Dimensiuni: lungimea desfășurată 30 cm; grosimea $0,3 \times 0,7$. Greutatea 64 g.

Pl. I.

DEPOZITUL DE BRONZURI DE LA BALȘA.

13. *Fragment de turtă de bronz*, de formă trapezoidală în secțiune, cu patina verde-deschisă (Pl. I/13).

Dimensiuni: $5,5 \times 4 \times 2,3$ cm. Greutatea 290 g.

14. *Fragment de turtă de bronz*, de formă triunghiulară în secțiune. Patina cenușiu-argintie, cu luciu metalic (Pl. I/14).

Dimensiuni: $6,5 \times 4 \times 1$ cm. Greutatea 138 g.

Din compoziția depozitului rezultă că el este alcătuit din unelte (8 cel-turi, 3 fragmente seceri), un obiect de podoabă (brățară) și două fragmente de turte din bronz. Cea mai mare parte a obiectelor nu mai puteau fi folosite și de aceea au fost destinate topirii. Având în vedere compoziția și greutatea depozitului (aproape 3 kg) credem că el a aparținut unui meșter ambulant, care, datorită unor motive pe care vom încerca să le analizăm mai jos, l-a ascuns, în special pentru valoarea lui intrinsecă.

Încadrarea tipologică și cronologică

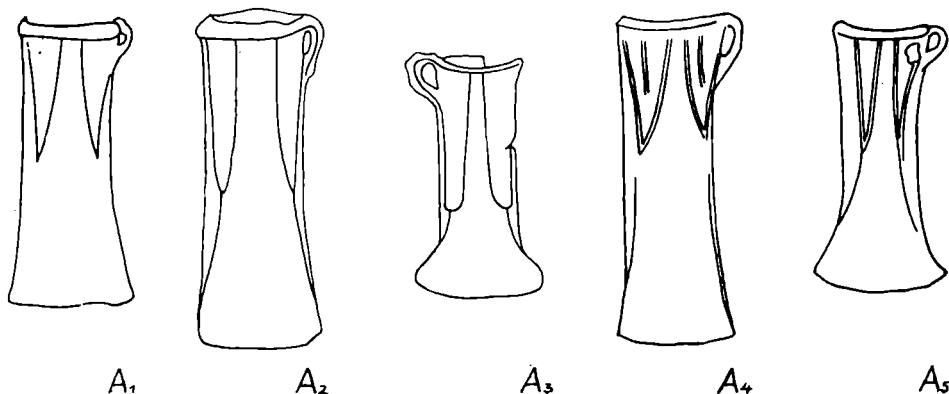
Prin faptul că depozitul de la Balșa se prezintă ca o descoperire unitară, fiind alcătuit din obiecte caracteristice, dintre care mai ales celturile de tip transilvănean formează o adevărată serie tipologică, se ușurează mult încadrarea lui tipologică. Pornind de la această trăsătură caracteristică a depozitului, precum și de la repetatele încercări de sistematizare tipologică, ori de prezentări ale ariei de răspîndire ale celturilor și secerilor de tip transilvănean făcute pînă acum³, vom încerca să stabilim principalele variante ale acestor tipuri, prezentînd în același timp liste mai complete ale localităților din România unde au fost găsite astfel de piese, precum și hărți de răspîndire ce ilustrează frecvența și aria lor de răspîndire.

Din punct de vedere tipologic cele peste 350 celturi de tip transilvănean găsite pe teritoriul țării noastre, pot fi împărțite, bazîndu-ne pe trăsăturile specifice pe care le prezintă, în trei variante principale: A, B și C. Seria tipologică a fiecărei variante principale cuprinde mai multe variante, dar noi prezentăm doar cinci din verigile principale ale lanțului evolutiv pe care-l parcurge fiecare variantă (cu excepția variantei principale C, la care am mai adăugat, fără să dăm lista localităților, și variantele ce se datează în Hallstattul timpuriu).

Varianța principală A (A_{1-5}) se caracterizează prin redarea celtului într-o formă masivă, cu bordura găurii de înmănușare (ovală în secțiune) ușor îngroșată și răsfrintă spre exterior (Fig. 1). Cele două fețe ale celtului sînt ornamentate cu triunghiuri al căror vîrf în unele cazuri (A_3), este ușor rotunjit, sau chiar tăiat. Triunghiurile sînt redade fie prin adîncire în corpul celtului, fie prin linii reliefate ce marchează astfel acest ornament stereotip, atît de caracteristic întregii serii tipologice a variantei principale A. Uneori, triunghiul este împărțit în două de o linie reliefată verticală (A_4). La varianta A_2 prin prelungirea uneia dintre laturile lungi ale triunghiului, pînă spre tăiș, se redă aparent o formă mai suplă corpului, deși în esență celtul își păstrează masivitatea inițială. La primele variante tăișul este drept și mai bont, iar la ultimele e arcuit și ascuțit, în timp ce corpul are o formă mai zveltă. Din punct de vedere cronologic primele trei variante (A_{1-3}), prin repetata lor apariție în depozite de bronzuri aparținătoare grupei Uriu-Domănești, se datează la sfîrșitul epocii bronzului (Bronz D sec. XIII î.e.n.), pe cînd ultimele verigi ale seriei (A_{4-5}) prin trăsăturile specifice pe le prezintă (redarea prin linii reliefate ale triunghiurilor, arcuirea gurii și a tăișului, forma mai suplă etc.), precum și datorită faptului că apar mai ales în depozite ce aparțin grupei Cincu-Suseni, se datează cu precădere la începutul epocii fierului (Hallstatt A₁, sec. XII î.e.n.), uneori însă, celturile din varianta A_4 apar în depozite ce se datează la limita dintre cele două grupe de depozite. După cîte s-a putut observa pînă în

Fig. 1.

CELTURI DE TIP TRANSILVĂNEAN, VARIANTA PRINCIPALĂ A.

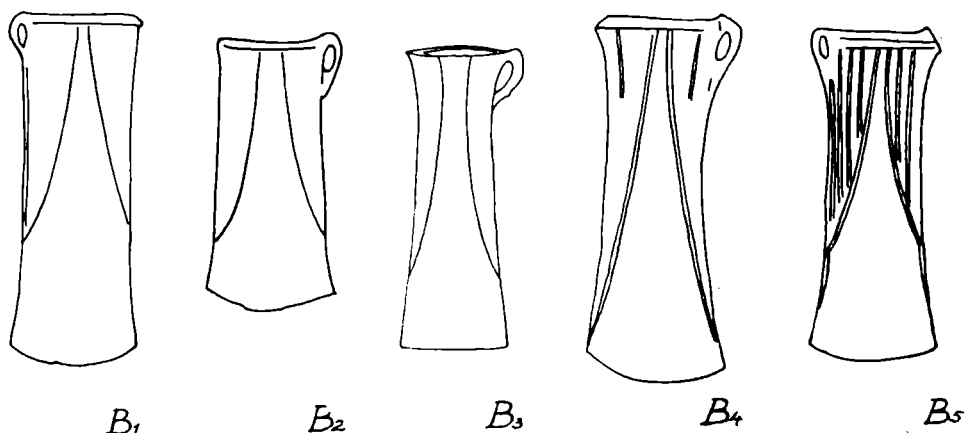

prezent, varianta A_5 încheie seria tipologică a variantei principale A, întrucît nu cunoaştem tipuri de celturi din grupele următoare de depozite de bronzuri⁴ (Hallstatt A_2 —C) care ar putea indica o derivare sau o dezvoltare a lor din această variantă. Celturile din varianta principală A sînt cele mai numeroase, cuprinzînd peste 50% din numărul total al celturilor de tip transilvănean, de pildă, numai celturi din varianta A_1 şi A_2 s-au găsit în aproape 90 localităţi, indicînd nu numai frecvenţa lor numerică ori răspîndirea teritorială, ci şi o preferinţă, uşor explicabilă pentru aceste celturi ce se înscriu printre cele mai vechi din Transilvania.

Varianta principală B prezintă în esenţă aceleaşi caracteristici ca şi cea precedentă, deosebiri constau în primul rînd, în felul cum sînt redată triunghiurile ce ornamează cele două feţe laterale ale celturilor (Fig. 2). Laturile lungi ale triunghiurilor le constituie pe de o parte marginile feţelor laterale ale celtului, iar pe de altă parte, liniile mediane ce pornesc de sub bordura găurii de înmănuşare şi coboară, mai mult sau mai puţin spre tăiş unindu-se într-un unghi ascuţit, sau uşor rotunjit. Baza triunghiului o formează în mod constant bordura găurii de înmănuşare. La variantele B_4 şi B_5 liniile mediane, ca şi liniile verticale ce umplu golul triunghiului sînt redată întotdeauna în relief. Variantele B_1 şi B_2 sînt de obicei mai masive şi mult mai grele decît celelalte (B_{3-5}) care, fiind mai suple şi avînd

Fig. 2.

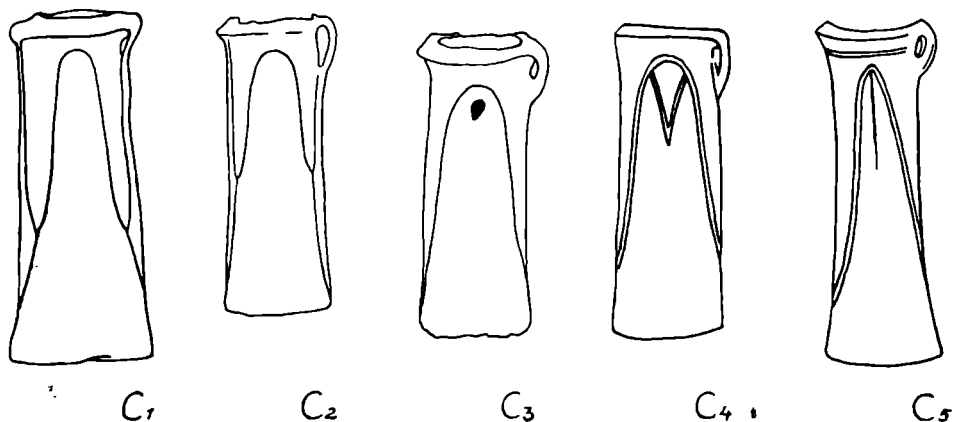
CELTURI DE TIP TRANSILVĂNEAN VARIANTA PRINCIPALĂ B.

gaura de înmănușare mai adîncă și mai largă, iar pereții ei mai subțiri, sînt mai ușoare. Aceste inovații tehnice introduse de către meșteri în urma experienței acumulate reduc greutatea celturilor cu scopul bine definit de a face importante economii de materie primă, pentru a o întrebuința la turnarea altor obiecte, arme, obiecte de podoabă etc. Din punct de vedere cronologic, primele trei variante (B_{1-3}) intrînd în mod constant în compoziția depozitelor de bronzuri din grupa Uriu-Domănești, se datează la sfîrșitul epocii bronzului, în timp ce ultimele două variante (B_{4-5}) se găsesc de obicei în depozitele ce aparțin grupei Cincu-Suseni.

Varianta principală C are ca prototip exemplarele din varianta A, dar de data aceasta liniile mediane de pe fețele celturilor, ce alcătuiesc laturile triunghiurilor, sînt unite printr-o arcadă, care, la variantele C_{3-5} devine complet independentă alcătuiind un motiv ornamental de sine stătător, redînd astfel, dimpreună cu marginile celtului, unghiuri ascuțite și nu triunghiuri (Fig. 3). La unele exemplare din varianta C_3 pentru a se fixa mai bine lemnul în gaura de înmănușare, cu ajutorul unui cui, pe una din fețele laterale ale celtului este rezervată o gaură circulară, sau ovală, ce se plasa în mod obișnuit imediat sub arcadă. Pe fața opusă a celtului, la multe exemplare se mai păstrează doar o alveolă în formă de sîmbure de migdală, care nemai avînd un scop practic (fiînd însă redată pe valva tiparului), a rămas ca un motiv ornamental ce împodobește celtul. Această variantă (C_3) a fost denumită de I. Nestor și M. Petrescu-Dîmbovița „variantea răsăriteană a celtului de tip transilvănean” spre a o deosebi de

Fig. 3. CELTURI DE TIP TRANSILVĂNEAN, VARIANTA PRINCIPALĂ C.

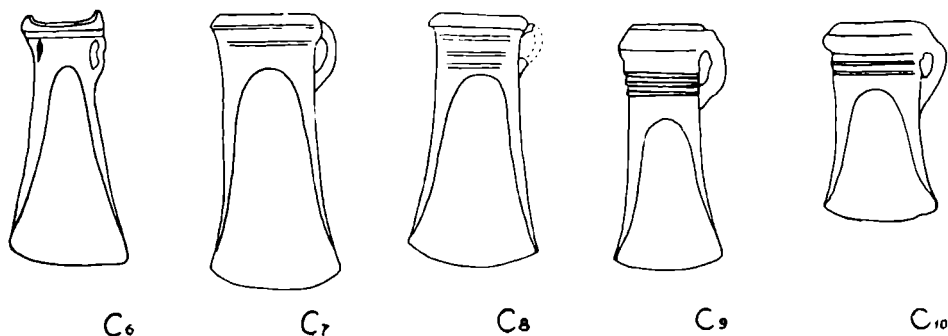

celturile răsăritene propriu-zise, mult mai mici, dar care de asemenea au pe una sau chiar pe amîndouă fețele laterale, imediat sub arcadă, una ori două găuri pentru fixarea lemnului în gaura de înmănușare.⁵ La variantele C_{4-5} arcele sînt redată prin linii reliefate, iar în unele cazuri, în partea superioară a ei, sînt redată, tot prin linii reliefate, diferite motive ornamentale (triunghiuri etc.). La varianta C_5 corpul este mai suplu, avînd gura și tăișul ușor arcuit. Bordura găurii de înmănușare este îngroșată apropiindu-se de forma unui manșon. Ultimele variante (C_{3-5}) formează prototipul altor variante (C_{6-10}), care prin formă, ornamentație și alte trăsături specifice (suferind bineînțeles anumite modificări tehnice de amănunt), vor dăinui timp îndelungat (Fig. 4). Se pare că această lungă viațuire ce se eșalonează pe tot parcursul Hallstattului timpuriu (A_1-B_2), s-ar putea explica prin faptul că forma acestui tip de celt devenise cea mai practică astfel că timp de cîteva sute de ani, în afara de reducerea dimensiunilor, împodobirea cu anumite motive ornamentale specifice perioadei respective, nu s-a mai simțit nevoia de modificări substanțiale, care să schimbe radical trăsăturile specifice ale tipului. Deoarece analizarea fiecărei variante în parte (C_{7-10}) cu încadrarea ei cronologică și urmărirea ariei de răspîndire ar depăși cu mult cadrul acestei lucrări, ne mărginim doar să dăm cîteva exemple pentru fiecare grupă de depozite⁶.

Privind în ansamblu diferitele variante ale celturilor de tip transilvănean, vom constata că ele apar la sfîrșitul epocii bronzului, fără a cunoaște deocamdată un prototip transilvănean din care ar putea fi derivate⁷. Faptul că se constată apariția acestui tip într-o formă bine definită care nu va suferi transformări substanțiale pe tot parcursul lanțului evolutiv, se pare

Fig. 4.

CELTURI DE TIP TRANSILVĂNEAN, VARIANTA PRINCIPALĂ C.

că trebuie explicat prin progresele tehnice considerabile realizate în această perioadă, când apar și alte tipuri de obiecte ce nu le găsim în etapele premergătoare, de pildă: celturi cu plisc și gaura de înmănușare patrulateră, secerile cu mânerul în formă de cîrlig sau secerile cu limbă la mâner, diferite tipuri de brățări, pandantive etc.

Numărul mare de variante ale celtului de tip transilvănean reprezintă pe de o parte inovațiile tehnice ale diferiților meșteri care au lucrat în ateliere deosebite, izvorîte fiind din dorința acestora de a găsi tipul cel mai practic, mai util, iar pe de altă parte, din necesitatea, tot mai acută, de a realiza economii substanțiale de materie primă. Astfel ne putem explica de ce ultimele variante ale seriilor evolutive (A_{4-5} , B_{4-5} și C_{4-5}) sînt mai suuple, mai ușoare, avînd tăișul ascuțit și arcuit, iar motivele ornamentale (triunghiuri etc.), sînt redată constant prin simple linii reliefate. Semnificativ în această privință este și faptul că marea majoritate a celturilor de tip transilvănean intră în compoziția depozitelor de bronzuri aparținătoare grupei Uriu-Domănești, în timp ce numărul depozitelor din grupa Cincu-Suseni care conțin astfel de celturi, este mult mai redus, deși în unele cazuri cum ar fi marile depozite de la Gușterița, Spălnaca, Uioara, sînt adunate la un loc un număr mare de exemplare (85 piese în total). Evoluția și transformările pe care le suferă acest tip de celt sînt legate de datarea lor limitată în timp (cca 100–150 ani), precum și de faptul că centrele de producție, după cum rezultă din aria de răspîndire, sînt de asemenea repartizate, în cea mai mare parte, pe un teritoriu ce se limitează la spațiul intra-carpatic. Într-adevăr, din lista celor 155 localități (Fig. 5) în care s-au găsit celturi de tip transilvănean, 122 sînt repartizate în Transilvania (inclusiv Crișana și Banat), de unde ar rezulta că pe acest teritoriu a luat naștere și s-a dezvoltat acest tip de celt atît de caracteristic perioadei de sfîrșit a epocii bronzului. Masarea acestor descoperiri în bazinul hidrografic mijlociu al Mureșului, Someșului și Oltului este strîns legată și direct condiționată de aria de răspîndire a purtătorilor culturii Wietenberg, facies-ul tîrziu, care creiază, utilizează și vehiculează în principal, acest tip de celt. Un centru secundar se conturează în Crișana unde purtătorii culturii Otomani III, preiau acest tip de celt folosindu-l paralel cu alte tipuri de celt, acestea din urmă, după cum vom încerca să demonstrăm cu altă ocazie, fiind o creație specifică a lor. În cadrul celorlalte culturi învecinate (Suciu de Sus, Vatina, facies-ul tîrziu, Verbicioara V), celturile de tip transilvănean sînt reprezentate doar prin descoperiri izolate (merită semnalată lipsa lor în cadrul ariei de răspîndire a culturii Pecica, facies-ul

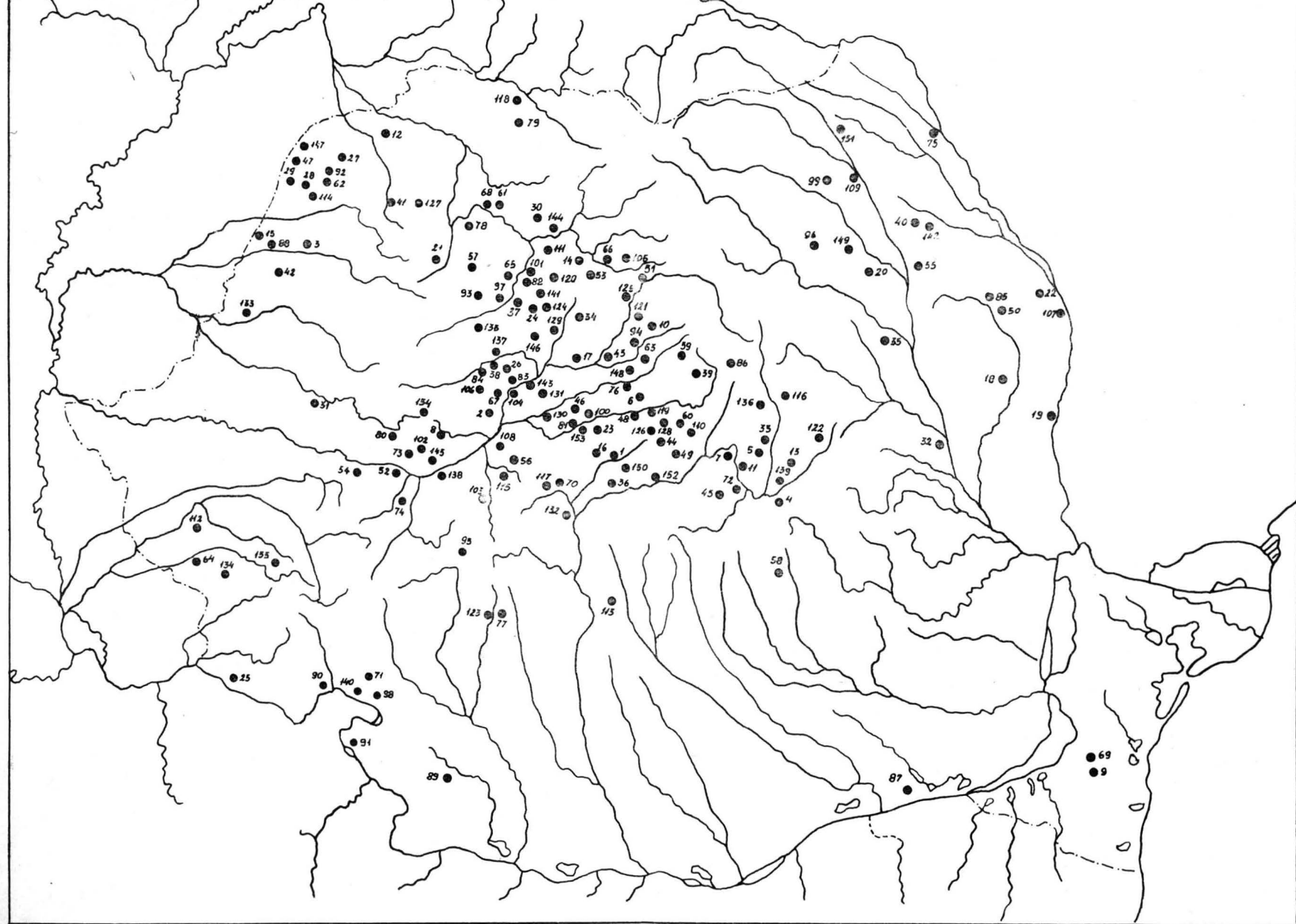

Fig. 5.

tîrziu). În ceea ce privește cultura Noua situația prezintă unele particularități; pe de o parte, în Moldova și U.R.S.S., mai ales în bazinul superior al Nistrului, s-au făcut descoperiri sporadice de celturi de tip transilvănean aparținând variantelor principale A și B, iar, pe de altă parte, purtătorii culturii Noua aplicînd la variantele C₁ și C₂ găuri în formă de sîmbure de migdală, ori diferite motive ornamentale rediate prin linii reliefate, au creat variantele C₃ și C₄ („răsăritene”) pe care apoi le-au vehiculat, sau prin schimb, au ajuns pînă departe peste limitele ariei de răspîndire a acestei culturi⁸. Tot purtătorilor culturii Noua pot fi atribuite și celturile din varianta C₃ găsite în depozite ori descoperiri izolate din Transilvania etc.⁹ Un fenomen oarecum similar se petrece și la sud de Carpați, unde, în principal, purtătorii culturii Verbicioara V, tot în Bronz D, creiază o nouă variantă (C₆), care este răspîndită aproape exclusiv la nord de Dunăre (Muntenia, Oltenia și Banat, inclusiv Banatul sîrbesc¹⁰). Apariția exemplarelor din depozitele dobrogene de la Gura Dobrogei și Nicolae Bălcescu, unde găsim amestecate piese din variantele C₃₋₄ pot să fie explicate pe de o parte prin influențele exercitate de la nord și vest de Dunăre, iar pe de altă parte, prin bogatele zăcămintele cuprifere de la Altîn Tepe, care au dat posibilitatea localnicilor să imite aceste variante în atelierele locale, deși nu este exclusă nici posibilitatea provenirii lor pe aceste meleaguri pe calea schimburilor economice, deoarece, în alte depozite (Techirghiol, Sîmbăta Nouă II), întîlnim piese de factură sigur transilvăneană¹¹. Deocamdată este problematică explicarea cauzelor care a determinat pe meșterii făurari să aleagă ca prototipuri variantele C₃₋₅ pentru celturile din Hallstatt A₂—B₂ (variantele C₇₋₁₀) ce folosesc ca ornament principal arcadele combinate cu alte motive ornamentale (linii paralele ori verticale în relief etc.) Se pare că o explicare ar rezulta din dăinuirea acestor variante pînă la venirea purtătorilor culturii cu ceramică grafitată și canelată de tip Sîntana-Lăpuș, care preluînd aceste forme mai reușite decît celelalte le-au transformat și adecvat noilor cerințe ale tehnicii și modei, difuzîndu-le apoi pe spații întinse ce depășesc cu mult aria de răspîndire ale acestei culturi. Exemplarele citate mai sus de la Jupalnic, Țelna, Tg. Mureș, Hida, Fizeșul Gherlei etc., par să confirme această ipoteză deoarece purtătorii culturii ceramicii grafitate și canelate sînt în plină dezvoltare tocmai în această perioadă de timp (Hallstatt A₂—B₂, cultura Gilău-Reci). Faptul că în cazuri cu totul izolate (Cluj etc.), celturi de tip transilvănean, aparținînd diferitelor variante, intră în compoziția depozitelor de bronz din Hallstatt B₁, grupa Moigrad-Tăuteu, poate fi explicat relativ ușor, ele fiind

achiziționate, fie pentru valoarea lor intrinsecă, deci ca materie primă, fie, în cazul când nu erau deteriorate ori uzate, pentru a fi folosite la diferite munci cotidiene (întocmai ca monedele republicane romane, care datorită procentului mare de argint ce-l conțineau au fost în circulație, sau chiar teaurizate, mai ales în lumea „barbară”, timp de două-patru secole după apariția lor în atelierele monetare originare).

Întocmirea unor tabele sinoptice ori sincronice care să oglindească frecvența ori datarea diferitelor variante ale celtului de tip transilvănean nu o facem deocamdată întrucît depășește cadrul acestui studiu.

Secera cu cîrlig, denumită de J. Hampel de tip transilvănean¹² prezintă și ea la rîndul ei o serie evolutivă tipologică (pe care nu o tratăm acum) al cărei prototip nu poate fi încă precizat pe teritoriul transilvănean¹³. Ea are o largă răspîndire în țara noastră (73 localități) unde s-au găsit un mare număr de exemplare (526). Pentru datarea exemplarului de la Balșa (Pl. 1/12) amintim doar cîteva depozite unde s-au găsit numeroase piese similare: Drajna de Jos (128 exemplare), Valea Largă (19 exemplare), Mociu (10 exemplare), Ilișeni (22 exemplare). Aceste depozite fac parte din grupa Uriu-Domănești. Menționăm că numărul secerilor de tip transilvănean scade brusc în Hallstattul timpuriu probabil datorită cantității mari de materie primă necesară turnării fiecărei piese¹⁵. Astfel se explică de ce în grupele de depozite aparținătoare Hallstattului timpuriu predomină secerile cu buton și cu limbă la mîner a căror greutate este de două sau chiar de trei ori mai mică decît a secerilor cu cîrlig. Cele două fragmente de seceri cu limbă la mîner de la Balșa (Pl. I, 10—11) se înscriu printre puținele exemplare care intră în compoziția depozitelor de bronzuri din grupa Uriu-Domănești¹⁶. Brățara ornamentată cu benzi de linii incizate oblice (Pl. I, 1—1 a) în schimb este frecventă la sfîrșitul epocii bronzului după cum ne-o dovedesc depozitele de la Leleiu, Cățălul Român etc. alcătuite aproape exclusiv din brățări de acest tip¹⁷.

Cele două bucăți din turtă de bronz brut dimpreună cu restul pieselor deteriorate pledează în sprijinul ipotezei că depozitul de la Balșa a aparținut unui meșter ambulant, care executa la comandă, din materia primă pe care o avea la îndemînă, noi obiecte cerute de cumpărător.

Întrucît toate obiectele ce alcătuiesc depozitul de la Balșa își găsesc analogiile cele mai apropiate în depozitele din grupa Uriu-Domănești, considerăm că și acest depozit este contemporan cu ele (sec. XIII î.e.n.). Încadrarea acestui depozit în mediul cultural adecvat este ușoară, deoarece

atît la cîteva sute de metri de locul unde a fost descoperit depozitul, cît și în alte puncte ale hotarului comunei Balșa, au fost semnalate așezări aparținătoare culturii Wietenberg faciesul tîrziu (vezi nota 1 și 2).

Cauzele care l-au determinat pe proprietarul acestui depozit să-l ascundă sînt mai greu de precizat, dar se pare că ele sînt strîns legate de frămîntările interne și luptele intertribale dintre purtătorii culturilor Wietenberg faciesul tîrziu, Pecica faciesul tîrziu și Otomani III, mai ales că în regiune sînt semnalate urme de cultură materială aparținătoare ultimelor două culturi¹⁸. Bogăția văii Geoagiului în nisip aurifer a atras de sigur pe purtătorii culturilor Otomani III și Pecica faciesul tîrziu, care în acea vreme erau în plină expansiune și deci explicarea ascunderii depozitului de la Balșa, ca o consecință a luptelor dintre aceste triburi și localnici (purtătorii culturii Wietenberg), pare foarte plauzibilă.

Not e

- ¹ G. T é g l á s, *AE*, 1885, p. 302, sq., idem, *Hunyadvármegye története*, I, 1902, p. 14; M. R o s k a, *Répertorium*, p. 32, nr. 20.
- ² Mulțumim în modul cel mai călduros și pe această cale tov. Augustin Boca, atît pentru interesul și grija pe care a avut-o față de această descoperire pe care a donat-o Muzeului raional Orăștie, cît și pentru informațiile arheologice suplimentare, trimise prin scrisoarea din 10 II 1963, din care rezultă că în diferite puncte ale hotarului comunei Balșa („Piatra Văcarului”, „Stîncă Șincuișului”, „Chicioara”, „Piatra Brății” și „Dealul Ceratului”), se află așezări antice, nesemnalate în literatura de specialitate, unde se găsesc la suprafață fragmente ceramice, dintre care unele ornamentate cu diferite motive, precum și ... „urne în care se păstrează încă cenușa morților”. De asemenea mulțumim tov. Octavian Floca și Mircea Valea, directorul Muzeului regional Hunedoara, pentru permisiunea de a publica acest depozit.
- ³ Primul care a numit aceste culturi de tip transilvănean, bazînduse pe aria lor de răspîndire, a fost J. H a m p e l, în *A bronzkor ...*, Budapest, 1896, III, p. 45 și urm. Pentru încercări de sistematizare și prezentare a ariei lor de răspîndire cf. I. A n d r i e ș e s c u, *Dacia* II, 1925, p. 360, n. 2; I. N e s t o r, *Ber. R.G.K.* 22, 1933, p. 131 și urm., n. 530; M. R o s k a *AE*, I, 1937 p. 141 sq; idem, *ESA*, XII, 1938, p. 153 sq; M. M o g a, *AISC*, IV, 1941—3, p. 269 sq; M. P e t r e s c u - D î m b o v i ța, *SCIV*, IV, 3—4, 1953, p. 467 sq.
- ⁴ M. R u s u, *Dacia NS*, VII, 1963 p. 177 sq.
- ⁵ I. N e s t o r, *loc. cit.*; M. P e t r e s c u - D î m b o v i ța, *loc. cit.*; A. T a l l g r e n, *ESA* II, 1926, p. 182, fig. 106/12—13; T. S u l i m i r s k i,

- WPZ, XXV, 1938, p. 136, fig. 5/a, d—f și pl. III/1—6, 8; K. Zurowski, *Przegląd Arch.*, VIII, 1949, pl. XIII; J. Bernjakovič, *Slov. Arch.*, VIII/2, 1960, p. 351, pl. III/7, 9—10.
- ⁶ Pentru grupa de depozite Turia-Jupalnic, Hallstatt A₂, Cf. MKĚ, II, 1908, p. 13 fig. 27 (Jupalnic) și F. Holste, *Horizonte Südeuropas*, 1951, pl. 22/8 (Lovasberény). Pentru grupa Moigrad-Tăuteu, Hallstatt B₁, cf. F. Holste *op. cit.*, pl. 29/3 (Țirgu Mureș); pl. 34/5 și 8 (Țelna); pl. 35/22 și 36/1 (Szentes). Pentru grupa Fizeșul Gherlei — Singiorgiu de Pădure, Hallstatt B₂ cf. F. Holste, *op. cit.*, pl. 49/6 (Hida); J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. CXVIII/2—5 (Fizeșul Gherlei); A. Mozsolics, *Közl. Cluj*, I, 1941, p. 100 și urm. fig. 1/2, 5, 7, 13. (Singiorgiu de Pădure). cf. și M. Rusu, *loc. cit.*
- ⁷ Se pare că prototipul ar veni din Orient, peste teritoriul U.R.S.S. pornindu-se de la dălțile cu aripioare ce se suprapun una peste alta cf. C. Schaeffer, *Stratigraphie Comparée et chronologie de l'Asie Occidentale*, London, 1948, p. 571 sq, fig. 312/26 (Yorgan Tépé I, Nuzi); A. A. Iessen, *MIA*, nr. 23, 1951, fig. 54; O. A. Krivțova - Grakova, *MIA*, nr. 46, 1955, p. 60, fig. 13/6—7; A. Tallgren, *ESA*, II, 1926, fig. 78/13 și fig. 104/1—4, p. 187 sq, unde se discută originea lor și eventuala derivare a culturilor de la aceste exemplare. Turnarea culturilor în tipare bivalve însă este o inovație a meșterilor transilvăneni, după cum ne-o dovedește numărul mare de exemplare găsite pe acest teritoriu.
- ⁸ T. Sulimirski, *op. cit.*, fig. 5 și pl. III; M. Roska *ESA*, XII, 162 sq; K. Zurowski, *op. cit.*, pl. XIII; A. Tallgren, *op. cit.*, fig. 106; A. A. Iessen, *op. cit.*, fig. 11/1—2; A. Meliukova, *Sov. Rég.*, XVII, 1960, p. 35—, fig. 5; O. A. Krivțova - Grakova, *op. cit.*, fig. 30/14, fig. 32/11—14, 16, 21—24, 31—32, fig. 33/6; J. Bernjakovič, *op. cit.*, pl. III/7, 9—10. Menționăm că în general numărul localităților în care s-au găsit culturi de tip transilvănean este redus în țările învecinate, cf. J. Hampel, *op. cit.*, I, pl. CXIX/4, 10, pl. CXXVI/13, 16; III, pl. CCXIV/13 și pl. CCXXIX/27; F. Holste, *op. cit.*, pl. 22/8, pl. 28/2, pl. 30/3, și pl. 38/22 (R.P. Ungară); D. Garașanin, *Katalog metala*, Belgrad 1954, pl. XIII/2, pl. XXXVI/3; F. Holste, *op. cit.*, pl. 3/8, 9, pl. 5/4 și 6,9, pl. 19/7 și pl. 21/12; *Starinar*, XI, 1960, p. 56, fig. 24 și 63, fig. 31 (R.F.S. Iugoslavia); M. Ebert, *RL*, II pl. 104; V. Mikov, *Le trésor d'or de Valcitran*, p. 42, fig. 34 (R.P. Bulgară). Pentru aria de răspândire a culturii Noua cf. A. Florescu, *Arch. Mold.*, II—III, 1964, p. 191 sq, fig. 26.
- ⁹ Ne referim la exemplarele de la Aninoasa, Augustin, Arcuș, Cîlnic, Firtușu etc.
- ¹⁰ Ne referim la exemplarele de la Halînga, Logrești-Mošneni, Orodel, Orșova, Ostrovu Mare, Poroina, Socu, Turnu Severin (Oltenia), Otok-Privlaka, Mesič etc. (R.F.S. Iugoslavia), Gorsko-Kosovo (R.P. Bulgară).
- ¹¹ Informațiile asupra depozitelor dobrogene le datorăm amabilității colegului A. Aricescu, căruia îi mulțumim călduros și pe această cale.

- ¹² J. Hampel, *op. cit.*, III, p. 56. Pentru tipologia și aria de răspândire a secerilor de tip transilvănean cf. H. Schmidt, *ZfE*, 1904, p. 423 și 431 sq.; I. Andrieșescu *op. cit.*, p. 370 sq.; M. Roska, *ESA*, XII, 1938 p. 153 sq.; M. Petrescu-Dîmbovița, *SCIV*, 1953, p. 470 sq.; S. Foltiny, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, Bonn, 1955, p. 96 sq.
- ¹³ Prototipul vine tot din Orient (cf. C. Schaeffer, *op. cit.*, p. 323 sq.; fig. 195/7), peste teritoriul U.R.S.S. (cf. A. Tallgren, *op. cit.*, p. 197 sq. fig. 89 și 107/3; A. A. Iessen, *op. cit.*, p. 90 sq. fig. 17, 18/2, 20/1, 21/1—3 și p. 110, fig. 46—48; O. A. Krivțova-Grakova, *op. cit.*, p. 62 sq. fig. 14/10—12). Secera de la Nicolaev (cf. A. Tallgren, *op. cit.*, p. 152 și 190 sq. fig. 80) considerată greșit ca sabie cu virful încovoiat „Krummschwert” (cf. R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseengebiet und ihre mittel- und südosteuropäischen Beziehungen*, Hamburg 1957, p. 111 pl. 61/12; E. Lomborg, *ActaArch. K.*, XXX, 1959, p. 117, n. 225), dimpreună cu secera de la Mediaș (Muz. Mediaș inv. 111) ar reprezenta tipul intermediar din care derivă secerile propriu-zise de tip transilvănean.
- ¹⁴ I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 370 sq.; M. Roska, *Repertorium*, p. 176, nr. 177, fig. 209; p. 184 nr. 247, fig. 222; G. Foit, *Arh. Mold.*, II—III, 1964, p. 463 sq. fig. 1—3.
- ¹⁵ De pildă în depozitul de la Uioara de Sus, din circa 1000 de seceri întregi și fragmentare, abia 19 sînt seceri cu cîrlig, de asemenea în depozitul de la Șpălnaca sînt numai 18 exemplare, iar la Dipșa, doar 2 exemplare. Excepție face depozitul de la Gușterița care cuprinde 90 exemplare. Numai într-un caz (Bancu) astfel de seceri ajung pînă la Hallstatt B₁.
- ¹⁶ Depozitele de la Uriu și Roșia de Secaș, cf. M. Roska, *op. cit.*, p. 86, nr. 29, fig. 106/17—19, și p. 303 nr. 57, fig. 367/1. Menționăm că cele mai timpurii seceri cu limbă la mîner, apar în R.S. Cehoslovacia, cf. O. Kytlicová, *AR*, XVI/4, 1964, p. 516 sq. fig. 155/9, 16, 156, 157, 158, A.
- ¹⁷ M. Roska, *Repertorium*, p. 146 nr. 16 și p. 208 nr. 21.
- ¹⁸ Urme ale culturii Pecica faciesul tîrziu au apărut în așezarea de la Rapoltul Mare la punctul numit „Seghi” (semnalată de S. Dumitrașcu) și la Simeria (săpături B. Bassa în 1962), iar ale culturii Otomani III în aceeași așezare dela Rapoltul Mare și la Hunedoara (cf. M. Roska, *Repertorium*, p. 296, nr. 6, fig. 357).

Lista localităților în care s-au găsit culturi de tip transilvănean

1. Agnita, r. Agnita (Muz. Sibiu, inv. 1593).
2. Alba (fostul județ) (M. Roska, *ESA*, XII, 1938, p. 154, nr. 1).
3. Aleșd, r. Aleșd (F. Holste, *Hortfunde Südeuropas*, pl. 38/1).
4. Aninoasa, r. Sf. Gheorghe (M. Roska, *Repertorium*, p. 78, nr. 8, fig. 77).
5. Arcuș, r. Sf. Gheorghe, (Muz. Sf. Gheorghe, inv. 15312, 15314).
6. Armeniș, r. Sîngeorgiu de Pădure (Muz. Sibiu inv. 1635–6).
7. Augustin, r. Rupea (*ESA*, p. 155, nr. 5; M. Roska, *Rép.*, 29/5 fig. 23).
8. Balșa, r. Orăștie, (Muz. Orăștie).
9. Bălcescu N. r. Medgidia (Muz. Constanța, inf. A. Aricescu).
10. Bedeni, r. Tg. Mureș (Muz. Tg. Mureș, inv. 2740).
11. Belin, r. Sf. Gheorghe (Muz. Sf. Gheorghe, inv. nr. 79/1885).
12. Beltiug, r. Satu Mare (Muz. Budapesta inf. M. Petrescu-Dîmbovița).
13. Beșineu, r. Sf. Gheorghe (*ESA*, XII, p. 158, nr. 53; Muz. Cluj, IV, 2588).
14. Bileag, r. Bistrița (*ESA*, XII, p. 155, nr. 8).
15. Biharea, r. Oradea (*ESA*, XII, p. 155, nr. 7).
16. Bîrghiș, r. Agnita (Muz. Sibiu, inv. 1594).
17. Bogata de Mureș, r. Luduș (*ESA*, XII, p. 156, nr. 33; Muz. Aiud, 1668).
18. Bogdana, r. Vaslui (*AM*, II–III, p. 259 fig. 6/1).
19. Bozia Nouă, r. Bîrlad (*AM*, II–III, p. 471 sq).
20. Bozieni, r. Roman, (Muz. Roman, inf. V. Ursachi).
21. Buciumi, r. Zălau (*ESA*, XII, p. 160, nr. 72; Muz. Cluj, IV, 1586).
22. Bunești, r. Huși, (*SCIV*, IV, 1953, p. 463).
23. Buzd, r. Mediaș (M. Roska, *Rép.*, p. 257/53; Muz. Cluj, I, 5297).
24. Cara, r. Cluj (Muz. Brașov, inv. 530).
25. Carlsdorf, r. Moldova Nouă (F. Holste, pl. 17/12–14).
26. Călărași, r. Turda (*ESA*, XII, p. 156/19; Muz. Aiud, nr. 14).
27. Căuaș, r. Carei (Muz. Carei).
28. Cherechiu, r. Marghita (*ESA*, XII, p. 156, nr. 28).
29. Cheșereu, r. Marghita, (F. Holste, pl. 41/27, 29, 31).
30. Ciceu-Cristur, r. Dej (Muz. Satu Mare, inv. nr. 70 și 131).
31. Cil, r. Gurahonț (J. Hampel, III, p. 46).
32. Ciorani r. Adjud (*AM*, II–III, p. 255 fig. 3/1).
33. Cîlnic, r. Sf. Gheorghe (M. Roska, *Rép.*, p. 119, nr. 45, fig. 146).
34. Cîmpia Transilvaniei (*ESA*, XII, p. 158, nr. 40; Muz. Cluj, 124).
35. Cîndești, r. Buhuși (*SCIV*, IV, 1953, p. 463, fig. 14/2).
36. Cîrța, r. Făgăraș (Muz. Sibiu, inv. 1599).
37. Cluj-Hoia (Muz. Cluj, 8103, 8115).
38. Cornești, r. Turda (Muz. Sibiu inv. A 1143 și Muz. Sf. Gheorghe, inv. 44/1893).
39. Corund, r. Odorhei (*Közl. Cluj*, II, 1942 p. 79).
40. Cotnari, r. Hîrlău (*SCIV*, IV 1953 p. 463).
41. Crasna, r. Zălau (*ESA*, XII p. 156 nr. 30).
42. Crișana regiune (Col. T. Roșu, Oradea).
43. Cristești, r. Tg. Mureș (*ESA*, XII, p. 156, nr. 35; Muz. Tg. Mureș, inv. 2582).
44. Criț, r. Rupea (Muz. Sibiu inv. 1595).

45. Crizbav, r. Sf. Gheorghe (*RIR*, VIII, 1938, p. 252).
46. Curciu, r. Mediaș (Muz. Sibiu, inv. 1600).
47. Curtuișeni, r. Marghita (*ESA*, XII, p. 155, nr. 14).
48. Daneș, r. Sighișoara (M. Roska, *Rep*, p. 257, nr. 58 Muz. Cluj, inv. 10061).
49. Dăișoara, r. Rupea (Muz. Sibiu, inv. 9712).
50. Dănești, r. Vaslui (*AM*, II–III, 1964 p. 260).
51. Deda, r. Toplița (Muz. Tg. Mureș, inv. 2742).
52. Deva (*ESA*, XII, p. 155 nr. 12).
53. Dipșa, r. Bistrița (Muz. Sibiu, inv. 5613, 5614, 5663).
54. Dobra, r. Ilia (Muz. Deva inv. 5236).
55. Doljești, r. Roman (*AM*, II–III p. 255 fig. 4/1).
56. Doștat, r. Sebeș (Muz. Sibiu, inv. A 6626).
57. Dragu, r. Huedin (*ESA*, XII p. 155 nr. 13 Muz. Cluj, inv. IV. 1882).
57. Drajna de Jos, r. Teleajen (*Dacia*, II, 1925 pl., III/1–11, 13).
59. Firtușu, r. Odorhei (Muz. Odorhei, inv. 42, 44; Muz. Tg. Mureș, inv. 2741).
60. Fișer, r. Rupea (*ESA*, XII, p. 259 nr. 55).
61. Frîncenii de Piatră, r. Dej (Muz. Dej, inf. G. Vasilescu).
62. Galošpetreu, r. Marghita (Muz. Oradea, inv. 3292).
63. Gălățeni, r. Tg. Mureș (*ESA*, XII, p. 160, nr. 63; Muz. Aiud, inv. 53, 54).
64. Gătaia, r. Deta (Muz. Timișoara, 1416).
65. Gherla, r. Gherla (*ESA*, XII, p. 159 nr. 58).
66. Ghinda, r. Bistrița (*ESA*, XII, p. 160 nr. 74).
67. Gîrbova, r. Aiud (S. Torma, *Manuscris*, pl. 51/11).
68. Glod, r. Dej (*ESA*, XII, 159 nr. 56).
69. Gura Dobrogei r. Medgidia (Muz. Constanța inf. A. Aricescu).
70. Gușterița, r. Sibiu (*ESA*, XII, 160 nr. 62; Muz. Sibiu).
71. Halinga, r. Turnu Severin (*Dacia*, I p. 297 fig. 262–3; *Materiale* I, p. 627 fig. 13/1).
72. Hălchiu, r. Sf. Gheorghe (*ESA*, XII, p. 156, nr. 22; Muz. Brașov, inv. 6990).
73. Hărău, r. Ilia (*ESA*, XII, p. 156, nr. 20; Muz. Deva, inv. 5283).
74. Hunedoara (fostul județ) (*ESA*, XII, p. 156 nr. 23, fig. 4).
75. Ilișeni, r. Botoșani (*AM*, II–III p. 461 fig. 1/1–3).
76. Lepindea, r. Tîrnăveni (*ESA*, XII, p. 156, nr. 31).
77. Logrești-Moșteni, r. Gilort (*BCMI*, IV, 1911, p. 84 fig. 10).
78. Lozna, r. Dej (*ESA*, XII, p. 158 nr. 42).
79. Maramureș (Muz. Baia Mare, inv. 135).
80. Măgura, r. Ilia (*ESA*, XII nr. 156 nr. 32).
81. Mediaș, r. Mediaș (Muz. Mediaș, inv. 93, 95, 99, 100).
82. Mintiul Gherlii, r. Gherla (*ESA*, XII, p. 160 nr. 59).
83. Mirăslău, r. Aiud (Muz. Aiud 3357).
84. Moldovenești, r. Turda (*ESA*, XII, p. 160 nr. 71).
85. Negrești, r. Negrești (Muz. Iași, inf. M. Florescu).
86. Odorhei fostul județ (*ESA*, XII, p. 160, nr. 69; Muz. Cluj, inv. 129-133).
87. Oinac, r. Giurgiu (*Dacia NS*, VII, 1963 p. 517 fig. 1–7).
88. Oradea, r. Oradea (*ESA*, XII, p. 158, nr. 44 și p. 160 nr. 60).
89. Orodul, r. Băilești (*AO*, 1923, p. 300).
90. Orșova, r. Orșova (Muz. Budapesta inf. M. Petrescu-Dîmbovița).
91. Ostrovu Mare, r. Vinju Mare (*Materiale* I, p. 627 fig. 12/1 și 13/3).
92. Otomani, r. Marghita (Muz. Oradea, inv. 1859).

93. Panticeu, r. Gherla (*ESA*, XII, p. 158 nr. 48).
94. Păsăreni, r. Tg. Mureș (Muz. Aiud inv. 43, 54).
95. Petroșeni, r. Petroșeni (*ESA*, XII, p. 158 nr. 49 și Col. E. Bordan, Deva).
96. Poiana, r. Roman (Muz. Roman, inf. V. Ursachi).
97. Popești, r. Cluj (*ESA*, XII, p. 158 nr. 46; *Rép.* p. 199 nr. 95 fig. 239).
98. Poroina, r. Turnu Severin (D. Berciu, *Olt. preist.* p. 138).
99. Preușești, r. Fălticeni (*SCIV*, IV, 1953, p. 465, fig. 14/1).
100. Proștea Mare, r. Mediaș (Muz. Sibiu inv. 1658).
101. Pruneni, r. Gherla (*ESA*, XII, p. 156 nr. 26).
102. Rapoțel, r. Deva (Muz. Deva, inv. 52–53).
103. Răchita, r. Sebeș (*Apulum*, III, p. 35).
104. Rădești, r. Aiud. (Muz. Sighișoara, inv. 5459).
105. Rebrișoara I și II, r. Năsăud (*AM*, II–III, p. 238, fig. 1/1–3 și fig. 2/6).
106. Remetea, r. Alba (*ESA*, XII, p. 158 nr. 50).
107. Risești, r. Huși (*SCIV*, IV, 1953 p. 461, fig. 10).
108. Roșia de Secaș, r. Sebeș, (*ESA*, XII, p. 160 nr. 73).
109. Rotunda, r. Fălticeni (*SCIV*, IV, 1953 p. 465 fig. 14/6).
110. Rupea, r. Rupea (*ESA*, XII, p. 156 nr. 29).
111. Rusu de Jos, r. Dej, (*ESA*, p. 154 nr. 3).
112. Sacoșu-Timișoara (Muz. Timișoara, inv. 1522).
113. Sacoși-Slătioara, r. Pitești (Muz. Pitești inf. I. Nania).
114. Săcueni, r. Marghita (Muz. Budapesta, inf. M. Petrescu-Dîmbovița).
115. Săsciori, r. Sebeș (Muz. Sibiu, inv. 1627).
116. Secuime (*ESA*, XII, 160 nr. 64).
117. Sibiu, r. Sibiu (*ESA*, XII, p. 158 nr. 43).
118. Sighet, r. Sighet (col. F. Nistor, Sighet).
119. Sighișoara, r. Sighișoara (*ESA*, XII, p. 158 nr. 52; Muz. Brașov, inv. 544).
120. Sîmboeni, r. Gherla (*Rep.*, p. 75 nr. 24).
121. Singeorgiu de Pădure, r. Tg. Mureș *Materiale*, VII, p. 183, fig. 10/8).
122. Sîntion - Lunca, r. Tg. Secuiesc (*Rep.* p. 247, nr. 53).
123. Socu, r. Girolt (*BCMI*, 1911 p. 84 fig. 10).
124. Suatu I, r. Gherla (col. A. Bodor, Cluj).
125. Suseni, r. Reghin (*Dacia* I, p. 343 fig. 13 și 18).
126. Șaeș, r. Sighișoara (Muz. Sibiu, 1619).
127. Șamșud, r. Zălau (Muz. Sf. Gheorghe, inv. 379 și 29/1882).
128. Șarpatac, r. Sighișoara (Muz. Sighișoara, inv. 2438, 2442).
129. Șincai, r. Luduș (*ESA*, XII, p. 158 nr. 39).
130. Șona, r. Tîrnăveni (Muz. Sibiu, inv. 1622).
131. Șpălnaca, r. Aiud (*ESA*, XII, p. 156, nr. 24 Muz. Cluj, Aiud, Budapesta).
132. Tălmaci, r. Sibiu (Muz. Sibiu, inv. 1626).
133. Tăuț, r. Salonta (F. Holste, *Hortfunde* pl. 31/1).
134. Tirol, r. Deta (F. Holste, *Hortfunde*, pl. 41/27–31).
135. Transilvania (*ESA*, XII, p. 159 nr. 541 Muz. Cluj, inv. I, 30 (A1), II. 8797 (A2); Muz. Tg. Mureș, inv. 2741 și 2749 (A2), 2753 (B3); Muz. Sibiu, inv. 14471 (A1) A. 6385 (A2), A 6300 (B3); Muz. Aiud, 4735 (A2)).
136. Trei Scaune (fostul județ) (*ESA*, XII, p. 256 și 21).
137. Turda, r. Turda (Muz. Cluj, II. 1087).
138. Turdaș, r. Orăștie (*ESA*, XII, p. 160 nr. 68).
139. Turia, r. Tg. Secuiesc (*ESA*, XII, p. 155 nr. 4).

140. Turnu Severin, r. Turnu Severin (*Materialle* I, p. 628 fig. 12/2). Oradea, inv. 1225—6 și *Vezető Déri Múz.*, 1939 p. 50.
141. Țaga, r. Gherla (S. Torma, *Manuscris* pl. 54/20). 148. Vădaș, r. Tg. Mureș, (*ESA*, XII, p. 160 nr. 70).
142. Ulmi-Liteni, r. Hîrlău (*AM*, I, 115 sq. fig. 4/8). 149. Văleni, r. Roman (Muz. Roman, inf. V. Ursachi).
143. Uioara, r. Aiud (*ESA*, XII, p. 156 nr. 17; F. Holste, *op. cit.*, pl. 451; Muz. Cluj). 150. Vărd, r. Agnita (Muz. Sibiu, inv. 1628).
144. Uriu, r. Dej, (*ESA*, XII, p. 155 nr. 16). 151. Vlădeni, r. Botoșani (*SCIV*, 1953 p. 467 fig. 14/3).
145. Uroi, r. Deva (Muz. Cluj, 119, 120). 152. Voila, r. Făgăraș (Muz. Sibiu inv. 12578).
146. Valea Largă r. Luduș (*Rep.* p. 176 nr. 177 fig. 209). 153. Vorumloc, r. Mediaș (Muz. Sibiu, inv. 1598).
147. Valea lui Mihai I și II, r. Marghita (*ESA*, XII p. 155 nr. 15, Muz. 154. Zlatna, r. Alba (Muz. Alba Iulia).
155. Zorlențu Mare, r. Reșița (*ESA*, XII, p. 158 nr. 45).

Le dépôt d'objets en bronze de Balșa

Résumé

Le dépôt d'objets en bronze de Balșa (distr. d'Orăștie) est constitué par 8 haches à douille de type transylvain, 1 faucille à crochet, 2 fragments de faucilles à languette, un bracelet décoré des bandes composées de lignes obliques incisées et deux fragments de bronze brut.

Après description des pièces, l'auteur essaye d'établir la série typologique et chronologique des haches à douille de type transylvain. Pour les deux premières variantes principales, A—B, il propose cinq chaînons principaux et pour la variante principale C dix chaînons, lesquels constituent, en lignes générales, le processus évolutif suivi par chacune de ces variantes.

Parallèlement à la description des traits caractéristiques de chaque variante, l'auteur tâche d'expliquer les causes des transformations subies. Chronologiquement, les premières trois variantes des séries (A_{1-3} , B_{1-3} , C_{1-3}), par leur apparition répétée dans les dépôts d'objets en bronze appartenant au groupe Uriu-Domănești, sont datables du Bronze D (XIIIe siècle avant n.è.), tandis que les derniers chaînons des séries (A_{4-5} , B_{4-5} , C_{4-5}).

tant par leurs traits spécifiques que par le fait qu'ils apparaissent surtout dans les dépôts appartenant au groupe Cincu-Suseni, sont datables plutôt du Hallstatt A₁ (XIIe siècle av.n.è.).

Pour la série C₇₋₁₀, datée au Hallstatt A₂—B₂, l'auteur ne fournit pas la liste des localités respectives, mais seulement quelques exemples.

De l'analyse de la liste des 155 localités ayant livré des haches à douille de type transylvain (plus de 350 exemplaires), il résulte que la majeure partie de celles-ci a été découverte sur le territoire de la Transylvanie (122 localités). Les localités des zones voisines où des haches de ce type se rencontrent sont peu nombreuses.

Les haches à douille de la variante principale A sont les plus nombreuses (90 localités), représentant plus de 50% du chiffre total. La concentration des découvertes dans le bassin moyen du Mureș, du Someș et de l'Olt est en corrélation étroite et directe avec l'aire de diffusion de la civilisation Wietenberg à faciès tardif, dont les représentants sont par excellence ceux qui ont créé, utilisé et fait circuler ce type de hache à douille. Un centre secondaire se dessine dans la région de Crișana, où les représentants de la civilisation d'Otomani III adoptent à leur tour cette hache, qu'ils utilisent parallèlement à d'autres types. En pratiquant sur les variantes C₁₋₂ des orifices en forme de noyau d'amande, ou bien différents motifs ornementaux consistant en lignes en relief, les représentants de la civilisation de Noua ont créé les variantes C₃₋₄ („orientales”), qu'ils ont ensuite diffusées — ou qui sont parvenues par voie d'échange — bien au-delà des limites de l'aire de diffusion de la dite civilisation. Quant aux exemplaires des variantes C₇₋₁₀, il semble qu'ils aient été créés et diffusés dans des zones étendues par les représentants de la civilisation à céramique graphitée et cannelée (civilisations de Sântana-Lăpuș et de Gilău-Reci, Hallstatt A₁—B₂).

Les faucilles à crochet de type transylvain sont également répandues sur une vaste aire de diffusion (73 localités et 526 exemplaires) et sont contemporaines des haches à douille de type transylvain, à côté desquelles elles apparaissent régulièrement dans les mêmes dépôts.

En conclusion, l'auteur date le dépôt de Balşa du XIIIe siècle av.n.è. et estime qu'il a appartenu à un marchand ambulancier, qui l'aura sans doute enfoui lors des troubles sociaux et des luttes entre les tribus des représentants de la civilisation de Wietenberg, faciès tardif — qui constituaient la population locale — d'une part et celles des représentants de la civilisation d'Otomani III et Pecica, faciès tardif d'autre part, ces dernières se trouvant à cette époque en pleine expansion.

Statuile primitive antropomorfe de la Baia de Criș

O t a v i a n F l o c a

Publicarea repetată și interpretarea diferită, tipologică și cronologică, dată celor trei statui antropomorfe străvechi de la Baia de Criș, regiunea Hunedoara, au adus după sine crearea în jurul lor a unei întregi literaturi arheologice. Reluarea și punerea din nou în discuție a acestor rare și deosebit de interesante monumente, o facem nu din dorința de a adăuga noi titluri, la lucrările mai vechi, în care s-a încercat prezentarea lor, ci din considerentul că variatele concluzii la care s-au oprit diferiții cercetători, atît în ce privește datarea în timp, cît și atribuirea lor, ca realizare materială, unei societăți sau alteia, mi se par, în toate cazurile, puțin probabile, uneori de-a dreptul eronate.

O scurtă trecere în revistă a diferitelor păreri exprimate în studiile ce s-au făcut este lămuritoare în această privință.

•

Primul care cercetează și publică monumentele de la Baia de Criș, Téglás¹, le atribuie epocii de stăpînire romană în Dacia ; executate de meșteri autohtoni imitînd „pueril” arta stăpînitorilor romani. Pune întrebarea dacă sînt monumente funerare ori au avut vreo altă destinație.

O descriere mai amănunțită a celor trei piese o datorăm lui S. Rákoczy². Socotește că stilul de execuție a monumentelor rezultă dintr-o concepție sculpturală primitivă ; mîinile așezate pe piept par să trădeze un gest sacerdotal ; că felul în care este lucrată suprafața monumentelor lasă să se înțeleagă că persoanele respective erau îmbrăcate cu un veștmînt dur, mișos, și că cele trei statui au avut, în forma lor originală, și capete. În concluzie, Rákoczy consideră piesele ca fiind de obîrșie romană, spargerea lor forțată (lipsa capului la toate, și a părții inferioare la două), datorîndu-se „popoarelor pătrunse în Dacia după romani”, respectiv goșilor.

Hoernes³, fără a preciza o cronologie mai strînsă, exclude originea lor romană. Consideră că nu sînt mineri, ci zeități feminine ale minerilor; picioarele, care nu se văd, sînt acoperite de haină femeiască, iar banda reliefată din spate o interpretează ca fiind o prelungire a părului, ce cade în jos pînă la brîu.

În ediția a III-a a aceleiași opere, menționează că datarea nu poate fi precizată, dar că sînt sigur preromane (vorrömisch)⁴. Ambianța în care sînt discutate de el monumentele (cu cele ligurice, mai mult sau mai puțin asemănătoare) este de fapt epoca bronzului și prima epocă a fierului.

Ocupîndu-se de statuia menhir de la Hamangia, Pârvan⁵ pune în discuție și monumentele descoperite la Baia de Criș, datîndu-le la începutul epocii bronzului. E de părerea că menhirul de la Hamangia trebuie să fie o apariție extremă spre estul pontic, a formelor de civilizație din Europa proprie (centrală, de nord și est), piesele de la Gherla și Baia de Criș în Dacia transilvană formînd „le chainon naturel et très bienvénu” spre est.

Prudent, Wilke⁶ se limitează la o datare mai puțin limitată în timp, considerîndu-le „ preromane”. Ca și Hoernes, cunoaște numai la una ciocanul, fixat la brîu pe latura stîngă a corpului; crede partea de jos îmbrăcată în haină lungă, părul atîrnînd pe spate, monumentele reprezentînd persoane feminine.

Cea mai recentă readucere în discuție a statuiilor-menhir de la Baia de Criș, „pentru a încerca o datare”, o datorăm comunicării prezentată de A. D. Alexandrescu la Seminarul româno-sovietic de arheologia comunei primitive de la București, din 1963⁷. Susține că cele trei monumente reprezintă tipul cel mai evoluat și cel mai tîrziu de statui-menhir. Pătrunse din răsărit, ele pot fi datate în a doua etapă de penetrație a unor asemenea elemente orientale în valea Mureșului, corespunzînd neoliticului tîrziu.

•

Cele trei statui de la Baia de Criș redau schematic siluetele svelte ale unor persoane, ale căror trunchiuri sînt concepute sub formă de pilastru cu laturile larg arcuite pe direcția verticală, stilizînd, în mare, conturul corpului omenesc (planșele A, B, C). La două din ele, partea inferioară, îngroșată și nefasonată, destinată a fixa monumentul în sol, lipsește. Toate trei piesele — asemănătoare întru totul ca redare, pînă aproape de identitate, deosebite doar în ce privește proporțiile (înălțime, lățime) — sînt lipsite de cap, în forma actuală.

Înălțimea monumentului păstrat întreg este de 1,42 m, iar celelalte două, fragmentare, de 1,15 și 0,90 m. Lățimea cea mai mare a corpului, în dreptul umerilor, este de 0,53m la piesa întreagă și de 0,54 și 0,53m la celelalte două.

Meșterul cioplitor e puțin preocupat de redarea detaliilor corpului uman. Brațele sînt schematic reliefate. Antebrațele lăsate în jos, apoi de la cot ambele mîini ridicate în sus, se lipsesc de piept cu cele cinci degete, egale ca mărime, răsfirate. Membrele inferioare ale figurilor nu sînt marcate, corpul continuînd de la brîu în jos nedivizat⁸.

În față, de pe umeri coboară pe piept două benzi, late de cca 3—4 cm, ce se împreună în furcă, continuînd în jos unite, pînă la brîu de care se leagă cu capătul inferior. În spate, după ce cele două benzi coboară pe omoplați, se leagă de o piesă pronunțat reliefată (lată de 10—12 cm și lungă de 47—49 cm), care coboară, în formă de sac, pe spinare în jos pînă deasupra brîului⁹. Centura, în general lată de 3—8 cm, proeminentă de 1 cm, care cuprinde talia de jur-împrejur, se lățește și se îngroașă în față, în punctul în care se leagă de ea banda ce coboară de pe umeri.

În ce privește prezența sau absența capetelor figurilor respective, părțile cercetătorilor amintiți mai sus sînt împărțite, unii nici nu sesizează acest fapt. Considerăm că cele trei statui au avut, în forma lor originală și capete, executate, se înțelege, într-o manieră tot schematică, care, datorită părții mai subțiri și mai slabe a gîtului, s-au rupt și s-au pierdut ulterior. Pentru prezența capului pledează și modelarea circumferinței părții inferioare a gîtului și suprafața neregulată cu care se termină în partea de sus toate cele trei monumente, rezultat al detașării forțate a capului, așa cum s-a întîmplat și cu partea inferioară la două din ele. Dacă persoanele respective ar fi fost concepute fără reprezentarea capului, partea de sus a monumentului s-ar fi terminat cu suprafața cioplită și nu ruptă, măcar sumar tratată, cum se prezintă întreaga suprafață a monumentelor. Înălțimea de 2—4 cm a gîtului (atît cît a rămas), nu poate fi socotită ca o redare a capului. De altfel, ori cît de schematic ar fi executate sub raportul detaliilor anatonice cele trei figuri, cu greu ne-am putea lăsa convinși că un element atît de important, capul, nu era redat, sub nici o formă. Ca analogie pentru prezența capului, a identității în ce privește partea inferioară a monumentelor, ca și linia de contur generală a acestora, cităm și reproducem după Hoernes¹⁰, monumentul de la Villafranca im Val (fig. 1), piesă care ne interesează și în alte privințe. Analizînd structura monumentelor menhir, descoperite pînă în prezent pe teritoriul României, la Gherla¹¹, Hamangia¹², Sibioara¹³, de exemplu, indiferent de cronologia și gradul

lor de înrudire cu monumentele de la Baia de Criș, constatăm că toate au prezentat sub o formă oarecare și capul. Ori, începutul de gât existent la piesele de la Baia de Criș arată grija și superioritatea de execuție a acestora față de cele citate.

•

După această succintă descriere a figurilor, am dori să subliniem unele elemente plastice sesizate și de alți cercetători, dar a căror interpretare arheologică a fost cu totul neglijată. Diversitatea părerilor în fixarea cronologiei și a caracterului monumentelor aici în discuție se datorează în bună parte socotim — pe lângă neglijarea concepției în execuție — și evitării punerii în lumină și în discuție a acestor elemente. E vorba de ciocanul-tîrnăcop prins în centură pe latura stîngă a fiecărei figuri și de obiectul înfățișat pe spate și legat, în față, prin curele de brîu (planșele A, B, C).

Pe toate trei monumentele, uneltele de lucru reprezentate sînt topoare ciocane cu două brațe, ușor curbate, variabile ca mărime (lungi de 15 respectiv 14 cm) și care au putut fi folosite la minerit. Asemănarea lor cu uneltele numite obișnuit „topoare de luptă”, nu exclude întrebuintarea lor la lucrările de minerit — și poate că însuși termenul „topor de luptă”, folosit curent și mecanic, de arheologi, în toate împrejurările, este de revizuit.

În tot cazul, forma ca și paralelele care pot fi aduse, pledează pentru ciocane de metal. Asemenea forme nu sînt posibile și nici caracteristice epocii neolitice, oricît de tîrziu ar fi acel neolitic, și socotim nici celei a bronzului. Dacă unele analogii mai îndepărtate ale acestora pot fi întîlnite lucrute în cupru, ele rămîn caracteristice primei epoci a fierului, considerîndu-le fabricate din acest metal. Un asemenea ciocan, de exemplu, provine tot de pe teritoriul regiunii Hunedoara, dintr-un mormînt din prima epocă a fierului, păstrat în Muzeul regional din Deva, putînd servi ca bună analogie¹⁴. Exemplele de comparație sînt numeroase¹⁵, această unealtă putînd fi întîlnită și în epoci ulterioare.

Mai e de reținut faptul că acest tip de ciocan — foarte probabil unealtă de minerit din fier — la care se adaugă motivul ornamental în formă de zig-zag de pe centură, și despre care va fi vorba mai jos, nu apare pe alte statui „menhir” de pe pămîntul țării noastre și nici pe cele din sudul Rusiei (de la Belogriudovka, Natalivka și Pervomaevka), socotite de A. D. Alexandrescu, „cele mai bune paralele pentru statuile de la Baia de Criș”¹⁶.

Element de asemenea important în studierea acestor monumente, mai ales în fixarea semnificației lor, evitat de cercetători a fi interpretat mai

de aproape, este și obiectul de pe spatele celor trei figuri, amintit deja, bine conturat și cel mai pronunțat reliefat. E sacul (poate coșul), prins la marginea de sus a gurii cu acele benzi, care împreunate în față îl fixează puternic de centură, destinat a cuprinde și a căra cu el minereul aurifer¹⁷. Antebrațele îndoitte din cot și degetele răsfirate marchează, eventual, gestul prinderii curelelor sacului, pentru a duce mai ușor povara. Acest obiect, împreună cu uneltele de minerit, prinse la centură, indică caracterul statuilor, legat de operațiile miniere.

În ce privește aspectul general al acestor monumente și concepția ce stă la baza redării figurilor, avem de a face cu o stilizare în formă de pilastru, care e forma generală a corpului omenesc. Monumentele de la Baia de Criș sînt monumente sculpturale propriu zise. Elementele componente ale figurilor, atît cît sînt redade — mîinile, gîtul, centura, benzile de pe piept și spate, topoarele-ciocan — sînt în relief pronunțat tăiate în blocuri tari din piatră, avînd muchile ascuțite¹⁸. Prelucrarea unei asemenea pietre dure presupune unelte rezistente, perfecționate.

Punerea în legătură de analogie a monumentelor de la Baia de Criș cu monumentul-menhir de la Gherla și Hamangia (Pârvan, *loc. cit*), sau cu unele de pe teritoriul Ucrainei, așa cum s-a făcut — și care *nu sînt lucrări sculpturale, reprezentările de pe ele fiind obținute prin linii tăiate în piatră moale* — nu corespunde ca stil și tehnica execuției și, ca urmare, nici în ce privește sincronizarea lor. Statuile de la Baia de Criș, ca lucrări de sculptură în accepțiunea reală a acestei noțiuni, *sînt lucrări mai avansate, ca stil de lucru și datare în timp*

Fig. 1. STATUIE PRIMITIVĂ ANTROPOMORFĂ DE LA VILLAFRANCA

decît monumentul de la Hamangia, de pildă, sau cele din Ucraina și de pe Don¹⁹. *Ele apar ca lucrări unice ale genului pe teritoriul țării.*

Astfel, luînd în considerare observațiile de mai sus — forma evoluată a acestor piese lucrate în relief pronunțat, prezența pe fiecare din ele a ciocanului de metal, ca și asemănarea ca linie generală a conturului lor cu monumentul citat de la Villafranca, de pildă²⁰, etc. — *socotim monumentele de la Baia de Criș nu mai vechi de prima epocă a fierului.*

Menționate în tratatul de *Istoria României* (capitolul redactat de C. Daicoviciu), se relatează: „... Ne putem întreba, dacă faimoasele statui de „mineri” din muzeul din Deva (găsite la Baia de Criș) nu sînt tot dacice și n-au nimic de a face cu origini și rosturi mai vechi”²¹.

Socotim că răspunsul în ce privește cronologia și etnicitatea monumentelor de la Baia de Criș, *nu poate fi alta decît aceea a originii lor străvechi dacice.*

Charles Picard²², ocupîndu-se de statuile-menhir din occident și de cele zise „scitice”, amintește, după R. Lantier, de unele statui menhire din lemn (xoana) de la Montbouy și de la est de Galia. Știm că și la baza artei arhaice grecești au stat unele lucrări sculpturale din lemn numite *xoana*. Faptul ne sugerează întrebarea, dacă nu cumva și la originea monumentelor, în formă de stîlp, prezentate aici, nu stau lucrări mai vechi, în lemn. Faptul este cu atît mai verosimil, cu cît, la daci, lemnul a avut, în toate fazele lor de dezvoltare, o largă și variată întrebuințare.

Nu este lipsit de o oarecare semnificație credem, nici ornamentul în zig-zag de pe centura fiecărei statui (planșele A, B, C), după cum s-a menționat, element neîntîlnit pe alte asemenea monumente. Cunoaștem că acest ornament a avut o întrebuințare largă în diferitele epoci istorice. Un fapt trebuie însă reținut. El apare ca unul din motivele decorative *de predilecție la autohtonii daci*, din primele timpuri de cunoaștere a culturii materiale a acestora și pînă tîrziu. Ornamentul se află pe ceramica primitivă lucrată cu mîna ca și pe cea confecționată la roata olarului²³, precum și pe unele obiecte de podoabă din argint²⁴.

Socotim monumentele antropomorfe de la Baia de Criș, aflate în regiunea auriferă a Munților Apuseni, ca avînd un caracter religios: *zeități protectoare ale minerilor cu reprezentarea unora din atributele acestora* — ciocanul-tîrnăcop pentru minerit și sacul, eventual coșul, destinat a cuprinde și a transporta cu el minereul aurifer.

O chestiune delicată este aceea a fixării legăturii teritoriale între monumentele noastre și celelalte „statui-menhir”, cînd știut este că ele cuprind

o largă arie de răspîndire, din apusul Europei și pînă în orient, fiind atestate din timpuri străvechi și *continuînd a exista, în unele ținuturi, pînă în epoca romană*²⁶. Prudența științifică cu greu ar putea găsi o soluție valabilă în această privință, în actualul stadiu al cercetărilor de ansamblu.

Note

- ¹ G. Téglás, *Ungarische Revue*, IV (1884), p. 359; *Bányászszobrok a Dáciai aranyvidékről*, în *Archaeologiai Értesítő*, V (1885), p. 16–20.
- ² S. Rákoczy, *A kőrösbányai bányászszobrok*, în *Bányászati és kohászati lapok*, XLIII, 1 (1910), p. 707–708.
- ³ M. Hoernes, *Urgeschichte der bildenden Kunst in Europa von den Anfängen bis zum 500 vor Chr.*, Wien, 1896, p. 218–220.
- ⁴ M. Hoernes, *Urgeschichte d. bild. Kunst*, Wien, 1925, p. 619–620.
- ⁵ V. Pârvan, *La „statue-Menhir” de Hamangia*, în *Dacia* II (1925), p. 422–429.
- ⁶ G. Wilke, *Kőrösbánya*, în Ebert, *Reallexikon*, VII, Berlin, 1926, p. 51–52.
- ⁷ A. D. Alexandrescu, *În legătură cu statuile-menhir de la Baia de Criș*, în *Studii și cercetări de istorie veche*, XIV, 1 (1963) p. 145–149.
- ⁸ Nereprezentarea sculptural-anatomică a picioarelor celor trei statui nu trebuie considerată, cum crede Hoernes și Wilke (*loc. cit.*), ca rezultînd din împrejurararea că această parte a corpului era îmbrăcată în haină lungă, monumentele reprezentînd persoane feminine, ci dintr-un anumit stil de lucru.
- ⁹ E cu totul inexplicabil cum a putut vedea atît Hoernes cît și Wilke (*loc. cit.*), în această reprezentare o prelungire pe spate a părului lung de femeie. O altă explicație vom da acestui element.
- ¹⁰ Hoernes, *Urgeschichte d. bild. Kunst*, ed. III, p. 219, fig. 4.
- ¹¹ E. Orosz, *Egy őskori kőbákvány Szamosújvárról* în *Archaeologiai Értesítő*, XXIV (1904), p. 405, fig.
- ¹² V. Pârvan, *La „statue-Menhir” de Hamangia în Dacia* II (1925), p. 424, fig. 4, 5 și 6; V. Canarache, *Considerații asupra unei statui inedite din timpul orînduirii comunei primitive în Dobrogea în Studii și cercetări de istorie veche*, IV, 3–4 (1953), p. 712, pl. I, fig. 2.
- ¹³ V. Canarache, *op. cit.*, p. 714, pl. II; A. D. Alexandrescu, *În legătură cu statuile „scitice” în Studii și cercetări de istorie veche* XI, 2 (1960), p. 384, fig. 1.
- ¹⁴ Oct. Floca, *Sargetia I*, *Acta musei regionalis Devensis*, Deva, 1937, p. 63, fig. 7.
- ¹⁵ S. Morintz, *Săpăturile de la Bîrsești în Materiale și cercetări arheologice* VI, 1959, p. 234, fig. 4; vezi și Al. Vulpe în *Studii și cercetări de istorie veche*, XIII, 1962, p. 310.

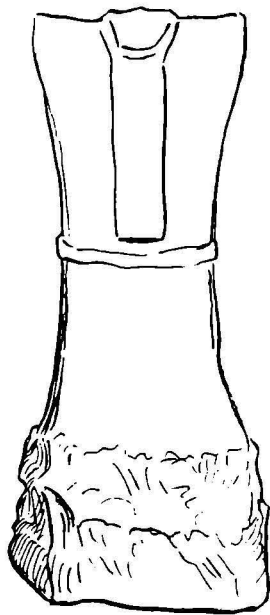
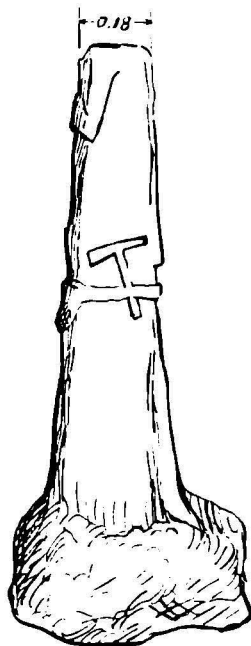
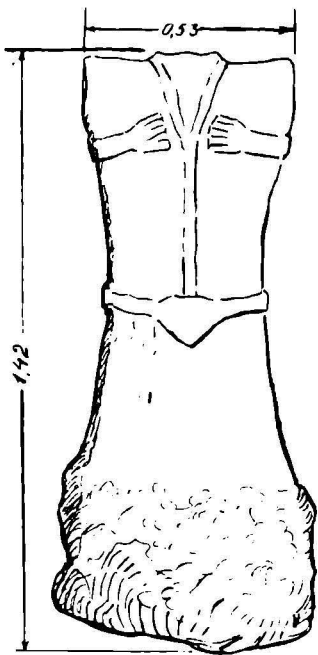
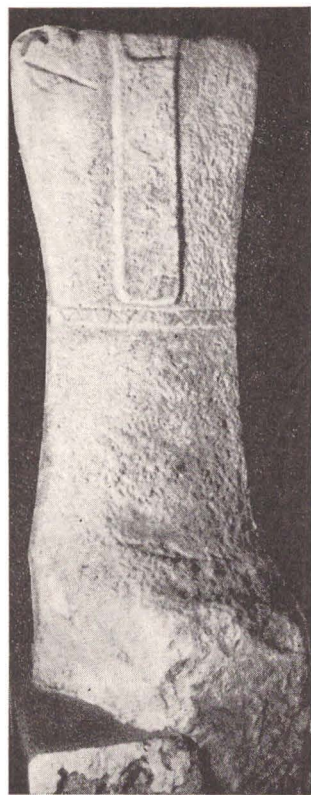
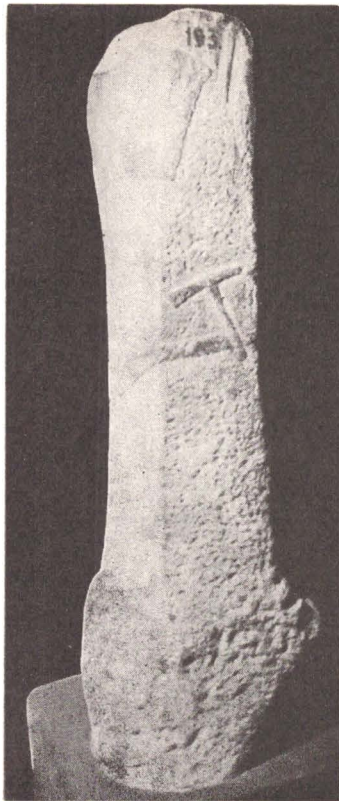
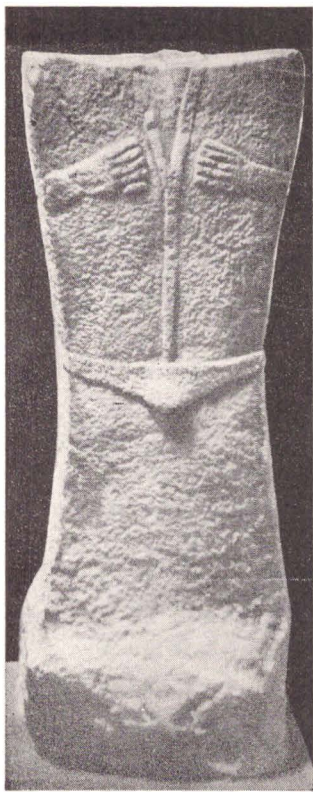
- ¹⁶ A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 147.
- ¹⁷ Vezi și S. Rákoczy, *op. cit.*, pag. 707.
- ¹⁸ Vezi și V. Canarache, *op. cit.*, p. 711—713.
- ¹⁹ Vezi și V. Canarache, *op. cit.*, p. 713; A. D. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 147.
- ²⁰ Hoernes, *op. cit.*, ed. III, p. 219, fig. 4.
- ²¹ *Istoria României* I, București, 1960, p. 326.
- ²² Ch. Picard, *Statues-menhirs d'Occident et statues-menhirs dites „Scythiques”* în *Revue archéologique du centre*, tom. I, 4 (1962), p. 311.
- ²³ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 574, fig. 411; p. 590, fig. 451; p. 591, fig. 453 și 454; R. și E. Vulpe, *Les fouilles de Poiana în Dacia III—IV (1927—1932)*, p. 36, fig. 15 și 16; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, pl. XX, fig. 7 și 13.
- ²⁴ Oct. Floca, *Contribuții la cunoașterea tezaurilor de argint dacice*, București, 1956, p. 10, fig. 4 și 5.
- ²⁵ Ch. Picard, *op. cit.*, p. 299.

Les statues primitives anthropomorphes de Baia de Criș

Résumé

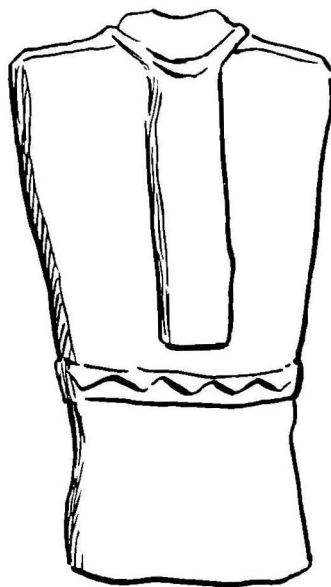
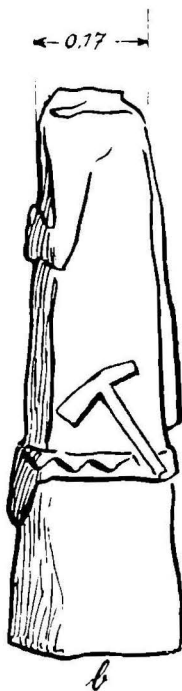
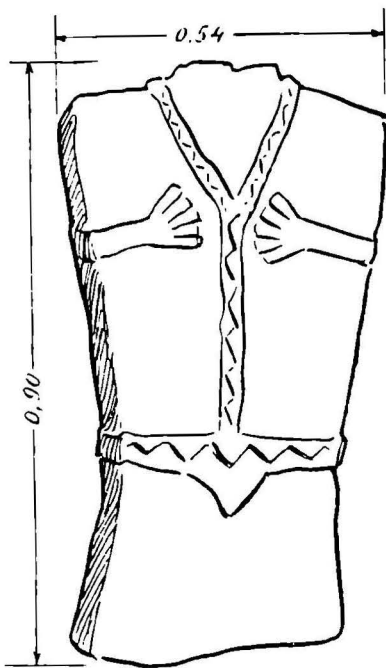
Publiées à plusieurs reprises et avec des interprétations différentes tant du point de vue typologique que chronologique, les trois statues anthropomorphes anciennes de Baia de Criș, région de Hunedoara (pl. A, B, C), sont devenues l'objet de toute une littérature archéologique. Les opinions des spécialistes à leur sujet sont des plus contradictoires. En ce qui concerne la datation de ces pièces rares, de même, les hypothèses s'échelonnent sur toutes les époques, depuis le néolithique jusqu'à la période de la domination romaine.

Les monuments en question reproduisent schématiquement la silhouette de personnages, dont le tronc, conçu sous la forme d'un pilastre aux côtés largement arqués en sens vertical, figure de manière très stylisée le contour d'un corps humain. Acéphales actuellement, les statues étaient à l'origine pourvues de têtes. Chacun des personnages porte du côté gauche, introduit sous la ceinture, un marteau — hache, outil métallique pour le travail des mines, et sur le dos, un sac (ou panier) pour le transport du minerai, attaché à deux bretelles qui, unies par devant, fixent la charge à la ceinture.

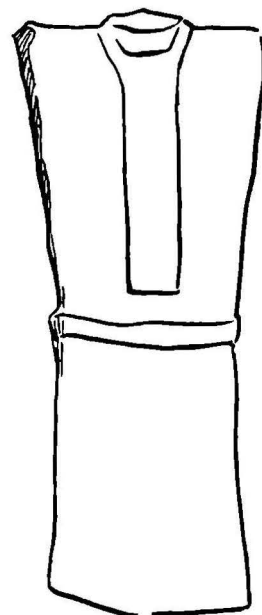
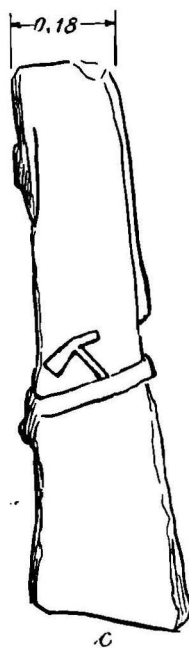
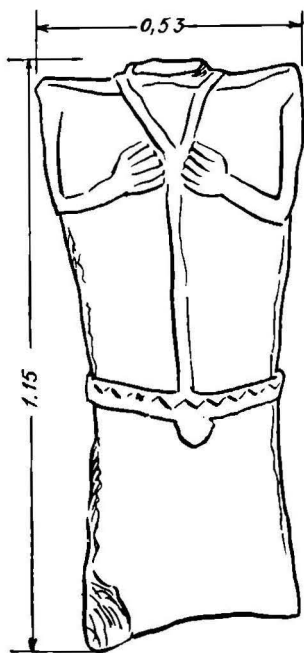
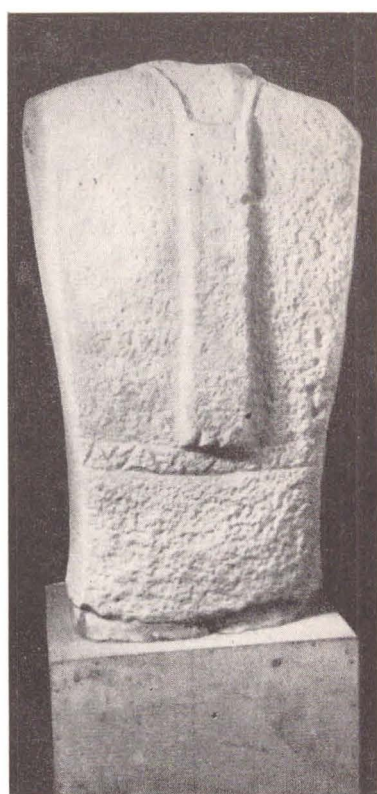
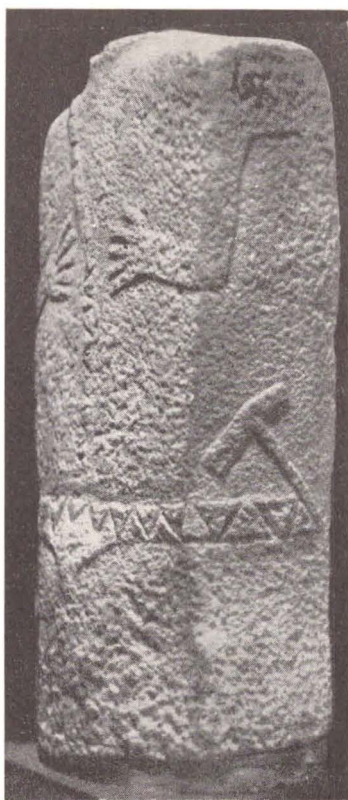
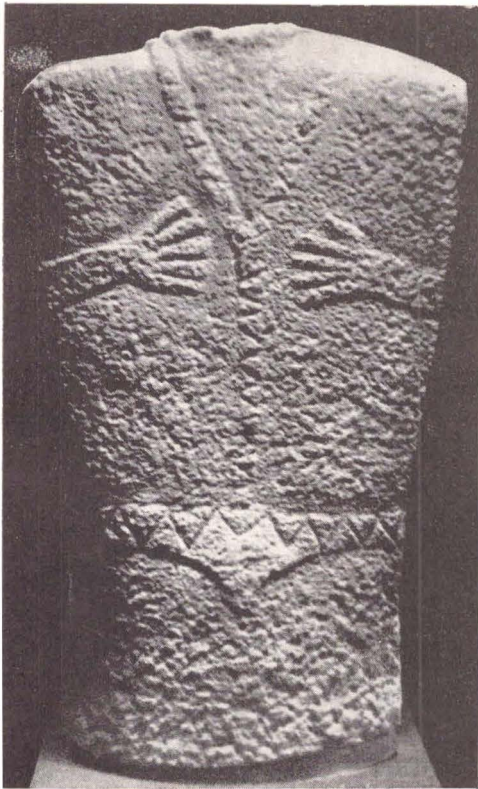

α

Planşa A.

Plouşa B.

Plasa C.

Les statues de Baia de Criș sont des monuments de sculpture travaillés en relief, sur de la pierre dure, d'une facture plus évoluée que les autres monuments „menhirs” découverts, par exemple, sur le territoire de la Roumanie ou de l'Ukraine, auxquels on a voulu les rattacher. Aussi, compte tenu de la forme évoluée des pièces, de la présence sur chacune d'elles du marteau métallique, de leur ressemblance quant à leur contour avec, par exemple, la statue de Villafranca etc., *l'auteur estime que ces monuments ne sont pas antérieurs à la première époque de l'âge du fer.*

Certaines circonstances historiques et certains éléments décoratifs indiquent qu'ils sont *d'origine dace ancienne.*

L'auteur considère en outre que les monuments anthropomorphes de Baia de Criș ont un caractère religieux, représentant des *divinités tutélaires des mineurs, pourvues de ce fait de certains des attributs de ces derniers.*

Tezaurul de monede dacice de la Bozeș (r. Orăștie)

Traian Bălan

Regiunea Hunedoara este cunoscută ca unul dintre ținuturile deosebit de bogate în păstrarea în subsolul său a o serie de vestigii legate de istoria străveche și veche a patriei noastre.

Un capitol important al descoperirilor arheologice din anii regimului democrat popular, efectuate prin săpături sistematice sau descoperiri întâmplătoare, îl formează diferitele așezări, unelte de tot felul, ceramică, tezaure de monede sau de obiecte de podoabă ș.a. aparținând culturii materiale a autohtonilor daci.

Bogățiile solului și cele extractive prezente în subsolul regiunii — cupru, aur, argint, fier etc. — au determinat, pe lângă o intensă locuire, și păstrarea și descoperirea, în cursul timpului, a numeroaselor tezaure monetare, folosite de daci în relațiile lor de schimb. Conținutul acestor tezaure demonstrează o variată gamă de tipuri de monede, începînd cu cele grecești și romane originale, și pînă la cele de imitație locală, avînd un curs intern — tribal sau intertribal — mai restrîns, local.

În grupa monedelor de fabricație proprie, dacică, date la iveală în regiunea Hunedoara, un loc important îl ocupă monedele de imitație după monedele grecești, de tip mecedonean, cunoscute sub denumirea de monede hibride Filip-Alexandru.

Un astfel de tezaur a fost descoperit în luna aprilie a anului 1964, în satul Bozeș, comuna Geoagiu Băi, raionul Orăștie, în grădina săteanului Romulus Curuș, cu prilejul unor lucrări de construcție a unor anexe gospodărești.

Localitatea Bozeș se află pe valea Geoagiului, sau mai exact pe cea a afluentului acestuia, valea Bozeșului, pe versantul inferior de sud al Munților Apuseni, la nord-vest de râul Mureș, în fața marelui complex al așezărilor dacice din munții Orăștiei (Sarmizegetusa — Grădiștea de Munte,

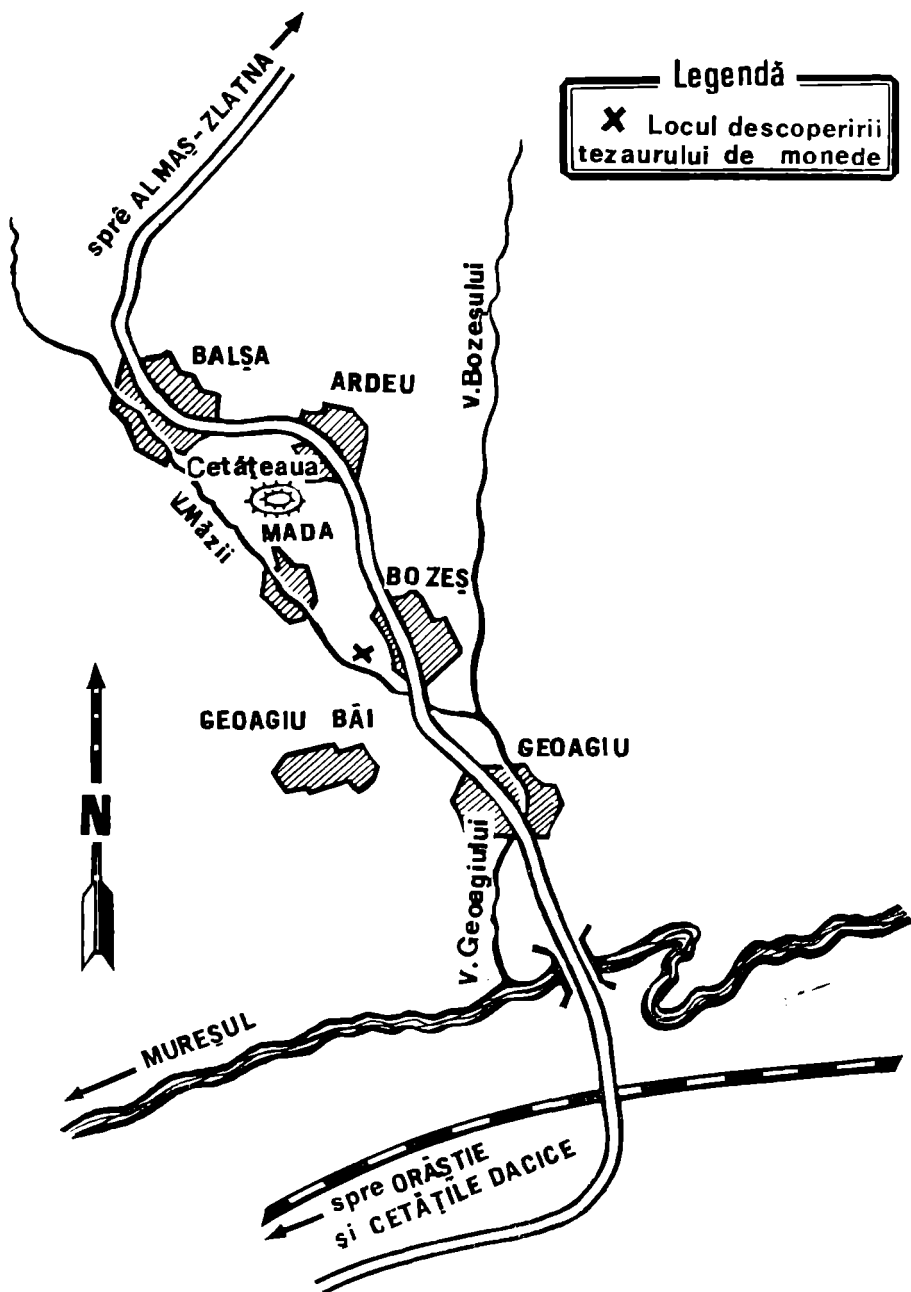

Fig. 1. Bozeșul și locul descoperirii.

Costești, Blidaru, Piatra Roșie), în vecinătatea așezării fortificate, încă necercetate arheologic, din hotarul satului Ardeu (com. Balșa, r. Orăștie).

În hotarul satului Ardeu, într-un cadru de încântătoare priveliști naturale, pe una din înălțimile cu vederi la mari depărtări, numită „Cetățeaua”, formată dintr-o splendidă rocă de calcar, aproape la fel de compactă ca marmura, într-o regiune bogată în fenomene carstice (Mada, Balșa, Ardeu ș.a.), regiune care a oferit adăpost favorabil societății omenești încă din cele mai îndepărtate timpuri ale orînduirii comunei primitive¹, s-a identificat o puternică așezare dacică. Amîndouă obiectivele arheologice, Bozeș și Ardeu, se situează pe drumul cel mai scurt care leagă lunca Mureșului, de la Orăștie, cu ținutul, aurifer al Munților Apuseni, Almașu-Zlatna, cunoscut și exploatat încă de pe timpul dacilor (fig. 1).

Monedele descoperite la Bozeș au fost ascunse, potrivit obiceiului, într-un vas de lut ars de culoare sură, din care nu s-a păstrat decît partea inferioară (fig. 3). Se observă, în interior, imprimate pe vas, urmele verzi de oxidare a metalului monedelor. Vasul, lucrat la mîină, trădează o fabricație indigenă, putem spune, de tradiție locală hallstattiană. Reconstituit în desen, are o înălțime de cca 18 cm, de formă bitronconică, cu linia de curbură maximă (de întîlnire a celor două conuri suprapuse) foarte pronunțată (fig. 2). Sub această linie se observă clar locul de fixare a toartei, care în partea de sus, prin analogie cu alte piese asemănătoare, socotim că se

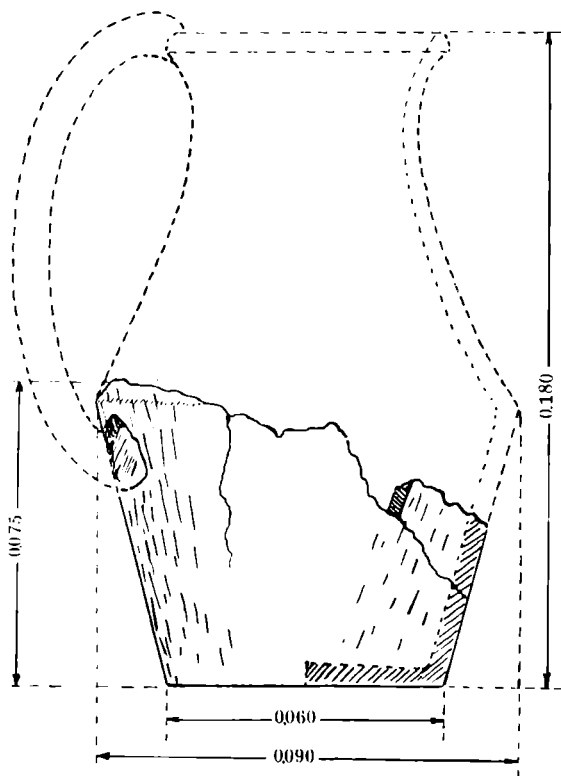

Fig. 2.

Fig. 3.

lega de buza vasului. Vasul are pereții groși de 1 cm. Fundul vasului, drept în partea inferioară, este format dintr-un disc circular, la fel de 1 cm groșime și avînd un diametru de 6 cm. Pasta fină, dar nu de cea mai bună calitate, este bine arsă. El face parte din categoria unor vase aflate și cu alt prilej de descoperiri de tezaure monetare identice, ca de exemplu, tezaurul de la Rădulești².

Din tezaurul monetar de la Bozeș au intrat în colecțiile Muzeului regional din Deva, 39 de piese, inventariate la nr. 19.774—19.812. Vasul figurează la nr. 19.813.

Descrierea monedelor :

1. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta, cu pielea de leu. Gura este redată prin două linii, cea deasupra, curbă, se unește cu cea de jos, mai puțin curbă. Ele se termină la capăt în cîte o proeminență care reprezintă vârful buzelor. Nasul, drept, marcat printr-o linie groasă, în relief. Vârful nasului, la fel, este redat printr-un cerc reliefat. În relief iese și baza frunții, deasupra căreia, prin două arcuri concentrice, este reprezentat părul în bucle. Ochiul, redat printr-un cerc oval cu un punct în mijloc, are axa longitudinală oblică. Bărbia, proeminentă, este redată printr-o linie groasă. Sub ea, un V culcat, închis spre dreapta și deschis spre stînga, punctat la mijloc și la capete, reprezintă ghearele leului. Prin cîteva liniuțe în formă de semilune este schițat părul leului nemeean. În fața figurii se află semnul S avînd cîte un punct reliefat în interiorul celor două sinusuri. Întreaga efigie este închisă într-un cerc de perle.
- Rv.* Călărețul macedonean spre dreapta. Botul calului este redat în formă dreptunghiulară, coama punctată. În fața pieptului este schițat în relief un dreptunghi. Picioarul stîng dinainte, ridicat, formează un triunghi echilateral, cu cel drept, redat prin două linii paralele. Sub cal, este trasată linia solului punctată la mijloc și la capete. Picioarele dinapoi sînt redată prin două linii îndoite la genunchi care sînt marcați prin două puncte reliefate. Coadă, pornind dintr-un punct în relief, se desface într-un arc de cerc închis și se termină într-o linie subțire. Călărețul este redat schematic prin linii drepte

sprijinite de corpul calului și are piciorul drept îndoit la genunchi. O linie sinuoasă simbolizează pălăria călărețului, avînd la unul din capete, în interior, un punct.

Diametru: 28 × 28 mm; greutate: 9,06 gr.

2. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.

Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.

Diametru: 29 × 28 mm; greutate: 9,06 gr.

3. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.

Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.

Marginea nefigurată a rondelei, pe avers, de 5 mm.

Diametru: 30 × 28 mm; greutate: 8,10 gr.

4. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.

Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.

Marginea nefigurată a rondelei, se ridică, pe avers, la 5 mm.

Diametru: 30 × 30 mm; greutate: 8,85 gr.

5. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.

Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.

Piesa prezintă o fisură care se apropie de centru. Marginea nefigurată a rondelei, pe avers, de 3 mm.

Diametru: 28 × 28 mm; greutate: 9,10 gr.

6. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.

Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.

Piesa este uzată. Marginea nefigurată a rondelei, pe avers, este de 4 mm.

Diametru: 30 × 30 mm; greutate: 8,95 gr.

7. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.

Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.

Din cauza uzurii, o parte din figurație este tocită, atît pe avers, cît și pe revers.

Diametru: 28 × 29 mm; greutate: 9,55 gr.

8. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.

Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.

Marginea nefigurată a rondelei, pe avers, este lată de 8 mm.

Diametru: 29 × 29 mm; greutate: 9,05 gr.

9. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.

Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.

Din cauza uzurii, figurația efigiei, pe avers și revers, prezintă urme de tocire.

Diametru: 28 × 30 mm; greutate: 8,70 gr.

1

2

3

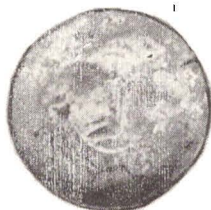
4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

10. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Diametru : 30 × 29 mm ; greutate : 9,40 gr.
11. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, figurația efigiei, pe avers și revers, este în parte tocită. Marginea nefigurată a rondeliei este de 5 mm.
Diametru : 30 × 31 mm ; greutate 8,60 gr.
12. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, figurația efigiei, pe avers și revers, este în partea ștearsă.
Diametru : 30 × 28 mm ; greutate : 9,40 gr.
13. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Partea nefigurată a rondeliei, pe avers, este de 5 mm.
Diametru : 28 × 28,5 mm ; greutate : 9,45 gr.
14. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Piesa este uzată, figurația efigiei, pe avers, în parte ștearsă.
Partea nefigurată a rondeliei este de 4 mm.
Diametru : 29 × 30 mm ; greutate : 9,45 gr.
15. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, figurația efigiei este în parte ștearsă.
Diametru : 31 × 29 mm ; greutate 8,50 gr.
16. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Figurația efigiei aversului este în parte tocită.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Diametru : 29 × 29 mm ; greutate : 8,20 gr.
17. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, figurația efigiei, pe avers și revers este în parte ștearsă.
Partea nefigurată a rondeliei, pe avers, este de 5 mm.
Diametru : 30 × 30 mm ; greutate : 9,70 gr.

18. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Diametru : 30 × 29 mm ; greutate : 9,30 gr.
19. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, figurația efigiei, pe avers și revers, este în parte tocită.
Diametru : 29 × 29 mm ; greutate : 9,10 gr.
20. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, o mare parte a figurației, pe avers și revers, este ștearsă.
Diametru : 29 × 28 mm ; greutate : 9,40 gr.
21. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, figurația efigiei, pe avers, este în parte tocită.
Diametru : 29 × 28 mm ; greutate : 9,60 gr.
22. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, figurația efigiei, pe avers și revers, este în parte ștearsă.
Partea nefigurată a rondelei, pe avers, este de 5 mm.
Diametru : 28 × 29 mm ; greutate : 9,35 gr.
23. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, figurația efigiei, pe avers și revers, este în parte ștearsă.
Marginea nefigurată a rondelei, pe avers, este de 4 mm.
Diametru : 29 × 29 mm ; greutate : 9,00 gr.
24. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, figurația efigiei, pe avers și revers, este în parte tocită.
Diametru : 29 mm × 29 mm ; greutate : 9,40 gr.
25. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Partea nefigurată a rondelei, pe avers, este de 5 mm.
Diametru : 30 × 30 mm ; greutate : 9,35 gr.

26. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Piesa prezintă o fisură din centru spre margine. Partea nefigurată a rondei, pe avers, este de 4 mm.
Diametru : 29 × 28 mm ; greutate : 9,20 gr.
27. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Diametru : 29 × 29 mm ; greutate : 8,80 gr.
28. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, figurația efigiei, pe avers și revers, este în parte tocită.
Diametru : 29 × 29 mm ; greutate : 9,30 gr.
29. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Diametru : 28 × 29 mm ; greutate : 9,40 gr.
30. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Din cauza uzurii, figurația efigiei, pe avers și revers, este în parte tocită. Marginea nefigurată a rondei (avers și revers) este de 4 mm.
Diametru : 30 × 30 mm ; greutate : 9,40 gr.
31. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Piesa este uzată, figurația în parte tocită.
Diametru : 30 × 29 mm ; greutate : 9,50 gr.
32. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Piesa prezintă urme de uzură.
Diametru : 29 × 30 mm ; greutate : 9,30 gr.
33. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Diametru : 29 × 29 mm ; greutate : 9,40 gr.
34. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
Figurația efigiilor aversului și reversului, în parte tocită.
Diametru : 29 × 30 mm ; greutate : 9,35 gr.

35. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
 Figurația efigiilor, aversului și reversului, în parte tocită.
 Diametru : 30×29 mm ; greutate : 9,40 gr.
36. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
 Figurația efigiilor, aversului și reversului, în parte tocită.
 Diametru : 28×29 mm ; greutate : 9,30 gr.
37. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
 Diametru : 29×29 mm ; greutate : 8,20 gr.
38. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
 Marginea nefigurată a rondei, pe avers și revers, este de 4 mm.
 Diametru : 29×29 mm ; greutate : 9,40 gr.
39. *Av.* Capul lui Hercule-Alexandru spre dreapta cu pielea de leu.
Rv. Călărețul macedonean spre dreapta.
 Figurația efigiilor, aversului și reversului, în parte tocită.
 Diametru : 29×28 mm ; greutate : 9,35 gr.

•

După cum se vede din prezentarea de mai sus a monedelor trebuie să remarcăm că toate piesele componente ale tezaurului, care au putut fi salvate, aparțin tipului hibrid de monede de imitație dacică, tetradrahme combinate, purtând, pe avers, chipul lui Alexandru cel Mare, cu atributele semizeului Hercule, pe cînd reversul, cu călărețul macedonean, aparține tipului Filip al II-lea. Toate piesele tezaurului nostru posedă forma convexo-concavă, caracteristică monedelor dacice „scyphate”. Forma „scyphată”, generală Latène-ului, după Pârvan³, provine din faptul adîncirii în formă de cupă a tiparului de bază, făcută în scopul reținerii mai perfecte a aliajului, precum și din cauza prelucrării convexe a tiparului opus.

Dacă, totuși, pot fi sesizate la piesele tezaurului de la Bozeș unele mici deosebiri, acestea nu sînt de ordin tipologic, ci exclusiv de ordin tehnic, rezultate din stanțarea lor cu tipare diferite. Aceeași unitate de tipuri o aflăm și la alte tezaure similare descoperite în regiunea Hunedoara, ca cele de la Rădulești, Sălașul de Sus ș.a.

În ceea ce privește aliajul de fabricație a monedelor de la Bozeș, rezultatul analizei chimice demonstrează că procentul de argint se ridică pînă la 23,50%, cel de cupru la 56% iar restul se plasează sub denumirea de „alte metale” printre care primează zincul, cositorul ș.a. Datorită aspectului exterior al pieselor de la Bozeș, acestea se prezintă ca niște monede de argint, — aliaj răspîdit uniform în toată grosimea rondelii — aspect care nu provine nicidecum dintr-o foiță de argint, placată la suprafața monedei, ci se datorește procentului de argint mai ridicat din care cauză ele se aseamănă mai mult cu cele de la Rădulești și mai puțin cu cele de la Sălașul de Sus, la care proporția mică de argint (18%) față de bronz, dă, celor din urmă amintite, aspectul unor monede de bronz⁴.

Din punct de vedere ponderal, cele 39 de tetradrahme descoperite la Bozeș diferă puțin între ele, încadrîndu-se între limitele de 9,70 gr și 8,10 gr avînd deci o valoare ponderală mult inferioară tetradrahmei clasice grecești (16—17 gr), fapt constatat, de altfel, și la studierea altor descoperiri monetare asemănătoare⁵. Această valoare ponderală inferioară este un nou indiciu, alături de celelalte, despre decăderea continuă a monedei spre faza în care valoarea reală a monedei dacice nu mai corespundea valorii ei nominale, ajungînd, pur și simplu, monedă fiduciară⁶.

De altfel, ca și în celelalte privințe ale tehnicii de fabricație (compoziția aliajului, fabricarea matrițelor, fidelitatea acestora față de originalele elenistice, turnarea în matrițe, stanțarea, finisarea), cît și în ceea ce privește greutatea, imitațiile de monede dacice sînt, la începutul emisiunii lor, mai apropiate, cu timpul îndepărtîndu-se tot mai mult de prototipurile grecești⁷.

Piese tezaurului de la Bozeș, se încadrează între diametrul maxim de 31 cm și minim de 28 mm.

Starea de conservare a monedelor după curățire este relativ bună. Am menționat, totuși, o dată cu descrierea monedelor, cînd a fost cazul, faptul că la unele piese, figurația efigiilor aversului și reversului este în parte ștearsă (se observă mai ales la reprezentarea liniilor feței lui Hercule-Alexandru, pe avers, și la aceea a călărețului și a calului, pe revers) și am atribuit-o uzurii monedelor, circulației lor mai mult sau mai puțin intense, tezaurizarea pieselor și îngroparea lor în puncte bine alese avînd loc după această perioadă de circulație⁸.

Figurația mai puțin pronunțată de pe unele piese poate proveni nu numai dintr-o uzură provocată de o perioadă de circulație mai intensă ci și, mai ales, datorită faptului că matrițele, executate de meșteri locali,

în mod din ce în ce mai stîngaci și grosolan, — pcate și faptului că cu același tipar, neschimbat, s-a emis un număr mare de piese, — ajungeau să se uzeze în așa măsură încît reprezentările efigiilor apar tot mai schematic redate.⁹ Odată uzate, matrițele erau reînnoite, copiindu-se una după alta astfel încît din modelele grecești nu rămîneau decît o combinație de linii și puncte⁹.

Schematizarea ajunge la astfel de forme încît, de exemplu, pe reversul multora din piesele de la Bozeș (exemplarele 4, 5, 6, 7, 11, 12, 13, 14 ș.a.), gîtul și botul calului, subțindu-se în așa măsură, se aseamănă cu un cioc de pasăre și au ajuns să se numească monede „cioc de rață”¹⁰.

Dacă am pus în legătură monedele descoperite în tezaurul de la Bozeș, în ce privește încadrarea lor tipologică, caracteristicile tehnice și cele ale vasului în care au fost aflate (Bozeș, Rădulești), alia lor de răspîndire geografică etc., cu cele de la Rădulești, Sălașul de Sus, Cugir și Sibîșel, nu am făcut-o întîmplător. Ele se încadrează în seria monedelor dacice, locale, din grupa de imitații specifice regiunii Hunedoara, numite în literatura de specialitate monede de „tip Hunedoara”, considerate printre cele mai tipice monede dacice¹¹. Ele au apărut, din necesități economice, într-o fază mai tîrzie a emiterii monedei locale, pe la sfîrșitul secolului al II-lea î.e.n. și începutul sec. I. î.e.n.¹², aparținînd aceleiași comunități tribale care a emis și celelalte piese din tezaurul amintite, cu care prezintă caracteristici înrudite. Toate caracteristicile pomenite (tipologice, stilistice, tehnice) ale tezaurelor de monede dacice specifice regiunii Hunedoara ne conduc la concluzia că ele au putut fi produsul aceleiași atelier de fabricație, sau, în tot cazul, provin din monetăria aceleiași comunități dacice, locuitoare a ținutului hunedorean, și că ele aveau o circulație restrînsă, tribală sau intertribală, limitată cu aproximație la actualul spațiu geografic al regiunii Hunedoara. Ele aveau să dispară de pe piața dacică cînd necesitatea lor nu mai era justificată, cînd locul lor era luat de denarul republican roman și cînd emisiunile tribale geto-dacice nu mai corespundeau noilor condiții social-politice și economice¹³.

În ceea ce privește contemporaneitatea monedelor dacice de la Bozeș, de tip Hunedoara, cu cetățile dacice din munții Orăștiei, în apropierea cărora a ieșit la iveală tezaurul de la Bozeș, așa cum am arătat la început, deoarece nu s-a descoperit nici o monedă dacică, pînă în prezent, în cetățile din munții Orăștiei¹⁴, trebuie să presupunem că emisiunile locale au încetat în societatea dacică dinainte de Burebista, ele au început să dispară simțitor din circulație și, în acel timp ele erau, foarte probabil, teaurizate

la Bozeş, Cugir, Sibişel, Sălaşul de Sus, Răduleşti şi în alte locuri, de unde descoperirile fortuite le-au scos la iveală de-a lungul timpului, sporind numărul tezaurilor dacice şi aducînd o contribuţie cît de modestă la cunoaşterea societăţii dacice în general şi a traiului dacilor din ţinutul hunedorean în perioada premergătoare lui Burebista.

N o t e

- ¹ I. Marţian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistriţa, 1920, p. 7—8, s. v. Ardeu (27) şi Balşa (45); Roska M., *Erdély Régészeti Repertoriuma*, I, Kolozsvár, 1942, p. 32, s.v. Bozes (186).
- ² Octavian Floca, *Monnaies „daciques” du type Hunedoara. Les trésors de monnaies de Răduleşti et de Sălaşul de Sus*, în *Dacia*, XI—XII (1945—1947) p. 71—104.
- ³ Vasile Pârvan, *Getica*, A.R., Memoriile Secţiunii Istorice, Seria III, Tom III, Bucureşti, 1926, p. 600.
- ⁴ Octavian Floca, *op. cit.*, pag. 96.
- ⁵ Ibidem.
- ⁶ Nicolae Lupu, *Monede dacice din colecţia Muzeului Brukenthal în Studii şi cercetări de Numismatică*, vol. I., ed. Acad. R.P.R., 1957, p. 55.
- ⁷ Em. Condurachi, *Tezaurile monetare din regiunea carpato-dunăreană şi însemnătatea lor pentru trecutul românesc*, Bucureşti, 1943, p. 8.
- ⁸ I. Winkler, *Contribuţii numismatice la istoria Daciei*, în *Studii şi Cercetări Ştiinţifice*, seria III, ştiinţe sociale, 1—2, anul VI, 1955, ed. Acad. R.P.R. Filiala Cluj, p. 56.
- ⁹ *Istoria României*, I, ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 241.
- ¹⁰ Constantin Preda, *Probleme de numismatică geto-dacică*, în S.C.N., vol. III, ed. Acad. R.P.R., 1960, p. 65.
- ¹¹ Constantin Preda, *op. cit.*, p. 62.
- ¹² *Istoria României*, I, p. 241.
- ¹³ Costin C. Kirişescu, *Sistemul bănesc al leului şi precursorii lui*, vol. I, ed. Acad. R.P.R., 1964, p. 40.
- ¹⁴ M. Macrea, *Anuarul Institutului de studii clasice*, II, 1933-5, p. 162—163; Constantin Preda, *op. cit.*, p. 70.

Le trésor de monnaies daces de Bozeş (r. Orăştie)

R é s u m é

A Bozeş (com. de Geoagiu-Băi, distr. d'Orăştie), à proximité de l'établissement dace fortifié — non fouillé encore — situé sur la hauteur de „Cetăţeaua”, dans les limites du territoire du village d'Ardeu (com. de Balşa, distr. d'Orăştie), près du

chemin qui d'Orăștie mène à la zone aurifère, connue et exploitée dès l'Antiquité, d'Almașu-Zlatna, on a découvert par hasard, au printemps de l'année 1964, un trésor de monnaies d'argent daces, qui est devenu la propriété du Musée Régional de Hunedoara (Deva).

De ce trésor on a pu sauver 39 exemplaires et le fond du vase, appartenant à la poterie dace indigène et ressemblant surtout au vase du trésor de Rădulești. Les monnaies sont les tétradrachmes combinées, d'imitation dace, présentant la forme caractéristique convexe-concave, contenant un pourcentage important d'argent; elles portent à l'avvers la figure d'Hercule-Alexandre à la peau de lion (d'après le modèle d'Alexandre le Grand) et au revers le cavalier macédonien (d'après les monnaies de Philippe II), stylisé jusqu'au schématisme. Toutes les caractéristiques des monnaies — d'ordre typologique, technique et de style — rapprochent celles-ci des trésors découverts à Rădulești, Sălașul de Sus, Cugir et Sibiușel. Il s'agit de monnaies de fabrication locale, d'imitations de monnaies macédoniennes caractéristiques pour la région de Hunedoara, ayant une aire de diffusion et de circulation restreinte, d'ordre tribal ou intertribal, limitée approximativement à l'actuel territoire de la région de Hunedoara. Il résulte de différentes considérations que le trésor en question est apparu au moment où les nécessités économiques suscitées par le développement des forces de production ont déterminé l'émission de ces monnaies d'imitation tardive, c'est-à-dire à la fin du IIe siècle et au début du Ier siècle av.n.è.; elles ont circulé dans la société dace de l'étape historique correspondante, jusqu'au jour où ces monnaies barbares d'imitation ont été supplantées par le denier romain républicain.

Le trésor de monnaies daces de Bozeș vient s'ajouter aux autres trésors daces connus, représentant une contribution à la connaissance de la société dace en général et, plus particulièrement, à celle de la vie des Daces dans la région de Hunedoara durant la période qui a précédé le règne de Burebista.

Așezarea dacică de la Cîmpuri-Surduc

Mircea Valea și Liviu Mărghitan

Cercetările arheologice în regiunea Hunedoara privitoare la epoca dacică s-au extins în ultimii ani și asupra ținutului învecinat cu marele complex dacic din munții Orăștiei. În cadrul noilor săpături sistematice, s-au făcut descoperiri remarcabile, mărindu-se considerabil vechiul cadru geografic al așezărilor dacice cunoscute. Prin scoaterea la iveală a cetăților dacice de la Bănița (raionul Petroșeni), Piatra Craivii (raionul Alba), s-au obținut date prețioase în ce privește gradul dezvoltării statului liber al dacilor din perioada celor două secole premergătoare cuceririi Daciei de către romani. La grupul descoperirilor recente, se adaugă și stațiunea de la Cîmpuri-Surduc, raionul Ilia.

În localitatea amintită mai sus, au fost semnalate fragmente ceramice și monede antice încă din primul deceniu al secolului nostru, dar săpături arheologice sistematice nu s-au efectuat pînă în anii 1963 și 1964. Cercetările arheologice întreprinse de către Muzeul Regional Hunedoara-Deva s-au executat în două puncte situate la o distanță aproximativă de 1 km. unul față de altul, pe platoul „La mănăstire” și pe dealul „Cetățeaua” (fig. 1).

Punctul „La mănăstire” se găsește pe platoul, relativ mic, al dealului cu același nume, din partea de nord a satului. Dealul nu e cel mai înalt din împrejurimi, însă, datorită formei de promontoriu, cu pante repezi, cu perspective largi și ușor de apărut, este propriu pentru construirea unei fortificații.

Pe platoul nivelat artificial au fost dezvelite urmele unui zid care urmează, în general marginile acestuia. Zidul închide o suprafață ovală neregulată avînd diametrul mare de 37 m., iar diametrul mic de 22 m. Construit din piatră brută, locală, cu legătură de pămînt, acesta are o grosime de 1,50 m. Nu s-a păstrat pe nici o porțiune înălțimea inițială a zidului, porțiunile

cele mai înalte, în actuala stare nedepășind 80—100 cm. În preajma zidului în partea interioară a construcției s-a descoperit un strat gros de chirpic (uneori bucăți mari) cu urme de lemn fasonat și nefasonat, amestecat cu cenușă. Stratul de chirpic se subțiază pe măsură ce se depărtează de baza zidului, dispărând cu totul la distanța de 6—7 m, așa cum se poate vedea în profilul alăturat (fig. 2).

Cantitatea apreciabilă de chirpic cât și dispunerea lui, demonstrează că zidul n-a fost în întregime din piatră, ci, de la o înălțime oarecare era

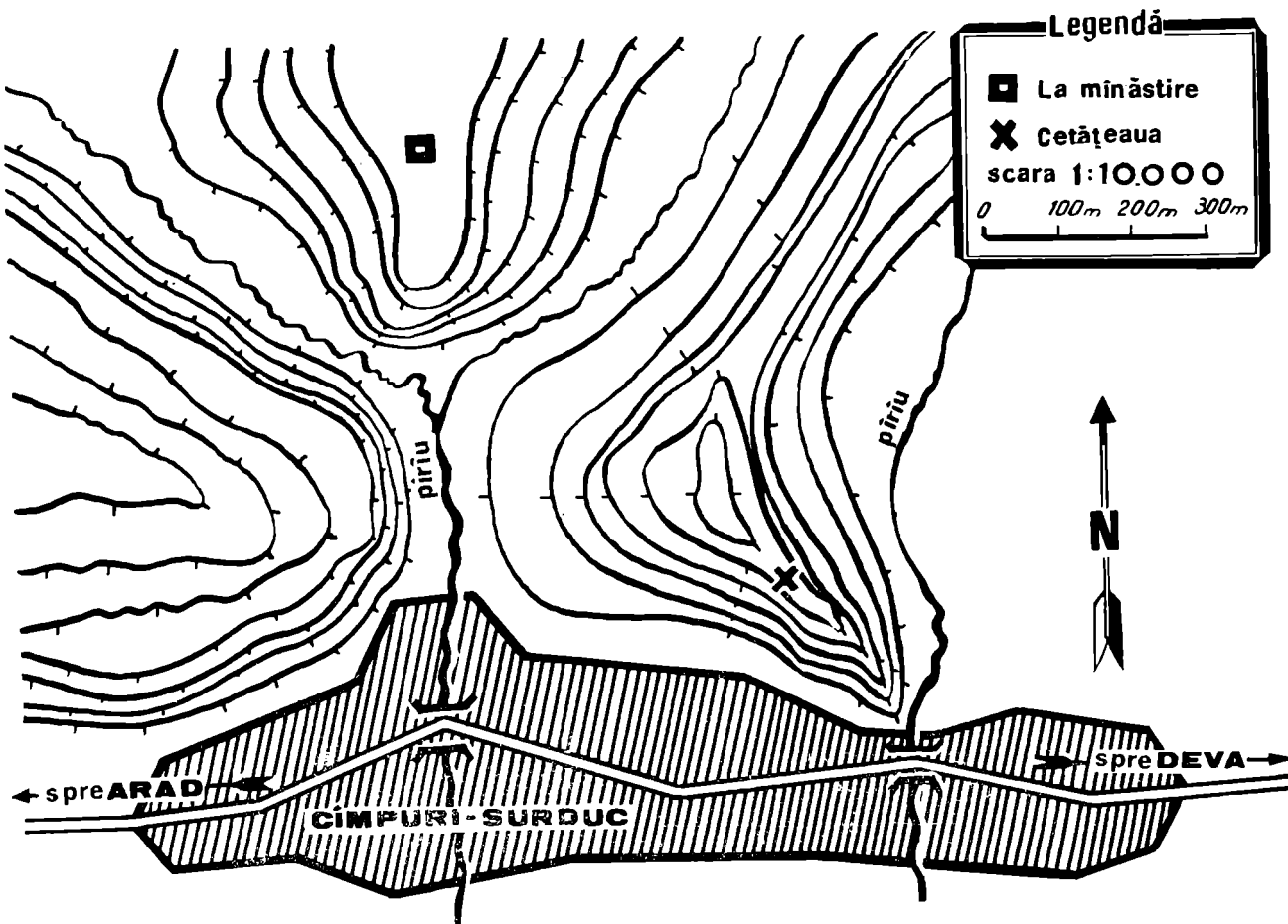

Fig. 1.

AȘEZAREA DACICĂ DE LA CÎMPURI-SURDUC
PUNCTELE CERCETATE : □ LA MĂNĂSTIRE
✕ LA CETĂȚEA.

continuat din lemn și pământ. Suprafața considerabilă a terenului înconjurat de zid e dovada că acesta nu închidea o încăpere oarecare, ci el era zidul exterior al unei fortificații, în interiorul căreia, după cum vom vedea, s-au constatat urmele unor vetre de locuire. Relatăm că săpăturile nu au dat la iveală turnuri la această construcție. În partea de vest, pe o lungime de 4 m. zidul este întrerupt, semn că în acest loc se afla, foarte probabil, poarta. Prin partea de vest a promontoriului care leagă botul de deal de terenul înconjurător, și pe care se afla de altfel și poarta, conducea drumul spre fortificație.

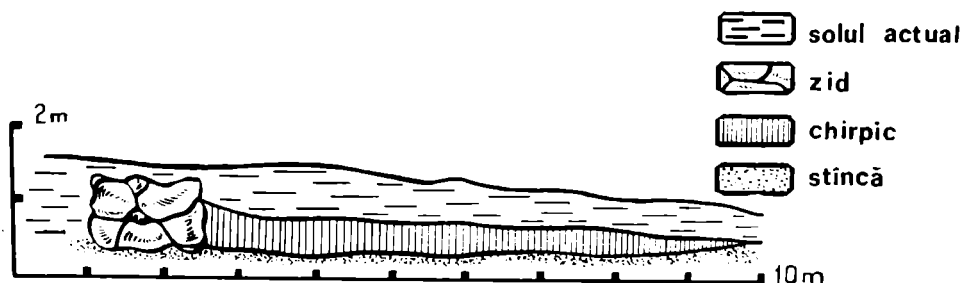

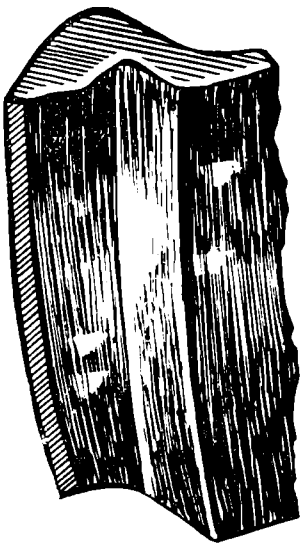
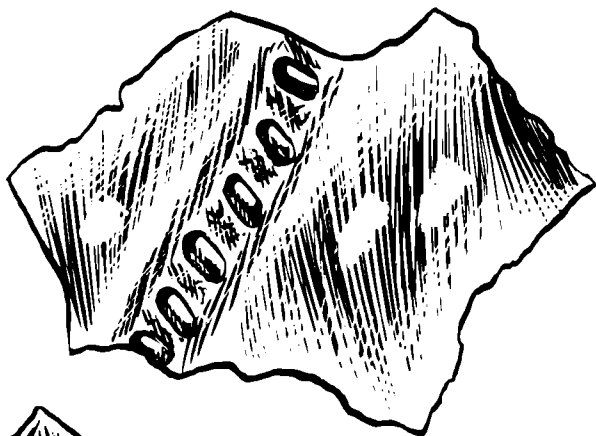
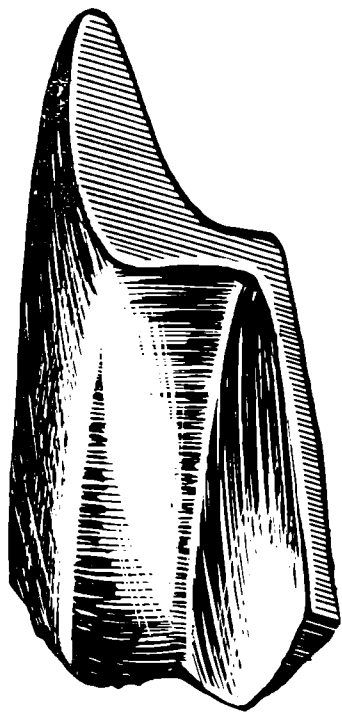
Fig. 2.

PROFILUL ZIDULUI ȘI A STRATULUI DE CHIRPIC.

Materialul ceramic bogat, fragmentele de unelte și unelte din fier arată că avem de a face cu o așezare intens locuită și, de sigur, nu de scurtă durată.

În cadrul ceramicii, există atât vase lucrate cu mâna cît și cele lucrate la roata olarului. Ceramica lucrată cu mâna predomină însă, fiind frecvente și caracteristice, mai ales, vasele mari în formă de sac, vasele bitronconice și ceașca dacică, unele din ele ornate cu butoni cilindrici și brîuri alveolate (Planșa 1).

În mai multe puncte ale terenului cercetat, s-au găsit fragmente de obiecte din fier, corodate, a căror formă și destinație e greu de precizat. Unealta cea mai caracteristică e un topor de fier, bine conservat, descoperit pe latura de vest în preajma porții (fig. 3). Piesa fiind aproape intactă, îi găsim cu ușurință analogii printre unelte de fier descoperite și în alte așezări dacice. În interiorul incintei în anumite puncte, au fost semnalate vetre de foc, în preajma cărora se găseau în mare cantitate cioburi de vase și oase calcinate, amestecate cu cenușă, aparținînd unor locuințe. Aproape

peste tot, stratul de pământ de deasupra stîncii nu depășește 25—35 cm. Fiind răvășit cu prilejul lucrărilor agricole, în interior nu a fost sesizată existența unor construcții de piatră. Putem însă admite prin prezența

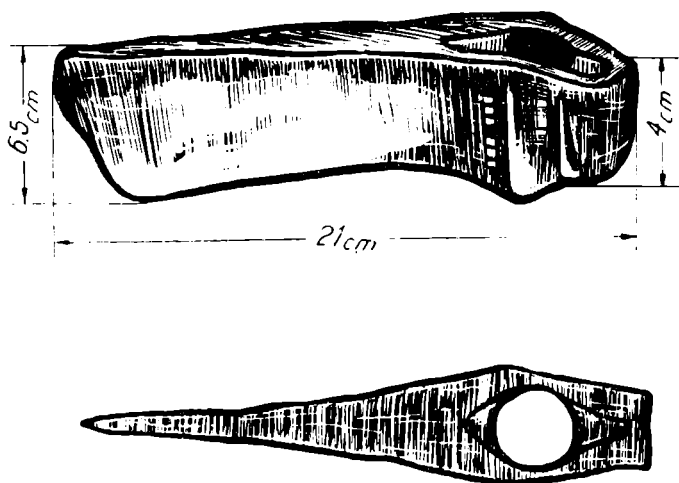

Fig. 3.

TOPOR DE FIER, DESCOPERIT „LA MĂNĂSTIRE”

stratului de cărbune și cenușă că au existat, clădiri de lemn, care au ars cu prilejul distrugerii cetății, fapt care a dus la nimicirea construcțiilor de suprafață.

*

La obiectivul al doilea, pe dealul „Cetățeaua”, din cauza dimensiunilor reduse ale terenului (25 m. în diametru), săpăturile au fost mai mici ca amploare. Materialele scoase la iveală sînt, însă, reprezentative în ceea ce privește stabilirea naturii așezării. Cu toate că nu s-a găsit urma vreunui zid de piatră, de dimensiuni mai mari și mai precise, prezența acestuia este totuși semnalată de conturul unui șanț lat de aproximativ 1,65 m., în care se mai păstrează bucăți din piatră de stîncă, care apare la adîncimea de 1,50 m. față de nivelul actual al solului. Acest fapt lasă să presupunem că pe locul conturului de șanț a existat cîndva un zid ale cărui urme materiale au dispărut în decursul vremii. În preajma conturului șanțului se găsesc fragmente ceramice de culoare roșie cărămie, cuie din

fier erodate și oase de animale, fapt care arată că șanțul datează din antichitate (fig. 4). Traseul șanțului n-a putut fi urmărit decât pe o distanță de circa 3 m., deoarece înălțimea „Cetățeaua” a servit drept adăpost militar în cursul primului război mondial, cu care prilej așezarea a fost distrusă în bună parte.

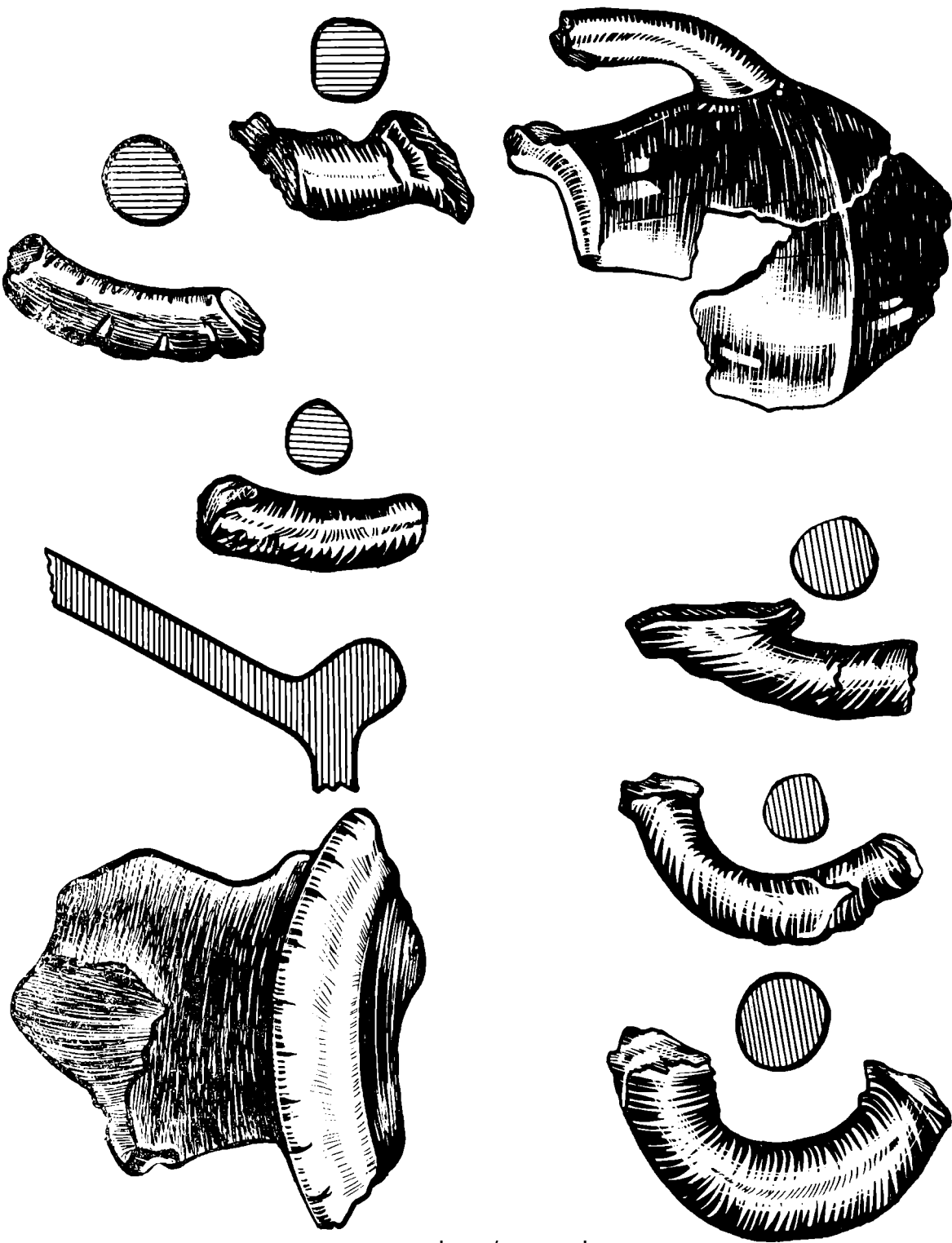
Din secțiunile executate, au fost date la suprafață numeroase fragmente de vase lucrate cu mâna și la roată. Sînt frecvente mai ales fragmentele ceramice care au aparținut unor vase cu buton și unor cești dacice (Planșa 2).

Lipsa uneltelor de fier, în acest punct, e compensată prin prezența monedelor. Alături de fragmentele ceramice amintite mai sus, s-au descoperit și două drahme de argint, emise de orașele Dyrrhachium și Apollonia. Monedele aflate în cursul săpăturilor nu sînt singurele piese găsite aici. Întîmplarea a dat la iveală adesea cu prilejul muncilor agricole asemenea monede. Unele din acestea au intrat în colecția Muzeului din Deva, altele în colecții particulare¹. Mai bine conservată, dragma apolloniană are reprezentată pe avers figura vacii, îndreptată spre stînga și inscripția ΑΡΙΣΤΩΝ (Ariston), iar pe revers „labirintul” și inscripția ΑΠΟΛ ΦΙΛΟΔΑ ΜΟΥ (Apol/Filo/da/moy). Și pe moneda emisă de orașul Dyrrhachium, deși uzată, se pot distinge, vaca îndreptată spre dreapta și inscripția ΑΦΡΟΔΙΣΙΟΣ (Afrodisios). Reversul păstrează intact doar o parte a „labirintului” și a legendei ΔΥΡ... ΠΙ... ΜΑ... (Dyr ri ma). (Fig. 5).

Formele, tehnica și ornamentația vaselor, comună ceramicii descoperite în cele două puncte arheologice, pledează pentru contemporaneitatea așezărilor. Formele și ornamentele de pe vasele descoperite la Cîmpuri-Surduc sînt, în general, specifice așezărilor geto-dace, din secolele I î.e.n. și I e.n.²

Toporul, de asemenea, este de tip dacic, avînd forma specifică a uneltelor similare, descoperite mai ales, în marele complex dacic de la Grădiștea Muncelului³. Drahmele fac parte din grupul de monede străine care au circulat în Dacia. Deși emiterea acestor monede încetează pe la anul 100 î.e.n., circulația lor a continuat un timp oareșicare și după această dată. Luînd în considerare caracteristicile materialului ceramic, cu predominarea vaselor lucrate cu mâna, absența zidurilor dacice din piatră fasonată și prezența monedelor de tip Dyrrhachium-Apollonia precum și lipsa unor elemente certe, databile în secolul I e.n., încadrăm din punct de vedere cronologic, cele două așezări în secolul I î.e.n., sau mai precis, în prima jumătate a aceluia secol.

Marea cantitate a fragmentelor de vase, face dovada unei intense locuiri a acestor așezări fortificate. Prin faptul că distanța dintre cele două puncte

cercetate, nu trece cu mult peste 1 km, și datorită dimensiunii mici a vârfului dealului „Cetățeaua”, considerăm că așezarea principală era pe platoul „La mănăstire” în timp ce pe „Cetățeaua” era o așezare mai mică, avînd, probabil, rolul unui post de observație pe valea Mureșului. Cele două obiective arheologice de la Cîmpuri-Surduc, se înscriu în rîndul celorlalte așezări dacice din jurul marelui complex din munții Orăștiei. Prezența în aceste așezări a materialelor datînd din secolul I î.e.n. ne face să situăm perioada lor de existență în cursul epocii lui Burebista. Sfîrșitul brusc al acestor așezări, prin distrugerea lor prin foc, după cum demonstrează straturile de cenușă și de pămînt ars, și încetarea oricărei activități ulterioare distrugerii lor le putem pune pe seama evenimentelor tulburi care au urmat în Dacia, pe la mijlocul secolului I î.e.n. după asasinarea lui Burebista.

N o t e

¹ M. Roska, *Erdély rég. repert.* 1942, pag. 123.

² V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, pag. 185—193; K. Horedt, *Așezarea fortificată de la Șeica Mică*, S. C. I. V., XV, 1964, pag. 196, fig. 5, fragmentele 9—12; Oct. Floca, *Monnaies „daciques” du type Hunedoara*, Dacia XI—XII, 1945—1947, pag. 72—73; C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, planșele 17, 18 și 19; Oct. Floca, *Urme dacice pe dealul cetății Deva*, în Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960, pag. 209—211.

³ Colectivul de cercetări arheologice a Academiei Republicii Populare Române, *Șantierul Grădiștea Muncelului*, S.C.I.V., III/1952, pag. 300.

L'établissement dace de Cîmpuri-Surduc

R é s u m é

Dans le village de Cîmpuri-Surduc, aux lieux-dits „La mănăstire” (Au monastère) et „Cetățeaua” (La petite citadelle), on a découvert par hasard, dès le début du XX siècle, de la poterie et des monnaies antiques. Mais c'est à peine dans les années 1963 et 1964 que des fouilles systématiques ont été pratiquées.

Fig. 4.

FRAGMENTE CERAMICE ȘI OASE DE ANIMALE GĂSITE ÎN
PREAJMA ZIDULUI „CETĂȚEAUA“

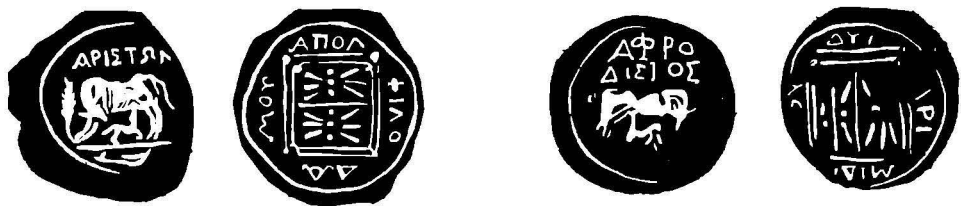

Fig. 5.

DRAHME DESCOPERITE LA „CETĂȚEAUA“

Les fouilles ont mis au jour des vestiges de murs, de la poterie, des outils, des monnaies d'argent, le tout datant du Ier siècle av.n.è.

De l'étude des matériaux il ressort que, dans la localité en question, il a existé un établissement dace fortifié de dimensions assez importantes au point „La mănăstire” et, probablement, un point d'observation à „Cetățeaua”. L'auteur assigne ces établissements fortifiés plutôt à la première moitié du Ier siècle av.n.è., leur fin étant peut-être liée aux événements qui se sont déroulés en Dacie après l'assassinat de Burebista.

Relieful Columnei Traiane, narațiune figurată a războaielor purtate de Traian în Dacia, prezintă într-un loc un episod care atrage atenția prin subiectul său de o semnificație deosebită. Este vorba de scena XXX (Cichorius)¹, unde, în prezența lui Traian, care se află pe malul unei ape mari însoțit de doi ofițeri superiori (desigur permanenții săi adjutanți Licinius Sura și Claudius Livianus), se vede, reprezentat din spate, un cortegiu de femei dace, cu copiii lor, escortate de doi ostași romani din trupele auxiliare și urmînd, de la o oarecare distanță, un personaj feminin de seamă, înfățișat tot în costum dac, care se îndreaptă spre o corabie lungă (Pl. 1).

Această persoană, cu figura destul de tînără, pășind cu o grație demnă, ține în brațul stîng un prunc, iar cu cel drept, îndoit din cot, schițează un salut. Capul său este întors în profil, spre împărat, dar căutînd a privi nu către acesta, ci înspre grupul de femei din urma ei. Traian, sprijinindu-și degetele minii stîngi pe extremitatea tecii de gladius, întinde brațul drept în direcția acestei distinse femei dace, îndemnînd-o să se îmbarce. Gestul pare mai degrabă deferent decît poruncitor². Marmura din această parte a Columnei fiind foarte deteriorată prin efectul eroziunilor produse de vitregia secolelor, figurile celor doi ofițeri din spatele împăratului nu s-au păstrat cu destulă claritate. Cea din ultimul plan este chiar foarte ștearsă. Din aceeași cauză e neclar și copilul ținut la piept de personajul feminin dac. Celelalte femei dace din cortegiu sînt în număr de cinci, ceea ce, conform unui procedeu convențional al sculptorului, aplicat pe tot relieful Columnei, vrea să exprime o masă mult mai numeroasă. Figurile lor indică vîrste diferite. Toate au privirile ațintite spre persoana feminină principală. Se pare că ele nu pășesc mai departe pe urma acesteia, ci au rămas pe loc făcîndu-i saluturi de despărțire, unele gesticulînd cu brațul drept, altele, cu ambele brațe întinse în sus, înălțîndu-și pruncii³. Costumul lor constă

dintr-un fel de chiton cu mîneci, care cade, cu încreșturi longitudinale dese, pînă la glezne, iar pe cap părul le este strîns sub un tulpă. La fel este îmbrăcată și femeia distinsă de care se despart, aceasta avînd, pe deasupra, și un himation, pe care îl poartă cu o eleganță clasică⁴. Cei doi soldați auxiliari care escortează grupul și care, desigur, simbolizează o trupă mai numeroasă, sînt în ținută de război, purtînd platoșă de piele, coif cu obrăzare, iar în mîna stîngă scuturi ovale decorate cu motive identice, semn că fac parte dintr-o singură unitate. Cu brațul drept, neînmarmat, întins orizontal, ei fac un gest larg, ca pentru menținerea grupului de femei în ordine strînsă⁵.

Toți comentatorii Columnei Traiane, începînd cu Ciaconus din sec. XVI⁶, sînt de acord în a recunoaște în această scenă capturarea unei femei dace de rang social înalt: o principesă ori o preoteasă sau, în același timp, și una și alta. Ca o captură de o importanță excepțională, rezervată fie pentru a servi drept cheazășie de preț în cursul viitoarelor negocieri cu inamicul, fie pentru a figura în cortegiul triumfal al împăratului la sfîrșitul războiului, ea este tratată altfel decît supusele sale de care se desparte și care urmează a lua în bloc calea sclaviei de rînd. Ea nu se află sub paza soldaților, ci însuși împăratul îi poartă de grijă, arătîndu-i corabia spre care merge singură și care o va duce departe în interiorul imperiului roman.

Că este vorba de exploatarea unei victorii romane reiese și din episoadele vecine, reprezentate în scena XXIX (Pl. 1). În stînga, în ultimul plan, se văd niște călăreți din trupele auxiliare romane, care, ținînd în mînă torțe aprinse, aleargă în galop în jurul unei clădiri dace, dîndu-i foc. Cum sculptorul n-a căutat să interpună nici un semn despărțitor între acest episod și acela al femeilor captive, apare evident că respectiva clădire reprezintă palatul sau templul de unde acestea au fost ridicate. Dedesubtul imaginii acestui episod, de care este separată printr-un brîu de stînci brute, semn că e vorba de un alt moment și de un alt loc și totodată de un ținut de munte, se vede figurată o încăierare între o ceată de daci care se retrag luptînd și trupele auxiliare romane, care îi urmăresc necruțător, producîndu-le pierderi. Un dac dezarmat a apucat să fugă, salvîndu-și copilul. Despărțită atît de această scenă, cît și de aceea cu femeile, privim o grămadă de vite moarte, închipuind avuturile dacilor sacrificate de ei înșiși, în retragerea lor precipitată, pentru a nu fi lăsate pradă învingătorilor⁷.

Aceste episoade diverse, înghesuite în spațiul restrîns al scenelor XXIX—XXX, de pe planșa XXII a lui Cichorius, corespunzînd segmen-

telor 70—73 din mulajele făcute după Columnă și păstrate la Muzeul Lateran în Roma, încheie narațiunea celei dintâi dintre cele trei campanii care alcătuiesc primul război dacic al lui Traian. După ce și-a trecut armata peste Dunăre pe două poduri de vase, în Oltenia și în Banat (scena IV)⁸, Traian și-a unit forțele la Tibiscum, în fața defileului de pe valea Bistrei, urmărind forțarea drumului celui mai drept spre munții Orăștiei, unde se afla Sarmizegetusa lui Decebal, a înfrînt rezistența dacilor la Tapae (scena XXIV), loc care, ținîndu-se seama de acest drum, nu poate fi identificat decît cu poziția strategică de primul ordin de la Poarta de Fier a Transilvaniei⁹, a ocupat roditoarea depresiune a Hațegului și a pătruns în masivul munților Orăștiei, începînd cucerirea cetăților care închideau accesul spre capitala regelui dac (scenele XXV—XXX)¹⁰. Succesul romanilor era în plin, cînd o mare diversiune, produsă de o invazie buro-daco-sarmată la Dunărea de Jos¹¹, în cursul iernii 101—102, l-a obligat pe Traian să schimbe brusc planul operațiilor, întreprinzînd o nouă și grea campanie în Moesia Inferioară (scenele XXXI—XLIV). După lichidarea acestei diversiuni prin biruința hotărîtoare de la Adamclisi (scenele XL—XLI)¹², în primăvara anului 102 împăratul roman avea să se întoarcă pe frontul din munții Transilvaniei, începînd a treia și ultima campanie (scenele XLVI—LXXVII) și silindu-l pe Decebal să accepte neîndurătoarele condiții ale păcii prin care s-a pus capăt războiului¹³.

Scena XXX, cu îmbarcarea importantei captive dace, este tocmai aceea care separă, pe Columnă, prima campanie de cea de a doua. Scena următoare, XXXI, înfățișează menționata invazie a forțelor dușmane de diversiune peste Dunăre, în Moesia Inferioară. Între cele două scene, referitoare la două acțiuni cu totul diferite, desfășurate pe teatre diferite, artistul a figurat, ca semn de punctuație despărțitor, un trunchi de copac subțire și înalt, unind perpendicular cele două margini ale benzii sculptate (Pl. I), ca lipitura a două secvențe dintr-un film cinematografic de azi. Un singur element de legătură i-a plăcut sculptorului să reprezinte de o parte și de alta a copacului convențional: apa cea mare, care în scena XXX poartă pe undele sale corabia destinată principesei captive, iar în scena următoare își învolutează valurile frămîntate de mulțimea barbarilor ce o trec înnot. Scopul acestei continuități a fost de-a arăta că, în puncte diferite și foarte îndepărtate între ele, e vorba de unul și același fluviu: Dunărea. De altfel, și fără acest ingenios procedeu ar fi fost de la sine înțeles că episodul din scena XXX nu se putea petrece decît pe malul Dunării, deoarece pe teatrul primei campanii, în Banat și în Transilvania, nu exista vreo altă cale

navigabilă, nici chiar Mureșul nefiind accesibil unor nave mari ca aceea spre care se îndreaptă prizoniera dacă¹⁴.

O dată acceptată interpretarea scenei XXX ca reprezentînd deportarea unei dace de rang înalt, este firesc să ne gîndim la identitatea acesteia cu acea *soră a lui Decebal* despre a cărei capturare de către un general roman, în același timp cu cucerirea unei cetăți dace, ni s-a transmis o știre printr-un pasaj excerptat din „Istoria romană” a lui Cassius Dio (LXVIII, 9), unde se expun motivele care l-au determinat pe regele dac să primească în cele din urmă asprele condiții de pace puse de Traian, după ce căutase în repetate rînduri să tergiverseze. O solie de comați daci fusese respinsă din capul locului de către împăratul roman, iar alta, formată din pileați, obținuse o întrevedere între Sura și Livianus de o parte și Decebal de alta, dar acesta nu s-a prezentat.

După care vine pasajul următor (LXVIII, 9, 3–4): 'Ο δὲ Τροῖκνός ὄρη τε ἐντετειχισμένα ἔλαΐε, καὶ ἐν οὐτοῖς τὰ τε δπλα τὰ τε μηχανήματα τὰ οἰχμάλωτα τό τε σημείον τὸ ἐπὶ τοῦ Φούσκου ἄλδον εὔρε δι' οὖν ταῦτα ὁ Δεκέβαλος, ἄλλως τε καὶ ἐπειδὴ ὁ Μάξιμος ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ τήν τε ἀδελφὴν οὗτοῦ καὶ χωρίον τι ἰσχυρὸν εἶλεν, οὐδὲν ὁ τι οὐχ ἐτοίμως τῶν προσταχθέντων ἔσχε συνῆσθαι, οὐχ ὅτι καὶ ἐμμενεῖν οὐτοῖς ἔμελεν, ἀλλ' ἐν' ἐκ τῶν παρόντων ἀναπνεύσῃ.

În traducere: „Traian cuceri munții întăriți și găsi între zidurile lor armele, mașinile de război, prăzile¹⁵, steagul, care fuseseră mai înainte luate de la Fuscus. Din aceste pricini Decebal, și mai ales din cauză că Maximus capturase în același timp (ἐν τῷ οὐτῷ χρόνῳ) și pe sora sa, și o cetățuie puternică, se arată gata să consimtă la cele ce i s-ar fi poruncit, nu cu gîndul ca să le respecte, ci pentru ca să mai răsuflă pentru un moment”. Urmează enumerarea condițiilor acceptate, apoi închinarea lui Decebal în fața lui Traian, ratificarea păcii de către Senatul roman și întoarcerea lui Traian în Italia, după ce a lăsat garnizcane romane în regiunea Sarmizegetusei și în restul Daciei.

Confruntînd acest paragraf de la Cassius Dio cu scena XXX de pe Columnă, fără a ține seama decît de conținutul lor, coincidențele sînt izbitoare. Textul scris nu numai confirmă capturarea unei distinse femei dace, precizînd situația ei eminentă în familia regelui dac, ceea ce explică interesul deosebit pe care, în scena citată, i-l arată Traian personal, dar atestă și împrejurarea că această captură s-a produs cu prilejul cuceririi unei cetăți de seamă, așa cum se vede pe relieful Columnei. Mai mult, chiar episodul cu regăsirea prăzilor luate de la Fuscus este fixat pe acest relief puțin mai înainte, în scena XXV, unde, pe zidurile unei mari cetăți dace, se văd

capete de romani uciși înfipte în pari, precum și un *vexillum*, corespunzând aceluia σμηῶν de care vorbește textul lui Dio. Pe de altă parte, capturarea principesei regale apare în text cu o importanță atât de hotărâtoare pentru sfârșitul războiului, încât neapărat trebuia să fie figurată și pe monumentul de la Roma. Or, nicăieri în vreun alt loc al reliefului nu găsim un episod similar. Aici este unica scenă care corespunde știrii din textul scris.

Ar urma ca nici o discuție să nu mai fie posibilă în privința acestei identități de fapte transmise pe de o parte de un document arheologic-artistic, pe de alta de unul literar-istoric. Și totuși discuția există. Pricina constă în diferența de situație a episodului capturării în desfășurarea cronologică a celor două documente de genuri diferite. Pe când pe Columnă scena XXX, cu imbarcarea captivei de seamă, figurează la urma primei campanii, corespunzând sfârșitului anului 101, în textul lui Cassius Dio informația despre capturarea surorii lui Decebal este inserată printre acțiunile celei de-a treia campanii, în legătură cu tratativele de pace de la finele războiului, deci în vară anului 102. O diferență de un an bogat în întâmplări, care pe Columnă s-ar traduce printr-o distanță de nu mai puțin de 47 scene, referindu-se la desfășurarea a două dintre cele trei campanii ale primului război.

Cel dintâi care a pus problema identității captivei din scena XXX cu sora lui Decebal a fost W. Froehner, care, în lucrarea sa din 1865 despre Columna Traiană, s-a pronunțat în sens pozitiv asupra acestei chestiuni, fără a intra în amănunte. Curînd apoi, J. Dierauer a inaugurat controversa, respingînd identificarea pe motivul nepotrivirii de date¹⁶. Același respect pentru impedimentul cronologic opus de textul lui Cassius Dio l-a exprimat, mai tîrziu, C. Cichorius¹⁷. La atitudinea negativă a acestuia față de problema reprezentării surorii lui Decebal pe Columnă a aderat și E. Petersen¹⁸. Amîndoi au căutat să identifice cetatea în care a fost capturată această principesă cu fortificația dacă reprezentată în scena LXXI, din a treia campanie, fără alt motiv decît apropierea acestei scene de sfârșitul războiului, unde se află mențiunea lui Dio despre respectivul eveniment¹⁹. Nici unul nu explică, însă, de ce în reprezentarea scenei lipsește orice indiciu referitor la vreun personaj feminin. De fapt scena LXXI nu se deosebește prin nimic particular de alte numeroase episoade de pe Columnă în care sînt înfățișate asalturi asupra cetăților dace din munți, afară de faptul că aici soldații legionari apar făcînd o *testudo*, ceea ce nu interesează subiectul nostru.

Punctul de vedere al lui Froehner, părăind eclipsat un timp de argumentul adus de Dierauer și de ceilalți doi învățați cu privire la data relativ mai târzie indicată de textul lui Cassius Dio, a fost reluat cu o vigoare nouă în primele decenii ale secolului nostru, în lumina unui examen mai insistent al problemei. Printre cei dintâi care au susținut în mod argumentat acest punct de vedere, merită să fie menționat Teohari Antonescu, care, într-o lucrare de apariție postumă, din 1910, consacrată Columnei, a scos în evidență contrastul calitativ dintre documentele comparate, autoritatea unei narațiuni contemporane autentice, complete și rigurose rînduite, ca aceea de pe monumentul de la Roma, fiind categoric superioară unui text ulterior, rezumativ, mutilat și dezordonat, ca cel ce ni s-a transmis din opera lui Cassius Dio prin intermediul unor copiiști tîrzii²⁰. Arheologul român a relevat contradicția lui Dierauer, care recunoștea în principiu această dezordine²¹, dar în practică acorda o valoare cronologică determinată tocmai poziției unor asemenea știri în succesiunea textului.

O atitudine analogă față de speciosul argument al diferenței de date se reîntîlnește la R. Paribeni, care, în monografia sa despre împăratul Traian, din 1926, subliniind aceeași dezordine din izvorul scris, explică și el scena XXX de pe Columnă ca neputîndu-se raporta decît la captivitatea surorii lui Decebal. „Dacă s-ar exclude această explicație — adaugă eminentul savant italian —, scena XXX ar pierde orice sens, ar deveni o comună transferare de deținuți, care, nu s-ar ști de ce, sînt toți de sex feminin și nici nu s-ar înțelege de ce una dintre prizoniere este remarcată mai mult decît celelalte, nici de ce Traian asistă la îmbarcare”²².

Intervențiile critice de acest fel au izbutit să pună lucrurile la punct și să zdruncine fundamental prestigiul obiecției cronologice bazate pe textul lui Cassius Dio. Desigur, mai persistă îndoielile asupra identității principesei captive de pe Columnă cu sora lui Decebal menționată în acel text. Dar cei ce le țin în seamă, le exprimă prin formule prudente, fără atitudini categoric negative²³.

În ce ne privește, considerăm definitiv soluționată problema semnificației scenei XXX, care sigur nu poate reprezenta decît plecarea în captivitate a sorei lui Decebal, la sfîrșitul primei campanii, în anul 101. Poziția contextuală a știrii de la Cassius Dio, aparent referindu-se la cea de a treia campanie, din anul 102, nu prezintă în realitate nici o valoare cronologică pentru a putea fi opusă acestei interpretări. Totuși, recunoaștem că, pentru a curma orice dubiu, o atare concluzie nu se poate opri aici. Acea poziție în text necesită neapărat o explicație, care pînă acum n-a fost dată. Simpla

Planșa 1.

COLUMNA TRAIANĂ. PLECAREA SURORII LUI DECEBAL, ÎN CAPTIVITATE

(Dimitrie Pop, *Reliefs der Traianssäule*, pl. XXII, scenele XXIX–XXX).

www.mcdr.ro / www.eimco.ro

imputare de „dezordine”, adusă epitomatorilor lui Dio, nu e de ajuns. Se impune o analiză mai stăruitoare a pasajelor rămase de la acest autor cu privire la primul război dacic al lui Traian. Este ceea ce ne propunem să încercăm în cele ce urmează²⁴.

Mai întâi reamintim că aceste pasaje reprezintă singurele texte de care se dispune azi pentru verificarea scenelor de pe Columna Traiană. O soartă ciudată a făcut ca din bogata literatură antică inspirată de războaiele dacice ale lui Traian să nu se fi păstrat mai nimic. S-au pierdut și Comentarile redactate de acest împărat, reprezentând textul după care a fost conceput relieful Columnei²⁵, au dispărut și atâtea alte scrieri istorice, dintre care cele mai multe fuseseră alcătuite tot pe baza acestei relatări oficiale. Doar „Istoria romană” a lui Cassius Dio ar fi putut face cu adevărat excepție, dacă din cele 80 de cărți ale acestei opere din vremea împăratului Sever Alexandru ni s-ar fi transmis întreagă și cartea LXVIII privitoare la domnia lui Traian.

Din nefericire, tocmai această diviziune face parte din seria cărților LX—LXXX, pentru a căror pierdere nu ne-a rămas decît o slabă consolare în cîteva fragmente răslețe reproduse de compilatori tîrzii și, cu deosebire, în rezumatul operei lui Dio întocmit de călugărul bizantin Xiphilinos din sec. XI, sub forma unor serii de excerpte, selectate arbitrar de la mari distanțe unul de altul și puse apoi cap la cap pentru a da impresia unei expunerii continue²⁶. Acest procedeu, ascunzînd mari lacune, a dus la confuzii și la enigme, ceea ce se poate constata prin confruntări cu Columna Traiană, a cărei narațiune figurată este completă și într-o ordine exactă. De exemplu, episodul solului bur cu ciuperca scrisă apare în epitoma lui Xiphilinos ca o anecdotă fără sens, lipsită de orice legătură cu contextul, pe cînd consemnarea sa în scena IX de pe Columnă, înainte de începerea ostilităților, se referă la unul din cele mai importante evenimente ale primului război dacic: intervenția aliaților nordici ai lui Decebal, care curînd aveau să producă periculoasa diversiune din Moesia Inferioară. Tot astfel, epitomatorul bizantin ne lasă, involuntar, impresia falsă că bătălia cea mare pe care o descrie (LXVIII, 8, 2), aceea cu răniții romani și cu altarul ridicat în cinstea ostașilor căzuți în luptă, ar fi tot una cu bătălia de la Tapae, fără a pomeni nimic despre campania din Moesia Inferioară, pe cînd, din confruntarea cu Columna (scenele XL—XLI) și cu monumentele de la Adamclisi, printre care există și altarul comemorativ menționat, rezultă în mod evident că e vorba de victoria lui Traian din Dobrogea prin care s-a decis soarta întregului război²⁷.

Dar proporțiile și neajunsurile lacunelor din această epitomă reies nu numai din comparația cu Columna, ci chiar din confruntarea cu unele fragmente din Cassius Dio transmise de alți compilatori bizantini și conținând informații pe care Xiphilinos le-a neglijat. Este cazul tocmai cu pasajul referitor la capturarea surorii lui Decebal, care, ca și pasajul cu comații și acela cu armele lui Fuscus, nu se găsește la Xiphilinos, ceea ce uneori se uită, ci face parte dintr-un fragment mai lung din Cassius Dio, referitor la tratativele de pace dintre Decebal și Traian, care s-a păstrat în seria de excerpte intitulată Περί πέρσεων ἐθνικῶν πρὸς Ῥωμαίους („Despre soliile popoarelor pe lângă romani’’)²⁸ și întocmită cu un secol înaintea lui Xiphilinos, din inițiativa eruditului împărat Constantin Porphyrogenitul²⁹. Filologii din epoca modernă care au căutat să completeze lucrarea lui Xiphilinos cu segmentele răzlețe de acest fel, pentru a reconstitui cât mai mult din textul pierdut al lui Cassius Dio, au intercalat în mod just respectivul excerpt constantinian la locul indicat de context, adică după aluzia la manevra lui Lusius Quietus din cap. 8, care lipsește în acest excerpt, dar înainte de relatarea capitulării lui Decebal, care figurează deopotrivă în ambele versiuni. S-a format astfel capitolul 9 al cărții³⁰.

Diferența dintre cei doi excerptatori cu privire la conținutul acestui capitol se explică prin preocupările lor divergente, împăratul Constantin VII Porphyrogenitul urmărind doar ceea ce îl interesa în legătură cu subiectul său limitat la istoria diplomatică și folosind în acest scop nu numai pe Cassius Dio, dar încă alți 18 autori antici, de la Herodot pînă la Theophylactos Simocatta³¹, iar Xiphilinos avînd ca țel prescurtarea întregii opere a lui Dio, pentru a-i servi împăratului Mihail VII Duca zis Parapinakes, al cărui secretar era, o istorie comprimată³². Pe cînd ultimul căuta să facă o economie cât mai mare de spațiu, tăind tot ce nu era de natură să-l amuze pe suveranul său, celălalt căuta să păstreze știrilor diplomatice pe care le excerpta cât mai mult din contextul lor original.

Coincidența exactă, cuvînt cu cuvînt, a frazelor finale relative la capitularea regelui dac, pe care le-au reprodus amîndoi, dovedește că și unul și celălalt au fost deopotrivă fideli slovei originalului și că, din acest punct de vedere, nu li s-ar putea reproșa, în afară de unele tăieturi inerente rezumatului lui Xiphilinos, nici o intervenție alterativă. De asemenea, nici n-ar putea fi învinuiți de intervertirea fragmentelor excerptate, ordinea prezentării faptelor fiind aceeași la amîndoi³³. Prin urmare, acuzația de „dezordine”, pe care le-o aduc în general cei ce-au cercetat aceste excerpte despre primul război dacic sub raportul deosebirii lor față de Columnă, nu li

se cuvine lor, ci urmează să fie îndreptate asupra lui Cassius Dio însuși.

Dar avem oare dreptul să-i atribuim cu ușurință o vină atât de grosolană ilustrului istoric al imperiului roman, unul dintre cei mai metodici, mai conștiincioși și mai pricepuți, după cum dovedește tot ce a rămas intact din opera lui? Nu cumva ceea ce ni se pare „dezordine” este de fapt un efect al imperfecțiunii propriilor noastre cunoștințe despre textul său integral și despre modul său de expunere? În privința pasajelor în discuție nimeni nu și-a pus asemenea întrebări. Și totuși indiciile care ne-ar oferi explicații suficiente pentru dezacordul dintre topica știrilor sale și aceea a scenelor de pe Columna Traiană nu lipsesc nici chiar în textul fragmentar pe care ni l-au transmis excerptatorii săi.

Nu s-a remarcat că expunerea primului război dacic al lui Traian reconstituită din excerptele acestui text comportă două preocupări distincte: una militară și alta diplomatică. Pe de o parte avem faptele grupate în capitolul 8, unde e vorba numai de succesiunea operațiilor militare rezumate atât de lacunos de Xiphilinos, dar în ordinea lor normală — de la începutul primei campanii (solul bur cu ciuperca scrisă și marșul spre Tapae) și din campania a doua (bătălia sângeroasă de la Adamclisi) pînă în cea de a treia campanie (cucerirea munților întăriți și lovitura lui Lusius Quietus) —, iar pe de altă parte ne găsim în fața capitolului 9, care tratează prin excelență despre evoluția tratativelor de pace, evenimentele militare fiind menționate în subsidiar, numai în măsura în care au influențat această evoluție.

Este de mirare că nu s-a acordat nici o atenție expresiei cu care începe acest ultim capitol, păstrată în fruntea excerptului constantinian (LXVIII, 9, 1): *οτι ο Δεσβαλος επεδωκει εν και προς ητης πρεσβεις, ουν ετι των κομητων ωσπερ πρτερον, αλλα των πολλος ορων τους αρ'ιτους* („căci Decebal trimisese soli și mai înainte de înfrângere, nu tot dintre comați ca la început, ci dintre pileații cei mai de seamă”). Or, această expresie denotă clar că în capitolul respectiv se reia din urmă povestirea războiului, însă de data aceasta numai din punctul de vedere al negocierilor diplomatice care, ca în toate războaiele, se duc paralel cu acțiunile militare. În consecință trebuie să ne așteptăm ca în restul capitolului să se facă aluzii nu numai la fapte din ultima campanie, ci și la cele anterioare, începînd de la primele solii trimise de Decebal împăratului roman după ce acesta pătrunsese pe pămîntul dac. Și, în adevăr, în confruntarea pe care am făcut-o aici mai sus cu relieful Columnei Traiane, unde, incontestabil, ordinea evenimentelor este exactă, am constatat că nu numai episodul

captivității surorii lui Decebal, dar cele mai multe din celalalte fapte menționate de text în cursul tratativelor povestite se referă la prima campanie.

Astfel, imediat după scena XXIV (lupta de la Tapae), în timp ce dacii se retrag spre munți, îl vedem pe Traian, în scena XXV, în fața cetății cu vestigiile înfringerii lui Fuscus, despre care am pomenit. Scena XXVI îi arată apoi pe legionarii romani trecând apele vijelioase ale unui riu de munte, dovadă că înaintarea romană a depășit șesul din depresiunea Hațegului și a pătruns în munții dimprejur, de sigur în masivul Orăștiei, unde se afla capitala regelui dac, țelul ofensivei romane. Pe urmă, în scena XXVII, Traian primește o trufașă ambasadă a burilor și a daco-sarmaților din nordul Carpaților, venind cu un nou ultimatum și anunțând intervenția lor iminentă în conflict în cazul neacceptării³⁴. După episodul acestei solii, la care excerptele păstrate nu fac nici o aluzie și care, probabil, nici în textul pierdut al lui Cassius Dio nu va fi fost pomenit, nefiind vorba direct de tratativele cu Decebal, vedem imediat, în scena XXVIII, o altă solie, de data aceasta compusă din daci comați, supuși ai regelui dac. Gesturile lor sînt mai umile decît ale solilor din scena precedentă. Dar Traian înțelege că cererea de pace pe care o aduc acești reprezentanți ai unei clase inferioare nu corespunde unor intenții serioase, Decebal neurmărind decît să cîștige timp. Ca atare o respinge, ceea ce gestul său, cu mîna pe mînerul spadei, exprimă în mod elocvent. Acesta este episodul comaților la care se referă excerptul constantinian și pe care îl mai aflăm, limpede explicat, la Petrus Patricius, un autor din sec. VI, inspirat tot din Cassius Dio³⁵. Pe restul Columnei un alt episod cu comații trimiși în solie nu există. Despărțit și de acest episod prin semnul de punctuație pe care îl reprezintă linia transversală a unui arbore subțire și drept, apare complexul evenimentelor din scenele XXIX—XXX (Pl. 1), de la sfîrșitul primei campanii, descrise aici mai sus, printre care incendierea palatului sau templului dintr-o cetate dacă și plecarea în captivitate a surorii lui Decebal corespund celor două acțiuni concomitente cu prilejul cărora generalul Maximus este menționat în excerptul constantinian.

Pînă aici nici o solie de pileați nu se vede și nici nu va apărea decît tocmai în campania a treia, în cursul operațiilor din munții Sarmizegetusei, în scena LXI, unde se simbolizează o încercare preliminară a lui Decebal de a negocia capitularea, ratată însă prin neprezentarea lui la întîlnirea cu împăterniciții împăratului, Sura și Livianus, apoi în scena LXXV, de la sfîrșitul războiului, unde este amplu înfățișat tabloul supunerii efective a regelui dac, cu pileații și comații săi.

Concludem că, în textul păstrat în cap. 9, Cassius Dio n-a înțeles să amintească numai întâmplări din ajunul desnodământului, ci a menționat și acțiuni mai vechi, din prima campanie. Faptele recente de care vorbește, ca trimiterea pileaților, condițiile de pace, capitularea, sînt toate de caracter diplomatic, în legătură cu preocuparea specifică a capitolului, pe cînd evenimentele de ordin militar la care se referă printre rînduri, ca recuperarea materialelor pierdute de Fuscus, cucerirea de către Maximus a unui punct întărit și capturarea, tot de către el, a sorei lui Decebal, aparțin primei campanii.

Reamintirea acestor acțiuni militare anterioare într-o frază ce se raportează în esență la împrejurările închinării regelui dac din ultimul moment, departe de a reflecta o „dezordine”, cum ar părea la prima vedere, își are rostul său, independent de orice semnificație cronologică. Istoricul antic a ținut să precizeze că, în afară de greaua situație militară pe care succesele ofensivei romane în curs i-o creaseră lui Decebal, ceea ce a contribuit mult la decizia acestuia de a accepta condițiile necruțătoare ale păcii, a fost soarta surorii sale încăpute pe mîini dușmane. Nu era vorba numai de o firească duioșie de frate, ci de o datorie socială, mai presus chiar decît acest sentiment. Poporul dac, ale cărui tradiții gentilice erau încă vii, nu i-ar fi putut ierta unui rege sacrificarea, în asemenea condiții, a unui membru apropiat al familiei sale, care era și soția, de sigur, a unui important personaj din clasa pileaților. Dacă, pe de-asupra, acea soră regală va fi avut și o funcție sacră, ceea ce s-a presupus și este de domeniul posibilului³⁶, obligația de-a o răscumpăra era cu atît mai imperativă. Cîtă vreme speranțele unei victorii dace s-au menținut, nutrite cu deosebire de diversiunea din Moesia Inferioară în cursul campaniei a doua, Decebal era îndreptățit să suporte nenorocirea, avînd motive s-o considere vremelnică. Dar cînd asemenea iluzii s-au spulberat și cînd, încolțit în propriul său reduct din munții Sarmizegetusei, nu mai avea de ales decît între un dezastru total și o capitulare condiționată, care, oricît de oneroasă, îi asigura încă perspective pentru viitor, a trebuit să țină seama și de considerentul că sora sa numai în această ultimă eventualitate mai putea fi salvată. Căci, de sigur, dacă acest motiv este menționat de Cassius Dio printre cele care l-au făcut pe regele dac să se supună, este fiindcă principesa captivă urma să fie liberată, iar nu reținută printre ostaticii destinați să garanteze respectarea păcii.

Amintind acest mobil psihologic al hotărîrii lui Decebal, era normal ca istoricul roman să facă aluzie și la împrejurările în care sora regelui fusese

capturată, menționînd cucerirea de către Maximus, „în același timp”, a fortăreței în care ea se găsea. Expresia ἐν τῷ αὐτῷ χρόνῳ numai în acest fel trebuie să fie înțeleasă, iar nu ca raportîndu-se la momentul precis cînd respectiva acțiune a avut loc. Deci nu poate constitui nici decum o dovadă că Dio s-ar fi gîndit la recenta campanie din anul 102.

În ce privește recuperarea armelor și steagului lui Fuscus, eveniment care, ținînd seama de Columnă, se produsese de asemenea în 101, este pomenită în fraza istoricului roman despre a treia campanie tot ca aluzie la un fapt anterior. Nu toți munții fortificați (ὄρη ἐντετελισμέναι) de care e vorba fuseseră luați acum mai întîi: unii erau cucerți pentru a doua oară. Este ceea ce ne obligă Columna să deducem, arătîndu-ne că prima campanie s-a întrerupt pe cînd trupele romane se aflau în masivul munților Orăștiei și că, în timpul campaniei a doua, de la Dunărea de Jos, unde Traian fusese atras cu grosul armatei sale, trupele lăsate de acesta în Transilvania pentru a apăra pozițiile cîștigate au suferit o grea înfrîngere, la ale cărei consecințe se referă scenele XLV și XLVI, cu torturarea prizonierilor romani de către femeile dace și cu fugarii care îi raportează împăratului, aflat într-un port din Moesia Inferioară, cele întîmplătoare în munți în lipsa lui³⁷. Nu e greu de imaginat că, profitînd de momentanul său succes, regele dac își reluase o parte din cetățile pierdute în prima campanie și că acum, în cea de a treia, Traian trebuise să înceapă prin a le cuceri din nou. Cum într-una din ele fuseseră găsite mai înainte prăzile luate de la Fuscus, istoricul prinde prilejul pentru a aminti aici, într-o propoziție cu caracter incident, acest eveniment anterior prin care orgoliul roman fusese răzbunat de obsesia catastrofei din 87 a celui nefericit general al lui Domițian.

În concluzie, nepotrivirea topică dintre textul lui Cassius Dio și narațiunea desfășurată pe relieful Columnei Traiane, în privința capturării sorei lui Decebal și a episoadelor concomitente, se explică în mod firesc, fără a fi nevoie să recurgem la învinuirea de „dezordine” cronologică față de nici unul din izvoare.

★

Problema acordului dintre textul scris și relieful figurat nu este singura pe care o comportă captivitatea principesei dace. Am dori să-i cunoaștem numele acestei persoane importante, dar fragmentele păstrate ale autorului antic îl trec complet sub tăcere. Am mai vrea să știm în ce loc anume va fi avut loc capturarea, în ce punct de pe Dunăre se va fi petrecut scena îmbarcării, tot așa cum am ține să precizăm și cetatea cu trofee luate

de la Fuscus, dar în această privință indiciile textului lipsesc, iar ale monumentului istoriat sînt insuficiente.

Totuși aceste indicii pot justifica speranța că, prin progresul cercetărilor arheologice în cetățile dace din munții Orăștiei, încă de pe acum destul de dezvoltate³⁸, chestiunile menționate vor putea să fie lămurite, măcar în linii generale. Nu se poate menține nici una din încercările care s-au făcut în trecut pentru localizarea scenelor de pe Columnă³⁹, fiind viciate pe de o parte de o încredere excesivă în exactitatea aspectelor de amănunt ale peisajelor reproduse pe acest monument, care în realitate nu pot fi decît convenționale, pe de alta de premisa greșită că Sarmizegetusa regală a lui Decebal ar fi existat pe același loc din șesul Hațegului unde romanii aveau să ridice ulterior Colonia Ulpia, zisă de asemenea Sarmizegetusa. Rupînd cu aceste defecte de metodă și pășind la concluzii numai pe măsură ce terenul devine destul de consistent, avem mai mulți sorți de a ne apropia de adevăr. Fiind formulată pe baza unor atare principii, considerăm în ordinea posibilităților presupunerea lui C. Daicoviciu că importanta cetate dacă de la Costești, cu castelul său princiar și cu rolul său de obstacol la intrarea principalei căi de acces spre Sarmizegetusa regală, ar fi fost aceea în care a căzut prizonieră sora regelui dac⁴⁰. Această cetate, împreună cu fortărețele din vecinătate Blidarul și Faeragul, trebuie să fi fost printre cele dintîi pe care Traian le-a atacat, încă din prima campanie. Într-una din ele, fie tot la Costești, cum înclină a crede distinsul nostru coleg de la Cluj, fie într-alta, au putut fi găsite armele lui Fuscus⁴¹.

Dar nici alte ipoteze nu sînt excluse, mai ales dacă trebuie să avem în vedere că, în fața complexității sistemului de apărare din munții Orăștiei, eforturile romane trebuie să se fi divizat și în prima campanie în două direcții, ca și în campania a treia, cînd Traian a atacat pe de o parte, iar Lusius Quietus pe de alta, indiferent dacă e sau nu vorba de aceleași locuri. Bifurcarea efortului se impunea în prima campanie măcar pentru a face față unei eventuale reacțiuni dace dinspre părțile de sus ale văii Luncanilor. Faptul că nu Traian însuși a cucerit fortăreața în care a fost capturată sora lui Decebal, ci generalul său Maximus, pledează în sensul unei asemenea duble acțiuni îndeplinite simultan în direcții divergente. În schimb, textul precizează că împăratul însuși a cucerit cealaltă cetate, unde s-au găsit prăzile luate de la Fuscus. Am putea, deci, să reținem și ipoteza că, pe de o parte Traian a înaintat pe calea principală de la Costești, unde a recuperat amintirile dezastrului roman din vremea lui Domițian, iar, pe de alta, Maximus va fi întreprins o diversiune pe Valea Luncanilor în sus,

pătrunzînd în munți și surprinzînd o cetățuie importantă, de exemplu Piatra Roșie, unde va fi prins-o pe sora regelui dac. Fapt este că scena XXX, cu captivitatea principesei dace, este cu totul separată de episodul cetății cu resturile dezastrului lui Fuscus. De altfel, această scenă nici nu reprezintă momentul capturării, ci numai ultimul act: deportarea, fiindcă numai acesta s-a petrecut în prezența lui Traian. Se știe că pe Columnă nu sînt figurate decît acțiunile la care a participat direct împăratul⁴².

Cît despre punctul dunărean unde a fost îmbarcată sora lui Decebal, avem de ales numai între Drobeta și Lederata, pe unde au pătruns armatele lui Traian în Dacia și spre care duceau drumuri militare, deja solid construite și foarte umblate. Poate fi Drobeta, așa cum căuta să susțină T. Antonescu⁴³, dar, dacă destinația captivei era Italia, locul care se impune în primul rînd atenției este Lederata. Nu putem ști dacă îmbarcarea avea ca scop o călătorie mai lungă pe Dunăre, de exemplu spre Singidunum, apoi pe Sava în sus, sau simpla traversare a fluviului de pe un mal pe celălalt. Sigur e că podurile de vase din cele două localități, care serviseră trupelor romane la începutul războiului, fuseseră desfăcute imediat după ce își îndepliniseră această misiune. Asemenea poduri nu pot fi decît pasagere, deoarece impun o vigilență complicată și permanentă și, totodată, întreruperea navigației.

Ne rămîne să spunem o vorbă despre generalul roman care a executat capturarea și pe care textul rămas de la Cassius Dio îl numește doar *Maximus*, cu un cognomen destul de comun, care se repetă chiar printre principalele personalități din preajma lui Traian. Multă vreme s-a considerat că e tot una cu acel *Maximus* care, tot după textul lui Dio (LXVIII, 30), avea să-și găsească moartea, mai tîrziu, cu prilejul unei înfrîngerii suferite în Mesopotamia în anul 116, în cursul războiului parthic al lui Traian, și care a fost identificat într-un timp cu L. Appius Maximus Norbanus, fost proconsul al Bithyniei sub Domițian⁴⁴, apoi cu un alt consular, Appius Maximus Santra, poate fiul lui Norbanus⁴⁵. În cele din urmă s-a renunțat la identitatea celor doi *Maximus* pomeniți de Cassius Dio, problema confruntării cu unul din cei doi Appius Maximus rămîinînd numai în legătură cu generalul căzut în Mesopotamia.

Azi este un unanim acord în a vedea în celălalt *Maximus*, din primul război dacic, care a capturat-o pe sora lui Decebal, pe consularul *M. Labe-rius Maximus*, care în anii 100–102, exact în timpul acelui război, a fost guvernatorul Moesiei Inferioare⁴⁶. Deși nici o știre nu precizează în mod clar participarea acestui important personaj la operațiile din Dacia, cu

greu am putea-o pune la îndoială. Laberius Maximus s-a ocupat mult de organizarea provinciei sale de la Dunărea de Jos în ajunul războiului și, de sigur, în vederea lui⁴⁷. Ca legat consular al acestei provincii, avînd sub ordinele sale două legiuni⁴⁸, era cel mai indicat pentru a comanda armata de est care, la începutul războiului, avea să treacă Dunărea pe la Drobeta pentru ca, urcînd pe Cerna și pe Belareca prin pasul Domașna, să-l întîlnească pe Traian la Tibiscum. O misiune similară se știe că îi revenise, în armata de vest care trecuse pe la Lederata, colegului său din Pannonia Q. Glitius Agricola⁴⁹. Cu prilejul invaziei buro-daco-sarmate de la Dunărea de Jos, în a doua campanie a războiului, din iarna 101–102, garnizoanele lăsate de Laberius pentru paza Moesiei Inferioare au avut de suferit. Chiar unul din sclavii săi mai de seamă, Callidromus, a fost capturat de șeful sarmatilor, Susagus, care l-a predat lui Decebal⁵⁰. La sfîrșitul războiului, în 103, lui Laberius Maximus i s-a făcut cinstea de-a fi ales consul pentru a doua oară, avîndu-l de coleg pe însuși împăratul Traian, favoare ce se poate explica prin meritele extraordinare dobîndite în campaniile dacice. În fața acestor indicii, identitatea lui cu cuceritorul cetății în care a fost prinsă sora regelui dac n-ar mai putea ceda locul unei alte interpretări⁵¹.

Note

¹ După C. Cichorius, *Die Reliefs der Traianssäule*, Planșe, I, Berlin, 1896, pl. XXII, scena XXX; Text, II, p. 143–145.

² C. Cichorius, *loc. cit.*, p. 143, afirmă, fără a preciza mai mult, că Traian ar ține între degetele mîinii stîngi un obiect rotund, „wohl ein Ring”. Ia fel i se pare că vede și în scena LXXII (p. 335), unde i se prezintă împăratului roman capetele dacilor uciși în luptă. Fotografiiile arată însă destul de clar, în ambele scene, că e vorba de o teacă de gladius ținută de vîrf. Cum de obicei atunci cînd pe Columnă mîna împăratului se sprijină pe mînerul spadei e semn de dispoziție marțială (de ex. în scenele XIV, XXVIII, LXI, LXVI, LXXV), e firesc ca în cazul celor două episoade citate aici gestul să exprime intenții umane, ca în fața unui spectacol care nu provoacă ura, ci mila. Apucînd nu mînerul, ci vîrfurile tecii, împăratul dovedește o clipă de dezarmare sufletească. Artistul ține să accentueze, cînd se ivește prilejul, cele două principale însușiri morale pe care antichitatea i le atribuia lui Traian: pe de o parte fermitatea soldatului față de inamicul cu care e în luptă, pe de alta bunătatea sa de om sensibil în fața nenorocirilor.

³ C. Cichorius, *loc. cit.*, p. 144.

⁴ V. Pârvan, *Gelica*, p. 168, comparînd costumele feminine dace de pe Columna Traiană cu cele de pe reliefurile Trofeului de la Adamclisi, vede

în cele dintâi mai mult o manieră a artistului de la Roma, care „înfrumusețează și idealizează, apropiind pe dace de tipul clasic sudic”, pe cînd, dimpotrivă, monumentul dobrogean i se pare foarte realist, redînd pe femeile dace „în toată nemlădirea, sărăcia și simplitatea vieții lor țărănești”. Desigur, are pe deplin dreptate în ce privește dependența Columnnei de repertoriul comun al artei clasice, dar în ce privește rusticitatea aspră a chipurilor de la Adamclisi, trebuie să se țină seama și de totala stingăcie artistică a sculptorilor improvizați care le-au reprodus, precum și de diferențele regionale. Populațiile barbare de la Adamclisi provin din Carpații nordici, pe cînd tipurile de pe Columnă se referă la populațiile din sud-vestul Daciei (cf. considerațiile noastre din „Studii clasice”, V, 1963, p. 240–241). Pentru comparația costumelor feminine de pe cele două monumente, cf. și F. B. Florescu, *Monumentul de la Adamklissi: Tropaeum Traiani*, ed. 2, București, 1961, p. 601–613.

- ⁵ W. Froehner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1865, p. 95, se înșeală interpretînd gestul de salut al uneia din femeile dace drept o încercare de a se apăra de îndrăznețiile soldatului roman de alături. Aspectele frivole sînt peste tot străine reprezentărilor de pe Columnă. Pe de altă parte, savantul francez greșeste luînd gesturile de despărțire făcute de femei drept rugăminți de îndurare adresate împăratului.
- ⁶ Alfonsus Ciaconus Hispanus (A. Chàcon), *Historia utriusque belli Dacici a Traiano Caesare gesti ex simulachris quae in Columna eiusdem Romae visuntur collecta*, Roma, 1576, p. 22, nota 145.
- ⁷ Din cauza arcuirii briului de stînci s-ar părea că hoiturile se află într-o peșteră; de fapt, însă, artistul n-a urmărit decît să delimiteze, în mod convențional, spațiul rotund de care dispunea pentru înfățișarea episodului respectiv, închipuit pe plan orizontal. Cf. A. Ciaconus, *op. cit.*, p. 22, nota 144; C. Cichorius, *loc. cit.*, p. 142. Vitele ucise nu le mai puteau servi ca hrană romanilor, fiind intrate între timp în putrefacție; era în timpul verii, cînd acest proces se produce foarte repede.
- ⁸ Necesitatea a două poduri în locuri diferite (pentru prima oară observată de C. Cichorius, *loc. cit.*, p. 33) era impusă de cataractele Porților de Fier, care făceau imposibilă, pentru flota moesică, navigația în susul fluviului. Or această flotă, ca și cea panonică pentru armata din vest, era foarte necesară pentru transportul bagajelor și proviziilor, chiar dacă o bună parte din trupe mergeau pe uscat, de-a lungul malului drept al fluviului, unde dispuneau de drumuri bine pregătite. Că pe de altă parte una din cele două armate a trecut Dunărea pe la Lederata e bine stabilit grație singurelor cuvinte păstrate din Comentariile lui Traian: *inde Berzobim deinde Aixim processimus* (Priscian, VI, 13), indicînd o înaintare în primul război (în *primo Dacicorum*) pe drumul Lederata-Tibiscum, cunoscut și mai tîrziu, din itinerarii. Denegațiile lui H. Stuart Jones, *The historical Interpretation of the Reliefs of Trajan's Column*, „Papers of the British School at Rome”, V, 1910, p. 439 și urm., cu privire la dualitatea armatelor care au pătruns în Dacia în primul război, sînt lipsite de temei; cf. R. Paribeni, *Optimus*

Princeps: Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano, Messina, 1926, I, p. 239–240.

- ⁹ S-a încercat localizarea acestei lupte la Zăvoi, lângă actualul oraș Oțelul Roșu, chiar la intrarea în valea Bistrei (T. A n t o n e s c u, *Columna Traiană*, Iași, 1910, p. 91–92; A. I. C u l i c i, *Războaiele dacice (101–106 d. Chr.) Traian și Decebal*, București, 1937, extras din „România militară”, p. 24–28), însă această poziție, unde valea este încă largă, nu le putea conveni de loc dacilor, care aveau tot interesul să anihileze superioritatea numerică a forțelor romane, atrăgându-le într-un loc strîmt, accidentat și împădurit, cu frontul foarte scurt, unde numai apărarea dispunea de posibilitatea manevrării prin flancuri. Un asemenea loc, după cum s-a remarcat de majoritatea cercetătorilor, nu putea fi decît la Poarta de Fier a Transilvaniei, care desparte valea Bistrei de Țara Hațegului.
- ¹⁰ În stabilirea itinerariului lui Traian după Tapae ne bazăm pe constatarea, de acum înaintea incontestabilă, că Sarmizegetusa lui Decebal se afla la Grădiștea Muncelului, în inima munților Orăștiei (C. D a i c o v i c i u, în *Istoria României*, I, p. 268–341).
- ¹¹ Cf. studiul nostru *Les Bures alliés de Décébale dans la première guerre dacique de Trajan*, „Studii clasice”, V, 1963, p. 224–247.
- ¹² T. A n t o n e s c u, *op. cit.*, p. 108–146; idem, *Le Trophée d'Adamclissi*, Iași, 1905, p. 159–222; R. V u l p e, *op. cit.*, p. 234–239; idem, *Les Germains du Trophée de Trajan à Adamclissi*, „Archeologia”, Varșovia, XIV, 1963, p. 49–64; idem, *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, „Studii clasice”, VI, 1964, p. 205–232.
- ¹³ Cele trei campanii au fost distinse mai întîi de W. F r o e h n e r, *op. cit.*, p. 95–107, apoi general acceptate de toți comentatorii Columnei Traiane.
- ¹⁴ A. v. D o m a s z e w s k i, *Die Dakerkriege Traians auf den Reliefs der Säule*, „Philologus”, LXV, 1906, p. 329, susține părerea că ar fi vorba de Mureș, imposibilă din toate punctele de vedere în condițiile date.
- ¹⁵ Termenul αἰχμάλωτα nu poate fi înțeles aici cu sensul de „prizonieri”, cum apare adesea în traduceri (cf., e.g., A. D e m e t r e s c u, *Dione Cassiu, Istoria romană de la Nerone pînă la Alexandru Sever*, București, 1878, p. 101; G. P o p a - L i s s e a n u, *Dacia în autorii clasici, II. Autorii greci și bizantini*, București, 1943, p. 69; T. A. N a u m, în *Istoria României*, I, p. 302, nota 4), ci e vorba de materiale capturate. De la dezastrul lui Fuscus trecuseră 14 ani și nu e nici decum firesc ca prizonierii romani să fi fost ținuți atîta timp inactivi și nefolositori, într-un singur loc, ca niște simple obiecte depozitate.
- ¹⁶ J. D i e r a u e r, *Beiträge zu einer kritischen Geschichte Trajans*, Leipzig, 1868, p. 90, nota 6.
- ¹⁷ C. C i c h o r i u s, *loc. cit.*, p. 145. Cf. și Victoria Vaschide, *Histoire de la conquête romaine de la Dacie*, Paris, 1903, p. 46.
- ¹⁸ E. P e t e r s e n, *Trajans dakische Kriege nach dem Säulenrelief erzählt*, I, Leipzig, 1899, p. 34.

- ¹⁹ La fel la J. Dierauer, *loc. cit.*, nota 4 (planșele 50—51 de la Bartoli corespond scenei LXXI de la Cichorius).
- ²⁰ T. Antonescu, *Columna Traiană*, p. 105—107.
- ²¹ *Ibidem*, pp. 100 și 106; J. Dierauer, *op. cit.*, p. 85.
- ²² R. Paribeni, *op. cit.*, I, p. 253. Cf. și Groag, *RE*, s. v. *Laberius*, 11, col. 252.
- ²³ Cf., e.g., G. A. T. Davies, *Trajan's First Dacian War*, „The Journal of Roman studies”, VII, 1917, p. 95; B. W. Henderson, *Five Roman Emperors: Vespasian, Titus, Domitian, Nerva, Trajan, A.D. 69—117*, Cambridge, 1927, p. 258; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian*, Viena, 1937, pp. 66 și 82; I. I. Russu, *Dacogetii în Dacia romană*, în vol. *Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*, Deva, 1956, p. 45 și urm.; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 307.
- ²⁴ Textul prezentului nostru studiu a fost expus sub forma de comunicare la 7. I. 1965 într-o ședință a Societății de Studii clasice la București, iar la 1. XI. 1965 la Congresul internațional de Studii clasice de la Budapesta; cf. „Studii clasice” VIII, 1966, pp. 284 și 383. O versiune popularizatoare a studiului a apărut în „Viața militară”, 1966, nr. 9, p. 22—24.
- ²⁵ Th. Birt, *Die Buchrolle in der Kunst*, Leipzig, 1907, p. 269—315; C. Daicoviciu, *loc. cit.*, p. 304; H. Daicoviciu, *Osservazioni intorno alla Colonna Traiana*, „Dacia”, N.S., III, 1959, p. 322—323; C. Daicoviciu—H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, București, 1966, p. 13; R. Vulpe în „Studii clasice”, V, 1963, p. 237.
- ²⁶ Cf. A. Demetrescu, *op. cit.*, p. XX; U. Ph. Boissevain, *Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanarum quae supersunt*, II, Berlin, 1898, p. I—XXVI; III, Berlin, 1901, p. III și urm.; R. Vulpe, *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, „Studii clasice”, VI, 1964, p. 205—231.
- ²⁷ Cf. expunerile noastre din „Studii clasice”, V, 1963, pp. 226, 234; VI, 1964, p. 205—231.
- ²⁸ C. De Boor, *Excerpta de legationibus gentium ad Romanos (Excerpta historica iussu Imp. Constantini Porphyrogeniti confecta*, I, 2), Berlin, 1903, p. 426, excerptul 46.
- ²⁹ U. Ph. Boissevain, *op. cit.*, I, Berlin, 1895, p. XXI—XXXI.
- ³⁰ Subdiviziunile cărților lui Cassius Dio folosite azi sînt cele stabilite în cele din urmă de A. v. Gutschmidt. Cf. U. Ph. Boissevain, *op. cit.*, III, p. X.
- ³¹ Cf. U. Ph. Boissevain, *op. cit.*, p. XXV și urm.
- ³² Cf. comentariile noastre din „Studii clasice”, VI, 1964, p. 205—231.
- ³³ Aceeași ordine este menținută și de alți autori, care citează în mod liber respectivele pasaje, ca Petrus Patricius, în FHG, IV, p. 184, fragm. 4—5 și Zonaras, *Chronicon*, XI, 25, deși omit unele știri, printre care și aceea despre capturarea soarei lui Decebal.
- ³⁴ R. Vulpe, „Studii clasice”, V, 1963, p. 242.
- ³⁵ Petrus Patricius, în FHG, IV, p. 184, fragm. 4. Aurelius Vic-

t o r, *De Caesaribus*, XIII, conține un pasaj despre pileații și comații lui Decebal transmis cu greșeli de copiere: *Dacorum pileatis Sacisque nationibus*, în loc de *Dacorum pileatis comatisque nationibus*; N. Iorga, *Istoria Românilor*, I, 2, București, 1936, p. 143; cf. R. Vulpe, „Studii clasice”, V, 1963, p. 246.

³⁶ G. A. T. Davies, *loc. cit.*; B. W. Henderson, *loc. cit.*

³⁷ Am expus această interpretare într-o comunicare, încă inedită, ținută la Sesiunea de la Cluj, din 11–13 februarie 1964, a Societății de Studii clasice; cf. „Studii clasice”, VII, 1965, p. 489. Am enunțat-o și într-o notă din studiul *Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, „Studii clasice”, VI, 1964, p. 231.

³⁸ Cf. rapoartele despre săpăturile conduse de C. Daicoviciu: SCIV (= „Studii și cercetări de Istorie veche”), I, 1, 1950, p. 137–148; II, 1, 1951, p. 95–126; III, 1952, p. 281–310; IV, 1, 1953, p. 153–217; V, 1, 1954, p. 123–159; VI, 1–2, 1955, p. 195–238; „Materiale”, III, p. 255–277; V, p. 379–401; VI, p. 331–358; VII, p. 301–320; VIII, p. 463–476; C. Daicoviciu, *Cetatea dacă de la Piatra Roșie*, București, 1954, *passim*; idem, *Le problème de l'État et de la culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, în vol. *Nouvelles études d'histoire présentées au Xe Congrès des Sciences historiques Rome 1955*, București, 1955, 121–137; idem, în *Istoria României*, I, p. 268–341; idem în colaborare cu Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951, *passim*; idem în colab. cu H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, București, 1960 (editura „Meridiane”), *passim*; H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1965, p. 130–158.

³⁹ C. Cichorius, E. Petersen, G. A. T. Davies, în operele lor citate, *passim*; T. Antonescu, *Columna Traiană*, *passim*.

⁴⁰ În *Istoria României*, I, p. 307.

⁴¹ Identificarea acestei scene este supusă aceluiași discuții care s-au dus cu privire la capturarea surorii lui Decebal, din cauza aceleiași nepotriviri topice dintre Columnă și textul lui Dio. Cercetătorii nu iau, însă, o atitudine consecventă față de ambele probleme. Astfel, T. Antonescu și R. Paribeni, care susțin identitatea scenei XXX cu captivitatea principesei dace, nu se pronunță de loc asupra semnificației scenei XXV, cu craniile victimelor romane. Pe de altă parte, C. Cichorius, *op. cit.*, II, p. 128, nota 3, care se situează pe o poziție negativă față de identificarea scenei XXX, pune problema vestigiilor dezastrului lui Fuscus în legătură cu scena XXV, mărturisind doar că „nu cutează a se pronunța”. Raportul scenei XXV cu Fuscus este categoric susținut de W. Froehner, *op. cit.*, p. 93 și de J. H. Pollen, *A Description of the Trajan Column*, Londra, 1874 (*apud* C. Cichorius, *loc. cit.*). În schimb, este net tăgăduit de C. Patsch, *op. cit.*, p. 81 și de C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 307.

⁴² Eugenia Strong, *La scultura romana da Augusto a Costantino*, II, Florența, 1926, pp. 153 și 209; B. W. Henderson, *op. cit.*, p. 298.

⁴³ T. Antonescu, *Columna Traiană*, p. 105–107.

⁴⁴ Cf. H. Francke, *Zur Geschichte Trajan's und seiner Zeitgenossen*, Leipzig

- 1840, p. 116 (traducere în românește de P. Broșteanu, sub titlul *Istoria împăratului Traian și a contemporanilor săi*, Timișoara, 1897, p. 94); P. v. Rohden, *RE*, v. *Appius*, 13, col. 244.
- ⁴⁵ Groag, *RE*, v. *Maximus*, 1, col. 2539; idem, *PIR*², I, 949–950.
- ⁴⁶ Groag, *RE*, v. *Laberius*, 11, col. 252.
- ⁴⁷ V. Pârvan, *Histria*, IV, București, 1916 („Analele Academiei Române”, mem. secț. ist., ser. II, t. XXXVIII), p. 556 și urm.; idem, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 96; idem, *Getica*, p. 118; D. M. Pippidi, *Hotărnicia lui Laberius Maximus, la patruzeci de ani de la descoperire*, SCIV, VII, 1–2, 1956, p. 137–158 (= *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1958, p. 172–176); D. M. Pippidi–D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 314; V. Velkov, *Из истории нижнедунайского лимеса в конце I в. н. э.*, „Вестник Двевней истории”, 1961, 2, p. 69–82.
- ⁴⁸ În anii 100–102, sub comanda lui M'. Laberius Maximus, armata Moesiei Inferioare nu putea avea decât două legiuni: *V Macedonica* la Oescus și *I Italica* la Novae. A treia, *XI Claudia*, adusă de la Rin cu prilejul războaielor dacice ale lui Traian, n-a putut fi stabilită la Durostorum, unde o găsim în epocile ulterioare, decât după sfârșitul acelor războaie, deci după 106, ori, cel mai de vreme, după 102. Cf. E. Ritterling, în „Jahreshefte d. oesterr. archaeol. Instituts”, VII, 1904, Beibl., col. 36–38. Ipoteza lui C. Patsch, *op. cit.*, p. 46 (cf. și R. Syme, „The Journal of Roman studies”, XLIX, 1959, p. 32) că la Durostorum Leg. XI Claudia ar fi fost precedată de o altă legiune, este lipsită de sorți de probabilitate, avînd în vedere că în această localitate nu s-a găsit nici o urmă a unei atare legiuni.
- ⁴⁹ Cf. R. Paribeni, *op. cit.*, I, p. 237.
- ⁵⁰ Plinius cel Tânăr, *Epistulae ad Traianum*, 74 (ed. Hardy); cf. J. Guey, *Essai sur la guerre parthique de Trajan*, București, 1937, p. 29; D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia*, București, 1957, p. 61–66; C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 306; R. Vulpe, „Studii clasice”, V, 1963, p. 232–233.
- ⁵¹ Din moment ce capturarea surorii lui Decebal se dovedește a fi avut loc în prima campanie, rămîne deschisă problema activității lui Laberius Maximus în a treia campanie. E foarte probabil să fi rămas în Moesia Inferioară, spre a se ocupa cu refacerea acestei provincii în urma devastărilor produse de invazia buro-daco-sarmată. Conjecturile lui C. Patsch, *op. cit.*, p. 73–84 și ale lui Gr. Florescu, *Castrele romane de la Mălăiești, Draja de Sus și Pietroasa*, în vol. *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București, 1960, p. 228–229, cu privire la o serie de acțiuni speciale ale acestui guvernator în nordul Dunărei, nu pot fi primite decât cu prudente rezerve. În nici un caz asemenea conjecturi nu mai pot fi raportate la episodul capturării surorii lui Decebal, anterior cu un an.

La capture de la soeur de Décébale

Résumé

L'identité de la captive dace distinguée figurant dans la scène XXX (Cichorius) du relief de la Colonne Trajane avec la soeur de Décébale, dont M'. Laberius Maximus s'était emparé, selon Dion Cassius (LXVIII, 9, 4), lors de la prise d'une importante forteresse dace pendant la première guerre dacique de Trajan, constitue l'objet d'une vieille controverse. C'est qu'entre les deux renseignements différents, l'un d'ordre archéologique-artistique et l'autre littéraire-historique, il paraît y avoir une discordance chronologique. Tandis que la scène de la Colonne appartient au récit de la première campagne de cette guerre, de l'an 101, l'épisode raconté par Dion Cassius se trouve dans un contexte concernant la dernière campagne, de l'an 102. Certains savants, comme J. Dierauer, C. Cichorius, E. Petersen, tendant à attribuer à cette discordance une portée décisive, ont contesté toute relation entre la scène mentionnée et la capture de la soeur de Décébale. D'autres, comme W. Froehner, T. Antonescu, R. Paribeni, ont jugé, par contre, dépourvue de toute valeur chronologique la position du renseignement littéraire, égaré dans un texte mis en désordre par les abrégiateurs byzantins de l'oeuvre de Dion Cassius. Aussi portèrent-ils toute leur attention sur le récit de la Colonne, direct et authentique, dont les scènes sont disposées dans une succession complète et rigoureusement exacte. La scène XXX, se rapportant à l'an 101, représente, sans aucun doute, la capture de la soeur de Décébale.

L'Auteur du présent mémoire, en adoptant intégralement cette dernière interprétation, trouve néanmoins que le texte de Dion Cassius, si abrégé qu'il fut transmis, est loin de refléter un désordre et que, mieux encore, il ne s'oppose nullement à l'identification de la captive de la Colonne avec la soeur de Décébale. La discordance chronologique, qui a entretenu la dispute autour de ce problème, n'existe pas. Elle n'est que l'effet d'une lecture insuffisante du texte de l'historien romain. On n'a pas remarqué que celui-ci, en racontant la première guerre dacique, sépare nettement le récit des opérations militaires, rassemblées dans

le chapitre 8 du livre LXVIII, de la narration des négociations diplomatiques, qu'il expose dans le chapitre 9. Or ces négociations furent entamées bien avant la fin de la guerre. Aussi était-il inévitable de revenir sur certains événements antérieurs qui les avaient influencées. C'est précisément le cas de la capture de la soeur de Décébale. Dion Cassius fait mention de cet épisode à l'occasion de la capitulation dace de l'an 102, non pas pour avoir eu lieu alors même, mais parce que, indifféremment de sa date, la captivité d'une parente si proche constituait un des principaux motifs qui avaient déterminé le roi dace à accepter les conditions de paix imposées par Trajan. La position de cette mention dans le texte ne présente donc aucune signification chronologique. L'expression ἐν τῇ αὐτῇ χρόνῳ du passage concernant la capture de la soeur de Décébale ne se rapporte pas à la capitulation de celui-ci, mais à la proposition incidente où il est dit que cette capture s'était produite „en même temps” que la conquête d'une importante forteresse dace.

Une interprétation analogue comporte l'assertion du même passage où il est question du butin pris par les Daces lors du désastre subi par Cornelius Fuscus à l'époque de Domitien et qu'ensuite Trajan récupéra. La découverte de la place forte de Décébale où se trouvait ce butin est représentée sur le relief de la Colonne dans la première partie de la guerre, en 101, dans la scène XXV. La récupération en est mentionnée par le texte de Dion Cassius concernant la capitulation du roi dace, en 102, toujours comme une allusion à un événement antérieur.

Comorile regelui Decebal

I. I. R u s s u

În prezenta cercetare istorico-arheologică — purtînd un titlu cu ecouri de legendă, chiar de istorie romanțată — sînt înfățișate cîteva observații critice asupra informațiilor documentare (exagerate, vagi, inconsistente) cu privire la „comorile” ultimului rege dac și la bunurile materiale capturate de cuceritorii romani la a. 106 în Dacia, odată cu zdrobirea puterii militare și desființarea alcătuirii politice a daco-geților din arcu carpatic*. Îndemnul la reexaminarea problemei ne-a fost dat de un valoros studiu al cunoscutului arheolog bucureștean Dorin O. Popescu, *Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană*, în *MatArh*, II 1956, p. 196—250, care a înregistrat și ilustrat sistematic descoperirile de acest fel, însoțindu-le de observații tehnice, ample comentarii și concluzii de ordin istoric și social-economic.

Informațiile și datele documentare prezentate în paginile următoare nu pot fi noi, n-au de unde să fie inedite, fiind de multă vreme cunoscute, discutate, interpretate, invocate în diferite feluri de arheologii și istoricii Daciei și ai Romei ; încît este de relevant dela început că (lipsind noi elemente documentare) numai cu greu se poate adăuga ceva nou — mai mult în sens critic-negativ (spre a spulbera, dacă mai este necesar, unele iluzii ce persistă la unii erudiți) în privința importante probleme istorico-economice a comorilor lui Decebal și a bogățiilor ce posedau daco-geții în anul zdrobirii și subjugării lor de armatele Romei. Așa stînd lucrurile și puțința de informare, nu poate fi vorba de „calcule”, nici măcar de largă evaluare a cantității materiale ori a valorii artistice a comorilor (metal prețios, vase, bijuterii etc.) existente în posesiunea ultimului rege dac și a „curții” sale.

Mai întîi, în original și traducere românească, textul grecesc de bază al lui Ioan Lydianul (sec. VI e.n.), după un pasaj din „Getica” lui Criton, medicul personal al împăratului Traianus și participant în atare înaltă cali-

tate la campaniile de subjugare a Daciei lui Decebalus¹. Din pasajul lui Lydus-Criton poate să-și facă oricine o idee despre puțința de documentare în problemă și eventuala valoare pozitivă a unor asemenea „informații”.

Ioannes Lydus, *De magistratibus*, II 28 (= Die Fragmente der griechischen Historiker, ed. F. Jacoby, vol. II, p. 931, fr. 1):

σοφὸς γὰρ ὢν καὶ διὰ βιβλίων
εὐρὺν ὥς εἰδαίμων μὲν ἡ χώρα τοῖς
χρήμασι ἰσχυρὰ δὲ τοῖς ὅπλοις ἐστὶ τε
νῦν καὶ πάλαι γέγονεν ἦν πρῶτος ἐ-
λὼν σὺν Δεκερβάλῳ τῷ Γετῶν ἡγησα-
μένῳ Τραιανὸς δὲ πολὺς πενταχοσίας
μυριάδας χρυσίου [λι]τρῶν διπλασίας
δὲ ἀργύρου ἐκπομάτων ἄνευ καὶ σκε-
[υῶν] τιμῆς ὅσον ἐκβεβηκότων ἀγε-
λῶν τε καὶ ὅπλων καὶ ἀνδρῶν μα-
χιμοτάτων ὅτερ πεντήκοντα μυρι-
άδας σὺν τοῖς ὅπλοις Ῥωμαίοις εἰσέ-
γαγεν ὥς Κρίτων παρὼν τῷ πολέμῳ
διχυρίσατο.

înțelept om fiind (împăratul Iusti-
nianus I) și aflînd din cărți cît de
bogată este în avuții și cît de puter-
nică prin arme acum ca și odinioară
țara aceasta (Scythia), pe care cel
dintîiu a cucerit-o marele Traianus,
punînd mîna și pe căpetenia geșilor
Decebalus și a capturat aur în greu-
tate de 5.000.000 de livre și dublu
de argint, în afară de paharele și
vasele de neprețuită valoare, turmele
de vite și armamentul, ca și bărbații
luptători excelenți în număr de peste
500.000 luați cu arme cu tot, — pre-
cum relatează (adevereste) Criton,
care a fost părtaș la război.

Cum s-a recunoscut mai demult și apare evident pentru oricine, asemenea cifre impozante sînt mult exagerate, foarte departe de realități („fantastice” le numea în a. 1877 francezul De la Berge), poate de cîteva zeci ori sute de ori mai mari decît vor fi fost în realitate capturile romane în Dacia. Nu se știe de la cine provin aceste sume enorme în textul lui Lydus; nu este imposibil însă ca ele să fi fost date chiar în manuscrisul original de însuși medicul Crito, cu scopul evident de a impresiona publicul cititor, contînd pe lipsa de critică și pe naivitatea anticilor², — indiferent dacă le califică cineva ca scornituri „ale unui creier în delir”, cum spunea istoricul parisian J. Carcopino, care a încercat o explicare spre a identifica ce s-ar putea ascunde real în dosul cifrelor astronomice date de Lydus; după el³, din cauza transcrierii cifrelor în manuscrisul lui Lydus pentru „chiliade” 1000 ca „myriade” 10.000, au rezultat sume înzecite decît ar fi fost în original: astfel, 500.000 oameni este în loc de 50.000, iar 5.000.000 livre aur este în loc de 500.000, adică 164.000 kg aur, 331.000 kg argint; totul s-ar reduce cam la 1/10. Dacă prin retușarea astfel practică cifra prizonierilor

50.000 ar deveni oarecum plausibilă⁴, în schimb cea a metalelor prețioase redusă la 10⁰/₀ prin calculul paleografic al savantului parisian rămîne totuși exagerată, cu totul problematică, deși a fost admisă de arheologii români, mai buni cunoscători ai realităților din Dacia antică, V. Pârvan și D. O. Popescu⁵, ba chiar făcută oarecum verosimilă prin compararea cu cifrele privitoare la tezaure capturate dela căpetenii de state aduse la supunere și jefuite de romani⁶. Adevărat că, precum se admite, Transilvania era, alături de Irlanda, de Spania și Macedonia împreună cu Tracia și insula Thasos, o regiune din cele mai bogate în aur ale antichității⁷ și s-a afirmat că aici „au abundat filoanele prin noutatea lor acum 18 veacuri” (Carcopino) în această „Californie carpatică”. Dar condițiile de muncă și exploatare trebuie să fi fost cu totul rudimentare, primitive în Dacia preromană, randamentul foarte redus. Dealtfel s-a relevat că „părerea după care extracția aurului în epocile vechi trebuie să fi fost mai intensă decît în zilele noastre, deoarece filoanele erau mult mai bogate — este o simplă afirmație în favoarea căreia nu se aduce niciun argument pozitiv”; iar dovezile arheologice pentru însăși exploatarea auriferă lipsesc aproape cu desăvîrșire⁸. Încît este foarte puțin verosimil să se fi putut obține și să se stocheze aurul cu sutele de tone, 10—15 vagoane, sau chiar mai mult (!), —, cîtă vreme întreaga producție de aur a României în a. 1937 (cu toate mijloacele tehnice moderne, ce nu sînt de comparat cu⁹ procedeele rudimentare ale anticolor) era de 5.465 kg.

Dispus a admite cifrele lui Carcopino, V. Pârvan (*Getica*, 1926, p. 595) presupunea pentru justificare că geto-dacii ar fi acumulat mari tezaure nu numai din extracția metalelor (mult inferioară cantitativ în antichitate), ci încă din vremea lui Burebista (?80—44 î.e.n.) prin expediții de jaf și prin soldele primite ca mercenari⁹; s-a arătat însă că asemenea ipoteze și explicații foarte puțin consistente sînt neconvingătoare¹⁰. Chiar dacă în chip cu totul arbitrar am tăia un „zero” din cifrele rotunde adoptate de Carcopino pentru tezaurele dace, rămîn sume cam mari, destul de greu acceptabile: 16.000 kg aur, 33.100 kg argint. Este, oricum, foarte îndoielnic dacă din capul locului se poate vorbi cu toată convingerea despre zeci ori sute de „tone aur și argint” la un popor (uniune tribală) de plugari, crescători și meșteșugari, trăind în condiții patriarhale, — chiar avînd o cultură materială și spirituală remarcabilă, cum au dovedit ultimele descoperiri și cercetări¹¹. Este adevărat că descoperirile de obiecte din aur, bijuterii pre-romane: inele spirale, brățări, butoni, cercei, plăci ornamentale, mărgel, falere, monete-anulare, aplice, fire, fibule, ca și vase, topoare, bare — apar

destul de numeroase în Ardeal și Banat¹²; ele sînt însă toate dintr-o epocă mai veche (Bronz, Hallstatt) decît cea de cultură propriu-zis și tipic dacică (La Tène), la sfîrșitul căreia se produce invazia romană și subjugarea Daciei carpatice. Iar niște bijuterii și vase în greutate totală de vreo 25–30 kg aur (la cît se ridică suma descoperirilor, toate fortuite, de pînă acum) nu par a constitui indicii pozitive despre existența unor comori fabuloase la regii geto-daci, — mai ales că s-a remarcat (V. Pârvan, D. Popescu), în baza descoperirilor arheologice, dispariția sau raritatea aurului la geto-daci în a doua epocă a fierului (La Tène) pînă la cucerirea romană¹³. Pentru explicarea acestei curioase și semnificative lipse, au fost căutate soluții de către Pârvan și Popescu¹⁴, ce rămîn însă ipotetice și destul de puțin convingătoare. Nici tezaurele monetare de „aurei” ai regilor macedoneni (Filip II, Alexandru cel Mare, Lysimachos etc.) — 40.000 piese descoperite(?) în rîul Streiu la a. 1540, după o tradiție foarte suspectă¹⁵ —, ori „Kosoni” aflați ici-colo prin Transilvania — nu pot alcătui dovezi ori indicii despre existența unor mari tezaure în posesiunea regilor sau căpeteniilor și aristocrației dacilor.

Partea principală și specifică a capturilor romane în Dacia subjugată pare să fi fost totuși „tezaurele” lui Decebal, ascunse de rege în momentele panicii și desperării din ultimele zile ale domniei sale zbuciumate, sfîrșită atît de dramatic și catastrofal: abătînd cursul rîului Sargetia (în apropiere de Sarmizegetusa, capitala sa la sud de Orăștie), punînd să fie săpată o groapă în patul rîului, a așezat aici obiectele de metal prețios („mult argint și mult aur și alte scumpeturi”, după expresia cronicarului), peste care s-au îngrămădit pietre și pămînt, iar apa rîului a fost readusă la vechea albie acoperînd totul; obiectele scumpe ce nu suportă umezeala au fost ascunse într-o peșteră, — iar prizonierii (romani) care au executat lucrările au fost uciși spre a nu putea să divulge secretul. Dar unul din fruntașii daci intim al lui Decebal, Bicilis (care cunoștea bine faptele și locul), capturat de romani le-a desvăluit întreaga taină și astfel au fost regăsite și scoase la iveală comorile regelui dac (Cassius Dio, LXVIII 14, 4). Precum s-a recunoscut mai demult și se admite, scena nr. CXXXVIII din relieful columnei lui Traian dela Roma reprezintă o coloană de animale (3 catîri sau cai mici de munte) cu samare încărcate cu lucruri, vase etc., ce sînt capturi de mare valoare, „comorile lui Decebal” care au fost transportate spre capitala imperiului (Pl. 1). Ar rezulta deci că tezaurele propriu-zise ale lui Decebal (dacă este să credem ce spun Lydus-Crito și Dio) constau din metal brut aur și argint (lingouri? bare?) — în ce cantitate? cîteva

sute ori mii de kg? este imposibil, iluzoriu a căuta să stabilești în baza „cifrelor” fanteziste ale lui Lydus (Criton) — și multe vase de aur și argint, „servicii” de masă, piese de lux, probabil de factură greacă sau chiar romană(?). Din aceste scumpeturi, niște „vase de argint și un corn de bizon lucrat artistic și aurit” au fost trimise ca ofrandă lui Zeus Casios în Syria cu o epigramă în grecește a împăratului de mai târziu (a. 117—138) Aelius Hadrianus (care a participat activ, în comandamentul roman, la campaniile de cucerire a Daciei, înfruptându-se cu îmbelșugare din capturile de război), *Anthologia Palatina*, VI 332; *Suidas*, s.v. *Kasion oros* (ἀκροδίνια τῆς κατὰ Γετῶν νίκης)¹⁶.

O vagă analogie îndepărtată ar putea fi „comorile regelui Dromihetes” cu vreo patru veacuri mai înainte. În ce vor fi constat valorile acestei căpetenii getice din cîmpia munteană? Relatarea istoricului antic este cunoscută îndeobște: prizonierii greco-macedonenii în frunte cu regele Lysimachos, la ospățul rămas celebru organizat de regele get (pe la a. 293/2 î.e.n.) au fost așezați și serviți la o masă în stil aristocratic grecesc, luxoasă, cu vase scumpe și copioase mîncări de calitate, — în timp ce geții erau instalați la altă masă, modestă, sărăcăcioasă, rustică, vrînd să ilustreze sărăcia lor endemică spre a contrasta mai pregnant cu luxul greco-macedonean și a da lui Dromihet ocazia de a servi o lecție moralizantă invadatorilor streini, — pe care dealtfel regele get i-a tratat cu blîndețe și tact diplomatic (Diodor, XXI 12; Pârvan, *Getica*, p. 59—60). Vasele de aur și de argint ale regelui get (foarte probabil de factură grecească, de import, sau cel puțin executate de meșteri greci), cu care au fost serviți oaspeții-captivi ai lui Dromihet, erau desigur un „serviciu” sau o grupă de servicii pentru masă, ceva mai pompoase, a căror greutate și valoare totală nu vor fi trecut însă de cîteva kg de metal prețios.

Mai importante trebuie să fi fost capturile de vite și produse agricole din Dacia cotropită. Jaful roman pare să fi fost necruțător și de mari proporții, trupele invadatoare au făcut în teritoriul ocupat capturi massive de bunuri materiale și oameni (soldați ce au fost încadrați în formații auxiliare și civili luați în robie), chiar dacă ele nu vor fi atins măsura admisă de cercetătorii citați, adică de valori imense care să fi determinat refacerea echilibrului bugetar al împărăției secătuit de eforturile militare (în războaiele dacice) și de risipa lui Domițian și să aducă o nemaipomenită înflorire materială în toată lumea romană, — cum și-a imaginat istoricul parisian¹⁷ și după el ca și mai înainte alții. Sînt cunoscute în bună măsură liberalitățile făcute de împăratul biruitor față de soldați și de populație, dar mai ales

față de ofițerii și generalii armatelor cuceritoare, din care unii s-au pricopsit cum nici nu visaseră și au organizat mari lucrări de construcție la Roma și în alte localități ale imperiului¹⁸, după cum Traianus însuși a pus să se facă lucrări publice (șosele, porturi, apeducte ș.a.) și construcții monumentale care-i poartă numele (forul, basilica, columna de marmoră din Roma etc.), în Italia și provincii¹⁹ și chiar în noua provincie Dacia. În asemenea condiții, arta (în primul rînd arhitectura și sculptura) a cunoscut un deosebit avînt²⁰. Pentru finanțarea acestor grandioase lucrări de construcție și de artă au fost utilizate sumele ce au rezultat din vînzarea bunurilor capturate în Dacia (inclusiv materialul uman, dacii deportați și reduși în sclavie), — despre care în afară de informația dată de Criton (supra, p.98) există un singur indiciu (fără precizări) în literatura antică²¹. Nu se poate spune însă (din lipsă de date concrete, veridice) care au fost proporțiile aportului „comorilor” și al celorlalte bunuri materiale capturate în Dacia carpatică la această remarcabilă înflorire materială și cultural-artistică a lumii romane în al doilea deceniu al domniei (98—117) lui Ulpius Traianus. S-ar părea totuși că un efect al capturilor de metal prețios în Dacia a fost și scăderea prețului la aur și argint în imperiu, cu 10% după o ipoteză verosimilă²².

Mult mai mare trebuie să fi fost producția de aur obținută între a. 106—271 de ocupanții romani în zona auriferă din masivul Munților Apuseni, a căror stăpînire a fost unul din obiectivele principale economice pentru ocuparea unei părți a Daciei carpatice, prin războaiele de cîmp. Este notorie lăcomia de aur a romanilor: mirajul „metalului mamon” nu era mai mic la ei decît la alții cuceritori din alte vremuri. Condițiile de lucru aduse la a. 106: brațe de muncă, tehnicieni, unelte, organizare, comunicații, transporturi etc. erau desigur mult superioare celor existente în Dacia liberă, — cum rezultă din numeroasele urme de exploatare din rocă sau prin spălarea în apa rîurilor și văilor aurifere, materiale arheologice și epigrafice etc.²³, iar produsele exploatarei intense și mai raționale n-au întîrziat a se face simțite asupra economiei imperiului roman în general.

Prin actul supremei desnădejdi, curmîndu-și zilele cu paloșul curb înainte de a fi capturat viu de cavaleria romană, fanaticul rege erou și martir al dacilor a putut salva, în fața puhoiului roman, o singură comoară, de natură morală: libertatea, — spre a nu fi prins și tîrît în alaiul triumfal sfîrșind (asemenea lui Iugurtha și Vercingetorix) sugrumat în temnițele Romei.

Not e

* A b r e v i e r i b i b l i o g r a f i c e

MatArch = Materiale și cercetări arheologice, București, I 1953—VIII 1962.
RE = Real-encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft (Pauly-Wissowa), Stuttgart, 1893 și urm.

- ¹ Titus Statilius Crito, de origine grec din Heraclea Cariei, probabil libert al vreunui membru al marelui familii romane a Statiliilor (dela care și-a luat cetățenia romană și numele Titus Statilius), a fost medic practician în capitala imperiului, cunoscut în ultimii ani ai sec. I e.n.; Martialis, *Epigram.*, XI 60, 6 (a. 96); a scris în specialitatea sa tratate cu titlul „Kosmetika”, „Pharmakitides bibloi”. Faima și prestigiul de terapeut i-au hărăzit înaltele funcții de „medic oficial la curtea imperială — archiatros (RE, I, 464—6), procurator—epitropos — și prieten” al împăratului Traian (cf. informațiile epigrafice: L. Robert, *La Carie*, Paris, 1954, p. 178—9), ca atare a participat în statul major imperial, la campaniile dacice, pe care le-a descris în cartea ce s-a bucurat de celebritate în vremea sa, „Getica”, dar care a avut neșansa de a se pierde cu excepția citorva fragmente, care comportă o reexaminare critică.
- ² Cf. Téglás G., *A dák király kincse*, în *Hunyadmegyei történ. és régészeti társulat évkönyve*, Deva, VI 1889, p. 3—11.
- ³ Jérôme Carcopino, *Les richesses des Daces et le redressement de l'empire romain*, în *Dacia* (București), I 1924, p. 28—34; studiul ingenios și elegant refăcut sub titlul „Un retour à l'impérialisme de conquête: l'or des Daces” în cartea aceluiași eminent istoric: *Points de vue sur l'impérialisme romain* (Paris, 1934), p. 73—86. Cf. rezervele formulate de R. Syme, *The imperial finances under Domitian, Nerva and Traian*, în *Journal of Roman Studies* (London), XX 1930, p. 55—70. — Infra, nota 21.
- ⁴ „Regatul” geto-dac al lui Burebista ar fi putut ridica o armată de 200.000 ostași, după tradiția literară antică (Strabo, VII, p. 305; Părvan, *Getica*, p. 91). Despre numărul probabil al populației daco-getice: C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité* (București, 1945), p. 71.
- ⁵ D. Popescu, MatArch, II p. 196 „deși rămân încă destul de importante, ele devin totuși verosimile. Cu toate acestea, nu credem că cele 165.000 kg aur, obținute în acest fel, socotindu-se că această producție era mult mai abundentă în antichitate decât în zilele noastre, ar reprezenta, așa cum s-a afirmat, producția pe timp de 30 de ani a minelor de aur din Transilvania, căci, chiar dacă filoanele erau mai bogate, metodele de exploatare erau mai primitive”.
- ⁶ D. Popescu, MatArch, II p. 245 „o altă întrebare ce ni se pune este dacă e posibilă o atât de mare îngrămădire de aur ca aceea pe care a capturat-o Traian chiar după revizuirea părerii lui Lydus? Fără îndoială, lucrul este posibil și tot V. Părvan spune (*Getica*, 595) că acest tezaur era egal cu

cel luat de Lucullus după înfrângerea lui Mithridates, egal cu tezaurul tectosagie capturat de Q. Servilius Caepio și mult inferior cantităților de aur și argint aduse de Pompeius din Orient. Există în istorie numeroase exemple de mari acumulări de obiecte prețioase. Ne gândim printre altele și la cantitățile uriașe de aur pe care cuceritorii spanioli le-au găsit în Mexico și Peru”.

⁷ A. Götze, în *Realexikon der Vorgeschichte* (Max Ebert, Berlin), IV/2, p. 376; MatArh, II p. 236.

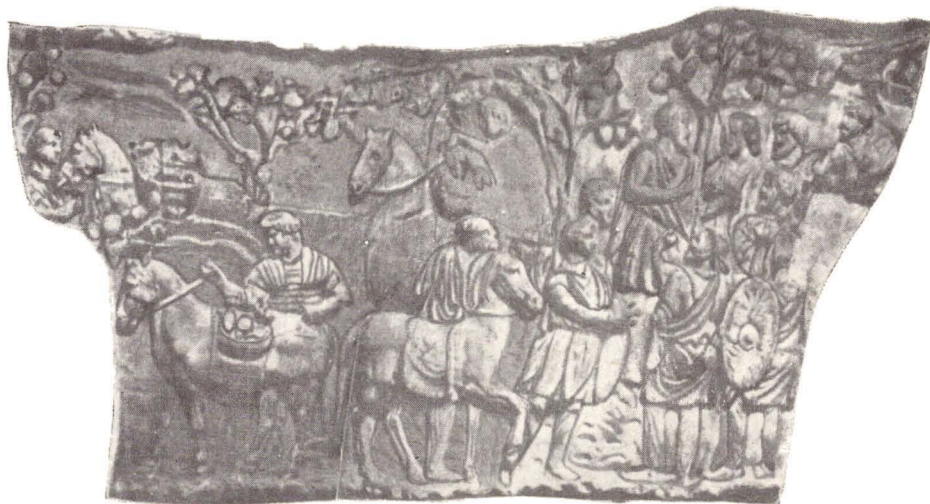
⁸ D. Popescu, MatArh, II p. 197, care mai observă că „V. Pârvan remarcă cu drept cuvânt (*Getica*, p. 595) că, recolta anuală pe cale minieră a trebuit să fie mult mai mică, pentru ca la pagina următoare să spună, credem că extragerea aurului nu a avut loc în Dacia prin procedee tehnice în adevăr sistematice, spărgându-se minereul aurifer din stînca vie (filonul cuarțos) și apoi măcinându-se în praf pentru spălarea aurului, ci este mai posibil că aurul era spălat din nisipul aurifer al riurilor sau ales, ca pepite, din cuarțul aurifer dezagregat de intemperii în conurile de dejecție ale vailor”. Acest aur, spune Pârvan (*Getica*, 597), era un aur nativ, amestecat cu mult argint, avea o culoare palidă și era numit de antici *elektron*”. Importantă este precizarea lui Popescu „nu avem pînă acum nicio dovadă despre felul cum se obținea aurul în aceste vremuri. Tot ce putem ști sînt simple supoziții, care pot avea valoare mai mult pentru teoria „spălatului”, decît pentru teoria mineritului. Astfel, și M. Roska (*Reper.*, p. 360) nu face decît să presupună că unele urme de „spălat” sau de minerit ar putea să dateze, acolo unde există, încă din epocile primitive, sau acolo unde nu există, să le bănuim pe baza descoperirilor de azi”; p. 236 „nu avem nicăiri dovada precisă a exploatării miniere a aurului, iar în ceea ce privește „spălatul” nu putem decît să-l bănuim în ținuturile unde este practicat și azi. De altfel, nu găsim aceste urme precise nici în restul Europei, deși aurul este primul metal pe care-l cunoaște omul”.

⁹ Despre comorile și capturile luate de romani în Dacia, v. și R. Paribeni *Optimus Princeps* (Messina), I 1926, p. 309—311; Pârvan, *Getica*, p. 141.

¹⁰ D. Popescu, MatArh, II p. 245 „teoria lui Pârvan despre prada de război pare mai mult sau puțin verosimilă. Totuși, nu vedem dela cine puteau să ia acest aur; în niciun caz dela celți, pe care i-am văzut că nu prea stăteau strălucit din acest punct de vedere în regiunile noastre și nici dela sciți săraci și ei în aur, contrar știrii lui Herodot. Afară de aceasta nici tezaurele de monete de aur nu sînt chiar atît de numeroase, mai ales în raport cu cele de argint. Este posibil și chiar probabil că dacii să fi făcut multe capturi în numeroasele lor incursiuni de mai tîrziu în sudul Dunării, dar la acestea participau în primul rînd geții din cîmpia munteană și numai în al doilea rînd dacii din munții Transilvaniei”.

¹¹ Cf. *Istoria României* (București), I 1960, p. 255—341.

¹² D. Popescu, MatArh, II p. 196—250; punctele cu descoperiri de obiecte din aur și exploatări (mine, spălătorii de aur) din epoca preistorică pînă la cucerirea romană, în Dacia carpatică (Ardeal, Banat) sînt ilustrate cu indicații exacte, dar și cu unele lacune, la M. Roska, *Erdély régészeti reper-*

Pl. I. Coloana lui Traian (Roma).

SCENA ÎNFĂȚIȘIND TRANSPORTUL TEZAURELOR DACICE

- toriuma* (Kolozsvár—Cluj), I 1942, p. 360—1; cf. *MatArh*, II p. 197—200.
- ¹³ D. Popescu, *MatArh*, II p. 242 „în linii mari putem spune, fără a greși prea mult, că începînd din secolul al V-lea și pînă în epoca stăpînirii romane, nu avem în Transilvania decît foarte puține descoperiri de obiecte de aur. Dar nu numai în această epocă lipsesc lucrurile de aur, ci și în perioada premergătoare, scitică. Chiar dacă unele lucruri pot fi datate pînă în secolul al V-lea ele nu pot fi atribuite în niciun caz sciților”.
- ¹⁴ Reproducem numai ultima ipoteză din concluzia lui D. Popescu (*MatArh*, II p. 246) „după cucerirea Daciei, minele de aur din această provincie au trecut direct în proprietatea împăratului (Christescu, *Viața economică a Daciei*, p. 23). Se poate presupune că înainte de cucerire ele formau proprietatea regelui dac. Amintind aceasta, ni se oferă încă o posibilitate de a ne explica lipsa aurului în descoperirile arheologice ale epocii La Tène și în același timp bogata pradă de război luată de Traian de la daci. În adevăr, dacă presupunem că minele și nu numai minele, ci producția auriferă din Dacia constituia un fel de monopol regal, atunci găsim o ipoteză care să împace atît datele arheologice, cît și informațiile istorice. După atare ipoteză, aurul intra integral în tezaurul regesc — să se țină cont și de ospățul oferit de Dromihete, care dispunea de felurite obiecte de preț dar, nu le întrebuița decît la anumite ocazii — el fiind, ca să întrebuițăm termeni tehnici moderni, retras din circulație și formînd un fel de tezaur, cum ar fi în zilele noastre aurul băncilor de stat”.
- ¹⁵ M. Roska, o.c., p. 278, nr. 262; B. Mitrea, *Ephemeris Dacoromana* (Roma), X 1945, p. 49. Alte descoperiri de „aurei” (sec. XVIII — a. 1803) S. Jakó, *Acta Musei Napocensis* (Cluj), III 1966, p. 103—119. — Descoperirile monetare din Dacia preromană, consemnate în repertoriul *Contribuții numismatice la istoria Daciei*, în *Studii și cercetări științifice*, Academia R.P.R., Filiala Cluj, seria III, an. VI 1955, p. 13—176, de I. Winkler.
- ¹⁶ RE, X 2265 (Adler); C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum, unter Domitian und Trajan* (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V/2), în *Sitzungsberichte der Akademie*, Wien, 217/1, 1937, p. 111 cu bibliografie; S. Lambrino, *Rîul Sargetias și tezaurul lui Decebal*, în *Închinare lui N. Iorga* (Cluj, 1931), p. 223—228; I. I. Rusu, *Revista istorică română* (București), XIV 1944 (1945), p. 394.
- ¹⁷ „L'énorme trésor ou les rois daces, héritiers des mineurs agathyrses dont parle Hérodote (IV 104), avaient accumulé le produit des exploitations d'argent et d'or auxquelles, de la préhistoire à nos jours n'ont cessé de fournir les sites les plus grandioses des monts de Transylvanie; c'est ce trésor dont l'opulence, soudain, ruissela comme un Pactole sur l'Empire entier; ... conquises avec la Dacie, son royaume, les 'réserves' de Décébale ont, pour un temps réodoré l'Empire et son éclat”, J. Carcopino, *Dacia*, I 1924, p. 32, 34. — Cartea mineralogului clujean Victor Stanciu, *Aurul Daciei și imperiul roman* (Timișoara, 1942), 95 p. este o lucrare superficială, de valoare istorico-arheologică redusă; cf. recensia C. Daicoviciu, *Anuarul Institutului de studii clasice* (Sibiu), IV 1944, p. 301—2.

- ¹⁸ De ex. cazul hispano-romanului Lucius Licinius Sura, compatriot și amic intim al împăratului Traianus; cf. RE, XIII 481 (Groag); Patsch, o.c., p. 136.
- ¹⁹ Lucrările și construcțiile organizate de Ulpus Traianus în Peninsula Balcanică; Patsch, o.c., p. 231–3.
- ²⁰ Cf. R. Paribeni, o.c., II p. 23–149.
- ²¹ Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, XIII 25, 1, despre grupurile statuare ecvestre, din bronz aurit, autorul precizează că au fost făcute din sumele rezultate dela vânzarea prăzii: „in fastigiis fori Traiani simulacra sunt sita circumundique inaurata equorum atque signorum militarium, subscriptumque est: EX MANUBIIS”; 25, 28 „itaque haec inscriptio, quam videtis, EX MANUBIIS, non res corporaque ipsa praedae demonstrat (nihil enim captum est horum a Traiano ex hostibus), sed facta esse haec comparataque ex manubiis, id est ex pecunia praedaticia, declarat. Manubiae enim sunt, sicuti iam dixi, non praeda sed pecunia per quaestorem populi Romani ex praeda vendita contracta” (așadar, această inscripție pe care o vedeți nu arată corpul material al prăzii — căci Traian n-a adus astfel de pradă dela dușmani — ci declară că trofeele acestea au fost făcute cu banii rezultați din pradă de războiu. Cum am spus, *manubiae* sînt nu prada, ci banii încasați prin cvestorul poporului roman din prada vîndută, — trad. D. Popescu București, 1966, p. 341).
- ²² F. Heichelheim, *Zu Pap. Bad. 37, ein Beitrag zur römischen Geldgeschichte unter Traian*, în *Klio*, XXV 1932, p. 124–131. Cercetări mai recente arată că tezaurele dacice au adus o scădere mult mai mare a aurului (decît credea Heichelheim), J. Guey, *De "l'or des Daces" (1924) au livre de Sture Bolin (1958)*, în *Mélanges — J. Carcopino*, Paris, 1966, p. 445 — 475.
- ²³ Despre minele de aur și exploatarea metalelor prețioase în Dacia sub ocupația romană: V. Christescu, *Viața economică a Daciei romane* (Pitești, 1929), p. 11–30. În general, cf. Ulf Täckholm, *Studien über den Bergbau der römischen Kaiserzeit* (Uppsala, 1937), 187 p. — Ar fi necesară o nouă cercetare mai amplă și temeinică (în primul rînd prin studiul pe teren al exploatărilor, săpături arheologice etc.) asupra acestui foarte important capitol al vieții economice a Daciei intracarpatică care este exploatarea auriferă.

Les Trésors du roi Décébale

Résumé

L'auteur reprend le problème des valeurs (métaux précieux hommes, bétail) capturées par l'armée romaine lors de la conquête de la Dacie en l'année 106 de n.è. Un passage célèbre de Lydus-

Criton (reproduit intégralement et en traduction roumaine) fournit à ce sujet — ainsi qu'il a déjà été relevé et qu'il est évident — des chiffres fortement exagérés et absolument invraisemblables : 5.000.000 de livres d'or, 50.000.000 de livres d'argent (outre les coupes et vases précieux), ainsi que 500.000 combattants daces capturés avec toutes leurs armes. L'historien français J. Carcopino a réduit ces chiffres à 1/10 ; mais même ainsi ils paraissent exagérés, si l'on tient compte des conditions techniques rudimentaires dans lesquelles se faisait l'extraction minière à l'époque pré-romaine, ainsi que du petit nombre de découvertes d'objets en or appartenant à l'époque La Tène dace. Selon la tradition littéraire (Dion Cassius), les trésors de Décébale, enfouis sous le lit de la rivière Sargetia, auraient été trouvés par les Romains. Une scène de la colonne Trajane, représentant le transport de vases et d'objets dans des paniers chargés sur des chevaux (Pl. 1), se réfère probablement à cet événement.

Si le butin de métal précieux réalisé en Dacie ne semble pas avoir été d'une importance exceptionnelle, il n'en va pas de même pour les „troupeaux de bétail” (selon les termes de l'auteur antique) et les produits agraires, qui ont contribué à l'enrichissement des commandants et des officiers romains et même au redressement économique de l'Empire après l'épreuve épuisante des campagnes contre les Daces.

L'extraction de l'or a été certainement bien plus importante sous l'occupation romaine, grâce à l'abondance de la main d'oeuvre et à la supériorité des procédés techniques par rapport au passé : fait amplement attesté par les découvertes tant épigraphiques qu'archéologiques faites dans la zone Alburnus (Roşia Montana), Ampelum (Zlatna) et Brad des Monts Apuseni.

Un tezaur de monede de argint din secolul al XVI-lea, descoperit la Lăpușnic (raion Ilia)

G h. A n g h e l

În vara anului 1963, cetățeanul Viorel Josan din comuna Lăpușnic (r. Ilia) a descoperit, pe când săpa în grădină, un tezaur de monede feudale de argint. Monedele au fost depuse într-o oală de pământ, de mărime mijlocie, care a fost spartă în timpul lucrului și din care nu s-a mai putut recupera nimic ulterior. În momentul găsirii lor o parte din monede erau oxidate și lipite, mai ales cele mici, iar descoperitorii încercând să le dezlipească, au rupt o parte din ele în bucăți din care s-au pierdut câteva fragmente. Aceasta nu influențează însă cu nimic datarea și evaluarea tezaurului. În timpul restaurării s-au mai recuperat încă 9 monede din cele lipite, deci tezaurul, avînd la început 886 monede, are exact 895 piese, inclusiv fragmentele care depășeau o jumătate de monedă. Tezaurul a fost depus de Viorel Josan la Muzeul regional Deva, unde a fost înregistrat la numerele de inventar 17480—18367.

Dăm mai jos descrierea tezaurului pe țări, monarhi, specii monetare și ani de emisiune.

P O L O N I A

Ioan Albert (1492—1501).

1—41. *Jumătăți de groși de Cracovia*
Gumovski, Handbuch¹, p. 103,
nr. 467.

Alexandru (1501—1506)

42—73. *Jumătăți de groși de Cracovia*.
Gumovski, p. 103, nr. 469.

Sligsmund I (1506—1548)

74—110. *Jumătăți de groși cu coroană*.
1506 (2 buc), 1507 (15 buc.),

1508 (8 buc.), 1509 (5 buc.),
1510 (5 buc.), fără dată (2 buc.).
pentru toate vezi Gumovski,
p. 104, nr. 480.

111—118. *Groși polonezi cu coroană*.

1528 (4 buc.)
Gumovski, p. 104, nr. 483.
1529 (3 buc.)
Gumovski, p. 104, nr. 484.
1548 (1 buc.)
Gumovski, p. 105, nr. 492.

119—133. *Groși de Danzig.*

- 1531 (1 buc.)
 Gumovski, p. 107, nr. 558.
 1532 (1 buc.)
 Gumovski, p. 107, nr. 559.
 1533 (1 buc.)
 Gumovski, p. 107, nr. 560.
 1534 (3 buc.)
 Gumovski, p. 107, nr. 561.
 1535 (1 buc.)
 Gumovski, p. 107, nr. 562.
 1538 (2 buc.)
 Gumovski, p. 107, nr. 564.
 1539 (5 buc.)
 Gumovski, p. 105, nr. 565.
 1540 (1 buc.)
 Gumovski, p. 107, nr. 566.

134—151. *Groși de Prusia.*

- 1528 (1 buc.)
 Gumovski, p. 106, nr. 525.
 1529 (1 buc.)
 Gumovski, p. 106, nr. 525.
 1530 (5 buc.)
 Gumovski, p. 106, nr. 526.
 1531 (3 buc.)
 Gumovski, p. 106, nr. 427.
 1532 (3 buc.)
 Gumovski, p. 106, nr. 528.
 1533 (2 buc.)
 Gumovski, p. 106, nr. 529.
 1534 (3 buc.)
 Gumovski, p. 106, nr. 530.

Sigismund August (1547—1572)152—155. *Groși de Lituania.*

- 1546 (1 buc.)
 Gumovski, p. 109, nr. 615.
 1547 (2 buc.)
 Gumovski, p. 109, nr. 616.
 1566 (1 buc.)
 Gumovski, p. 109, nr. 623.

Ștefan Báthory (1575—1586)156—157. *Piese de 3 groși de Lituania.*

- 1581 (1 buc.)
 Gumovski, p. 115, nr. 753.

1586 (1 buc.)

Gumovski, p. 115, nr. 764.

158—159. *Groși de Riga.*

1581 (2 buc.)

Gumovski, p. 117, nr. 807—808.

160—*Piese de 3 groși de Riga.*

1585 (1 buc.)

Gumovski, p. 117, nr. 814.

Sigismund al III-lea (1587—1632)161—169. *Piese de 3 groși de Polonia.*

1594 (1 buc.)

Gumovski, p. 124, nr. 1013.

1596 (2 buc.)

Gumovski, p. 124, nr. 1035-1036.

1598 (2 buc.)

Gumovski, p. 126, nr. 1076-1021.

1599 (3 buc.)

Gumovski, 127 nr. 1039 și 1094.

1600 (1 buc.)

Gumovski, p. 127, nr. 1102.

170—172. *Piese de 3 groși de Riga.*

1589 (1 buc.)

Gumovski, p. 140, nr. 1449.

1593 (1 buc.)

Gumovski, p. 140, nr. 1452.

1595 (1 buc.)

Gumovski, p. 140, nr. 1454.

A U S T R I A**Ferdinand I** (1527—1564)173—429. *Denari de argint bătuti la Kremnitz (K—B) pentru Ungaria.*

1528 (3 buc.)

1529 (3 buc.)

1530 (6 buc.)

1531 (1 buc.)

1532 (1 buc.)

1533 (2 buc.)

1534 (2 buc.)

1535 (2 buc.)

1536 (2 buc.)

1538 (2 buc.)

1539 (2 buc.)

1540 (2 buc.)

1541 (2 buc.)

1542 (8 buc.)

1543 (7 buc.)

1544 (5 buc.)

1545 (9 buc.)

1546 (15 buc.)

1547 (11 buc.)

1548 (12 buc.)

1549 (10 buc.)

1550 (12 buc.)

1551 (6 buc.)

1552 (16 buc.)

1553 (8 buc.)

1554 (13 buc.)

1555 (12 buc.)

1556 (11 buc.)

1557 (13 buc.)

1558 (14 buc.)

1559 (4 buc.)

1560 (4 buc.)

1561 (3 buc.)

1562 (3 buc.)

1563 (6 buc.)

1564 (13 buc.)

1565 (3 buc.)

fără dată (9 buc.)

Maximilian al II-lea (1564—1576)430—579. *Denari de argint bătuți la
Kremnitz pentru Ungaria.*

1565 (10 buc.)

1566 (8 buc.)

1567 (9 buc.)

1568 (7 buc.)

1569 (11 buc.)

1570 (20 buc.)

1571 (7 buc.)

1572 (6 buc.)

1573 (5 buc.)

1574 (9 buc.)

1575 (15 buc.)

1576 (12 buc.)

1577 (18 buc.)

1578 (13 buc.)

Rudolf al II-lea (1576—1612)580—823. *Denari de argint bătuți la
Kremnitz pentru Ungaria*

1578 (4 buc.)

1579 (18 buc.)

1580 (23 buc.)

1581 (18 buc.)

1582 (12 buc.)

1583 (17 buc.)

1584 (16 buc.)

1585 (15 buc.)

1586 (12 buc.)

1587 (21 buc.)

1588 (8 buc.)

1589 (12 buc.)

1590 (12 buc.)

1591 (14 buc.)

1592 (9 buc.)

1593 (4 buc.)

1594 (6 buc.)

1595 (1 buc.)

1596 (2 buc.)

1597 (2 buc.)

1598 (2 buc.)

fără dată (17 buc.), dintre care
9 fragmentare.824 *Denar fals de argint de proastă
calitate.*1596 pe avers Ferdinand I,
reversul imperceptibil.**UNGARIA****Ladislau al V-lea (1453—1457)**825 *Denar fără ani de emisiune.*826 *Obol — greutate 0,28 gr., dm.
15 mm, din sec. al XV-lea.*827 *Monedă de bronz argintată
(Obol?) Secolul XV.***Vladislav II (1490—1516)**828 *Denari de argint fără ani de
emisiune.*L. Réthy — G. Probszt, *Corpus*²,
p. 120, nr. 272 B.

Ludovic al II-lea (1516—1526)

829—830. *Denari de argint bătuti la Kremnitz.*

1526 (2 buc.)

Réthy — Probszt, p. 123,

nr. 306 A.

831—854. *Piese de o jumătate de gros bătute la Swidnia, pentru Polonia.*

1523 (3 buc.)

H. Cz.³ I, p. 20, nr. 209.

1525 (3 buc.)

H. Cz. I, p. 20, nr. 211.

1526 (17 buc.)

H. Cz. I, p. 20, nr. 212.

1527 (1 buc.)

H. Cz. I, p. 20, nr. 213.

1543 (3 buc.) H. Cz. II., nr. 5428

1544 (1 buc.) H. Cz. II., nr. 5429

1545 (5 buc.) H. Cz., II., nr. 5430

1546 (1 buc.) H. Cz. II., nr. 5431

SILEZIA

Friedrich II (1499—1547)

885—889. *Groși de Silezia.*

1543 (1 buc.)

1544 (3 buc.)

1545 (1 buc.)

BRANDENBURG — STETTIN

Johann von Küstrin, margraf (1535—1571)

890 *Piesă de un gros din 1545.*

PRUSIA

Albert de Brandenburg (1525—1568)

855—884. *Piese de 1 gros de Prusia.*

1532 (4 buc.) H. Cz. II., nr. 5415

1533 (1 buc.) H. Cz. II., nr. 5416

1534 (2 buc.) H. Cz. II., nr. 5417

1537 (1 buc.) H. Cz. II., nr. 5418

1538 (1 buc.) H. Cz. II., nr. 5419

1539 (2 buc.) H. Cz. II., nr. 5420

1540 (1 buc.) H. Cz. II., nr. 5424

1541 (5 buc.) H. Cz. II., nr. 5425

1542 (3 buc.) H. Cz. II., nr. 5426

IMPERIUL GERMAN

891 *GOTTINGEN, gros mare din 1554*

892 *HOXTER (oraș Westfalen) gros mare din 1554*

893 *Gros mare neidentificabil*

TRANSILVANIA

Ioan Sigismund II (1556—1571)

894—895 *Denari de argint bătuti la Baia Mare.*

1565? (2 buc.) una fragmentară.

*

Tezaurul de la Lăpușnic se eșalonează pe o perioadă de un secol și jumătate (147 ani). Cea mai veche monedă datează de la mijlocul secolului al XV-lea, un denar de la Ladislau al V-lea (1453—1457) al Ungariei, iar cea mai recentă monedă poartă data de 1600, o piesă de 3 groși de Polonia, emisă de Sigismund al III-lea Wasa (1587—1632). Perioada de acumulare a tezaurului poate fi stabilită în ultimii ani ai secolului al XVI-lea și primul an al celui de al XVII-lea, piesa de 3 groși din 1600 fiind un indiciu elocvent în această privință. Probabil posesorul tezaurului a făcut o vânzare importantă, în urma căreia a obținut această sumă. Data îngropării teza-

rului poate fi și ea stabilită în jurul anului 1601 sau ceva mai târziu, în timpul evenimentelor tulburi ce au urmat după moartea lui Mihai Viteazul, culminând cu luptele din anii 1601—1603 între generalul Basta și Moise Székely⁴.

În timpul acesta sînt bine cunoscute jafurile groaznice ale mercenarilor lui Basta în diferite părți ale Transilvaniei⁵. Sub conducerea lui Basta s-a aflat un timp și cetatea Devei și cu siguranță mercenarii lui au controlat defileul Mureșului cu satele din jur printre care era și Lăpușnicul. Această scurtă perioadă de tulburări este bine marcată în Transilvania prin cîteva descoperiri monetare. În afară de tezaurul de la Lăpușnic, pe care-l prezentăm, au mai fost descoperite tezaure monetare la Alba Iulia⁶, Borzești, Moldovenеști (raionul Turda)⁷ și Visuia (raion Sărmaș)⁸. Nu este întîmplător că în trei dintre aceste tezaure cele mai recente monede poartă data de 1600, iar celelalte două de 1597 și 1599. Aceste descoperiri întregesc și mai mult izvoarele istorice și ne dau posibilitatea să cunoaștem, pe lîngă situația economică, circulația monetară și viața politică a Transilvaniei la începutul secolului al XVII-lea.

Din analiza tezaurului nostru de la Lăpușnic deosebim mai multe categorii de monede care au circulat în Transilvania în secolul al XVI-lea. Marea majoritate a acestor monede sînt de origine străină, ca urmare a lipsei de monedă locală de valoare mică și mijlocie.

O categorie importantă o constituie monedele poloneze (172 buc.). Cele mai vechi monede dintre acestea sînt piesele de o jumătate de gros de la Ioan Albert (1492—1501) (41 bucăți) bătute la Cracovia⁹, jumătăți de groși de la Alexandru (1501—1506) (32 buc.), și jumătăți de groși de la Sigismund I (1506—1548) (37 buc.), toate bătute în monetăria de la Cracovia. În 1511 monetăria din Cracovia încetează de a mai bate monede, iar în 1516, dieta poloneză renunță definitiv la piesele de o jumătate de gros și hotărăște emiterea de dinari, ternari și groși mari¹⁰.

Groșii mari, cu coroană, sînt emiși în continuare la monetăria din Cracovia pînă în 1529 (7 buc.), dată la care se mută monetăria regală la Thorn. Emiterea groșilor cu coroană este reluată în 1545, cînd se redeschide monetăria din Cracovia (1 buc.). La Thorn se emit groși de Prusia între anii 1529—1535, cînd monetăria de aici este înființată de Sigismund I cu scopul de a realiza o uniune monetară cu Prusia. Nu putem preciza cui aparținea monetăria, regelui Poloniei sau ducelui Albert de Brandenburg, dar se poate presupune că cei doi monarhi își împărțeau veniturile acesteia. În tezaurul nostru se află 18 groși emiși la Thorn. Monedele sînt de o bună

pe țări, pe ani și grupe de monede al tezaurului de la Lăpușnie.

Anul	POLONIA			AUSTRIA	UNGARIA			PRUSIA	SILIZIA	BRAN- DENBURG	ALTE ȚĂRI GERMANE		TRAN- SILVANIA	Total
	$\frac{1}{2}$ gros	1 groși	3 groși	denari	oboli	denari	$\frac{1}{2}$ groși	groși	groși	groși	gros	3 groși	dinari	
Sec. XV	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2
1435—57	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
1492—501	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	41
1490—516	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1
1501—506	32	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	32
1506	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
1507	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15
1508	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
1509	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
1510	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
1523	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	3
1525	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	3
1526	—	—	—	—	—	2	7	—	—	—	—	—	—	19
1527	—	—	—	—	—	—	11	—	—	—	—	—	—	1
1528	—	5	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
1529	—	4	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
1530	—	5	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11
1531	—	4	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
1532	—	4	—	1	—	—	—	4	—	—	—	—	—	9
1533	—	3	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	6
1534	—	6	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	10
1535	—	1	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
1536	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
1537	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1
1538	—	2	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	5
1539	—	5	—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	9
1540	—	1	—	2	—	—	—	1	—	—	—	—	—	4
1541	—	—	—	2	—	—	—	5	—	—	—	—	—	7
1542	—	—	—	8	—	—	—	3	—	—	—	—	—	11
1543	—	—	—	7	—	—	—	3	1	—	Sec. XVI 2	—	—	11
1544	—	—	—	5	—	—	—	1	3	—		—	—	11
1545	—	—	—	9	—	—	—	5	1	—		—	—	16
1546	—	1	—	15	—	—	—	1	—	—		—	—	17
1547	—	2	—	11	—	—	—	—	—	—		—	—	13
1548	—	1	—	12	—	—	—	—	—	—		—	—	13
1549	—	—	—	10	—	—	—	—	—	—		—	—	10
1550	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—		—	—	12
1551	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—		—	—	6
1552	—	—	—	16	—	—	—	—	—	—		—	—	16
1553	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
1554	—	—	—	13	—	—	—	—	—	—	—	1	—	14
1555	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12
1556	—	—	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11
1557	—	—	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13

(Continuare)

Anul	POLONIA			AUSTRIA	UNGARIA			PRUSIA	SILEZIA	BRAN- DENBURG	ALTE ȚĂRI GERMANE		TRAN- SILVANIA	Total
	$\frac{1}{2}$ gros	1 gros	3 groși	denari	oboli	denari	$\frac{1}{2}$ groși	groși	groși	groși	gros	3 groși	dinari	
1558	—	—	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14
1559	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
1560	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4
1561	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
1562	—	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
1563	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
1564	—	—	—	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13
1565	—	—	—	22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24
1566	—	1	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
1567	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
1568	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
1569	—	—	—	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11
1570	—	—	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20
1571	—	—	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
1572	—	—	—	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6
1573	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
1574	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
1575	—	—	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15
1576	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12
1577	—	—	—	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18
1578	—	—	—	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17
1579	—	—	—	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18
1580	—	—	—	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	23
1581	—	—	3	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21
1582	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12
1583	—	—	—	17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17
1584	—	—	—	16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16
1585	—	—	1	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16
1586	—	—	1	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13
1587	—	—	—	21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	21
1588	—	—	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8
1589	—	—	1	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13
1590	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12
1591	—	—	—	14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14
1592	—	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9
1593	—	—	1	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
1594	—	—	1	6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7
1595	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2
1596	—	—	2	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
1597	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	×	2
1598	—	—	2	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20
1599	—	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3
1600	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
TOTAL =	110	45	17	652	2	4	24	30	5	1	2	1	2	895

execuție tehnică, fiind foarte apreciate de contemporani. Monetăria de la Thorn își încetează activitatea în 1535 din cauza neînțelegerilor ivite între regele Poloniei și ducele Albert și orașele Danzig și Elbing¹¹. Tezaurul de la Lăpușnic conține și 15 groși de Danzig, emisiuni între 1531 și 1540. Orașul Danzig încetează aceste emisiuni în anul 1540, după zece ani de activitate¹².

Regele Sigismund August (1548—1572) continuă să emită ca și predecesorul său groși, mai ales groși de Lituania, între 1545 și 1566¹³. În tezaurul nostru se găsesc patru piese bătute în Lituania care se remarcă, în general, printr-o execuție bună. Pe avers se află bustul regelui, iar pe revers călărețul Lituaniei.

În timpul lui Ștefan Báthory (1575—1586) se înmulțesc emisiunile de piese de tripli groși, monedă cu o valoare mai mare decât groșul. Piese din tezaurul nostru sînt de Lituania (2 buc.) și de Riga (3 buc.). Groși de Lituania au fost emiși la Wilna începînd cu anul 1578¹⁴. Regii Poloniei au emis monedă și la Riga, capitala Letoniei, începînd cu anul 1561, cînd aceasta a fost alipită regatului Poloniei. Orașul Riga și-a menținut autonomia și dreptul de a bate monedă și după anul 1581, obligîndu-se să emită după sistemul polonez. Se bat aproape toate categoriile de monede printre care piesele de 3 groși ocupă un loc important¹⁵.

Sigismund al III-lea se remarcă printr-o activitate monetară intensă. Piese din tezaurul de la Lăpușnic, în număr de 12 bucăți, sînt de 3 groși de Polonia bătute la Olkusz (6 buc.), Posen (3 buc.) și de Riga (3 buc.)¹⁶, cu acestea din urmă continuînd tradiția începută de Ștefan Báthory în 1581. Piese de 3 groși s-au bucurat de o mare putere de circulație la sfîrșitul secolului al XVI-lea și în tot cursul sec. al XVII-lea.

Monedele poloneze din tezaurul de la Lăpușnic se pot împărți în două grupe după valoare: monede de valoare mică, jumătățile de gros și grosul și monede de valoare mijlocie, piesele de 3 groși. Din tezaur lipsesc piese de valoare foarte mică: șilingi, denari etc. și de asemenea monede de valoare mare: taleri, ducați, etc.

Monedele poloneze de valoare mică și mijlocie s-au bucurat de o largă circulație în toate cele trei țări române în cursul secolului al XVI-lea. Le găsim prezente în Transilvania în tezaurele de la Alba Iulia¹⁷, Visuia, Borzești și Moldovenesti¹⁸. În Moldova s-au descoperit într-un tezaur la Suceava¹⁹ 940 monede poloneze, emisiuni de la Cazimir al IV-lea și pînă la Sigismund al III-lea. În Țara Românească la Ulmeni²⁰, Ploiești²¹, Borzești, Arsura și Zăpodeni²². S-au bucurat de o prețuire deosebită pe piața țărilor

române piesele de 1 gros și de 3 groși, ultima fiind cunoscută sub numele de „costandă” în Țara Românească și de „potronic” în Moldova²³.

Totodată cu monedele poloneze au pătruns în Transilvania și groșii de Prusia bătute de Albert de Brandenburg, primul duce al Prusiei. În tezaurul nostru se află 30 de monede de acest fel. Albert bate acești groși în virtutea tradiției începută de regele Sigismund I al Poloniei în anul 1529, pentru formarea unui sistem monetar unic între Polonia și Prusia. Piesele sînt egale ca valoare și greutate cu groșii polonezi. Pînă în anul 1535 în Prusia s-au emis paralel groși de către Sigismund I și de către ducele Albert, iar după această dată numai de Albert. El a emis moneda în calitate de vasal al regelui Sigismund I transformînd în 1525 partea necucerită din Prusia într-un teritoriu ereditar al familiei. Pe reversul monedei lui, vulturul prusian are pe piept litera S, simbolul vasalității față de Sigismund I²⁴.

O altă categorie principală de monede ce compun tezaurul de la Lăpușnic sînt cele austriece. În tezaur se află un număr de 652 buc., denari bătute de împărații Austriei: Ferdinand I (1527—1564), Maximilian al II-lea (1564—1576) și Rudolf al II-lea (1576—1612), în monetăria de la Kremnitz²⁵ (azi Kremnica în R.S. Cehoslovacă).

Considerăm că este necesar să precizăm aci că termenul de monede ungurești, dat de unii cercetători pieselor bătute de împărații Austriei în vechile monetării ale Ungariei din teritoriile ocupate de Austria după 1526, nu este cel mai potrivit. Cu toate că piesele poartă în parte pe revers insignele Ungariei, ele sînt emise de împărații Austriei, iar veniturile realizate intră în tezaurul imperial. Din acest punct de vedere vor trebui tratate și alte cazuri asemănătoare: împărații Austriei bat monedă în Transilvania, Ungaria, Boemia etc.; regii Poloniei bat monedă în Lituania, Letonia și Prusia; regii Ungariei bat monedă în Polonia și Boemia etc. În concluzie noi optăm a numi și plasa aceste monede la țara suveranului care le emite, cu specificația: pentru provincia sau țara unde s-a efectuat baterea.

Împărații austriei au început să emită monedă la Kremnitz din anul 1527 după căderea Ungariei sub turci și anexarea părților de nord-vest și vest ale acesteia la imperiul austriac. Monetăria de la Kremnitz a avut o mare importanță în secolul al XVI-lea pentru Transilvania și Ungaria, de aici răspîndindu-se cantități mari de monedă măruntă, mai ales dinari²⁶. După cum vom vedea, piesele de 1 dinar au avut circulație mare și în țările române, fiind prezente în tezaurele datînd din secolul al XVI-lea. La Satu Mare a fost descoperit un tezaur compus din 4639 dinari de la Ferdinand I

al Austriei, emisiuni între anii 1527—1546, la Babța (r. Cehul Silvaniei) și la Lăpia (r. Șomcuta Mare)²⁷ au fost descoperite tezaure care conțin denari din secolul al XVI-lea. La acestea se mai pot adăuga tezaurele de la Alba Iulia²⁸, Visuia, Borzești și Moldovenești²⁹. În Țara Românească s-au descoperit tezaure care conțin cantități mari de dinari austrieci din secolul al XVI-lea: la Ulmeni (r. Alexandria), aproape 3000 bucăți și la Nanov³⁰. La acestea se mai adaugă descoperirile de la Ploiești³¹ și Tîrgoviște³². Denarii austrieci din secolul al XVI-lea nu lipsesc nici în tezaurele din Moldova. În tezaurul descoperit la Suceava se află 434 bucăți de la Ferdinand I, Maximilian și Rudolf al II-lea³³, iar dintre tezaurele de la Borzești, Arsura și Zăpodeni ultimul are 1375 denari din a doua jumătate a secolului al XVI-lea³⁴.

Un fapt ce trebuie remarcat, care vine să confirme teza despre importanța monetăriei din Kremnitz, este că majoritatea pieselor din tezaurele amintite sînt bătute aici, avînd pe revers inițialele K—B, rămase încă din prima jumătate a secolului al XVI-lea de la meșterul monetar Bernart Behen sau Pehen care lucra în slujba reginei Maria, soția lui Ludovic al II-lea, și ai cărui inițiale s-au transmis³⁵.

A treia categorie de monede din tezaurul de la Lăpușnic sînt cele maghiare: 1 denar de la Ladislau al V-lea, 1 obol și o monedă de bronz argintată din secolul al XV-lea, 1 denar de la Vladislav al II-lea, 2 denari și 24 jumătăți de groși de Swidnica de la Ludovic al II-lea. Atît Vladislav, cît și Ludovic al II-lea continuă să bată dinari în monetăriile Ungariei, dar mai ales Ludovic al II-lea în cea de la Kremnitz. Totuși aceste monede s-au bătut, se pare, în cantități reduse, fapt care face ca ele să fie foarte puține în tezaurele descoperite pînă în prezent. Întîlnim între monedele ungurești și piese de valoare foarte mică: un obol și o monedă de bronz argintat din secolul al XV-lea. Aceste monede se găsesc destul de rar în tezaurele din secolul al XVI-lea. De asemenea, denarii lui Vladislav și Ludovic al II-lea se găsesc în cantități foarte mici, de la ultimul doar o singură bucată în tezaurele de la Satu Mare³⁶ și Suceava³⁷. De o largă circulație s-au bucurat însă piesele de o jumătate de gros bătute de Ludovic al II-lea la Swidnica (azi R.S. Cehoslovacă). Aceste monede, care imită pe cele poloneze de aceeași valoare, dar au o greutate mai mică, sînt emise de Ludovic al II-lea în Silezia între 1518—1526, provincie pe care o păstrează în calitate de descendent din dinastia Iagelonilor. S-au bătut cantități mari din această categorie care s-au răspîndit nu numai în Polonia, ci și în Ungaria și Transilvania. Din aceste emisiuni regele

Ungariei a realizat cîștiguri importante în detrimentul regatului Poloniei, ceea ce a dus la un adevărat război comercial între cele două state. Cu multă greutate Sigismund I al Poloniei reușește să le scoată din circulație³⁸. Totuși ele au continuat să circule în țările române pînă la începutul secolului al XVII-lea. Le găsim și în tezaurul nostru (24 buc.) și de asemenea în tezaurile de la Alba Iulia³⁹, Borzești⁴⁰, Ploiești⁴¹ și Tîrgoviște⁴².

O altă categorie de monede ce compun tezaurul nostru și care au circulat în Transilvania în secolul al XVI-lea au fost acelea ale principilor și ale orașelor germane. În tezaurul de la Lăpușnic întîlnim groși de Silezia, emiși de Frederic al II-lea (5 buc.), 1 gros emis de margraful de Brandenburg, Johann von Küstrin, un triplu gros din 1554 și alți doi groși din secolul al XVI-lea. Aceste monede se aseamănă cu cele poloneze și putem presupune că au pătruns la noi o dată cu acestea prin relațiile comerciale.

Cele mai puține monede din tezaurul nostru sînt cele transilvănene de la Ioan Sigismund al II-lea (1556—1571), 2 denari de argint emiși la Baia Mare. Se cunosc pînă în prezent foarte puține monede de valoare mică și mijlocie de la principii Transilvaniei, din secolul al XVI-lea, ceea ce ne face să credem că într-adevăr aceste emisiuni au fost foarte puține și în cantități reduse, insuficiente pentru nevoile țării.

Dacă facem o repartizare pe țări a numărului de monede din tezaurul de la Lăpușnic obținem următoarele cifre: cele mai multe sînt monede austriece: 652 buc. reprezentînd 72,8%, urmează apoi monedele poloneze: 172 buc., 19,02%, maghiare 30 buc., 3,46%, prusiene 30 buc., 3,46%, sileziene 5 buc., 0,55%, imperiul german 3 buc., 0,34%, transilvănene 2 buc., 0,22% și din Brandenburg 1 buc., 0,12%.

Cunoscînd că valoarea grosului în Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, era de 5 denari⁴³, iar a talerului de 100 denari, putem aprecia valoarea tezaurului nostru la 1652,5 denari, ceea ce ar corespunde cu 16,5 taleri și 2,5 denari, sau tot atîția florini. Florinul era egal cu talerul în această epocă⁴⁴.

Repartizînd valoarea tezaurului pe țări, obținem cu totul alte cifre, decît cele obținute la repartizarea pe numărul monedelor. În frunte se află monedele poloneze 730 denari, reprezentînd 44,18% din valoarea tezaurului, urmează apoi monedele austriece 652 denari, reprezentînd 39,46%, prusiene 150 denari, 9,08%, ungurești 64 denari, 3,84%, sileziene 25 denari, 1,51%, imperiul german 25 denari, 1,51%, Brandenburg 5 denari, 0,30% și transilvănene 2 denari, 0,12%.

Valoarea tezaurului nu poate fi bine apreciată dacă nu o vom compara cu prețul unor produse agricole sau meșteșugărești din acel timp. Pentru aceasta dăm mai jos un tabel de prețuri din orașul Cluj din anul 1600, deci din perioada de acumulare a tezaurului⁴⁵.

În general se remarcă prețuri ridicate la mărfurile de import, piperul, untdelemnul etc. și prețuri mai scăzute la produsele agricole. Produsele meșteșugărești au prețuri ceva mai ridicate. În 1606 prețurile nu puteau fi cu mult mai mari decât în 1600, o pereche de încălțăminte femeiască costa 46 denari, o pereche de ciorapi 26—28 denari, iar o pereche de pantaloni

Prădusul	Unitatea de măsură	Prețul (în denari)
Făină	o ciblă (cca. 160 l)	150
Mei	" " "	120
Orz	" " "	132
Ovăș	" " "	90
Orez	un funt (cca. 636 gr)	16
Piper	" " "	65
Carne vită	" " "	2
Morun	" " "	12
O găină		8—12
O găscă		18—20
Un miel		32
Un purcel		30—35
Un ou		1
Miere	un eitel (cca. 1,35 l)	24—28
Untdelemn	" " "	50
Unt	" " "	40
Vin	" " "	3—5
Oțet	" " "	10—12

25—40 denari⁴⁶. Prețurile animalelor erau de 8—8,5 florini (800—850 denari) a unui bou și de 32 denari a unei oi⁴⁷. În 1590 la Bistrița o oaie costa circa 40 de denari, un cal, în 1575, costa 14 florini, iar un porc între 170 și 300 denari⁴⁸. Deci cu acești bani se putea cumpăra câte una din următoarele cantități: 11 cibele făină (circa 1760 litri), 25 funți piper (cca. 16 kg.), 82 găște, 47 de miei, 330 eitele vin (circa 400 l), 35 perechi pantofi femeiești, circa 41 perechi pantaloni, 5,5 porci grași, un cal sau doi boi. Valoarea tezaurului nostru, de 1652,5 denari, se echivalează cu valoarea a doi boi ceea ce n-ar fi exclus ca posesorul să fi făcut o asemenea vânzare de frica marilor devastări ale mercenarilor lui Basta.

Aruncînd o privire asupra tabelului (vezi anexa 1) cu repartizarea monedelor pe ani și țări se pot face unele observații importante. În ceea ce

privește monedele poloneze se pot observa două etape de pătrundere : în prima jumătate a secolului al XVI-lea pînă în 1548, urmînd apoi o întreprindere pînă în 1581, cînd se observă o nouă etapă sub Ștefan Báthory, care stabilește relații foarte bune între Transilvania și Polonia. Sub Sigismund al III-lea se continuă pătrunderea monedelor poloneze pînă în secolul al XVII-lea. Denarii austrieci pătrund constant începînd cu anul 1528 pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea. O înviorare se simte însă între anii 1573 și 1593, urmînd apoi o ușoară scădere. Monedele ungurești încetează să mai apară după 1526, iar cele prusiene și cele din statele germane au ca perioadă de pătrundere numai jumătatea secolului al XVI-lea.

Lipsa monedei locale de valoare mică și mijlocie face ca piața Transilvaniei să fie invadată de monedă străină, determinînd pe locuitori să folosească încă la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea monedă din secolul al XV-lea, oboli, denari etc.

Se pot stabili mai multe căi de pătrundere a monedelor străine în Transilvania. În primul rînd se situează relațiile comerciale directe între Transilvania cu Polonia și Austria. După cucerirea Ungariei de turci în 1526 a fost închis unul din principalele drumuri ce lega Transilvania prin Buda de apusul Europei. Un alt drum a fost restabilit apoi prin nord-vestul Transilvaniei pe teritoriile anexate de Austria după 1526 prin Baia Mare, Košice, spre Praga capitala imperiului. Tot din acest drum se ramifica o parte prin Silezia spre Cracovia și Varșovia. Moneda austriacă a pătruns în mare măsură pe această cale ca și cea germană și parte din cea poloneză. Moneda poloneză a pătruns în Transilvania mai ales prin intensele relații comerciale cu Moldova și Țara Românească, unde ele au circulat. Ar fi o greșală să neglijăm tocmai această cale care, după părerea noastră, a fost poate cea mai importantă.

Un alt mijloc de pătrundere a monedei străine a fost îndeosebi prezența unor trupe de mercenari străini în Transilvania în secolul al XVI-lea. Evenimentele ce au urmat după căderea Ungariei în 1526, luptele între Zápolya și Habsburgi, cucerirea Transilvaniei de către aceștia între 1550—1555, au necesitat angajarea unor mercenari străini plătiți, dintre care mulți de origine germană și poloneză.

Prezența multor categorii de monede străine în relațiile de schimb ale Transilvaniei a îngreuiat procesul de schimb de care au profitat însă negustorii bogați și cămătarii care au început să practice operații de schimb de multe ori neechivalente, realizînd cîștiguri mari⁴⁹. Această situație se răsfrînge însă asupra micilor producători care s'arăceau de pe urma acestor fluctuații monetare.

Note

- ¹ Marian Gumowski, *Handbuch der Polnischen Numismatik*. Graz, 1960. Citat: Gumowski.
- ² L. Réthy — G. Probszt, *Corpus Nummorum Hungariae*, Graz, 1958. Citat: Réthy-Probszt.
- ³ Hutten — Czapski, *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises*, I—II, 1871—1872. Citat: H. Cz.
- ⁴ E. Hurmuzaki, *Documente*, II, partea 2 (1576—1600) București, 1888, p. 372; vol. IV partea 2 (1600—1650) București 1884, p. 5; vol. VIII (1376—1650) București, 1894 p. 267—268; *Istoria României* II, p. 1006.
- ⁵ I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români*. Cluj, 1928, p. 163 și Wolfgang Bethlen, *Historia de rebus Transilvanicis*, Cibini, 1789, tom. V, libri XI—XIII, p. 32—537.
- ⁶ Gh. Anghel, *Un tezaur de monede feudale descoperit la Alba Iulia* (secolul XVI) manuscris.
- ⁷ E. Chirilă — Z. Milea, *Tezaurul de monede feudale de la Borzești* (r. Turda) sec. XV—XVI, în *Apulum V* Buletinul Muzeului regional Alba Iulia, nota 15 în legătură cu tezaurul de la Moldovenești.
- ⁸ E. Chirilă, *Tezaurul de monede feudale de la Visuia* (r. Sărmaș) sec. XV—XVI, în *Apulum V*.
- ⁹ M. Gumowski, *op. cit.*, p. 29—30.
- ¹⁰ Ibidem, p. 34.
- ¹¹ Ibidem, p. 34, 36.
- ¹² Ibidem, p. 35—36.
- ¹³ Idem, p. 37—47.
- ¹⁴ Ibidem, p. 42.
- ¹⁵ Ibidem, p. 43.
- ¹⁶ Ibidem, p. 46—47.
- ¹⁷ Gh. Anghel, *op. cit.*
- ¹⁸ E. Chirilă, *op. cit.*, nota 3 și 4.
- ¹⁹ Grigore Foiț, *Un tezaur monetar din secolul XVI—XVII, descoperit la Suceava*, în *SCN*, III, 1960, p. 511—516.
- ²⁰ I. Spiru, *Descoperiri monetare în raionul Alexandria*, în *SCN*, III, 1960, p. 553—554.
- ²¹ C. Moisil, *Monede și tezaure din România Mare*, în *BSNR*, anul VIII, nr. 42—44, ianuarie-iunie 1922 p., 60—61.
- ²² C. Moisil, *op. cit.*, p. 58.
- ²³ C. Moisil, *O monedă curioasă „Costanda”*, în *CNA*, anul XIX, nr. 135—136, iulie-decembrie 1945, p. 4—8 și 56—59.
- ²⁴ E. Chirilă, *op. cit.*
- ²⁵ Dr. Harsányi Pál, *Adatok a C.N.H. III. kötetéhez, VII. Közlemény in Numizmatikai Közlöny*, XV, fascicula II—III, Budapeșt, 1916, p. 75—80; XVI, fascicula I—II, Budapeșt, 1917, p. 33—34.

- ²⁶ Ernyei J., *Kísérletek a körmöcbányai pénzverő áthelyezésére* (1521—1640) în *Numizmatikai Közöny*, XXV, 1926, p. 112.
- ²⁷ Székely Zoltán, *Un tezaur din secolul al XVI-lea găsit la Satu-Mare* în *SCN*, I, 1957 p. 241—246 și *Știri cu privire la unele descoperiri monetare*, idem, p. 473.
- ²⁸ Gh. Anghel, *op. cit.*
- ²⁹ E. Chirilă, *op. cit.*
- ³⁰ I. Spiru, *op. cit.*, p. 553—554.
- ³¹ C. Moisil, *Monede și tezaure monetare...* p. 60—61.
- ³² Oct. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare II* în *SCN*, II, 1958 p. 459.
- ³³ Grigore Foit, *op. cit.*, p. 511—516.
- ³⁴ C. Moisil, *O monedă curioasă...* p. 56—59.
- ³⁵ Szigethi I., *Régi körmöcbányai személy érmek* în *Az Érem*, 1943 p. 3.
- ³⁶ Székely Zoltán, *op. cit.*, p. 473.
- ³⁷ Grigore Foit, *op. cit.*, p. 515.
- ³⁸ Hutten Czapski, *op. cit.*, I, p. 20.
- ³⁹ Gh. Anghel, *op. cit.*
- ⁴⁰ E. Chirilă, *op. cit.*
- ⁴¹ C. Moisil, *Noi descoperiri monetare în România*, în *BSNR*, anul XXI, nr. 57—58 ianuarie-iunie, 1926, p. 17—18.
- ⁴² C. Moisil, *Monede și tezaure monetare...* p. 60—61.
- ⁴³ Gy. Harkó, *A pénz története Magyarországon 1526—1608*, Cluj 1912, p. 43, nota 4, p. 44 nota 2; M. Dan și S. Goldenberg, *Bistrița în secolul al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, Series Historia, fasc. 2, 1964, p. 49.
- ⁴⁴ A. Veress, *Transilvania*, Budapesta, 1913, p. 62; M. Dan — S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 63.
- ⁴⁵ Tabelul reproduș după: S. Goldenberg, *Clujul în secolul al XVI-lea*, București, 1958, p. 358—359 și E. Chirilă, *op. cit.*
- ⁴⁶ S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 362, 360, 363.
- ⁴⁷ Idem, p. 358.
- ⁴⁸ M. Dan — S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 61, 63, 66.
- ⁴⁹ Idem, p. 50.

Un trésor de monnaies d'argent du XVI-ème siècle trouvé à Lăpușnic (raion Ilia)

R é s u m é

En 1963, un habitant de la commune de Lăpușnic (district d'Ilia, rég. de Hunedoara) a découvert dans son jardin un trésor de monnaies d'argent du XVI siècle, consistant en 895 pièces. Les monnaies ont été déposées au Musée Régional de Deva, sous les n^{os} d'inv. 17480—18367.

Le trésor s'échelonne sur une période d'un siècle et demi. La monnaie la plus ancienne, un denier, date du règne du roi de Hongrie Ladislas V (1453—1457), la plus récente — une pièce de 3 groschen — a été émise en 1600, sous le roi de Pologne Sigismond III. Cette dernière pièce indique la date approximative de l'enfouissement du trésor : les premières années du XVIIe siècle, lorsque la Transylvanie fut en effet le théâtre de graves troubles politiques.

Le trésor de Lăpușnic est constitué par les espèces monétaires suivantes : Autriche, 652 deniers ; Pologne, 172 pièces, dont 110 demi-groschen, 45 groschen et 13 pièces de 3 groschen ; Hongrie, 2 oboles, 4 deniers et 24 demi-groschen ; Prusse, 30 groschen ; Silésie, 5 groschen ; autres états allemands, 2 groschen et une pièce de 3 groschen ; Transylvanie, 2 derniers.

Une brève analyse du trésor montre que, du total de 852 monnaies, 2 seulement ont été frappées en Transylvanie, les autres étant étrangères. Cette proportion correspond à la situation de fait de l'époque, caractérisée par la grande diversité des monnaies étrangères de faible et de moyenne valeur circulant sur le marché des pays roumains. Sachant qu'à la fin du XVIe siècle la valeur du groschen était de 5 deniers, l'auteur a pu établir la valeur du trésor à 1652 deniers, c'est-à-dire 16 thalers et demi. On pouvait acheter avec cette somme l'une des quantités suivantes de produits agricoles ou manufacturés : 11 mesures de farine (1760 l environ), 25 pfunds de poivre (15—16 Kgr.), 47 agneaux, environ 35 paires de chaussures de femme, environ 41 pantalons, 1 cheval ou une paire de boeufs. Il ressort de ces chiffres que la situation matérielle du possesseur du trésor était plutôt modeste, celui-ci étant sans doute un paysan propriétaire d'une maison, d'un peu de terre et du bétail correspondant.

Pour conclure, on peut dire que la présence sur le marché des pays roumains d'un nombre considérable d'espèces monétaires étrangères a constitué un obstacle pour les relations commerciales, par les opérations de change qu'elle entraînait, le plus souvent au détriment des masses populaires.

Contribuții la cunoașterea situației și a frământărilor țărănești din comitatul Hunedoarei în preajma răscoalei țăranilor din anul 1784, de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan

B e n i a m i n B a s a

Răscoala țăranilor din anul 1784—1785 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan reprezintă momentul culminant al luptei țăranimii transilvane împotriva exploatării feudale și habsburgice din secolul al XVIII-lea. Ea nu a fost o furtună iscată din senin pe pământul Transilvaniei, ci urmare firească a cruntei exploatări a țăranimii.

Răscoala iobagilor nu este decît încheierea firească a desfășurării mereu crescînde a unui întreg șir de izbucniri și lupte țăărănești, a nemulțumirii de veacuri împotriva exploatării feudale, a rezistenței de aproape un veac împotriva apăsătorului jug habsburgic.

Răscoala constituie „transformarea dialectică de la faza acumulării cantitative la saltul calitativ, de la îngrămădirea altor și altor sarcini care apăsau pe umerii țăranilor la împotrivirea armată, violentă, țintind chiar la desființarea acestor sarcini sau la repartizarea lor mai justă pe seama întregii populații a țării, prin desființarea chiar a relațiilor feudalo-iobăgiste”¹.

Aceste „acumulări cantitative” constituie elementele care întregesc înțelegerea pregătirii răscoalei, a desfășurării și a ariei de răspîndire a acesteia. În cadrul acestui proces de creștere a nemulțumirii iobăgimii, acumulări cantitative sînt înăsprirea și sporirea tot mai mare a formelor de exploatare. Tot acumulări cantitative constituie pe de altă parte, ca o consecință a acestei situații, diferitele forme ale luptei de clasă, ascunse sau fățișe, mișcările sociale, care din spontane și locale culminează atunci cînd condițiile sînt prielnice, într-o mișcare populară de mare desfășurare.

Sarcina istoricilor este de a nu neglija acele mișcări care au premers marilor răscoale, ci de a le scoate la iveală din arhivele feudale, care și așa sînt destul de sărace în astfel de date din cauză că erau trecute sub tăcere de oficialitățile vremii.

Pe baza unor documente din arhiva fostului Comitat al Hunedoarei păstrate în Arhivele Statului Deva, se constată că deceniile șapte și opt, premergătoare răscoalei țăranilor din 1784, sînt cutremurate de neîntreprupte izbucniri și mișcări țăărănești, culminînd cu marea răscoală, care nu poate fi nici privită, nici înțeleasă sau tratată separat, ruptă de aceste mișcări ale maselor populare, de această stare de revoltă generală creată, care i-au premers.

Reiese din acestea că răscoala, deși a avut ca nucleu Munții Apuseni, a cuprins cu aceeași intensitate și amploare o mare parte din Transilvania, că alături de „robii aurului” s-au ridicat la luptă și „robii pămîntului” a căror stare nu era cu nimic mai bună decît a acelora.

Din studiul acestor documente de arhivă se desprinde clar ideea că aria răscoalei nu se putea reduce la Munții Apuseni, că răscoala a fost pregătită pretutindeni de mișcările și luptele izolate ale iobagilor, ca niște focuri ale căror vîlvătăi s-au unit într-un incendiu puternic.

Jugul habsburgic apăsa asupra maselor populare și mai greu decît jugul otoman. La scurtă vreme după anexarea Transilvaniei a urmat cîmpirea Banatului și a Olteniei, acțiuni care nu sînt decît concretizarea expansionismului economic al goanei după capital și după noi teritorii care ofereau habsburgilor materii prime și piețe de desfacere.

Politicii mercantiliste a statului, care voia să amețească conștiința țăărănimii încercînd să scoată țăărăimea de sub povara sarcinilor feudale și s-o transforme într-o masă docilă de contribuabili, i se opunea atotputernicia feudalilor abuzivi.

În această concurență pe seama maselor de iobagi trebuie văzute contradicțiile societății transilvane în perioada de trecere de la feudalism la capitalism. Documentele de față scot la iveală și aspecte ale concurenței între cele două forțe pentru supunerea iobăgimii transilvane, a căror exploatare nu se reduce una pe alta, ci se întregește². Elementele noi capitaliste își făceau loc tot mai mult în sînul vechii orînduirii. În goana după capital doi exploatare se unesc: fiscul stăpînirii austriace și nobilimea feudală. Funcționarii fiscoi făceau exces de zel în stringerea dărilor ordinare, a taxelor militare și a contribuțiilor extraordinare. Forțele feudale acționau împotriva țăranilor iobagi prin cele trei forme de rentă tot mai sporită: robota, adică obligația de a munci pe moșia feudalului, dijmele din produsele agricole și censul în bani sau natură.

La acești factori se mai adaugă și clerul catolic deosebit de zelos în convertirea populației la catolicism.

Împotriva feudalilor și stăpînirii habsburgice se îndreaptă, prin diverse forme, lupta maselor populare. Această luptă s-a intensificat în deceniul premergător mării răscoale, ca urmare a înăsprii exploatării. „Mai ales după 1775 asuprirea țăranilor din munți a ajuns la acea limită dincolo de care exploatarea amenința celula economică de bază, gospodăria țărănească”³.

Dacă după războiul țărănesc din 1514 robota fusese fixată la o zi pe săptămînă, Dieta din 1714 o stabilește la 4 zile pe săptămînă pentru iobagi și la trei zile pentru jeleri. O înăsprire a situației iobagilor intervine în 1769 prin regulamentul urbarial „Certa puncta” care, în loc să reducă numărul zilelor de robotă, îl menține la patru zile cu brațele și trei zile cu vitele, reducîndu-se doar pentru jeleri la două zile pe săptămînă dacă au pămînt și dospodărie, și la o zi pentru jelerii lipsiți de aceste mijloace de producție. Prin aceasta regulamentul urbarial, în loc să contribuie la stăvilirea abuzurilor nobililor feudali, încurajează abuzurile și excesele acestora. Așa se ajunge ca după 1775 asuprirea țăranilor să fie atît de cruntă încît nu mai exista altă cale de ieșire decît lupta.

Conscripțiile urbariale, care sînt un recensămînt al bunurilor materiale, contribuiau la ușurarea organizării strîngerii colectărilor și contribuțiilor populației de către aparatul funcționăresc de stat. O astfel de situație întocmită în 1774 pentru comitatul Hunedoarei ne dă posibilitatea de a arunca o privire de ansamblu asupra economiei satelor precum și a sarcinilor excesive pe care trebuiau să le suporte iobagii⁴.

Situația din 1774 are următoarele aspecte economico-sociale:

- În ce sate creșterea oilor oferă contribuabililor mijloace de hrană.
- În ce sate, pe lîngă agricultură, există și alte ocupații și „economii rustice”.
- Dacă locuitorii satelor se hrănesc din munca manuală proprie sau dacă au nevoie de completarea mijloacelor de întreținere din regiunile învecinate.
- În ce sate produsele în grîne și turme sînt de obicei sustrate.
- În ce sate împrejurările naturale sau de alt fel fac dificilă cărăușia.
- Prin ce mijloace se sustrag unele produse.
- În ce sate există pășuni și fînețe suficiente pentru creșterea oilor sau dacă acestea lipsesc.
- Situația lemnului de pădure, a transportului.

În continuare sînt menționate în ordine alfabetică satele cu obligațiile respective, conform specificului economic al fiecăruia, cu resursele economice

și sarcinile contribuțiilor. Satele de la șes sînt menționate cu munca manuală — *labores manuarii*, obligație pe care o au dealtfel toate cele peste 230 de localități ale comitatului, menționate în tabel. Satele de pe Mureș au obligația transportului sării — *salis navalis transportus*; cele din zona de deal au obligația contribuției în pometuri — *pomaria*, iar o bună parte din sate care cresc turme de oi — *pecorum distractio*, au obligația predării produselor pastorale, în timp ce altele au sarcina de a culege ghindă — *sylva, glandifera*. În satele din apropierea minelor locuitorii prestează munca la minerit — *fodina*.

Din tabelul înaintat Comitatului se constată că asupra majorității sate-
lor apăsau mai multe sarcini deodată, cărora trebuiau să le facă față. Repara-
țiia contribuțiilor și prestațiilor după specificul satelor este următoarea :

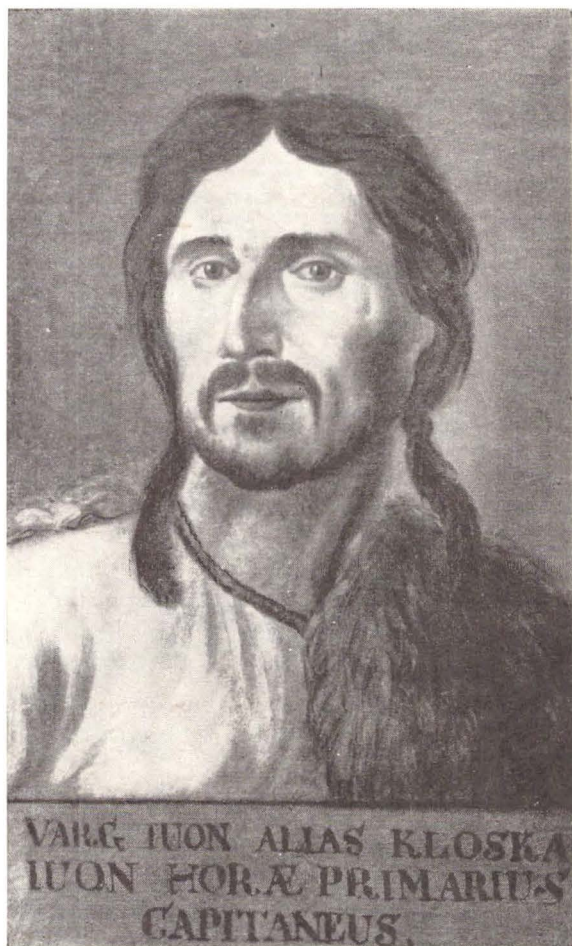
Distractio pecorum	26 sate
Pomaria	119 sate
Salis navalis transportus	33 sate
Sylva glandifera	25 sate
Fodina	13 sate

Grăitoare pentru sarcinile excesive care apăsau pe umerii țărănimii iobage și pentru formele de luptă ale acestora este „Relatarea conscripției posesiunii Băcia” făcută în 30 mai 1785⁵, dar care arată o stare de lucruri deja existentă.

Din relatarea iobagilor se constată relațiile dintre aceștia și domnii de pămînt, sarcinile iobăgești și abuzurile domnilor de pămînt. „Contract cu domnii pe lingă care se face slujba cea iobăgească nu avem” — relatează ei. „De cînd s-a început acest obicei a slujbii cu domni, nu știm, că așa ne-am pomenit”.

Unul din iobagii nobilului Krainic Farcaș, Petru Muntean, se plînge că timp de 19 ani i-a slujit domnului său și că pentru că „n-am putut îndeplini slujba pe pofta dumnealui... n-am putut sta cu dumnelui și am fugit în Banat”. Din mărturia sa și a altora se adeverește că iobagul fugar a lăsat pe seama stăpînului său grîul semănat, pe care „l-o secerat dumnelui, 21 de clăi de cîte 6 picioare, apoi un car în valoare de 7 zloți și 39 creițari, precum și doi porci. La recoltare clăia de grîu a dat două mierțe, vîndut cu 36 creițari mierța (în total 1512 creițari numai din vînzarea grîului n.n.).“

Iobagii domnului Nagy Sandru se plîng că prestează slujbă cu brațele trei zile în săptămîină și două cu boii. Dau apoi de fiecare casă o găină de

Muzeul Brukenthal-Sibiu

PICTOR NECUNOSCUȚ: CLOȘCA

crăciun. Femeile cîte două clăi de cînepă, o torc și o perie. În afară de aceasta, în sărbători lucrează la cernut grîu.

Ion Călăneanț, iobag a lui Nagy Sandor, înainte cu 28 ani fusese liber, dar „fiind om slobod, m-o prinsu-mă... și mi-o făcut silă de iobăgie”. El fusese așezat pe o ocină în Bîrcea, unde și-a făcut sălașuri bune. Din porunca domnului a fost scos din sălașuri și de pe ocină, întrucît aceasta fusese zălogită. Alungat, iobagul a fugit în Țara Românească lăsînd trei holde de grîu semănate, ogradă de cucuruz săpată de două ori și alte patru holde de cîmp, săpate o dată. Reîntorcîndu-se după doi ani, nu a mai primit nimic.

Iobagii Barbarei Szeredai se plîng că slujesc „de ocină pe săptămînă cu mînurile trei zile..., pentru țesut de pînză, cînd nu țes pînza muierile, dăm de casă 24 creițari, de crăciun o găină și zece ouă ; cînepă o lucrat o muierie 20 de mînuși și au tors trei fonți groși”.

În afară de nobilii de mai sus, mai țin iobagi: Piltz Marton, Rutkei Iosa, Bacsî Sandru și Sombori Lask, deci în total moșia satului, împreună cu iobagii, aparțineau la șapte domni de pămînt.

În conscripție se mai arată lipsa pășunilor: „loc de păscătura boilor, vacilor și a helorlalte marhă nu este, fără, cumpărăm de prin vecinătate cu zile de plug, de coasă și pe bani”; a pădurii, viilor și a livezilor, precum și că pămîntul arător din luncă este pietros și ține apă la vreme de ploaie, că există în sat două ocini pustii.

Ei se mai plîng de taxele și vămile la pod, la tîrguri etc. „... la Orăștie trecem pe pod cu vamă. Ce avem de-a duce se cheltuie unioară mai cu preț, unioară mai fără preț”.

Se arată, în sfîrșit, că iobagii satului sînt de două categorii: iobagii de uric și iobagi siliți. Așa cum se vede din această conscripție, nobilii invocă dreptul de a ține iobagi de uric ca pe o instituție legitimă, naturală. Ei invocă acest drept chiar pe baza unor „cărți” doveditoare, după care iobăgia s-ar transmite din moși-strămoși. Astfel motivează ei îniobăgirea țăranilor foști liberi și nu ca pe un act forțat. („Doamna Nagy Sándorné Cristina răspunse: tatăl omului ahăstuaia au moșu-so or fost iobagi de uric și cum li s-o schimbat de acolo lucrul, cărțile or arăta. Acuma-s în cetatea Hinidorii. Dară li-om da înainte, *din care se vede că nu-i silă ci datorie iobăgească*“ (s. n.)). Opinia ei este înfruntată de mărturia iobagului: „Mi-o făcut silă de iobăgie și astăzi sînt sub alastă datorie”. Acest exemplu explică sugestiv concepția clasei feudale, conform căreia iobăgia ar fi o stare naturală, imuabilă.

Documentele dau la iveală și abuzuri ale nobililor asupra bunurilor obștești ale comunității. Nobilii Csulai Barbara și Lucacs Iosif ocupă pădurile țăranilor din Vălioara, care se plîng autorităților, cerînd să le fie restituite⁶.

Exemplele amintite sînt numai cîteva din șirul lung și variat al aspectelor privind raporturile dintre feudali și iobagi, al sarcinilor grele ce apăsau pe umerii iobagilor din comitatul Hunedoarei ca și din întreaga Transilvanie. Ele se adaugă și completează datele deja cunoscute privitoare la abuzurile nobilimii feudale din comitat. Astfel de abuzuri sînt frecvente mai ales în Țara Hațegului pe la 1773 unde nobilii pretind robotă toate zilele săptămîinii⁷.

Conscriptiile se referă direct numai la neajunsurile pe care le au țăranii din partea nobilimii. La acestea însă se adaugă exploatarea fiscului, a statului, la fel de grea. Impotriva acestei duble exploatare din partea domnilor de pămînt și a aparatului funcționăresc de stat, țăranii au intensificat lupta de clasă care a îmbrăcat diferite forme. Toate mișcările în diferitele lor forme, care au premers răscoalei din 1784 constituie un preludiu al răscoalei, o pregătire a ei. Aceste mișcări au cuprins nu numai grupuri răzlețe de iobagi, ci sate întregi din munți și de la șes s-au unit mai multe alcătuiind adevărate „confederații țărănești care acționează strîns unite, fie că e vorba de lupta ascunsă, economică (vînzarea vitelor de tracțiune, munca de mîntuială în contul robotei, încărcătura mică la cărăușie), fie că e vorba de luptă deschisă; fuga (tăinuirea iobagilor), jalbe și delegații colective (la dregătorii domeniului apoi la guvernii, sfîrșind cu Curtea din Viena), haiducie etc. ca și mișcarea stîrnită sub lozinci religioase, dar care ascundeau revendicări sociale⁸.

Astfel de manifestări sînt frecvente și în cuprinsul comitatului Hunedoara, în preajma răscoalei din anul 1784. Lupta împotriva exploatareii feudale îmbracă aici următoarele aspecte: cereri ale iobagilor pentru a li se ușura „daturile”, refuzul de a presta slujba iobăgească și de a asculta poruncile, fuga de pe moșie, jefuirea curților și atacul asupra autorităților, revolta în masă și lupta religioasă. Astfel de mișcări au loc în tot cuprinsul comitatului.

Locuitorii din Boz și Gialacuta cer să li se ușureze „datul naturalelor”, adică renta în produse, întrucît sînt puțini în sat și nu pot suporta greul acestor sarcini⁹.

Minerii din părțile Zlatnei, într-o cerere se plîng de greutatea slujbelor pe care trebuie să le facă domnii de pămînt care-i împiedică să muncească

la mină. După ce se referă la „slujbele de nesuportat pe care sîntem siliți să le prestăm domnilor de pămînt” ... arată că „în mai jos numitele patru sate (Almășul Mare, Techereu, Porcurea și Poiana) care furnizăm aur pentru Cămara regească, domnii de pămînt ne împiedică la munca de la munte, unde iau caii care transportă minereu, îi scot din mină și îi mînă pentru slujba lor”.

„În al doilea rînd arătăm și aceea că din construirea minei de la Zlatna pentru 100 de florini renani de aur, nis-au solvat pînă acum numai 24 fl.”

„În al treilea rînd, în provincie sarea, fagurele, fierul și bucatele se vînd la preț mare și domnii de pămînt nu ne lasă nouă cît de cît” ... Mai departe cer să fie eliberați împreună cu posesiunile lor din proprietatea ungurilor.

Ei arată că cei 270 de mineri oferă Înalțului Erariu 540 de pisetas (piseta — probabil bulgări pisați; termen latin: *piso* = a pisa. n.n.) de aur curat „deci nu numai că înaltul Erariu va fi mărit ci chiar mai multe mine vor fi renovate și vor aduce un mai mare procent la Casa Maiestății Sale Sacratissime” ... „cu profundă plecăciune ... umiliți și smeriți din patru sate Almășul Mare, Techereu, Poiana și Porcurea, în comitatul Hunedoarei asupriți mineri, 30 oct. 1775”¹⁰.

Față de cererea minerilor, baronul Brukenthal din Sibiu dă rezoluția de a se studia și a li se da satisfacție.

Alături de minerii din cele patru sate, țăranii din Mada, Homorod, Binținți, Ghelmar, Geoagiu, Renghet, Răcăteu, Bozeș, Cib, Balșa, Mermezău se plîng de „servitia dominalia excessiva”¹¹, adică slujbele domnești excesive.

O altă formă a luptei țăărănești este refuzul de a asculta poruncile și de a presta slujbele domnești. Văduva lui Somlyai László se plînge că iobagii ei din Sulighete refuză să execute slujbele¹². Magyes János subsolgăbirăul comitatului, într-un raport către Tabula Continuă, arată că sătenii din Sincrai nu ascultă poruncile sale și că au vrut să lege pe primar, au sărit cu furcile asupra lui, dar acesta fugind abia a scăpat de furia sătenilor¹³.

Mai frecventă este fuga de pe moșii. Țăranii din Bucium fug în Țara Românească¹⁴, cei din Băcia fug în Banat și în Țara Românească¹⁵, iobagii din Rîu Bărbat, 20 de capi de familie, fug și se plîng Curții din Viena de nobilii Csoba Isac și Csoba I. care-i asupresc¹⁶.

Mulți dintre fugari organizează în munți cete haiducești care atacă curțile nobiliare. Așa de pildă, țăranii din Tuștea sînt fugiți și urmăriți

în munți¹⁷. Alte cete de fugari ascunși în munți, pe care autoritățile îi numesc „hoți de munte”, organizează sătenii din Clopotiva¹⁸, și din celelalte sate așezate la poalele munților Retezat.

În multe sate cetele de iobagi fugiți sau rămași atacă autoritățile, jefuiesc curțile nobiliare, organizează răzvrătiri în masă, revolte și lupte încheiate chiar cu vărsări de sânge. Sătenii din Sîncrai atacă cu furcile pe primar¹⁹, fugarii din Clopotiva atacă în noaptea de 28 iulie 1775 casa lui Pogány János prădînd-o și pricinuind pagube în bunurile mobile, evaluate la peste 700 de florini²⁰.

Mișcări tot mai dese și mai mari se înregistrează în preajma anului 1784. Ele sînt sesizate de autorități care încep să fie îngrijorate și iau măsuri de reprimare. Într-un răspuns adresat lui Simion Kemény în 11 dec. 1782, baronul Brukenthal din Sibiu, guvernatorul Transilvaniei, se arată îngrijorat de starea de ațîtare a populației din Munții Apuseni. „Din cele primite — relatează Brukenthal — se vede că locuitorii din Domeniul superior al Zlatnei pun la cale o revoltă. Vă încredințăm chestiunea în întregime. Faceți ca efectele dispozițiilor luate să fie cît mai curînd realizate”²¹.

Răzvrătirea a cuprins mai ales populația din regiunea minieră. Astfel în 1762 minerii din Certej și Toplița alungă pe agenții fiscali și-i bat, în 1769 cei din Abrud se ridică asupra gornicilor; cei din Zlatna în 1771 refuză să plătească darea, iar în 1774 cei din comitatul Hunedoarei alungă pe agenții fiscali²².

Ridicări în masă ale iobagilor se înregistrează chiar și înainte de anul 1784, precum și în anul mării răscoale, nu numai în comitat sau în regiunile învecinate ci și în întreaga Transilvanie. Așa în martie 1783 țărani din Ațintiș-Tîrgu Mureș au bătut pînă la sânge pe administratorii moșiei²³, cei din Săcel-Sibiu s-au revoltat la 19 iulie 1784 vrînd să ucidă pe Andrei Benedek²⁴.

O formă a luptei de clasă o constituie și lupta religioasă dar care ascundea revendicări sociale. Această luptă a continuat și după mișcarea lui Sofronie (1759—1761). Ea este îndreptată atît împotriva catolicismului cît și împotriva clerului înalt catolic sau ortodox, care exploata țărănimea.

Iobagii se plîng de greutatea prestațiilor către protopopii ortodocși²⁵. Un caracter fățiș social, de mobilizare a maselor de țărani la luptă nu numai împotriva unirii cu Roma, ci și împotriva exploatării feudale, îl are acțiunea popii Gheorghe din Boș care „îndeamnă la răzvrătire și la neunire” și împotriva căruia s-a organizat o vastă anchetă²⁶.

Din relatarea, pe baza studiului documentelor de arhivă, a aspectelor economico-sociale din anii care au premers răscoala populară din 1784 se desprinde concluzia că s-a desfășurat în întreaga Transilvanie o dîrză luptă de clasă concretizată în feluritele sale aspecte, de la forma ascunsă economică, la lupta deschisă. Aceste mișcări nu numai că constituie semnalul sau semnele mării răscoale, ci constituie o etapă premergătoare răscoalei din 1784 care depășește caracterul unei răscoale țărănești obișnuite. Totodată ele constituie un indiciu al crizei feudalismului, un element al acestei crize, al adîncirii crizei feudale. Ele au arătat țăranilor că condițiile luptei desfășurate a acestora sînt împlinite, coapte, că exploatarea nu mai putea fi suportată și că e necesară o amplă ridicare a maselor la luptă pentru doborîrea orînduirii feudale, țeluri pe care și le-a propus răscoala țăranilor din 1784.

Note

- ¹ Ștefan Pascu, *Răsboiul țăranilor din 1784 de sub conducerea lui Horia Cloșca și Crișan*. Colecția S.R.S.C., București, 1957, p. 4—5.
- ² Idem, p. 15.
- ³ Idem p. 15.
- ⁴ *Tabella exhibens nomina locorum qua praeter economias pura rusticales varia adhuc habens sese alendi et contributionem qua prestandi adminicula ut sunt*. Arhivele Statului Deva, 18 III. 1774, Pachet 21.
- ⁵ Arhivele Statului Deva, fond Muzeul Regional, nr. 136.
- ⁶ Idem, 21 ian. 1775, pachet 75 b.
- ⁷ *Istoria României* III. p. 745.
- ⁸ Șt. Pascu, 1, cit, p. 17.
- ⁹ Arhivele Statului Deva 1775, martie 8, pachet 25 b, orig. limba maghiară.
- ¹⁰ Idem, an 1775 oct., pachet 25, copie 4741.
- ¹¹ Idem, an 1775 oct. 13 pachet 25, copia 4741.
- ¹² Idem, 1776 26 martie, pachet 28.
- ¹³ Idem — 7 sept. 1776, pachet 26. orig. limba magh.
- ¹⁴ Idem — 6 mai 1776, pachet 27 audierea martorilor.
- ¹⁵ Vezi nota 5.
- ¹⁶ Arh. Statului Deva 12 sept. 1773, pach. 20 a, orig. limba magh.
- ¹⁷ Idem — 10 iunie 1770.
- ¹⁸ Idem — 19 apr. 1776 orig. limba magh.
- ¹⁹ Vezi nota 12.
- ²⁰ Vezi nota 17 — an 1776 april. 16, orig. limba maghiară.
- ²¹ Arhiva Comitatului Alba Inferioară, 11 dec. 1782 — U. 374/1782/44/F. 1.254.

²² *Istoria României* III. p. 752.

²³ *Vezi nota* 17.

²⁴ Arhiva Comitatului Alba Inf. sept. 1782 U 374/1782—445 F. 1254.

²⁵ *I d e m*

²⁶ Arhivele Statului Deva, 1775, pachet 25. orig. limba maghiară.

Contributions à la connaissance de la situation sociale et des agitations paysannes dans le comitat de Hunedoara, à la veille de la révolte des paysans de 1784 sous Horea, Cloșea et Crișan.

R é s u m é

La révolte des paysans de 1784 est la conclusion normale d'une série de plus en plus importante d'agitations et de luttes paysannes, du mécontentement séculaire des paysans contre l'exploitation et de leur résistance de près de cent ans contre l'oppression du gouvernement autrichien.

L'étude des documents faisant partie des archives du comitat de Hunedoara montre que les 7 et 8 décennies du XVIIIe siècle, antérieures à la révolte, furent secouées par des agitations et des mouvements paysans incessants, qui se sont manifestés sous différentes formes. Il en ressort également que, si la révolte a eu comme centre les Monts Apuseni, elle s'est étendue avec non moins d'intensité et d'ampleur sur une grande partie de la Transylvanie.

Les formes de la lutte de classe sont : les demandes des serfs pour l'allègement des charges féodales, le refus d'accomplir les corvées et d'obéir aux ordres de leurs maîtres, la fuite, le pillage des châteaux, les attaques contre les autorités, la révolte et la lutte religieuse.

Les habitants du comitat de Hunedoara réclament l'allègement des charges féodales, les mineurs de Zlatna se plaignent de la dureté des corvées auxquelles ils sont astreints à l'égard des seigneurs propriétaires des terres, les habitants du domaine de Zlatna organisent une révolte, les villages de la région minière se soulèvent, malmènent et chassent les agents du fisc, les paysans de nombreux villages s'enfuient en Valachie ou dans le Banat,

ceux de la région des Monts Retezat se constituent en bandes de haïdouks et attaquent les domaines des nobles. Une autre forme de lutte est l'agitation religieuse contre l'union avec Rome, mais aussi contre l'exploitation féodale.

Ces mouvements constituent à la fois un signe de la crise féodale, un élément de cette crise et une preuve de son aggravation. Elles ont fait comprendre aux paysans que les conditions de la lutte qu'ils ont déployée sont réalisées, que l'exploitation n'est plus supportable et que pour abattre l'ordre féodal un soulèvement en masse était nécessaire : idées qui seront mises en pratique par la révolte des paysans de 1784.

Despre unele aspecte ale producției fierului în Hunedoara în prima jumătate a secolului al XIX-lea

(Pe marginea unui raport al administrației din anul 1827).

Roland Schilling

Manifestările crizei feudalismului pe teritoriul patriei noastre, apărute în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, se adâncesc și mai mult la începutul secolului următor.

Transilvania se afla sub stăpânire habsburgică. Imperiul austriac continua să fie, la începutul secolului al XIX-lea, una din cele mai înapoiate țări din Europa, iar în cadrul ei, Transilvania una din cele mai înapoiate provincii¹. Dezvoltarea industriei în Transilvania era frînată de politica economică a imperiului, care tindea să transforme Transilvania într-o sursă de materii prime pentru provinciile cu industrie mai avansată și o piață de desfacere pentru produsele industriale austriece. De asemenea, politica economică a imperiului împiedeca legăturile firești ale Transilvaniei cu Țara Românească și Moldova, legături care de mai multe secole ocupau un loc de frunte în cadrul relațiilor economice ale Transilvaniei.

Cu toate acestea, interesele Curții vieneze cereau promovarea industriei miniere și metalurgice, care aduceau venituri însemnate visteriei imperiale și pentru dezvoltarea cărora existau mari posibilități în Transilvania. Habsburgii erau interesați în primul rînd în intensificarea exploatării aurului din Munții Apuseni precum și a fierului, mai ales în Banat și Hunedoara. Consecința acestei politici miniere a fost dezvoltarea simțitoare a forțelor de producție, perfecționarea continuă a tehnicii mineritului și metalurgiei². Acest lucru însă nu se putea realiza cu metodele tradiționale ale feudalismului. Era absolut necesară introducerea, cel puțin parțială, a muncii salariate libere și a altor metode de exploatare specifice capitalismului. Deci, încă în condițiile dominației orînduirii feudale, apar pe teritoriul patriei noastre forme de exploatare capitaliste, care se manifestă în primul rînd în minerit și metalurgie.

Producția fierului în Hunedoara, a cărei evoluție poate fi urmărită încă din orînduirea sclavagistă și feudalismul dezvoltat³, a jucat un rol de seamă și în acest moment de cotitură din istoria patriei noastre — descompunerea feudalismului și începuturile capitalismului.

Un document din anul 1827 ne dezvăluie unele aspecte interesante și puțin studiate pînă acum, ale producției fierului în Hunedoara în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Este vorba de un raport al administrației exploatărilor de fier din Hunedoara, adresat Tezaurariatului la 4 decembrie 1827⁴. Prima parte a documentului este o mărturie a luptei muncitorilor pentru mărirea salariilor, fapt ce rezultă și dintr-o serie de alte rapoarte întocmite de administrațiile locale ale exploatărilor miniere din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea, rapoarte care se referă atît la exploatările aurifere, cît și la alte întreprinderi miniere și metalurgice din Transilvania.

Într-adevăr, în această perioadă începe o vastă corespondență între Tezaurariat și administrațiile miniere pe această temă. O trăsătură comună a acestor rapoarte este că, în majoritatea cazurilor, administrația locală recomanda insistent Tezaurariatului, satisfacerea măcar în parte a cererilor muncitorilor, prezentînd adesea chiar planuri concrete de îmbunătățire a salariilor. Firește, acest lucru se întîmpla nu din considerente umanitare, ci pentru asigurarea continuității procesului de producție în scopul sporirii neîntrerupte a veniturilor visteriei imperiale⁵.

Dar documentul din 4 decembrie 1827 ne-a reținut atenția în special prin partea a doua, în care administrația motiva pe larg necesitatea mării salariilor muncitorilor, pentru a nu tulbura producția. Cu acest prilej, autorii raportului dezvăluie unele probleme specifice pentru producția de fier din Hunedoara, pe care vom încerca să le analizăm în lucrarea de față.

Exploatările de fier din Hunedoara aparțineau statului, ca de altfel, cea mai mare parte a exploatărilor de fier din Transilvania. Cu totul alta era situația în domeniul exploatării metalelor prețioase, care era aproape în întregime în mîna proprietarilor particulari⁶. Concesionarea către particulari a exploatărilor miniere era mai rentabilă pentru stat, avînd în vedere impozitele pe care le putea incasa de la întreprinzători⁷. Pe de altă parte, un stat în esență feudal nu putea să fie principalul purtător al noilor relații capitaliste, introducerea cărora era reclamată de intensificarea mineritului la nivelul necesităților crescînde ale visteriei imperiale. Ne găsim într-o fază atît de avansată a conflictului dintre stadiul de dezvoltare al forțelor

de producție și caracterul învechit al relațiilor de producție, încît statul feudal este nevoit să recurgă la avantajele materiale oferite de noile metode de exploatare capitaliste, în încercările disperate de a ieși din criza în care se zbătea. Chiar dacă ne gîndim numai la necesitățile întreținerii și înzestrării vastului aparat militar-birocratic, a susținerii frecventelor conflicte interne și externe, vom înțelege de ce imperiul habsburgic era interesat atît de mult în dezvoltarea mineritului și metalurgiei. Imperiul habsburgic nu putea face față, însă, singur acestei sarcini, pentru că nu-i permitea cadrul îngust, perimat al relațiilor de producție pe care se baza. De aceea, fiscul austriac stimulează în propriul său interes investițiile particulare.

Dar, întreprinzătorii particulari preferau să facă investiții mai cu seamă în acele domenii care aduceau un profit mai mare în timp cît mai scurt, ca de pildă în industria ușoară, iar în minerit mai ales în exploatarea metalelor prețioase. Astfel se explică de ce cota-parte din producția globală de fier revine nu din întreprinderile particulare, ci ale statului⁸.

Autorul raportului din 1827 motivează necesitatea măririi salariilor muncitorilor în scopul asigurării continuității producției, în primul rînd prin aceea că fierul din Hunedoara este destinat în cea mai mare parte exportului în „provinciile turcești învecinate”, adică Țara Românească și Moldova. În continuare, raportorul precizează că din cantitatea de fier valorificată în Hunedoara în anul respectiv (19.370 măji și 71,5 livre), 3/4 ajunge în Țara Românească, „parte prin locuitorii pămîntului crăiesc”, adică prin acea regiune care de mai multe secole mijlocea relațiile comerciale între cele trei țări române, „parte prin locuitorii Țării Românești” (*Wallachaner**). Cantitatea de fier hunedorean care rămîne în Transilvania este folosită în special de locuitorii din comitatul Alba de Sus, din scaunele săsești și din Trei Scaune. Restul necesarului de fier pentru ținuturile amintite, precum și necesitățile de fier pentru restul Transilvaniei, sînt acoperite de la Trăscău și din Ungaria⁹.

Raportul subliniază că „fierul din Hunedoara este prețuit și căutat în provinciile turcești vecine”, fiind în aceste provincii un bun plasament, afară de cazurile cînd perioadele de neliniște nu tulbură (*Unruhen nicht stören*) relațiile economice¹⁰.

Referirea la perioadele de „neliniște” care tulbură producția și schimbul, are în vedere nu numai agitațiile muncitorilor pentru mărirea salariilor, dar și mișcările populare din Țara Românească, după cum vom vedea mai jos.

Ajungînd la constatarea că destinația principală a fierului produs la Hunedoara era exportul în Țara Românească, nu este lipsit de interes să analizăm mai îndeaproape această problemă.

Se pune întrebarea, ce loc ocupa fierul din Hunedoara în importul Țării Românești. Colecția de documente privind economia Țării Românești, referitoare tocmai la perioada de care ne ocupăm, menționează în mod special numai importul de fier din Rusia și Turcia¹¹.

Puținele studii consacrate pînă acum comerțului cu fier sînt de acord în afirmația că în cadrul exportului imperiului habsburgic în răsărit, în primul rînd se situau produsele de fier, încă din secolul al XVIII-lea¹². Regiunile producătoare de fier din Banat, cărora stăpînirea austriacă le-a asigurat condiții de dezvoltare mai bune decît Hunedoarei, exportau în 1763 unelte agricole de fier chiar și în Rusia, care după cum se știe, era ea însăși țară exportatoare de fier¹³. Urmărind mai departe evoluția situației, constatăm că în 1785, Țara Românească importă produse de fier după cum urmează : din Stiria arme, coase, cercuri pentru butoaie, sobe, table, cuțite, iar din Transilvania cuie, lacăte, broaște, balamale, potcoave. Cu această ocazie, consulul austriac menționează că fierul din Tula începe să facă concurență îngrijorătoare¹⁴. Probabil că prezența la acea dată a fierului rusesc în calitate de concurent la export al fierului din imperiul habsburgic, nu se datora decît creșterii interesului Rusiei față de piața țărilor române, fiindcă în ansamblu volumul exportului Rusiei nu a crescut în această perioadă. Dimpotrivă, V. I. Lenin, în cunoscuta sa lucrare „Dezvoltarea capitalismului în Rusia”, arată că exportul de fier al Rusiei a scăzut de la 3,8 milioane puduri în 1782 la cca. 1,3 milioane puduri în 1815—1838¹⁵.

Cum în prima jumătate a secolului al XIX-lea producția de fier și fontă a imperiului austriac era la același nivel ca și producția Rusiei¹⁶, e de presupus că exportul de fier al acestor două țări în Țara Românească era de asemenea la același nivel în această perioadă. Greutatea constă în a stabili ponderea Transilvaniei în cadrul exportului de fier din întreg imperiul habsburgic. În orice caz, în cadrul exportului de fier al Transilvaniei, la care participa în principal fierul produs în Hunedoara, Țara Românească se afla pe prim plan, după cum întregul export al Transilvaniei se orienta în primul rînd spre Țara Românească și Moldova.

Rămîne de stabilit care era situația de partea cealaltă, cu alte cuvinte ce loc ocupa fierul provenit din Transilvania, respectiv din Hunedoara, în cadrul importului de fier al Țării Românești, care știm deja, că aducea

fier și din provinciile ereditare austriece precum și din Rusia și Turcia, făcînd abstracție de producția internă de fier al Țării Românești.

O listă a mărfurilor importate care au trecut prin schela Cîineni la-13—19 mai 1833¹⁷ menționează numele unui importator, Ioniță Moșoțonea din Craiova, care aduce 16 ocale „fierărie lucrată” în valoare de 2 lei ocaua. Firește, nu se poate stabili cu certitudine dacă fierul a fost adus chiar din Transilvania, respectiv din Hunedoara, sau din alte provincii producătoare de fier ale imperiului austriac. Totuși, putem aduce unele argumente în favoarea înlăturării îndoielilor noastre în această privință. În primul rînd, principalul mijloc prin care se făcea legătura dintre Țara Românească pe de o parte și Ungaria, Austria sau Cehia, pe de altă parte, era evident navigația pe Dunăre și mai puțin drumul pe uscat, prin trecătorile Carpaților, care în schimb erau punctele obișnuite de comunicare dintre cele trei țări românești. În al doilea rînd, trecătoarea Cîineni făcea legătura cu Sibiu, care, dintre principalele centre din „pămîntul crăiesc”, mijlocitoare a relațiilor economice dintre țările române, era cel mai apropiat de regiunile miniere din Hunedoara, fiind dealtfel și sediul Tezaurariatului minier al Transilvaniei. În sfîrșit, în eventualitatea că prin schela Cîineni trebuie să înțelegem nu trecătoarea Cîineni-Turnu Roșu, ci un alt punct de vamă, de pe cursul Jiului, în regiunea actualelor localități Schela și Cîineni situate între Bumbești și Tîrgu-Jiu¹⁸, avem de-aface cu străvechiul drum comercial care lega Țara Românească cu Transilvania prin Valea Jiului-Hațeg, ducînd direct la Hunedoara. Avînd în vedere considerentele de mai sus, noi am înclina spre această din urmă ipoteză, în sensul identificării schelei Cîineni, în cazul documentului nostru, pe Jiu și nu pe Olt, deși proveniența celorlalți importatori trecuți pe lista din 13—19 mai 1833 nu pledează în favoarea unei asemenea variante. În ambele cazuri însă, fierul adus de Ioniță Moșoțonea provenea foarte probabil din Hunedoara.

Care să fi fost proporția cantitativă a fierului importat din Transilvania în comparație cu fierul din Austria, Rusia sau Turcia, e greu de stabilit în stadiul actual al cercetărilor. Putem constata însă că, în anul 1836, fierul rusesc este indicat la prețul de 1 leu și 54 bani ocaua, iar fierul turcesc la prețul de 1 leu ocaua¹⁹. Pe cît se pare, prețul mai ridicat al fierului din Transilvania (2 lei ocaua), datorită politicii de prețuri impuse Transilvaniei de stăpînirea habsburgică, a fost unul din factorii care au limitat volumul importului de fier al Țării Românești din Transilvania. Pe de altă parte, avînd în vedere obîrșia craioveană a importatorului trecător prin schela Cîineni, se pune problema dacă nu cumva cea mai mare parte a fierului

din Hunedoara destinat Țării Românești revenea Olteniei, împrejurare favorizată și de vecinătatea directă.

Atenția raportorului din 1827 este de asemenea îndreptată spre Țara Românească, condiționând soarta producției fierului din Hunedoara de situația economică și politică de la sud de Carpați.

Iată cum apreciază autorul raportului, într-o formă naivă și totuși semnificativă, influența pe care a exercitat-o asupra exportului de fier în Țara Românească mișcarea lui Tudor (pe care o numește „revoluție” — *Thodoraischen Revolution*) și anii care au urmat mișcării, a căror amintire era proaspătă în aceste regiuni situate în apropierea graniței**.

„... În timpul revoluției lui Tudor izbucnită în Țara Românească, vânzarea fierului în Țara Românească a fost frînată, pentru că boierii de acolo, din cauza prezenței trupelor turcești nu cutezau să-și reclădească locuințele sau alte construcții distruse în (timpul) revoluției”²⁰. S-a pus capăt acestei situații îndată ce „s-a încheiat în anul trecut o convenție între Curtea din Petersburg și Poarta Otomană, la *Karamaninu* (sic) când trupele turcești au fost scoase atît din Moldova cît și din Țara Românească și boierii au început să-și refacă casele lor ruinate și alte construcții”.

Nu este greu de observat că autorul raportului exagerează atribuind instabilității politice din Țara Românească în timpul și după mișcarea lui Tudor, cauza exclusivă a perturbărilor în exportul fierului. Din considerațiunile naive asupra evenimentelor din Țara Românească, se poate vedea că în unele privințe este greșit informat asupra lor. Se știe că trupele turcești au părăsit principatele încă în toamna anului 1822²¹, și nu cu ocazia convenției de la „*Karamaninu*” (este vorba desigur despre convenția de la Akkerman).

Cauze mult mai profunde vor fi stat la baza scăderii exportului de fier hunedorean. Statisticile vremii arată tocmai că în acești ani însuși volumul producției fierului descrește aproape permanent. Dacă în 1825 producția de fier a fîscului în Transilvania (deci în esență producția Hunedoarei) a fost de 26.850 măji și 16 livre, în anul următor scade la 12.232 măji și 60 de livre. În anul 1827 se constată, într-adevăr, un relativ avînt al producției (26.122 măji și 32 livre) fără să se atingă însă nivelul din 1825. În anii următori producția continuă să scadă:

Anul	Măji	Livre
1828	22.252	54
1829	20.788	4
1830	15.187	35

Este interesant de remarcat că datele statistice de care dispunem²² privesc exclusiv perioada 1825—1830, care coincide cu perioada primei crize economice de supraproducție. Acest fenomen nu a fost încă suficient studiat în istoriografia noastră. Izbucnită mai întâi în cea mai dezvoltată țară capitalistă²³, Anglia, criza a cuprins pe cît se pare și țările mai înapoiate²³. Dacă în Anglia criza reflecta contradicțiile capitalismului în ascensiune, în țările în care predomina orînduirea feudală, ea se înscria pe fondul crizei generale a feudalismului muribund și a împletirii contradicțiilor feudalismului în descompunere cu contradicțiile proprii noilor relații de producție în germene. Scăderea producției și a exportului de fier în anii 1825—1830 nu pare să fi fost străină de influența crizei. Cercetările viitoare vor trebui să clarifice particularitățile acțiunii acestei crize în condițiile situației social-economice a celor trei țări române.

Abia după trecerea perioadei de criză, producția Hunedoarei cunoaște un oarecare avînt, ajungînd la un nivel mediu anual de 20—25.000 măji, iar în 1842 va atinge 31.012 măji fier brut și 2508 măji fier turnat²⁴.

*

Concluzia principală care se desprinde din analiza raportului administrației fierărilor din Hunedoara din anul 1827 este că, în cadrul relațiilor economice tot mai strînse dintre Transilvania și principate și a tendințelor de formare a unei piețe naționale unice, Hunedoara cu producția sa de fier a jucat un rol de frunte. După cum se știe tocmai tendințele de formare a unei piețe naționale românești au impus revendicarea de către revoluționarii români la 1848 a unirii celor trei țări române²⁵.

Lupta muncitorilor mineri și metalurgiști pentru mărirea salariilor, care va continua în anii următori cu și mai multă dîrzenie²⁶, împletindu-se cu lupta țăranilor iobagi, atingînd intensitatea maximă tocmai în regiunile miniere din Hunedoara și Munții Apuseni²⁷, se încadrează de asemenea în situația revoluționară generală care va culmina cu mărețele evenimente din anii 1848—1849.

Not e

¹ Istoria României, III, București, 1964, p. 1005.

² Din istoria Transilvaniei, I, ed. II, p. 256—258.

³ Vezi Acad. D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj” (A.I.I.C.), I—II (1958—1959) p. 29—124, împreună cu bibliografia.

- ⁴ Documentul a fost publicat pentru prima oară de A. I. Neamțu în A.I.I.C., IV (1961), p. 170—172, în anexă la lucrarea *Situația și lupta minerilor din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIX-lea*.
- ⁵ A. I. Neamțu, op. cit., p. 120.
- ⁶ Szentkirályi Zsigmond, *Az erdélyi bányászat ismertetése*, Cluj, 1841, p. 41.
- ⁷ Ibidem, p. 54—55.
- ⁸ L. Șimandan, *Unele date cu privire la dezvoltarea forțelor de producție în Transilvania în anul 1840*, în „Studii și referate privind istoria României”, II, București 1954, p. 1102.
- * Pentru sensul cuvântului „Wallachaner”, vezi N. Iorga, *Un oraș românesc în Ardeal. Condica Hațegului 1725—1847*. București, 1941, p. 12.
- ⁹ Vezi la A. I. Neamțu, în A.I.I.C., IV, 1961, p. 170.
- ¹⁰ Ibidem.
- ¹¹ Documente privind economia Țării Românești între anii 1800—1850, București, 1958, II, p. 634, doc. nr. 462.
- ¹² B. Surdu, *Problema nașterii și caracterul manufacturilor de stat din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, în „Studii și cercetări de istorie”, Cluj, 1956, p. 113.
- ¹³ Lenin, *Opere complete*, vol. 3, București, 1961, p. 479.
- ¹⁴ Istoria României, III, p. 670.
- ¹⁵ Lenin, loc. cit.
- ¹⁶ L. Șimandan, loc. cit.
- ¹⁷ Documente privind economia Țării Românești... p. 540, doc. nr. 398.
- ¹⁸ Vezi harta din M. Davidescu, *Monumentele istorice din Oltenia*, București, 1964.
- ¹⁹ Documente privind economia Țării Românești... p. 634, doc. nr. 462.
- ** Pentru ecoul mișcării lui Tudor în ținutul Hunedoarei, vezi Aca d. A. Oțetea, *Țăranii români din Ardeal și mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, în „Studii”, nr. 6—1956, p. 51—74.
- ²⁰ „... gehemmet, weil die dassige Bojaren (Herrschaften), wegen Anwesenheit der türkischen Truppen, ihre in der Revolution zerstörte Wohn- und sonstige Gebäude zu repariren sich nicht getraut haben”. Vezi la A. I. Neamțu, în A.I.I.C., IV, p. 170—171.
- ²¹ Istoria României, III, p. 909.
- ²² Szentkirályi, op. cit., p. 46—48.
- ²³ Vezi *Dicționarul Enciclopedic Român*, I, 1962, p. 839.
- ²³ a Istoria României, III, p. 799, 1017.
- ²⁴ L. Kövály, *Erdélyország Statisztikája*, Cluj, 1844, p. 92—93.
- ²⁵ Istoria României, IV, București, 1964, p. 33, 114.
- ²⁶ Vezi pe larg la A. I. Neamțu, *Situația și lupta minerilor ... în A.I.I.C.*, IV, p. 111—186., H. Mureșan, *Manifestări ale crizei economice din*

1847 pe domeniul Zlatnei, în A.I.I.C., III (1960) p. 374—357, idem, *Cîteva date privind situația de pe domeniul Zlatnei în anul revoluționar 1848*, în A.I.I.C., IV, p. 277—286.

²⁷ Istoria României, IV, p. 113. Vezi pe larg la Tóth Zoltán, *Mișcări țărănești în Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955.

Quelques aspects de la production du fer à Hunedoara dans la première moitié du XIXe siècle

R é s u m é

Par l'analyse d'un rapport de l'administration des exploitations du fer de Hunedoara du 4 décembre 1827, l'auteur met en évidence le fait que le fer produit à Hunedoara était, en majeure partie, exporté en Valachie et en premier lieu, selon l'opinion de l'auteur, en Olténie.

Examinant les facteurs qui, pendant la première moitié du XIXe siècle, freinaient la production et l'exportation du fer transylvain (existence du régime féodal, état de crise générale de ce régime, politique économique du gouvernement autrichien), l'auteur fait remarquer que le problème de la production du fer à Hunedoara doit être étudié en rapport avec les tendances de formation d'un marché national roumain, tendances qui se heurtaient à l'opposition du régime féodal et du gouvernement autrichien. Dans ces circonstances, la situation régnant dans le domaine de Hunedoara se place dans l'atmosphère générale annonçant la révolution de 1848.

Cîteva date privind lupta revoluționară a muncitorilor din regiunea Hunedoara (1914-1918)

Constantin Enea

Războiul mondial imperialist (1914—1918) prin distrugerile sale, scăderea producției, dezorganizarea economiei, scăderea resurselor alimentare ca urmare a jafului necruțător la care a fost supusă țara de către imperialiștii germani și austro-ungari, a provocat oamenilor muncii din România pierderi și suferințe incalculabile. Aceste calamități cît și politica claselor exploatatoare din țara noastră, de aruncare a greutăților războiului pe spinarea maselor muncitoare, de trădare a intereselor poporului, de transformare a României într-o bază de atac împotriva tînărului stat sovietic, au dus la sporirea nemulțumirilor în sînul maselor și la creșterea luptei revoluționare.

Războiul a lovit deopotrivă de greu și pe muncitorii din regiunea Hunedoara aflați încă sub stăpînirea Austro-Ungariei.

Între anii 1914—1918 Transilvania a dat pentru mașina de război a puterilor centrale uriașe cantități de cărbuni, fier, metale neferoase, produse forestiere, alimentare și un mare număr de soldați, care au secătuit an de an resursele acestei provincii și au făcut să crească gradul de pauperizare al maselor populare. Clasele dominante din Austro-Ungaria urmărind aceeași politică ca și cele din România (de aruncare a greutăților războiului pe spinarea oamenilor muncii) au mărit exploatarea punînd în aplicare legile excepționale votate în 1912 și militarizînd principalele întreprinderi industriale.

Din aceste motive, în tot timpul războiului au avut loc în Transilvania numeroase frămîntări sociale și naționale la care au participat și muncitorii din regiunea Hunedoara.

Întrucît lupta revoluționară a minerilor din Valea Jiului a format obiectul unui studiu separat, lucrarea de față se ocupă cu lupta revoluționară a muncitorilor și în special a minerilor și topitorilor din restul regiunii Hunedoara.

1. Muncitorii din această parte a țării, supuși unei duble exploatare: autohtone și străine*, înfruntând toate lipsurile și mizeria determinate de război, au dat între anii 1914—1918 importante cantități de fier, aur, argint, aramă, plumb și cărbune. De exemplu: în anul 1914 din minele de fier s-a extras 2.901.371 q. în 1915 1.944.104 q. și în 1916: 1.661.464 q. minereu de fier și pirită.

Din minele de metale neferoase s-a extras: aur în 1914: 1901,790 kg., în 1915: 1312,200 kg.; în 1916: 967,990 kg., în 1918: 670,934 kg.

Argint: în anul 1914: 1145,853 kg., în anul 1915: 867,805 kg și în anul 1916: 1567,810 kg.

Aramă în anul 1914: 515,69 q., în anul 1915: 833,39 q. și în 1916: 710 q.

Plumb: în 1915: 2373 q. și în 1916: 1070 q.

În sfârșit din mina de cărbune de la Țebea s-a extras în anul 1915: 294.318 q. iar în 1916: 235.597 q. cărbune¹.

Cantitățile de minereu de fier, aramă și plumb deserveau în primul rând industria de război, iar cele de aur și argint se scurgeau prin intermediul oficiilor de preschimbare din Abrud și Zlatna, prin firmele „Wagner” din Budapesta și „Roessler” din Viena și prin monetăria de stat din Körmöcbánya către cele două capitale ale monarhiei austro-ungare².

Numai consorțiul german „Harkort” a exportat în Germania între lunile iulie 1914—iunie 1915 cantitatea de 1550,6 kg. aur, iar în anul economic următor 1232,7 kg. aur³.

La începutul anului 1917 guvernul constatând scăderea continuă a producției miniere și în special a producției de cărbune, a întreprins noi măsuri pentru ridicarea ei. La 30 mai 1917 Ministerul de război a ordonat demobilizarea minerilor calificați și trimiterea lor la întreprinderile unde au lucrat⁴. Această măsură însă a avut un rezultat pozitiv parțial și de scurtă durată, căci în anul 1918 producția a scăzut din nou. Scăderea producției a fost determinată de mai multe cauze: lupta revoluționară a minerilor împotriva războiului prin sabotaje, greve și alte acțiuni; reducerea capacității de muncă a minerilor provocată de subnutriția permanentă; uzarea și deteriorarea instalațiilor, închiderea unor mine și altele. Din cele 11 mine de aur din fostul comitat Hunedoara mai funcționau în octombrie 1918 doar trei⁵.

Paralel cu scăderea producției între anii 1914—1918 s-a înrăutățit situația social-economică a muncitorilor. În anul 1914 numărul total al muncitorilor minieri și topitori din Căpitanatul minier Zlatna a fost de 7450. În anul următor prin mobilizarea a 1989 de mineri, numărul lor a scăzut la

5461. În anul 1916 în urma mutării unei părți a muncitorilor din Valea Jiului (devenită teatrul operațiunilor militare) numărul minerilor și topitorilor din Căpitanatul minier Zlatna s-a urcat la 5785. Dintre aceștia 4400 erau mineri, iar 1385 topitori⁶.

Imediat după începerea războiului, clasele dominante din Austro-Ungaria sprijinindu-se pe politica de militarizare a întreprinderilor industriale, pentru a obține profituri maxime, au prelungit ziua de lucru la 10, 12 și chiar 16 ore. De pildă la topitoriile de metale neferoase de la Zlatna, după cum reiese din mărturiile unui muncitor, în timpul războiului s-a lucrat 16 ore la zi⁷.

În același timp plata orelor suplimentare a fost anulată în majoritatea întreprinderilor, s-a introdus munca de noapte și s-a desființat repausul duminical. „Dacă s-a aprins odată focul în mașini — relatea același muncitor din Zlatna — apoi 18 ani n-au mai fost nici paști, nici rusalii, ci eram ca și câinele legat de gard, ziua și noaptea încontinuu în muncă”⁸. Muncitorii din detașamentele de muncă, pe lângă faptul că lucrau 10—16 ore pe schimb, erau obligați să lucreze și duminica, iar în duminicile când nu lucrau, erau scoși la instrucție.

La agravarea situației muncitorilor au contribuit în egală măsură și condițiile grele de muncă. Nivelul tehnic scăzut al mașinilor și lipsa de securitate a muncii au făcut ca în anul 1915—1916 numărul accidentelor din Căpitanatul minier Zlatna să atingă cifra de 676 cazuri⁹. Muncitorii de la topitoria din Zlatna lucrau în dogoarea focului, apărându-și sprâncenele arse cu bucăți de cartofi. Și dacă vreunul se accidenta în așa grad ca să nu poată merge a doua zi la lucru, era amendat cu 4 cor.¹⁰.

Militarizarea întreprinderilor industriale a fost însoțită de deposедarea muncitorilor de multe drepturi cucerite înainte de război: au fost anulate primele și indemnizațiile de care beneficiau și s-au redus salariile. În urma acestora, salariile medii pe schimb ale minerilor și topitorilor din regiunea Hunedoara în 1914 erau de 2,51 cor., în 1915 de 2,72 cor., iar în 1918 de 3,31 cor.¹¹. În timpul războiului muncitorii de la topitoria Zlatna au primit în permanență două coroane pe zi¹².

Sub presiunea mereu crescîndă a muncitorimii, clasele dominante din Austro-Ungaria au fost silitе să majoreze de mai multe ori salariile și să acorde din nou unele avantaje bănești.

Dar majorările au fost atît de mici în comparație cu scumpetea, încît gradul de pauperizare a muncitorimii s-a accentuat de la an la an. Făcînd o comparație între indicele de creștere al salariilor și cel al prețurilor ofi-

ciale din Transilvania, constatăm că între anii 1914—1917 salariile s-au majorat în medie cu 100%, în timp ce prețurile oficiale au crescut aproximativ cu 400%. Acest fapt a fost recunoscut chiar și de Ministerul de finanțe maghiar, care afirma că: „salariile muncitorilor nu s-au urcat în proporție cu scumpirea articolelor de larg consum”¹³.

Cercetînd în mod comparativ salariile medii săptămînale ale minerilor și topitorilor din Căpitanatul minier Zlatna și minimul de existență, vedem că în anul 1914 salariul mediu săptămînal a fost de 15,06 cor. iar minimul de existență de 42,63 cor. iar în anul 1915 salariul mediu săptămînal s-a urcat la 21,86 cor. în timp ce minimul de existență a crescut la 115,49 cor.¹⁴.

Salariile femeilor și copiilor erau și mai mici decît ale muncitorilor bărbați.

În anul 1916 numărul femeilor care lucrau în topitoriile și minele din Căpitanatul minier Zlatna era de 604 și primeau un salariu mediu săptămînal de 12,7 cor. iar numărul copiilor se ridica la 820 și aveau un salariu mediu săptămînal de 7,98 cor.¹⁵. Exploatarea femeilor și copiilor s-a intensificat în așa măsură în anii primului război mondial, încît „Buletinul sindical” constata că ea „a crescut în așa fel încît atinsese situația teribilă din fabricile engleze din prima jumătate a secolului al XIX-lea”¹⁶.

Salariile derizorii, neplata ajutoarelor de război și de altă natură, precum și lipsa acută de alimente au făcut să crească foametea în rîndurile muncitorilor. Ea a fost însoțită de lipsa de îmbrăcăminte, încălțăminte, combustibil de încălzit și luminat și altele.

2. Cauzele economice sociale arătate mai sus ca și lipsa de drepturi politice au silit pe muncitorii din regiunea Hunedoara să ducă o luptă permanentă în toată perioada de care ne ocupăm.

În primii ani de război această luptă a muncitorilor din regiunea Hunedoara — cu excepția celorla din Valea Jiului — datorită dispersării, organizării insuficiente, teroarei, dictaturii militare și trădării liderilor social-democrați de dreapta, a fost mai slabă. Ea s-a mărginit la acțiuni de sabotarea producției, dezertări ale muncitorilor din detașamentele de muncă, agitații împotriva războiului și memorii. Memoriile și protestele erau adresate fie autorităților locale, fie celor superioare de stat. Ele erau îndreptate împotriva abuzurilor și samavolniciilor conducătorilor militari și a proprietarilor de întreprinderi; împotriva tratamentului, a maltratărilor, pentru mărirea salariilor și suplimentelor în raport cu scumpetea și pentru îmbunătățirea situației alimentare. De pildă în luna iunie 1916 cînd aveau loc

marile frământări revoluționare din Valea Jiului, s-au ridicat și muncitorii de la mina de cărbuni din Țebea cerînd îmbunătățirea aprovizionării cu alimente și în special cu făină de grâu și porumb¹⁷.

Un pas înainte în lupta revoluționară a muncitorilor din regiunea Hunedoara l-au constituit demonstrațiile de la 1 mai 1917 care au avut loc în întreaga Transilvanie. Datorită ascuțirii contradicțiilor interne și sub influența celei de a doua revoluții burghezo-democratice din Rusia (februarie 1917), liderii social-democrați de dreapta din P.S.D.U. în frunte cu Garami, sub presiunea maselor muncitorești au fost nevoiți să accepte reluarea activității organizațiilor muncitorești. Sub influența elementelor revoluționare din aripa stîngă a P.S.D.U. care cresc și se întăresc, muncitorii inițiază și organizează o serie de greve. A doua zi după evenimentele de la Timișoara din 29 mai 1917, în ciuda stării excepționale instaurată în întreaga monarhie austro-ungară, cei 1100 de muncitori de la atelierele căilor ferate din Simeria s-au alăturat grevei feroviarilor de la Brașov și Petroșeni, în urma căreia a fost oprită pînă și circulația trenurilor militare¹⁸.

În lunile iunie-august concomitent cu întărirea luptei revoluționare a muncitorilor din fabrici și uzine împotriva exploatării și războiului, pentru pace, vot universal și libertate națională, s-a intensificat și lupta muncitorilor din industria extractivă. La această intensificare a contribuit în mare măsură reîntoarcerea la întreprinderi, în urma ordinului din 30 mai 1917 al Ministerului de război, a unui număr însemnat de mineri demobilizați. Mulți dintre ei întorcîndu-se de pe frontul rusesc aduc cu ei ideile revoluționare din Rusia. Prin urmare demobilizarea minerilor nu a contribuit numai la ridicarea producției de război, cum sperau clasele dominante, ci și la întărirea luptei revoluționare.

Faptul acesta a fost sesizat și de Ministerul de finanțe, care, pentru a preîntîmpina o revoltă generală s-a văzut silit să atragă atenția autorităților miniere de primă instanță, să determine pe patroni să satisfacă o parte din revendicările muncitorilor, înainte ca aceștia să se ridice și să le ceară prin forță¹⁹.

Majorările de salarii acordate de proprietarii de întreprinderi din Valea Jiului, în urma grevei parțiale din mai 1917 au fost atît de mici, încît foarte mulți muncitori cu o familie compusă din 2—3 membrii primeau pe schimb sub 3 cor. Într-o situație analoagă se aflau și muncitorii de la minele și topitoriile de fier din Călan. La 12 august 1917 Căpitanatul minier din Zlatna a comunicat telegrafic acestor muncitori, care se ridicaseră cerînd

mărirea salariilor, că va trimite la Călan un reprezentant al său pentru cercetarea doleanțelor²⁰.

Către sfârșitul lunii octombrie 1917 a izbucnit o mare grevă la uzinele de fier din Hunedoara. Greva inițiată și organizată de elementele revoluționare în frunte cu Gălbinaru Gheorghe, Florea Constantin, Vani Petru, Jureleu Gheorghe, Mogoș Ștefan și Weber Tomas, s-a declanșat în după-masa zilei de 26 octombrie, pe motiv că unii muncitori au fost concediați²¹.

În ziua de 25 octombrie muncitorii unei secții au cerut permisiunea de a merge la înmormîntarea unui tovarăș de muncă. Inginerul Ferko Carol însă a refuzat și a amenințat pe muncitori că vor fi concediați dacă își vor părăsi locul de muncă. La ora 12 muncitorii s-au adresat cu aceeași cerere și directorului uzinei, dar fără rezultat. Cu toate acestea în după masa zilei de 25 octombrie muncitorii au participat la înmormîntare²².

În timpul anchetei unul din muncitori fiind întrebat de ce nu s-a supus ordinului direcțiunii, a declarat că prezentîndu-se la lucru în ziua de 25 octombrie la ora 13, a găsit adunați lângă magazia furnalului „Martin” pe Gălbinaru, Vani, Jureleu, Florea și alții care hotărîseră că, în ciuda interdicției, „trebuie să participe necondiționat la înmormîntarea de după masă”²³. La a doua întrebare muncitorul a răspuns că lucrul a fost părăsit la porunca tovarășilor muncitori sindicaliști. Cele declarate de muncitorul anchetat ne confirmă rolul organizatoric în desfășurarea grevei al elementelor revoluționare din sindicate.

Ca urmare a neprezentării la lucru în după masa zilei de 25 octombrie, a doua zi dimineața muncitorii secției în frunte cu Gălbinaru Gheorghe, Ciubrin Emil, Weber Tomas și alții au fost concediați. La ora 12 în semn de solidaritate cu cei concediați s-a declarat grevă în întreaga uzină²⁴. O telegramă din partea uzinei a anunțat Căpitanatul miner din Zlatna că: „o mare parte din muncitorii noștri au intrat în grevă”²⁵. Direcțiunea uzinei cerea alarmată trimiterea cît mai grabnic a unui împuternicit care să potolească conflictul.

Greva de solidaritate a izbucnit în clipa cînd Gălbinaru Gheorghe și tovarășii lui concediați au ieșit din biroul directorului și au îndemnat pe muncitorii încărcători de la furnale să înceteze lucrul. Curînd după aceasta directorul a fost informat că „muncitorii de la marile furnale îndemnați de bărbații de încredere sindicaliști au refuzat să-și ocupe locurile de muncă”²⁶.

Direcțiunea s-a adresat de îndată și șefului poliției „cerîndu-i să ia măsurile necesare pentru a apăra cu forța publică averea statului”²⁷. Direc-

torul uzinei însoțit de șeful poliției a somat pe muncitorii adunați în fața atelierului de mașini să reia lucrul, iar cei concediați să părăsească uzina. Somația directorului s-a izbit însă de rezistența fermă și revoluționară a muncitorilor. Au urmat clipe de mare încordare. La ora 13 în sunetul sirenei, directorul a repetat apelul pentru reluarea lucrului, în caz contrar greviștii să părăsească uzina. Toate acestea însă rămânând fără rezultat, șeful poliției (ajutat de poliști n.n.) a împrăștiat mulțimea, respective a scos-o din curte, iar pe topitorii obligați la serviciul militar i-a constrâns să reînceapă lucrul²⁸. Dar întrucât și aceștia au refuzat, s-a hotărât stingerea furnalelor. Operațiunea a fost executată cu ajutorul prizonierilor de război și a muncitorilor neorganizați.

După o oră de la data când șeful poliției ajutat de oamenii lui a reușit să împrășteie pe greviști, muncitorul sindicalist Jureleu Gheorghe a întrebat pe director, în ce condiții muncitorii ar putea să reia munca. Directorul a răspuns că toți muncitorii, afară de cei cinci concediați împotriva cărora s-a deschis acțiune penală²⁹.

Peste o jumătate de oră Jureleu s-a reîntors la directorul uzinei comunicându-i că muncitorii au refuzat să se întoarcă la lucru și au anunțat Centrala sindicală de la Budapesta. Totuși muncitorii sînt gata să înceapă tratative fie cu directorul uzinei — continua să comunice Jureleu — fie cu delegați ai direcțiunii. Directorul revoltat de îndrăzneala muncitorilor a declarat că refuză să trateze cu ei și nici delegați nu va trimite. Muncitorii dacă au ceva de spus — sublinia directorul — o pot face în localul ciuciului, unde se învoește să primească doi reprezentanți de ai lor³⁰.

În jurul orei 16 s-au prezentat la birou nu doi ci 10 reprezentanți ai muncitorilor, însă directorul nu a primit decît pe doi. Bărbații de încredere ai greviștilor au prezentat direcțiunii următoarele revendicări : a) direcțiunea să reprimească la lucru pe cei 25 de muncitori concediați ; b) să fie recunoscută organizația sindicală, grupa locală și bărbații de încredere ai muncitorilor ; c) să se majoreze salariile și d) să se sisteze trimiterea la armată a muncitorilor considerați „nedisciplinați” adică revoluționari³¹.

Două din cele patru revendicări au un caracter economic, iar două un conținut politic. Faptul acesta ne arată că lupta revoluționară a muncitorilor de la uzina de fier din Hunedoara se ducea pentru îmbunătățirea condițiilor economice și pentru recunoașterea și lărgirea drepturilor politice. Apariția revendicărilor cu caracter politic indică totodată procesul de maturizare revoluționară a muncitorilor din industria fierului din Hunedoara.

După cum era și de așteptat, directorul uzinei a respins toate revendicările greviștilor. În dimineața următoare însă la biroul direcțiunii s-au prezentat muncitorii Gălbinaru Gheorghe și Weber și au comunicat că „lucrul va fi reluat dacă toți cei concediați vor fi reprimiți la fabrică”³². De această dată direcțiunea a cedat în fața rezistenței greviștilor și a anunțat că muncitorii care vor relua lucrul pînă în ziua de 28 octombrie la amiază, vor fi reprimiți, iar cei ce nu se vor prezenta, vor fi concediați definitiv³³.

În ziua de 28 octombrie, cu toate că survenise înțelegerea, se mai aflau în grevă 650 de muncitori. Pentru a lichida greva cu desăvîrșire, în aceeași zi a sosit la Hunedoara împuternicitul Căpitanatului minier Zlatna, comisarul minier Schweiger. Totuși în ziua de 29 octombrie, 432 de muncitori continuau să se mențină în grevă³⁴.

La ora 14 în ziua de 29 octombrie comisarul minier a convocat o adunare a greviștilor, la care au participat și primpretorul din Hunedoara și șeful poliției. Delegația muncitorilor compusă din 45 de bărbați de încredere a declarat la adunare, că nu va începe tratative pînă cînd nu se vor reîntoarce de la Centrala sindicală și Ministerul de finanțe din Budapesta mandatarii muncitorilor. Comisarul minier a arătat greviștilor că încetarea lucrului influențează în mod negativ asupra războiului, a făcut apel la simțul lor patriotic și în cele din urmă i-a amenințat cu tribunalul. Concomitent termenul de reluare a lucrului a fost amînat pînă în ziua de 30 octombrie „după expirarea căruia — accentua comisarul minier — patronul va avea din nou mînă liberă să procedeze conform dispozițiunilor din regulamentul de serviciu și legile excepționale”³⁵. Muncitorii au cerut ca după încetarea grevei, participanții să nu fie trimiși pe front.

Comisarul minier, ca și directorul uzinei, a respins însă doleanțele muncitorilor și adunarea s-a terminat fără nici un rezultat. În seara zilei de 30 octombrie delegații muncitorilor au comunicat și șefului poliției, că tovarășii lor nu s-au întors de la Budapesta și că ei nu pot să ducă tratative de împăciuire. La aceasta autoritățile au declarat încercarea de împăcare încheiată și hotărîrea a fost comunicată ambelor părți³⁶.

La 31 octombrie Ministerul de finanțe alarmat de prelungirea grevei a cerut telegrafic Căpitanatului minier Zlatna să-i întocmească un raport telegrafic despre desfășurarea grevei³⁷. La aceeași dată comisarul minier Schweiger raporta telegrafic Căpitanatului minier că „pînă la expirarea termenului de ieri (30 oct. n.n.) nu s-a prezentat la lucru decît o parte din muncitori. Încercarea de împăcare nu a dus la nici un rezultat din cauza

atitudinii delegaților muncitorilor... Împotriva acelor care continuă greva, uzina a început acțiune disciplinară”³⁸.

La 2 noiembrie, pentru a înfrînge rezistența revoluționară a muncitorilor, a fost atras în acțiunea de înăbușire a grevei și primarul orașului Hunedoara. La noua adunare care s-a ținut în curtea uzinei și la care au participat și autoritățile civile și militare, muncitorii au declarat că sînt gata să reia lucrul, dacă revendicările lor vor fi satisfăcute. În fața fermității de neclintit a greviștilor direcțiunea a cedat. Ea a fost de acord să repri-mească la uzină pe toți muncitorii concediați, cu condiția ca aceștia să se supună disciplinei în muncă³⁹.

Promisiunile și angajamentele direcțiunii însă nu au mulțumit pe toți muncitorii; de aceea în 2 noiembrie nu s-au prezentat la lucru decît 314 oameni. Lucrul a fost reluat în întregime numai în 4 noiembrie după ce în ziua de 3 s-a făcut o nouă încercare de prelungire a grevei⁴⁰.

Greva muncitorilor de la uzinele de fier din Hunedoara din 26 oct.-4 noiembrie 1917 cu toate că s-a terminat fără ca muncitorii să obțină în întregime satisfacerea revendicărilor, a fost una din cele mai puternice acțiuni de clasă organizată de elementele revoluționare din cadrul sindicatelor ilegale în anii primului război mondial. Aici revendicările economice s-au împletit strîns cu cele politice. Greva a fost o puternică ripostă dată claselor dominante din Austro-Ungaria cu cîteva zile înainte ca la Petrograd să triumfe revoluția socialistă.

Greva de la uzinele de fier din Hunedoara a exercitat o puternică influență și asupra altor centre muncitorești din regiunea Hunedoara. Referindu-se la starea grevei din Hunedoara, la 2 noiembrie comisarul minier Schweiger raporta Căpitanatului minier Zlatna că „simptome ale mișcării s-au semnalat deasemenea și la Ghelar”⁴¹.

După triumful Marei Revoluții Socialiste din Octombrie, lupta revoluționară a muncitorilor din regiunea Hunedoara, ca de altfel a întregului proletariat din România s-a ridicat pe o treaptă superioară. La aceasta a contribuit în mare măsură și valul de prizonieri ardeleni care se întorceau din Rusia. Numărul elementelor revoluționare a crescut și mai mult și au constituit grupe. Un grup revoluționar se afla chiar în regiunea Hunedoara, în Valea Jiului.

Din inițiativa elementelor revoluționare locale, la 21 iunie 1918, 750 de muncitori de la atelierele căilor ferate din Simeria s-au alăturat grevei generale a feroviarilor din Ungaria, sub lozinca: „Urmăm exemplul fraților ruși”⁴².

După greva generală din 20—22 iunie 1918 și demonstrațiile care au însoțit-o, în Transilvania a urmat un șir de acțiuni muncitorești care anunțau marile lupte revoluționare din toamna anului 1918 și sfârșitul primului război mondial imperialist. Printre acestea se numără și întrunirile de la Zlatna, în cursul cărora s-au înființat sindicate de ale minerilor.

Marile lupte revoluționare din noiembrie-decembrie 1918 au cuprins în întregime și regiunea Hunedoara. În mai multe orașe ale Transilvaniei grupuri de muncitori au ocupat magazinele de alimente și au început să le distribuie. La Hunedoara de exemplu, doi soldați demobilizați împărțeau fără bani sarea din depozitul statului⁴³. În Munții Apuseni au avut loc ciocniri sângeroase între mineri și vechile autorități. În orașul Brad s-a dat o adevărată luptă între muncitorii răsculați și armata venită de la Arad, care s-a terminat cu 7 morți și foarte mulți răniți⁴⁴.

Două telegrame din 4 și 6 noiembrie 1918 vorbesc despre ciocnirile violente care au avut loc la Zlatna. În unele locuri vechile autorități au fost înlăturate și s-au format comitete revoluționare⁴⁵. Tot în ziua de 4 noiembrie s-au ridicat și muncitorii de la mina de aramă din Bucium, care au devastat întreprinderea. În urma acestui eveniment mina și-a încetat activitatea⁴⁶.

Exemplul muncitorilor din centrele miniere și industriale a pus în mișcare și păturile populare din orașele mai mici ale Transilvaniei lipsite de mari întreprinderi. În unele din aceste localități, printre care și Deva, muncitorii din ateliere și intelectuali social-democrați au format consilii muncitorești. Aici semnalul pentru înlăturarea vechilor autorități l-au dat soldații⁴⁷.

La 18 noiembrie, din cauza salariilor mici au intrat în grevă muncitorii de la Țebea. Pentru lichidarea grevei s-a cerut ajutorul consiliului național burghez al Zărandului, care a îndemnat muncitorimea să reia de îndată lucrul în schimbul a 30 cor. pe zi. S-a ales și o comisie pentru stabilirea prețurilor la alimente și îmbrăcăminte și pentru a obliga pe industriași să scoată mărfurile spre vânzare⁴⁸. La 4 decembrie au încetat lucrul și muncitorii de la Zlatna. Comandantul batalionului de rezervă pontonier maghiar din Alba-Iulia raporta Comandamentului forțelor armate maghiare din Transilvania că: „condiția reluării lucrului este forța armată maghiară, deoarece muncitorimea manifestă un spirit bolșevic”⁴⁹.

La 1 decembrie 1918 pe cîmpia de lângă Alba-Iulia din regiunea Hunedoara a avut loc marea adunare, care a hotărît unirea Transilvaniei cu România. Mulți dintre participanții la adunare au fost muncitori din această regiune și în special din Valea Jiului și Munții Apuseni.

Deși în cadrul noului stat, clasele dominante au reușit să mențină regimul burghezo-moșieresc și să împiedice îndeplinirea întocmai a hotărârilor luate în adunarea de la Alba-Iulia, care prevedeau realizarea unor transformări democratice, desăvârșirea unității naționale a României a creat condiții pentru unirea pe scara întregii țări a luptei proletariatului și tuturor maselor muncitoare împotriva exploatarei burghezo-moșierești.

Din cele expuse în prezenta lucrare putem conchide că între anii 1914–1918, ca urmare a condițiilor grele de trai și a lipsei de drepturi politice, muncitorimea din regiunea Hunedoara, alături de întregul proletariat din România, a dus o luptă revoluționară permanentă împotriva exploatarei și a războiului imperialist, pentru condiții mai bune de viață, pentru obținerea și lărgirea drepturilor politice și pentru libertatea națională. Lupta ei condusă de elementele revoluționare a îmbrăcat diverse forme și s-a dezvoltat în linia ascendentă culminând cu luptele revoluționare din toamna anului 1918 și unirea Transilvaniei cu România prin hotărârea de la Alba-Iulia de la 1 decembrie 1918.

N o t e

* Între anii 1914–1918 minele și întreprinderile siderurgice din regiunea Hunedoara se aflau în mâinile a trei categorii de proprietari: statul austro-ungar, societăți anonime: *Soc. An. Industria fierului Nadrag*, *Soc. Minieră Fierum*, *Soc. An. Minieră și Topitorie*, din Călan, *Soc. An. Minieră și Industrie chimică Schwelm-Harkort* din Gotha" și particulari. În anul 1919 minele și întreprinderile de fier și aur proprietatea statului austro-ungar au intrat în stăpânirea statului român, iar minele consorțiului german „Harkort” au ajuns în proprietatea societății *Mica*.

¹ A.I.R.C.G.M. Hunedoara, sec. Brad, fond. C.M. Zlatna, pac. 400–600, actul 589/1915; pac. 600–800, actul 738/1916, pac. 1400–1600, act. 1546/1916; pac. 2000–2200 act. 2067/1916; pac. 1000–1300, act. 1070/1917 și pac. 3200–3300, actul 3221/1917.

² *I b i d e m*, pac. 400–600, actele 483 și 508/1915; pac. 600–800, actele 610 și 622/1915; pac. 1000–1200, actul 1149/1915 și pac. 200–400 actul 269/1917; I. R u s u A b r u d e a n u, *Aurul românesc*, ed. Cartea Românească, București, 1933, pp. 255–256.

³ „Kolozsvári Hírlap” nr. 175 din 1916.

⁴ A.I.R.C.G.M. Baia Mare, fond. C.M. Baia Mare actul 17/1918.

⁵ „Ujság” nr. 252 din 1918.

⁶ A.I.R.C.G.M. Hunedoara, sec. Brad, fond. C.M. Zlatna pac. 3200–3300, actul 3221/1917.

- 7 „Cuvîntul Liber” nr. 22 din 1920.
- 8 „Minerul” nr. 11 din 1920.
- 9 A.I.R.C.G.M. Hunedoara, sec. Brad, fond. C.M. Zlatna pac. 2000–2200, actul 2067/1916 și pac. 3200–3300, actul 3221/1917.
- 10 „Minerul” nr. 11 din 1920.
- 11 A.I.R.C.G.M. Hunedoara, sec. Brad, fond. C.M. Zlatna pac. 3200–3300, actul 3221/1917.
- 12 „Minerul” nr. 11/1920.
- 13 A.I.R.C.G.M. Baia Mare, fond. C.M. Baia Mare actul 1276/1917.
- 14 Idem, Hunedoara, sec. Brad, fond. C.M. Zlatna, pac. 3200–3300, actul 3221/1917 și K. F e l e k i, *Greva generală a minerilor din Valea Jiului* (1916) în „Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.” nr. 4, iulie-august 1957, p. 178.
- 15 A.I.R.C.G.M. Hunedoara sec. Brad, fond. C.M. Zlatna pac. 3200–3300 actul 3221/1917.
- 16 E. A n d i c s, *A magyar munkásmozgalom az 1914–1918-as világháború alatt*, Budapest, 1950, p. 15.
- 17 A.I.R.C.G.M. Hunedoara sec. Brad fond. C.M. Zlatna, pac. 1600–1800 actul 1666/1916.
- 18 *Istoria României*, vol. IV. Ed. Acad. R.P.R. pag. 1108 (macheta).
- 19 A.I.R.C.G.M. Baia Mare, fond. C.M. Baia Mare, actul 1531/1917.
- 20 A.I.R.C.G.M. Hunedoara sec. Brad. fond. C.M. Zlatna pac. 2000–2300 actul 2271/1917.
- 21 I b i d e m, pac. 3000–3200 actul 3200/1917.
- 22 I b i d e m
- 23 I b i d e m
- 24 I b i d e m
- 25 I b i d e m pac. 3000–3200 actul 3083/1917.
- 26 I b i d e m
- 27 I b i d e m, actul 3200/1917.
- 28 I b i d e m
- 29 I b i d e m
- 30 I b i d e m
- 31 I b i d e m
- 32 I b i d e m
- 33 I b i d e m
- 34 I b i d e m pac. 3000–3200, actul 3127/1917.
- 35 I b i d e m, actul 3200/1917.
- 36 I b i d e m
- 37 I b i d e m actul 3146/1917.
- 38 I b i d e m
- 39 I b i d e m, actul 3200/1917.
- 40 I b i d e m, actul 3176/1917.
- 41 I b i d e m, actul 3159/1917.

- ⁴² A.C.R. P.C.R. Cluj, cutia 222, microfilm. I, și V. Liveanu, 1918. *Din istoria luptelor revoluționare din România*, Ed. Pol. 1960 p. 436.
- ⁴³ I. Kovács, *Az erdélyi parasztság támadása a tőkés-földesuri hatalom helyi szervei ellen 1918 év november első felében*, în „Studia Universitatum V. Babeș et Bolyai” tomos III nr. 8 series IV. fasc. 2. 1958 p. 127.
- ⁴⁴ „Temesvári Hírlap” nr. 251 din 1918.
- ⁴⁵ V. Liveanu, *op. cit.* p. 484.
- ⁴⁶ A.S. Alba-Iulia, fond P.J. Alba, actul 3428/1919.
- ⁴⁷ V. Liveanu, *op. cit.* p. 485.
- ⁴⁸ I. Clopoșel, *Revoluția din 1918 și Unirea Ardealului cu România*, Cluj, 1928, p. 76.
- ⁴⁹ *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. 1917 november—1919 március*, Budapest, 1956, p. 375.

Quelques données sur la lutte révolutionnaire des ouvriers de la région de Hunedoara (1914—1918)

R é s u m é

La guerre mondiale impérialiste de 1914—1918 a provoqué de lourdes souffrances aux classes laborieuses de la région de Hunedoara. Pour s'assurer le maximum de profits, les classes dominantes d'Autriche-Hongrie militarisèrent les principales entreprises industrielles. Soumis à une double exploitation, socio-économique et politique, les ouvriers de la région de Hunedoara fournirent à la machine de guerre austro-hongroise, au cours des années 1914—1918, des quantités considérables de fer, de charbon, de cuivre, de plomb, d'or et d'argent. Pendant toute cette période, leur situation fut particulièrement critique. Par suite des conditions de travail pénibles et faute de mesures de sécurité, les accidents se multipliaient, cependant que le niveau bas des salaires et le manque d'aliments, de vêtements, de chaussures, de combustible, tant pour le chauffage que pour l'éclairage, contribuaient à l'aggravation de la misère.

Dans ces conditions, privés d'autre part de droits politiques, on comprend que les ouvriers de la région de Hunedoara se soient soulevés dès le début de la guerre. Durant les premières années de guerre, étant donné la dispersion des ouvriers et leur manque d'organisation, la lutte — à l'exception de la vallée

du Jiu — s'est limitée à des actions plutôt faibles : sabotages de la production et protestations par voie de mémoires.

Mais dès l'année 1917, par suite de l'aggravation des contradictions intérieures et sous l'influence des événements de Russie, la lutte révolutionnaire des ouvriers de la région de Hunedoara s'est amplifiée et affermie. L'action de classe la plus importante de cette année fut la grève des ouvriers des usines de fer de Hunedoara du 26 octobre-4 novembre, déclenchée et dirigée par les éléments révolutionnaires du syndicat.

A la fin de l'année 1917 et au début de 1918, la lutte révolutionnaire parvenait à un grade d'intensité supérieur, résultat auquel la victoire de la Révolution d'Octobre ne fut pas étrangère. La lutte révolutionnaire des ouvriers de la région de Hunedoara durant la guerre a atteint son apogée avec la révolution bourgeoise démocratique de novembre-décembre 1918.

Contribuții la cunoașterea situației materiale și a frământărilor țărănimii hunedorene în timpul primului război mondial

M. Valea, C. Enea și Gh. I. Ioniță

Primul război mondial imperialist a pricinuit oamenilor muncii suferințe și jertfe nemaipomenite. Destinată să joace rolul de colonie pentru burghezia austriacă și de semicolonie pentru clasele dominante maghiare, Transilvania a fost nevoită să suporte o bună parte din poverile războiului, să furnizeze materie primă și produse semifabricate necesare industriei de război, să aprovizioneze cu combustibil o parte însemnată a transporturilor, să întrețină cu alimente o parte din armata austro-ungară și chiar cea germană, să contribuie masiv la împrumuturile de război și în sfârșit să dea o mare cantitate de forță umană pentru fronturile de luptă.

Extraordinar de grea era situația agriculturii transilvănene¹, asupra căreia apăsau consecințele dezastruoase ale dezvoltării inegale din punct de vedere economic a diferitelor țări și provincii din cadrul monarhiei habsburgice, precum și consecințele dezvoltării pe „cale prusacă” a agriculturii în cuprinsul acestor țări și provincii. Aceste consecințe se traduceau într-o mare inegalitate în ceea ce privea cele două categorii de proprietate. Pe când cele 98,92% gospodării țărănești dețineau doar 59,28% din proprietatea funciară, 1,08% gospodării moșierești stăpîneau 40,72% din aceeași proprietate². Disproporția era și mai mare, față de această medie generală, în unele țări și provincii, între care și în Transilvania. Aici, în preajma izbucnirii primului război mondial, proprietățile pînă la 20 iugăre (cca. 35,5% din suprafața totală) erau stăpînite de aproximativ 800.000 de țărani, pe când 6953 moșieri (0,7% din numărul proprietarilor agricoli) stăpîneau în jurul a 40% din suprafața arabilă de peste 100 iugăre³.

Inegalitatea repartizării proprietății funciare era evidentă și din punct de vedere național. În monarhia habsburgică, marea majoritate a moșierilor erau maghiari și germani, pe când marea majoritate a țăranilor aparțineau naționalităților nemaghiare și negermane. În Transilvania, de pildă

moșierii maghiari stăpîneau cca. 81% din suprafețele de peste 100 iugăre și 93,7% din cele de peste 1000 iugăre⁴. Deosebirea din punct de vedere național se constată în cadrul monarhiei habsburgice chiar și în sinul țărânimii: majoritatea țărânimii înstărite aparținea națiunilor dominante, iar majoritatea țărânimii sărace și a proletariatului agricol aparținea națiunilor asuprite.

Una din formele esențiale ale asupririi naționale era limitarea și constrîngerea economică. La muncitorii agricoli, de pildă, în 1905 media salariului de sezon era de 500 coroane, iar în regiunile românești această medie era numai 360—430 coroane⁵. Rezultă deci dublul jug: social și național și împletirea contradicțiilor sociale și naționale care au cauzat destrămarea monarhiei austro-ungare.

Inelul de foc al primului război mondial a contribuit la o și mai mare adîncire a contradicțiilor sociale și naționale la sate. Întrucît cea mai mare parte dintre bărbați au fost mobilizați pentru război, mîna de lucru devenise insuficientă iar suprafețele însămînțate au fost reduse în proporții considerabile. S-a redus mult și numărul de vite ca urmare a rechiziționărilor pentru armată. O consecință a faptului că Transilvania trebuia să furnizeze pentru război o mare cantitate de cereale și produse alimentare a constituit-o lipsa acută de alimente pentru populația muncitoare⁶. Adîncirea speculei cu produsele alimentare a dus la o creștere vertiginoasă a prețurilor acestora. Moșierii, chiaburii și negustorii au acumulat profituri uriașe pe seama poporului înfometat.

Față de lipsa brațelor de muncă din agricultură, statul a luat o serie de măsuri pentru a obliga pe muncitorii agricoli rămași acasă să lucreze pentru un salariu de mizerie moșierilor. În legătură cu aceasta, Ministerul agriculturii printr-un ordin dat în ianuarie 1915 avertiza pe muncitorii agricoli „să nu aibă pretenții mari” căci vor fi trimiși la muncă de folos obștesc, unde se vor aplica dispozițiunile legii privitoare la prestațiile de război⁷.

Deosebit de precară a devenit în anii primului război mondial situația materială a familiilor celor trimiși pe front ca și a invalizilor care au fost cu totul dați uitării. Concentrările succesive, sistemul rechizițiilor, corvezile de tot felul și prestațiile ca și celelalte măsuri de înăsprire a exploatării și asupririi naționale a maselor transilvănene au produs în anii războiului, în rîndurile acestora, vii reacții de nemulțumire care, atît la orașe cît și la sate, au îmbrăcat forme violente și au contribuit efectiv la prăbușirea monarhiei austro-ungare⁸.

*

În comitatul Hunedoara — la fel ca și în întreaga Transilvanie — numeroase familii țărănești fuseseră lipsite de avutul lor încă de la sfârșitul secolului trecut. Reforma agrară ce se impunea cu necesitate a fost zădărnicită în mod sistematic de către moșierime, clasă ce-și avea un rol preponderent în conducerea statului.

Primul război mondial imperialist a dus la adâncirea procesului de pauperizare a maselor țărănești hunedorene, pământurile fiind acaparate treptat de către o mînă de exploatatori, fie ei moșieri fie chiaburi. Pentru a nu da posibilitate țăranilor să-și cumpere terenuri arabile, clasele dominante au impus prețuri extrem de ridicate la vînzarea pămîntului. În vara anului 1917, de pildă, un iugăr de pămînt care se vindea înainte de război cu 800—1000 de coroane costa 1600—3000 de coroane⁹.

Referindu-se la situația grea în care se aflau masele țărănești hunedorene, ziarul burghez de opoziție „Hunyadvármegye” ce apărea la Deva, era nevoit să recunoască faptul că „poporul este sărac, incult și trăiește în mizerie. Numai în zilele trecute — arăta ziarul — am conșcris într-o plasă treizeci plugari români mai bine situați, care în timp scurt, sub ochii noștri s-au ruinat”. Ziarul sublinia în continuare „decăderea economică a foștilor grăniceri din Hațeg și Dobra”¹⁰.

Înăsprirea exploatării și asupririi naționale a maselor țărănești a intensificat procesul de masivă emigrare a țăranimii transilvănene, în general, atît în continentul american cît și dincoace de Carpați, ceea ce a dus la descreșterea numerică a proletariatului agricol și a țăranimii sărace. Potrivit unui raport al subprefectului de Hunedoara din 10 martie 1914, de pildă, numărul celor care voiau să plece, fie în America fie în România, în lunile ianuarie-februarie 1914 era cu 748 mai mare față de aceleași luni ale anului precedent¹¹. Semnalînd faptul că emigrarea în masă a țăranilor avea loc din cauza lipsei de pămînt, ziarul „Hunyadvármegye” lua poziție față de lipsa de interes pe care o manifestaseră clasele dominante pentru îndeplinirea măsurilor preconizate în mai multe rînduri, de colonizare a țăranilor lipsiți de pămînt, măsuri ce ar fi putut opri emigrarea. „Numai în comitatul Hunedoara — nota ziarul amintit — pe un teritoriu de 4500 de iugăre în comunele Șoimuș, Peșteana, Folt și Fărcădin ar fi putut fi colonizați țărani lipsiți de pămînt, căroră să li se fi dat cîte un loc de casă și grădină, pentru a fi stăvilită emigrarea”¹². Evident, ziarul nu comenta problema emigrării țăranilor, decît postîndu-se pe poziția de clasă a cercurilor conducătoare, încercînd prin critica ce o făcea guvernului, să atragă atenția

asupra greutăților ce vor fi întâmpinate de moșieri și implicit de stat prin pierderea unei masive forțe de muncă, odată cu emigrarea țăranilor.

Deosebit de inconsistentă s-a menținut în tot timpul războiului, alimentația producătorilor direcți din mediul rural. De regulă pâinea de grâu și secară se consuma foarte puțin, alimentele de bază ale țăranului fiind mămăliga, ceapa și fasolea. Prețul pe zi al alimentelor consumate de către țărani, nu depășea modesta sumă de 40 fileri¹³.

Spectrul amenințător al izbucnirii unor răscoale ale foamei — rezultat al continuei atmosfere de nemulțumire a maselor țărănești, — a silit autoritățile să ia unele măsuri de aprovizionare a celor 78 mii oameni pieritori de foame din comitatul Hunedoara¹⁴, măsuri care s-au dovedit însă ineficace, dacă se ține seama de specula deșănțată și de celelalte abuzuri de tot felul ce s-au făcut cu produsele destinate a acoperi nevoile alimentare ale populației sătești¹⁵. Făcînd o comparație între prețurile cu care se vindeau alimentele în orașele: Budapesta, Seghedin etc., „Hunyadvármegye” arată că, în general, deși și în aceste orașe scumpetea era mare, „Deva vrea să le întrecă ... la noi totul fiind nejustificat de scump”. Așa, de pildă, în timp ce la Budapesta un kg de zahăr costa 98—100 fileri iar un kg de orez 160 fileri, la Deva un kg de zahăr costa 120—130 fileri iar un kg de orez 200—220 fileri¹⁶. Diferențe asemănătoare existau și la celelalte produse alimentare ca și la cele industriale de larg consum¹⁷.

Pe măsură ce se scurgeau anii războiului, situația maselor țărănești se înrăutățea în proporție tot mai mare. Aproape zilnic se prezentau la oficiul subprefectului din Deva delegații de țărani hunedoreni „mîinate din cauza lipsei de făină și grâu”, cerînd sprijinul material și „amenințînd cu adunări populare și demonstrații”¹⁸. Interesant din punct de vedere al întezării perspectivelor apropiate ale adîncirii mizeriei maselor țărănești era raportul comisiei ministeriale de cenzură, întocmit la Deva la 28 iunie 1918, în care se menționa că populația sărăcită cerea insistent rezolvarea problemei scumpetei și a lipsurilor în general. „Aici (în comitatul Hunedoara n.n.) e imposibil să-ți procuri cele mai necesare alimente. Dacă această stare de lucruri nu a dus pînă acum la tulburări serioase — preciza raportul — va duce neapărat ulterior”¹⁹.

Situația materială a țăranimii s-a agravat an de an și din pricina rechizițiilor masive ce se făceau la produsele agricole. Fiind pusă sub controlul direct al autorităților de stat, întreaga producție agricolă țărănească intra de fapt în mîinile forurilor civile și militare care depozitau pe țăran de ultima rezervă de cereale. Anul 1915 a fost anul primei rechiziționări de cereale

pentru război, din satele hunedorene. Comisii sprijinite de detașamente înarmate umblau din casă în casă pentru a cerceta și fixa cantitatea de cereale ce trebuie să o predea producătorul respectiv către stat. Din momentul rechiziționării, cerealele nu puteau fi vândute sau folosite, țăranul fiind obligat să le predea, la prețul stabilit, comisiei economice și să le transporte la termenul fixat de către împuternicitul Ministerului aprovizionării la gara indicată de către acesta²⁰. La începutul lunii noiembrie 1916 s-a trecut la rechiziționarea cartofilor de la țărani, în folosul armatei, iar în ianuarie-martie 1917 a avut loc cea de a doua rechiziție, în urma căreia au fost ridicate de la țăranii hunedoreni următoarele cantități de cereale și legume: 137.000 kg grâu, 58.800 kg secară, 9.700 kg orz, 23.200 kg ovăs, 610.000 kg porumb și 84.100 kg fasole, mazăre și linte²¹. Între 15 și 31 mai 1917 s-a făcut a treia rechiziție prin care s-au luat de la țărani 76 vagoane de cereale²². Comentînd efectele acestor rechiziții asupra gospodăriilor țărănești, ziarul „Hunyadvármegye” recunoștea faptul că, în urma lor, țăranii hunedoreni au ajuns în situația de a nu mai avea cu ce-și hrăni vitele. Dezinteresului manifestat de guvern în a da posibilitate țăranilor să-și procure cereale la prețuri convenabile, i s-a adăugat seceta din vara anului 1917 care a distrus în mare măsură recolta²³.

Rechizițiilor de produse agroalimentare li s-au adăugat și rechizițiile de vite, în special de cai necesari armatei. Luate la un loc, aceste rechiziții au dus la extrema înrăutățire a situației țăranimii. Foametea bîntuia în marea majoritate a familiilor țărănești. În primăvara anului 1918 se ajunsese la situația în care toate încercările autorităților militare de a rechiziționa cantitățile de cereale fixate, se soldau cu eșec din pricina extremei sărăcirii a țăranilor. Însuși subprefectul era de altfel nevoit să recunoască, în martie 1918, că „pe teritoriul comitatului nu mai există nici o rezervă, nici un plus care să se poată rechiziționa”²⁴. Același subprefect făcea cunoscut cu îngrijorare într-o ședință a comisiei administrative a comitatului Hunedoara, că masele populare „amenință cu adunări și demonstrații”, și cerea comisarului guvernamental „să îndrepte situația fără întârziere, căci în caz contrar el își declină răspunderea”²⁵.

Cu toate că pînă și autoritățile își dădeau seama de situația insuportabilă în care fusese adusă țărănimea, guvernul a impus în 1918, noi măsuri de rechiziții de cereale în comitatul Hunedoara. Comentînd rezultatele slabe cu care se încheiau aceste rechiziții — rezultate ale imposibilității maselor țărănești pauperizate de a le face față, — ziarul „Hunyadvármegye” nota că „în comitatul Hunedoara nu se produce de fapt nici jumătate din

ceea ce are lipsă populația. Cu atât mai trist — continua ziarul — că și din aceea trebuie să se cedeze”²⁶.

Începînd cu 28 februarie 1918 a fost dispusă rechiziționarea de la țărani a porcilor și a o serie de produse animale: untură, slănină, carne, etc...²⁷.

În privința relațiilor între marii proprietari de pămînt și țărani, în perioada războiului, numeroasele documente ale vremii semnaleză, atât pentru comitatul Hunedoara cît și pentru Transilvania în general, accentuata lor înrăutățire. Este semnificativă în acest sens relatarea unui ziar privind exploatarea la care-i supunea pe țărani unul din grofi în plasa Hunedoara. Lucrîndu-și moșia prin munca forțată a populației sărace, groful abuza pînă și de vitele de muncă ale țăranilor, neplătind acestora nici un filer în schimb. „Pentru ce ar și plăti — comenta ironic ziarul — atunci cînd îi stă la dispoziție forța publică și constrîngerea din partea autorităților”²⁸.

În luna iunie 1918, guvernul a dispus efectuarea unei noi rechiziții de cereale de la țărani. Pentru reușita ei, a fost stabilit de la început că rechiziția avea să se facă „cu concursul autorităților civile și militare”²⁹. Această rechiziționare a recoltei s-a făcut chiar de pe cîmp, fără a se da posibilitate țăranului să-și poată păstra o cît de mică cotă pentru asigurarea traiului său zilnic³⁰. În luna iulie 1918, țăranilor hunedoreni le-a fost impusă de asemenea predarea către stat a unui număr de 3.000 vite cornute³¹, iar în toamna aceluiași an le-au fost rechiziționate peste 2.000 de vagoane fîn și 5.000 de vagoane paie de toamnă³², precum și 65 noi vagoane de grâu și secară și 300 de vagoane de porumb³³. Este important de subliniat că toate aceste rechiziții de produse s-au efectuat în condițiile în care în vara anului 1918, recolta în comitatul Hunedoara fusese în mare măsură compromisă din cauza timpului nefavorabil. În aceste condiții, în numeroase locuri, potrivit aprecierilor Consiliului administrativ din județul Hunedoara, rezultatul rechizițiilor a fost „aproape nul, deși rechizițiile au fost făcute cu asprimea cuvenită și însoțite de sprijinul puterii militare”³⁴.

Pe lîngă rechizițiile masive și repetate, o altă povară ce a fost aruncată pe spatele țăranilor în perioada primului război mondial au constituit-o împrumuturile de război lansate de Ministerul de finanțe. Suma subscrisă pentru comitatul Hunedoara la primul împrumut de război din primăvara anului 1915 s-a ridicat la 1.475.825 coroane. Întrucît termenul de subscripție a fost prelungit și datorită presiunilor exercitate de autoritățile civile și militare asupra maselor, s-a reușit, în cele din urmă, subscrierea în comitatul Hunedoara a sumei de 4.041.430 coroane. Este de remarc

că din această sumă, cca. 3/4 a fost smulsă populației muncitoare³⁵. Așa dar, greul împrumuturilor de război a căzut și în acest caz pe umerii poporului și nu a claselor dominante. În mod asemănător s-au prezentat lucrurile și în cazul celorlalte 7 împrumuturi de război ce au urmat celui din 1915³⁶.

Povara împrumuturilor de război a adăugat noi nemulțumiri celor deja acumulate de mase și a contribuit în mare măsură în cursul ultimului an de război la transformarea acestor nemulțumiri într-o adevărată mișcare revoluționară a celor exploatați și asupriți.

O problemă deosebit de grea a constituit-o, în timpul primului război mondial, lipsa acută a brațelor de muncă în agricultură datorită numărului mare de țărani luați în armată. Din această cauză, mari suprafețe de pământ au rămas nelucrate. Pe această linie, deputatul de Hunedoara, Barcsay Andor, într-un discurs ținut în parlament în primăvara anului 1917, arăta de pildă, că, în comitatul Hunedoara, din cauza lipsei acute a forțelor de muncă, a rămas necultivat în anul precedent un teritoriu de peste 100.000 iugăre cadastrale³⁷. Trebuie spus că mobilizarea pe domeniile grofilor a țăranilor cu deplină putere de muncă a făcut ca în gospodăriile țărănești să rămână numai bătrînii și femeile, adică cei cu o capacitate scăzută de muncă, lucru care a influențat hotărîtor producția agricolă într-un mod cu totul nefavorabil.

Lipsindu-le brațele de muncă, marii proprietari din comitatul Hunedoara ca și din alte comitate au recurs la munca pe moșii cu prizonierii de război ruși. Folosirea prizonierilor ruși la munca cîmpului în comitatul Hunedoara este semnalată în numeroasele documente ale vremii ca fiind un prilej folosit de masele țărănești de a se solidariza cu ei, de a-i ajuta, din puținul lor cu haine, alimente și bani și de a le înlesni evadarea, fuga de pe moșii³⁸.

Nemulțumirile cauzate de condițiile grele de muncă și trai au fost accentuate la sate și de numeroasele abuzuri săvîrșite de autoritățile locale civile și militare față de populația nevoiașă. În iulie 1916, ca urmare a dîrzeniei cu care au cerut țăranii acest lucru, primarul din Nalațvad a fost judecat în fața tribunalului pentru abuzurile repetate săvîrșite în distribuirea ajutoarelor de război³⁹. La fel, în ianuarie 1917, primarul din Fizești a fost judecat pentru sustragerea banilor ce se cuveneau văduvelor de război⁴⁰. Aceeași soartă a avut-o notarul din Batiz care a fost dovedit că acorda ajutoare de război doar rudelor lui și celor înstăriți, „acaparîndu-și averea în mod fraudulos”⁴¹. În octombrie 1917 a fost înaintat judecății și notarul din Hășdat care, prin fraudele săvîrșite, își agonisise o avere în

valoare de peste 400.000 de coroane⁴². Dintr-o plîngere a unui țăran din Sălașul de Sus, datată în 18 iulie 1918, rezultă că notarul din acea comună nu plătise luni de zile în șir ajutoarele de război văduvelor sărace, în schimb silindu-le pe acestea să lucreze în mod gratuit pe moșia grofului Kenderesi⁴³. În legătură cu aceste abuzuri, trebuie menționat faptul că, în multe cazuri, constrînse de furia țăranilor care — sub amenințarea cu începerea unor răscoale contra administrației de stat — au cerut judecata unor notari, primari etc. autoritățile au fost nevoite să însceneze unele procese celor ce se făcuseră vinovați de asemenea delictе. La aceasta trebuie adăugat faptul că, de fiecare dată, nu numai că nu s-au aplicat acestora pedepsele meritate, dar spre surprinderea și în același timp indignarea maselor țăărănești, au și fost achitați.

Suferințele cauzate de greutățile războiului au fost însoțite de o cruntă asuprire națională.

După ce a izbucnit primul război mondial și în special după ce în august 1916, România a intrat în război alături de Antantă, asuprirea națională a românilor din fostul comitat Hunedoara, ca și din restul Transilvaniei, s-a mărit și mai mult. Guvernul de la Budapesta a dezlănțuit un nou și puternic val de agitații și persecuții șovine. Numeroși români transilvăneni au fost internați în lagăre de concentrare, altora li s-au fixat domiciliu forțate, a fost declarată starea excepțională iar ziarele românești au fost interzise.

În comitatul Hunedoara ca și în celelalte comitate situate de-a lungul graniței cu vechea Românie, funcționarea școlilor românești a fost interzisă, așiftarea urii naționale a luat forme necunoscute pînă atunci⁴⁴.

Exploatarea economică nemiloasă a maselor populare hunedorene, greutățile create de război, mizeria, agravarea contradicțiilor de clasă și întărirea asupririi naționale au făcut ca paralel cu adîncirea pauperizării să crească lupta revoluționară a maselor împotriva claselor stăpînitoare, a războiului imperialist și pentru libertate națională.

Pretutindeni, țăranii se împotriveau corvezilor de tot felul și prestațiilor, refuzau să iasă la muncă pe moșiile marilor proprietari atîta timp cît propriile lor ogoare rămîneau nelucrate din lipsă de brațe, își manifestau fătîș nemulțumirea împotriva autorităților. Pe măsură ce au ajuns la urechile celor plecați pe front știri cu privire la mizeria în care erau nevoite să trăiască familiile lor, rămase fără nici un sprijin, a început să crească în ritm tot mai intens numărul țăranilor dezertori ce plecau în satele de baștină pentru a pedepsi pe cei vinovați. În cursul anului 1915, de pildă, dezertă-

rile din armată au luat așa de mari proporții încît Comandamentul Corpului VI Armată din Sibiu a instituit așa numita lege statarială prin care, atît cei ce dezertau cît și cei ce sprijineau pe dezertori erau pedepsiți cu moartea⁴⁵. Comandamentul militar din Sibiu cerea subprefectului de Hunedoara în mai 1917, să ia cele mai severe măsuri împotriva țăranilor dezertori iar împotriva familiilor acestora, ca o primă sancțiune să se procedeze la ștergerea lor din lista celor ce primeau ajutoare de război⁴⁶. Pentru împiedicarea dezertărilor în masă, poliția împreună cu jandarmeria au încercat în acei ani să ia măsuri. Pentru prinderea dezertorilor refugiați în munți, de pildă, pe raza comitatului Hunedoara au fost organizate mai multe expediții. La una din ele, în iunie 1918, jandarmeria din Surduc a avut de înfruntat rezistența organizată a grupurilor de dezertori refugiați în munții din jurul Văii Jiului⁴⁷. Cu mare îngrijorare semnală și postul de jandarmi din Demsuș companiei de jandarmi din Petroșeni, la 3 noiembrie 1918, spiritul revoluționar ce pătrunsese pe raza acelei comune odată cu reîntoarcerea dezertorilor de pe front⁴⁸.

Frămîntările maselor țărănești, puternic stimulate de sosirea ostașilor de pe front, aveau ca principal obiectiv rezolvarea problemei agrare. Alarmată, consemna conducerea comitatului Hunedoara într-un raport din 1918 că masele țărănești nu mai așteaptă o eventuală elaborare a vreunei legi de împrumut ci *„vreau totul și imediat și, dacă nu primesc, uzează de dreptul pumnului”*⁴⁹.

Foametea izbucnită din cauza slabei alimentații și a defectuoasei aprovizionări cu cereale a satelor a contribuit de-asemena la crearea unei atmosfere revoluționare în rîndurile maselor țărănești. Pe această linie, raportul mai sus amintit exprimă teama de o ridicare în masă la luptă a celor flămînzi „atunci cînd rezervele de alimente puține se vor termina cu totul”⁵⁰.

Deosebit de combative au fost, în toată această perioadă, numeroasele acțiuni de nesupunere a țăranilor față de legile speciale votate de parlamentul maghiar, conform cărora se cerea autorităților să ia toate măsurile pentru scoaterea forțată a țăranilor la muncile agricole și „în caz de necesitate să fie mînați la muncă toți cei disponibili, luîndu-se în acest scop toate măsurile energice”⁵¹. Abuzurile săvîșite în întreaga perioadă a anilor 1914—1918 de către organele locale ale puterii de stat: jandarmii, notarii și primarii, au dus la tot mai dese ciocniri între aceștia și țăranii nemulțumiți. Dîndu-se dispoziții ca primăriile comunale să plătească competențele ce reveneau familiilor celor mobilizați, primarii, motivînd sub dife-

rite pretexte că nu au de unde plăti, se adresau percepțiilor care, la rîndul lor, potrivit unui raport al subprefectului de Hunedoara, „făceau apel la răbdare”. În această situație — consemnează un document al vremii — „poporul a tirît un pretor de-a lungul străzilor și l-a obligat să împrumute de la particulari 100—200 coroane pentru a plăti banii ce-i compet poporului”⁵². Tot mai insistente au devenit în perioada primului război mondial cazurile de răzvrătire a țăranilor — individuale sau în grup — împotriva abuzurilor la care se dedau moșierii pe de o parte, autoritățile civile și militare pe de alta. Asemenea acțiuni au avut loc în Baia de Criș, Țebea, Săulești, Junc și alte comune⁵³, caracteristica lor principală constituind-o dîrzenia cu care au luptat țăranii pentru apărarea cauzei lor drepte. Un caz semnificativ pe această linie s-a petrecut în comuna Junc. Fiindu-le interzisă, în martie 1918, fabricarea rachiului, una din puținele surse de venit ale țăranilor moți, pentru ducerea la îndeplinire a acestei dispoziții au sosit în sat o serie de reprezentanți ai autorităților. La vestea sosirii acestora, întregul sat s-a ridicat, țăranii fiind înarmați cu puști, topoare și coase; cu forțe unite, ei au procedat la alungarea din sat a organelor de stat. În fața acestei răzmerițe, din Brad a fost trimis un detașament de represalii în satul Junc. Pentru a împiedica pătrunderea în sat a forțelor de represiune, țăranii au construit baricade din blocuri de piatră la marginea satului. Între detașamentul înarmat și populația răsculată a început lupta, țăranii din spatele baricadelor aruncînd asupra soldaților cu pietre și ciomege, iar soldații deschizînd focul. În timpul acestei ciocniri au căzut 14 morți dintre țărani și numeroși răniți⁵⁴.

Pe măsură ce războiul continua, creștea revolta și mînia țăranilor, a maselor muncitoare în general, împotriva tuturor samavolnicilor. An de an, și în comitatul Hunedoara, ca și în întreaga Transilvanie, lupta țăranimii a continuat să crească, manifestările de nemulțumire căpătînd noi și noi forme. În aceste condiții, ideile Marii Revoluții Socialiste din Octombrie au găsit un teren fertil și în Transilvania, influențînd procesul de radicalizare a maselor muncitoare de aici, indiferent de naționalitatea căreia le aparțineau.

*

În timp ce luptele de eliberare socială și națională a maselor din toate ținuturile imperiului austro-ungar subminau din interior imperiul, armata austro-ungară ca și armatele celorlalte Puteri Centrale sufereau pe fronturi

grele înfrîngerii. În aceste condiții, la 5 octombrie guvernul austro-ungar a fost nevoit să ceară pace. Această acțiune a guvernului a constituit semnalul declanșării în întregul imperiu a unui val de lupte revoluționare. La 22 octombrie 1918, referindu-se la intensificarea acestei lupte, Lenin aprecia că ea constituia premiza cea mai însemnată a destrămării monarhiei austro-ungare în state mici în care „pretutindeni bate la ușă revoluția muncitorească”⁵⁵.

În comitatul Hunedoara la fel ca în întreaga Transilvanie, în această perioadă a căpătat o largă răspîndire, difuzarea în mase a manifestelor revoluționare ilegale ale socialiștilor. Atari manifeste conțineau indicația leninistă potrivit căreia, pentru oamenii muncii, singura ieșire din puhoiul de sînge și din mizeria războiului imperialist era întoarcerea armelor împotriva propriilor lor asupritori. Drept urmare, atît la orașe — și în primul rînd acolo —, cît și la sate, s-a intensificat lupta maselor împotriva războiului imperialist⁵⁶.

În cadrul acestei lupte revoluționare a maselor, un loc important l-au ocupat mișcările țărănești izbucnite la începutul lunii noiembrie 1918, mișcări care în cele mai multe locuri s-au transformat în răscoale⁵⁷. O intensitate deosebită au cunoscut și în comitatul Hunedoara aceste mișcări desfășurate în întreaga Transilvanie împotriva exploatării moșierești, a autorităților civile și militare. Avînd loc în condițiile destrămării armatei austro-ungare, aceste răscoale au avut, în soldații întorși de pe fronturi, un adevărat ferment în lupta lor. În întregul comitat Hunedoara „soldații vin mereu de pe fronturile dezmembrate ... Trenurile sînt pline de soldați care aduc ‘cu ei germele dezagregării la sate’”⁵⁸.

Condițiile deosebit de favorabile desfășurării unor acțiuni de mare amploare care existau în acest comitat, condiții datorate în primul rînd prezenței și activității revoluționare a două din cele mai importante detașamente muncitorești ale țării: metalurgiștii Hunedorei și minierii Văii Jiului — au făcut ca lupta țărănimii să îmbrace aci forme din cele mai variate. Procedînd la dezarmarea și alungarea autorităților civile și militare de prin comune, țăranii hunedoreni au avut în vedere în primul rînd imobilizarea și alungarea notarilor, căci ei constituiau în sistemul administrativ din Austro-Ungaria principala figură a administrației satești. În multe locuri, odată cu notarii, au fost alungați și primarii, pretorii etc.

Lupta țăranilor împotriva vechilor autorități s-a împletit cu lupta împotriva moșierilor. În întregul comitat, ca de altfel în toată Transilvania, principala formă a luptei antimोșierești a constituit-o atacarea conacelor, confiscarea și împărțirea grînelor, vitelor, uneltelor etc.

Lupta împotriva vechilor organe de stat și împotriva moșierimii era în același timp o luptă împotriva asupririi naționale. Pretutindeni, răzcoalele țărănești, lovind în vechile autorități de stat și în moșieri, au lovit, în același timp în pavăza acestei asupriri naționale la sate. La toate aceste acțiuni, țărani români, maghiari și de alte naționalități au luptat cot la cot împotriva asupritorilor comuni. În întregul comitat Hunedoara, începând din luna noiembrie 1918, după cum nota un for al vremii, masele țărănești se străduiau să scuture de pe umerii lor „tot ceea ce este lege” (a imperiului austro-ungar n.n.) alungînd pretutindeni pe moșieri, jandarmi și pe funcționarii comunali și de plasă⁵⁹. Într-o telegramă a vicepreședintelui Consiliului administrativ al comitatului Hunedoara adresată Consiliului Național din Budapesta la 3 noiembrie 1918, se preciza că întreg comitatul Hunedoara a devenit un cîmp liber pentru lupta țăranilor. „Organele administrative au fugit în mare parte, mai mulți notari cercuali au fost masacrați. Cercul se strînge și devine din ce în ce mai periculos”. Față de această situație, în raport se cerea trimiterea urgentă de forță armată pentru a înăbuși mișcările țărănești⁶⁰. Cereri asemănătoare făcea la 3 noiembrie președintele organizației din Hunedoara a partidului lui Károlyi*, la 5 noiembrie prefectul județului Hunedoara**, iar la 6 noiembrie primpretorul plasei Hațeg care, anunțînd că „toți moșierii și majoritatea notarilor cercuali din plasă au fost jefuiți”, avertiza că „se pregătește atacarea orașului Hațeg”***.

Acțiuni puternice și repetate au întreprins, în primele zile ale lunii noiembrie 1918, țăranii din împrejurimile orașului Hunedoara, care, pătrunzînd în această localitate au devastat sediul notariatului⁶¹. La 4 noiembrie, în chip asemănător, țăranii din satele Brîzuic și Săcămaș în număr de peste 300 au atacat sediul preturii. La cererea telefonică a pretorului, autoritățile, făcînd uz de arme, au împrăștiat mulțimea. Nedînd înapoi, țăranii au atacat din nou sediul preturii. În noua situație creată, din Ilia a fost trimisă o trupă de mitraliori și o grupă de membri ai gărzii naționale care, trecînd la represalii, au înăbușit cu cruzime revolta țăranilor⁶². Acțiuni curajoase au întreprins țăranii în întreg comitatul Hunedoara. În comuna Tisa, de pildă, țăranii răzvrățiți au bătut pe primar, luîndu-și înapoi vitele⁶³, iar în Ocolișul Mare, după ce timp de un an de zile au așteptat să li se facă dreptate în ce privește plata zilelor de lucru efectuate pe moșia grofului, țăranii au plecat în grup în comuna Hăjdat, sediul notariatului, unde, găsindu-l pe notar, l-au forțat să vină cu ei în Ocolișul Mare. În fața mulțimii adunate, notarul a fost silit de țărani să le plătească suma de 24.000 de coroane cît li se cuvenea pentru munca depusă⁶⁴.

Vicecomitele din Deva raporta alarmat în 7 noiembrie că numeroși notari și primari au fost siliți să părăsească comunele⁶⁵, întrucât țăranii atacă conacele, luîndu-și înapoi cerealele rechiziționate⁶⁶. În aceeași zi, țăranii din Bucium au asediat primăria, locuința notarială și cazarma, gonind din sat pe reprezentanții autorităților civile și militare⁶⁷.

O altă forță împilatoare împotriva căreia s-au îndreptat atacurile țăranilor, era jandarmeria. În dimineața zilei de 4 noiembrie 1918, de pildă, soldații lăsați la vatră, împreună cu populația comunei Bătrîna, au atacat postul de jandarmi din comună ridicînd armele și muniția de rezervă, arzînd scriptele și distrugînd toate instalațiile⁶⁸. În chip asemănător, în zilele de 6 și 7 noiembrie au fost atacate de țărani mai multe posturi de jandarmi pe raza comitatului Hunedoara⁶⁹. „Nu mai exista putere publică, jandarmerie — era nevoit să constate subprefectul de Hunedoara în cadrul ședinței organelor administrative ținută în 10 decembrie 1918 — deoarece poporul a gonit pe jandarmi ... sau a pretins retragerea lor”⁷⁰.

Cazuri semnificative de răscoală în masă s-au semnalat la 3 și 4 noiembrie 1918 și în comuna Zam, unde, sute de țărani conduși de soldații întorși de pe front, au atacat moșia grofului și clădirea autorităților de stat. Fiind trimise împotriva lor două detașamente înarmate, între cele două tabere s-a încins o luptă inegală, țăranii fiind înarmați rudimentar cu furci și cu coase. În cursul acestei lupte s-au înregistrat numeroși morți și răniți de ambele părți⁷¹.

La 4 noiembrie, valul răscoalelor i-a cuprins pe țăranii din Simeria. În urma ciocnirii repetate cu răsculații, garda națională locală și jandarmeria au înăbușit cu cruzime revolta. În zilele de 5 și 6 noiembrie, țăranii au atacat conacele moșierești din comunele: Sălașul de Sus, Bîrsău, Bîrcea Mare, Hațeg, Petroșeni, Brad, Baia de Criș și Cristur. „Jandarmeria în colaborare cu garda națională — nota un ziar al vremii — își dă silința în toate părțile să-i frîneze pe cei răsculați și să împiedice intenția de pustiire și distrugere”⁷². Dîrzenia țăranilor era însă prea mare și setea de libertate prea puternică, pentru a-i putea face să renunțe la luptă. Deși aveau în față autoritățile militare înarmate, în numeroase locuri țăranii au luptat cu bărbăție, nepărăsind lupta decît sub loviturile apărătorilor rînduielilor moșierești. Este semnificativă pe această linie acțiunea unui grup numeros de țărani din Băița care au atacat în noaptea de 5 noiembrie 1918 conacul grofului din localitate. După mai multe ore de luptă, țăranii răsculați s-au retras în pădurile din apropiere, în ciuda încercărilor gărzii naționale din Deva de a-i prinde⁷³.

Ciocniri violente între țărani și autorități au avut loc și în comuna Petriș. Răsculîndu-se, țăranii au devastat conacul grofului. Ciocnirea s-a soldat cu numeroase victime omenești⁷⁴. Răscoale puternice au avut loc între 5—11 noiembrie, potrivit relatărilor Comendurii gării Deva, în 30 de comune din plasa Hațeg. La Brad, Baia de Criș și Deva s-au înregistrat de-aseenea numeroase atacuri ale țăranilor asupra marilor proprietari⁷⁵. Răscoale au avut loc în acele zile și în comunele : Boșorod, Bințiști, Luncani și Sîngeorz⁷⁶. Deosebit de dîrze au fost acțiunile țăranilor răsculați din Bințiști, care, înfruntînd pe jandarmii sosiți la fața locului, au devastat conacul contesei Fogarasi⁷⁷. Cîteva zile mai tîrziu, țăranii din Bîrcea Mare au atacat conacul lui Barcsay Andor, împărțindu-și cerealele și vitele acestuia, iar la 28 noiembrie au devastat moșia lui Tischler Mor⁷⁸. Acțiuni asemănătoare au întreprins și țăranii din Picișa care au pus stăpînire pe moșia grofului din localitate, făcîndu-și singuri dreptate⁷⁹.

În legătură cu desfășurarea valului de mișcări țărănești început în primele zile ale lunii noiembrie 1918, se cuvine a fi subliniat faptul că, în comitatul Hunedoara, ca de altfel în întreaga Transilvanie, el a continuat multă vreme, prelungindu-se pînă la finele anului. Una din puternicele răscoale semnalate pe raza acestui comitat către sfîrșitul anului 1918 a fost cea din comuna Țebea, unde țăranii atacînd la 15 decembrie 1918 conacul grofului din localitate și alungîndu-l pe acesta cu întreaga familie, au trecut la împărțirea averii magnatului între ei⁸⁰.

Un obiectiv important al răscoalelor țărănești în această perioadă a fost și ocuparea pădurilor și pășunilor aparținînd moșierilor. Într-una din ședințele Consiliului Național al Zarandului, ținută în 18 noiembrie 1918 se atrăgea atenția autorităților locale „să înpăimînte oamenii de a mai tăia pădurile”, deoarece devastarea pădurilor de către țărani „a devenit în ultimul timp un fenomen frecvent”⁸¹.

În ciuda tuturor măsurilor luate, acțiunile țărănești continuau cu intensitate. Ocolul silvic din Cugir era nevoit să ceară ajutor armat gărzii naționale din Orăștie la 23 noiembrie deoarece „din cauza atitudinii violente a locuitorilor de munte și a dezertorilor”, paznicii Ocolului Silvic au fost siliți să-și părăsească locuințele, oile fiscului au fost luate cu forța iar buștenii de brad pentru tîmplărie au fost ridicați de către țăranii din Șibot⁸². La fel, în comuna Crișeni, țăranii din satul Strei și-au împărțit între ei pădurea contesei Teleki, iar țăranii din Zlaști, Groși și Teliuc, răsculîndu-se în decembrie 1918, au ocupat pădurile tezaurului și le-au luat în stăpînire⁸³. În Bretea Română, moșierul Pogány Béla cerea sprijin armat auto-

rităților din Hațeg pentru a izgoni pe țăranii care îi ocupaseră cu forța pășunile⁸⁴.

Numeroasele mișcări țărănești din comitatul Hunedoara au constituit contribuții eficiente la lupta revoluționară din Transilvania în ansamblul ei. Această luptă a culminat cu unirea Transilvaniei cu România, în urma memorabilei adunări de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918, la care au participat peste 100.000 de oameni, reprezentanți ai maselor populare muncitorești și țărănești, ai intelectualității și burgheziei, strînși într-un teritoriu care nu se afla ocupat de către trupele române și nici de cele ale Antantei. În cadrul acestei marelui adunări la care au participat masiv și mii de muncitori și țărani din comitatul Hunedoara, toți cei prezenți și-au exprimat în chip liber voința de a-și lua soarta în mîini și a se uni cu România. Unirea Transilvaniei cu România a fost un act necesar, progresist, care corespundea intereselor, sentimentelor și aspirațiilor națiunii române de pe ambele versante ale Carpaților.

N o t e

- ¹ *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. II, Editura Academiei R.P.R. 1963, pag. 383.
- ² Șt. Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovács, L. Vaida, *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900–1918)* în lucrarea: *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900–1918)*, ed. Acad. R.P.R., Buc. 1964, pag. 15.
- ³ I. Vaida, *Despre situația economică și social-politică a Transilvaniei în primii ani ai secolului XX*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. I, pag. 310.
- ⁴ Tr. Lungu, M. Rusenescu, *Acțiuni de luptă ale țăranimii din România între 1917–1921* în „Studii” nr. 2/1961, pag. 295.
- ⁵ Miron Constantinescu, L. Bányai, V. Curticăpeanu, C. Gölner, C. Nuțu, *Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900–1918)*, în *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900–1918)*, Ed. Acad. R.P.R., Buc. 1964, pag. 124.
- ⁶ „Telegraful român” din 26 februarie–11 martie 1915.
- ⁷ E. Andics, *A magyar munkásmozgalom az 1914–1918 as világháboru alatt*, Budapest, pag. 15–16, 1950.
- ⁸ Acad. C. Daicoviciu, L. Bányai, V. Cheresteșiu, V. Liveanu, *Lupta revoluționară a maselor – factor hotărâtor în unirea Transilvaniei cu România* în „Studii” nr. 6/1958, pag. 21–57.
- ⁹ „Hunyadvármegye” nr. 23 din 10 iunie 1917.

- 10 Idem nr. 4 din 25 ianuarie 1914.
- 11 „Hunyadvármegye” nr. 11 din 15 martie 1914.
- 12 Idem, nr. 12 din 22 martie 1914.
- 13 Idem, nr. 3 din 18 ianuarie 1914.
- 14 „Hunyadvármegye”, nr. 11 din 14 martie 1915.
- 15 Idem, nr. 13 din 18 martie 1915.
- 16 Idem, nr. 21 din 23 mai 1915.
- 17 Idem, nr. 48 din 28 noiembrie 1915.
- 18 Idem, nr. 15 din 14 aprilie 1918.
- 19 *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai*, Budapesta, 1956, vol. V, pag. 26.
- 20 „Hunyadvármegye” nr. 10 din 7 martie 1915.
- 21 Ibidem, nr. 11 din 18 martie 1917.
- 22 Ibidem, nr. 28 din 15 iulie 1917.
- 23 Ibidem, nr. 30 din 29 iulie 1917.
- 24 Arhivele Statului, Deva, dosar 746/1918.
- 25 „Hunyadvármegye”, nr. 15 din 14 aprilie 1918.
- 26 Idem, nr. 5 din 3 februarie 1918.
- 27 Idem, nr. 8 din 28 februarie 1918.
- 28 „Hunyadvármegye” nr. 20 din 19 mai 1918.
- 29 Idem, nr. 15 din 14 aprilie 1918.
- 30 Idem, nr. 25 din 23 iunie 1918.
- 31 Idem, nr. 30 din 28 iulie 1918.
- 32 Idem, nr. 28 din 14 iulie 1918.
- 33 Idem, nr. 37 din 15 septembrie 1918.
- 34 *Din istoria Transilvaniei*, vol. II, ed. II. Editura Academiei R.P.R. 1963, pag. 411.
- 35 „Hunyadvármegye” nr. 45 din 22 noiembrie 1915.
- 36 Idem, nr. 20 din 16 mai 1915, nr. 38 din 19 septembrie 1915, nr. 17 din 23 aprilie 1916.
- 37 Idem, nr. 12 din 25 martie 1917.
- 38 Arhivele Statului, Deva, fondul prefecturii, pachet 354/1917.
- 39 „Hunyadvármegye” nr. 28 din 9 iulie 1916.
- 40 Idem, nr. 1 din 7 ianuarie 1917.
- 41 Arhivele Statului, Deva, fondul prefecturii, pachet 359/1917.
- 42 „Hunyadvármegye” nr. 42 din 21 octombrie 1917.
- 43 Arhivele Statului, Deva, fondul prefecturii, pachet 403/1918.
- 44 V. Liveanu, 1918. *Din istoria luptelor revoluționare din România*, Ed. politică, Buc. 1960, pag. 148 și C. Cușnir-Mihailovici, *Mișcarea muncitorească din România între anii 1917–1921*, Ed. politică, Buc. 1960, pag. 192.
- 45 „Hunyadvármegye” nr. 3 din 10 ianuarie 1915.
- 46 Arhivele Statului, Deva, fondul prefecturii, pachet 346/1915.
- 47 „Hunyadvármegye” nr. 27 din 7 iulie 1918.

- 48 L. Vaida, *Documente despre mișcările țărănești din Transilvania din noiembrie 1918*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 5/1957 pag. 146–147.
- 49 Arhivele Statului, Deva, fondul prefecturii, pachet 411/1918.
- 50 *Ibidem*.
- 51 Arhivele Statului, Alba-Iulia, fond: Camera de Agricultură a județului Hunedoara, pachet 14/1918.
- 52 Arhivele Statului, Deva, fondul prefecturii, pachet 411/1918.
- 53 „Ujság”, nr. 123 din 27 mai 1916.
- 54 „Gazeta poporului” din 24 martie 1918; „Aradi Közlöny” nr. 62 din 15 martie 1918.
- 55 V. I. Lenin, *Opere*, vol. 28. E.S.P.L.P. 1955, pag. 103.
- 56 Acad. C. Daicoviciu, L. Bányai, V. Cheresteșiu, V. Liveanu, art. cit. pag. 33.
- 57 E. I. Rubinstein, *Prăbușirea monarhiei austro-ungare*, Editura Academiei de Științe a U.R.S.S., Moscova, 1963, pag. 296, 361 ș.a.
- 58 D. Stanca, *Între două fronturi*, pag. 288.
- 59 „Hunyadvármegye” nr. 50 din 16 decembrie 1918.
- 60 L. Vaida, loc cit. pag. 147.
- * M.M.I. arhivum a XVI. 7/51 A.C.I.P., microfilm 233.
- ** „Din cauza tulburărilor puternice e nevoie urgentă și în permanență de două avioane înzestrate cu mitraliere”, se spunea în raportul prefectului (L. Vaida, loc. cit. pag. 149).
- *** L. Vaida, loc. cit. pag. 151.
- 61 Arhivele Statului, Cluj, F.N.C.R. Cluj, dosar 409/1918.
- 62 „Hunyadvármegye” nr. 45 din 10 noiembrie 1918.
- 63 L. Vaida, loc. cit. pag. 148.
- 64 „Hunyadvármegye” nr. 48 din 8 decembrie 1918.
- 65 M.M.I. arhivum A. XVI 7/51 A.C.I.P., microfilm 233.
- 66 M.M.I. arhivum A. XVI 7/50 A.C.I.P., microfilm 229.
- 67 L. Vaida, loc. cit. pag. 152.
- 68 L. Vaida, loc. cit. pag. 155.
- 69 „Românul” din 30 noiembrie 1918.
- 70 Arhivele Statului, Deva, fondul prefecturii, pachet 411/1918.
- 71 „Hunyadvármegye” nr. 45 din 10 noiembrie 1918.
- 72 *Ibidem*.
- 73 „Hunyadvármegye” nr. 45 din 10 noiembrie 1918.
- 74 *Ibidem*.
- 75 L. Vaida, op. cit. pag. 157–158.
- 76 Arhivele Statului, Cluj, F.C.N.R., dosar 409/1918.
- 77 Bibl. Acad. fil. Cluj, Ms. 313, anexa III, fila I verso.
- 78 „Hunyadvármegye” nr. 18 din 30 noiembrie 1918.
- 79 „Românul” nr. 18 din 30 noiembrie 1918.
- 80 „Hunyadvármegye” nr. 50 din 15 decembrie 1918.

⁸¹ I. Clopoșel, *Revoluția din 1918*, pag. 76.

⁸² Arhiva Comitetului Regional P.C.R. Cluj, cutia 222, microfilm 1.

⁸³ Arhivele Statului, Cluj, dosar 409/1918.

⁸⁴ I. Kovács, *Date cu privire la lupta țăranilor din Transilvania în toamna anului 1918*, în „Anuarul Institutului de istorie”, Cluj, nr. I–II/1958–1959, pag. 329–330.

Contributions à la connaissance de la situation matérielle et des mouvements paysans de Hunedoara pendant la première guerre mondiale

R é s u m é

Après un bref examen des conséquences néfastes de la première guerre mondiale sur les masses paysannes de Transylvanie, les auteurs exposent la situation pénible dans laquelle se trouvaient les paysans du district de Hunedoara. Les souffrances provoquées par la guerre ont eu pour effet un durcissement de l'attitude de la classe paysanne, qui se manifeste par la multiplication des cas d'insoumission à l'égard des grands propriétaires terriens et des autorités, civiles et militaires.

Dans la lutte révolutionnaire des masses laborieuses durant la période envisagée, une place importante revient aux mouvements paysans qui éclatèrent au début de novembre 1918 dans l'ancien comitat de Hunedoara, mouvements qui dans la plupart des cas se transformèrent en de véritables émeutes.

Les puissants mouvements paysans du comitat de Hunedoara ont constitué un apport efficace à la lutte révolutionnaire de la Transylvanie, lutte couronnée par l'union de celle-ci avec la Roumanie à la suite de la mémorable réunion d'Alba Iulia du 1 décembre 1918.

Atitudinea maselor populare din fostul județ Hunedoara în perioada crizei economice din 1929-1933

Ion Frățilă

În anul 1929 țările capitaliste au fost zguduite de una dintre cele mai puternice crize economice de supraproducție, care a cuprins toate ramurile de activitate, accentuând instabilitatea lumii burgheze.

Această criză ocupă un loc bine definit în evoluția sistemului capitalist, fiind prima criză economică de supraproducție în perioada postbelică, ce s-a desfășurat pe fondul crizei generale a capitalismului.

Împletirea strânsă a crizei industriale cu cea agrară, cuprinderea tuturor țărilor capitaliste în criză precum și accentuarea caracterului monopolist al capitalismului după primul război mondial au făcut ca această criză economică din 1929—1933 să nu fie o repetare simplă a crizelor precedente, ci să aibă un caracter profund, cu urmări pustiitoare și o durată lungă.

Criza economică de supraproducție, în vîltoarea ei, a cuprins în scurt timp și România burghezo-moșierească, pe care a lovit-o deosebit de puternic. În această perioadă, România se caracteriza printr-o economie înapoiată, prin existența rămășițelor feudale în agricultură, la care se adăuga dependența economică și politică față de capitalul străin. Acestea toate au determinat ca durata crizei economice în România să fie mai lungă, iar efectul ei să fie mai distrugător și mai dureros decît în cele mai multe țări capitaliste. Criza s-a dezvoltat rapid începînd cu anul 1929, luînd amploare și intensificîndu-se în așa fel încît în anii următori a cuprins întreaga economie națională. Apogeul crizei a fost atins în 1932, cînd indicele general al producției industriale a scăzut din punct de vedere valoric la 57,7% față de 1929, în deosebi scăzînd producția industriei carbonifere și a industriei prelucrătoare.

Clasele exploatatoare din România burghezo-moșierească au dus o politică de aruncare a tuturor greutăților provocate de criză, pe umerii maselor asuprite. În această perioadă au fost inițiate și aplicate, de către

guvernele aflate la cîrma țării „curbele de sacrificiu” asupra salariilor muncitorilor și funcționarilor și s-au majorat impozitele. Au început concedierile masive, făcînd să crească numărul șomerilor și s-a intensificat procesul de jefuire a țărănimii muncitoare.

Efectele crizei au ruinat milioane de producători agricoli mici și mijlocii și au accentuat degradarea agriculturii țării noastre. Decalajul între prețurile produselor agricole scăzute și prețurile mărfurilor industriale menținute la un nivel relativ ridicat, a agravat situația maselor țărănimii, restrîngînd, în același timp, piața pentru mărfurile industriale.

Prin măsurile luate de cercurile guvernante s-a agravat situația micilor funcționari, a învățătorilor, pensionarilor, iar văduvele de război nu primeau cu lunile drepturile cuvenite.

Criza economică a fost însoțită de criza politică a regimului burghezo-moșieresc, concretizată în schimbarea și remanierea continuă a guvernelor.

Toate partidele și grupările politice burghezo-moșierești, care s-au perindat în această perioadă la cîrma țării, urmăreau să apere pozițiile politice și economice ale claselor dominante, asigurîndu-și în felul acesta posibilitatea de a obține profituri tot mai mari din exploatarea oamenilor muncii. În lupta pentru atingerea unui asemenea scop s-au ivit disensiuni și dispute între partidele politice burghezo-moșierești precum și în interiorul lor, lucruri ce oglindeau contradicțiile ce se accentuau în rîndurile claselor dominante.

Starea de dependență economică și politică a țării era adîncită de concesiunile făcute capitaliștilor străini, reprezentanții puterilor imperialiste dic-tînd în mare măsură politica internă și externă a României.

Valul de nemulțumire și protest care a cuprins masele muncitoare, a făcut ca sub conducerea Partidului Comunist din România să se treacă la numeroase acțiuni greviste, demonstrații de stradă, culminînd cu eroicele lupte ale muncitorilor ceferiști și petroliști din ianuarie-februarie 1933.

Criza economică de supraproducție din anii 1929—1933 a cuprins și industria și agricultura fostului județ Hunedoara. Rînd pe rînd întreprinderile din industria extractivă și metalurgică și-au încetat activitatea. Astfel începînd cu anul 1928, minele de cărbuni din Valea Jiului și cele de aur de la Brad sînt parțial închise de către capitaliști, ca nerentabile. Dacă în Valea Jiului, de pildă, în anul 1929 s-au extras 1.026.710 tone, în anul 1933 s-au extras numai 333.475 tone de cărbune¹. Deasemenea uzinele de fier din Hunedoara și Călan și-au stins furnalele, lăsînd pe drumuri, muritori de foame, mii de oameni.

Concomitent cu închiderea minelor și a fabricilor, scade în mod considerabil producția industriei hunedorene.

Odată cu sistarea muncii în întreprinderile industriale a urmat o tot mai gravă înrăutățire a situației clasei muncitoare ca de altfel și a tuturor celorlalte mase de oameni ai muncii din fostul județ Hunedoara.

Creșterea masivă a șomajului a dus la aruncarea pe drumuri a mii de muncitori împreună cu familiile lor. În 1932, în Valea Jiului — după cum arată „Scînteia” din aprilie a aceluiași an — existau 16.000 de muncitori șomeri, iar în întregul județ numărul celor ce nu aveau de lucru se ridica la 19.455.

Chiar autoritățile polițienești din Valea Jiului au fost silite să recunoască situația insuportabilă în care au ajuns muncitorii minieri. „Aproape toate minele — arată un buletin informativ al siguranței din Petroșani din iunie 1929 — ... concediază zilnic muncitorii, lăsându-i muritori de foame ... Pe lângă concedierile zilnice, minele (patronii n. n.) au redus zilele de lucru, așa că și cei rămași în lucru îndură mizeria”².

Situația muncitorilor hunedoreni s-a agravat prin scăderea salariilor, care și înaintea crizei, de altfel, erau destul de mici. Pe lângă reducerile de salarii, capitaliștii recurgeau la neplata lor temporară și la reținerile din banii muncitorilor pentru alimente³, toate acestea pentru a se salva din ghiarele crizei pe spatele maselor muncitoare.

La Cugir și la minele de fier din Ghelar, muncitorii erau neplătiți cu cîte trei-patru luni în urmă, iar în Valea Jiului, în 1932, salariile au fost reduse cu 50—60%⁴.

Reținerea din salarii și neplata lor la timp a determinat subalimentarea muncitorilor și a familiilor lor. Cîștigînd în medie 2.000 lei lunar — din care se făceau diferite rețineri ca : fondul de boală, fondul de pensii, sindicat, muzică, biserică, sport etc. — un miner cu soție și trei-patru copii făceau cu greu față prețurilor foarte ridicate ale articolelor de primă necesitate de la magazinele de consum ale societăților miniere. Astfel, la magazinul de consum din Lupeni, costul produselor alimentare și de îmbrăcăminte în 1929 era : 100 lei kg. de untură, 100 lei kg. de slănină, 2.000—7.000 lei un costum bărbătesc, 350—600 lei o pereche de bocanci⁵.

Lipsa de grijă a patronilor pentru sănătatea muncitorilor cît și intensificarea muncii au dus după sine la o sporire a numărului de accidente în muncă. În Valea Jiului, de pildă, în 1932 au existat un număr de 884 accidente față de 307 cîte au existat în 1928⁶.

În iarna anului 1932, administrația minelor din Vulcan interzice șomerilor pînă și strîngerea prafului de cărbune nefolosibil aflat în preajma minelor închise; „... am fost nevoiți să scormonim mai departe straturile de cărbune de pe suprafața dealurilor pînă ne degerau mîinile și picioarele — arătau șomerii din Vulcan într-un memoriu adresat prefectului — acum însă ni s-a pus în vedere că în viitor nimeni nu mai are voie să pună mîna pe o bucată de cărbune, căci în caz contrar vom fi ruși în bucăți”⁷.

Criza economică a adîncit și mizeria maselor țărănești din fostul județ Hunedoara. Lucrările de împrumut se aflau într-o stare de provizorat, lucru recunoscut chiar de către scribii moșierimii din acel timp. Astfel, se arăta că în 1931 „... există încă regiuni în Ardeal (printre care și județul Hunedoara n. n.) unde nu s-a făcut nici măsurătoarea nouă a terenurilor expropriate ... reforma agrară nu poate fi încă considerată ca o chestie deja terminată”⁸.

Într-o cerere adresată prefecturii, în ianuarie 1929 de către țărani săraci din Bretea-Mureșană (plasa Ilia) se demască felul cum s-a realizat împrumutarea în comună, arătînd că membrii comisiei de împrumutarea, chiaburi, și-au însușit terenurile fertile. Țăranii arată: „... nouă ni s-au dat bălțile și mlaștinile de pe care în doi trei ani nu luăm nimic ... noi ce-am îndurat pe front mizerie și ni s-a distrus sănătatea acum am fost lăsați la o parte sau ni s-a dat ce a fost mai rău”⁹. În comuna Chitid (plasa Hațeg) deși se expropriase de la moșierul Ajtay Aladár o suprafață de 290 și jumătate jugăre, acest teren era încă folosit în anul 1931 de către țărani împrumutați sub formă de arendă forțată, nefiind deci împrumutați definitiv. Potrivit unei relatări a preturii plășii Hațeg, „în prezent nu se mai știe cît i se cuvine fiecăruia și cît de fapt posedă”¹⁰. În comunele aparținătoare plășii Avram Iancu, în 1933 încă nici nu au început lucrările de reformă agrară. Pretura motiva acest lucru prin faptul că serviciul de cadastru nu avusese „timp” să facă măsurătorile cerute¹¹.

Apăsăți de impozitele tot mai mari și de datoriile față de bănci și cămătari, țărani hunedoreni, au ajuns în această perioadă într-o stare de cruntă sărăcie. O contestație a țăranilor din Răpolțel (plasa Geoagiu de Jos) arată că la întocmirea bugetului comunal, li s-a impus un arunc (dare către comună n. n.) de 30% în raport cu darea către stat, adică după fiecare leu, dare către stat, 0.30 lei, arunc comunal ceea ce — arată țărani — „e imposibil de a-1 plăti neavînd alte venituri decît sărăcăcioasa recoltă ce o strîngem de pe dealurile din jurul comunei”¹². Notarul din Vorța (plasa Ilia) era silit să recunoască în octombrie 1930, că din cauza mizeriei în care se

zbăteau țăranii din satele notariatului, „nu mai sînt în stare a mai suporta atîtea cheltuieli”¹³. De același lucru se plînge în anul următor și primpretorul plășii Hunedoara, care arăta că încasările se realizează cu greu, deoarece „populația este lipsită cu desăvîrșire de parale”¹⁴. De asemenea într-un raport al primăriei din comuna Bîrsău (plasa Deva), se arată că datorită efectelor distrugătoare ale crizei „țăranii gem sub datorii grele” și că această situație „lasă efecte și asupra stării de spirit a locuitorilor, încasările mergînd anevoios”¹⁵.

Sărăcia care a cuprins țăranimea hunedoreană era accentuată și de faptul că ea nu-și putea valorifica produsele obținute decît la prețuri foarte scăzute. Decalajul dintre prețurile mărfurilor industriale, menținute la un nivel ridicat în timpul crizei, și prețurile produselor agricole a fost dezastruos pentru marea masă a țăranimii. Astfel în anul 1931 în fostul județ Hunedoara măsura (egală cu 25—26 kg de grîu) se vindea cu 50—60 lei, cea de porumb cu 30—40 lei, o pereche de boi, care înainte costau 20.000 lei, se vindeau cu 6.000 lei, iar un vițel care costa 800—2.000 lei, se vindea cu 180—200 lei¹⁶.

Brutalitatea cu care erau strînse dările de către agenții fiscali și jandarmi la sate, execuțiile silite, înrăutățeau și mai mult starea grea în care se sbătea țăranimea fostului județ Hunedoara. Organele financiare strîngeau din casa țăranului în contul impozitelor neplătite, toate lucrurile ce le avea, umilindu-l prin acte de batjocură și violență. În martie 1932 de pildă, în satul Unciuc (plasa Hațeg) agenții fiscali sechestrează vitele și toate lucrurile din casele țăranilor, anunțînd că în cîteva zile vor ridica forțat tot ce au sechestrat dacă nu se va plăti aruncul comunal¹⁷.

Crîncena exploatare a maselor muncitoare hunedorene în perioada crizei economice a constituit baza obiectivă a atitudinii lor manifestată de cele mai multe ori prin acțiuni deschise, îndreptate împotriva celor ce-i asupreau. Exprîmînd tocmai această poziție hotărîtă, de luptă a maselor largi de oameni ai muncii, raportul Comitetului Central de acțiune, pregătît pentru Congresul Central al muncitorilor și micilor funcționari C.F.R., arăta : “Muncitorii, țăranii și funcționarii n-au vrut și nu vor să fie victime în folosul salvării situației privilegiate a clasei stăpînitoare, în folosul salvării sistemului de exploatare și asuprire”¹⁸. Ridicîndu-se consecvent în apărarea intereselor vitale ale oamenilor muncii, împotriva aruncării greutăților crizei pe spatele maselor exploataate, Partidul Comunist din România a inițiat și condus în perioada crizei economice dintre 1929—1933 puternice lupte revoluționare împotriva regimului burghezo-moșieresc.

Și în județul Hunedoara, în acei ani, au loc o serie de acțiuni greviste în rîndurile muncitorimii, împotriviri directe la plata impozitelor de către țărani și întruniri protestatare a micii funcționării.

La 12 februarie 1929, muncitorii de la turnătoria uzinei din Călan, de oarece conducerea întreprinderii redusese salariile cu 15—47%, intră în grevă. La scurt timp, întregul efectiv de muncitori al uzinei se află în grevă, astfel că un raport al companiei de jandarmi Hunedoara recunoaște în aceste zile că „afară de funcționari, nimeni nu mai lucră”¹⁹. Muncitorii continuă greva timp de peste 2 luni. În cele din urmă conducerea uzinei se vede nevoită să accepte ducerea de tratative cu reprezentanții muncitorimii greviste. Cu ocazia tratativelor, muncitorii au reușit să smulgă din partea patronilor însemnate revendicări, cum ar fi:

- anularea reținerilor din salarii, prevăzute înainte de grevă;
- sporirea salariilor muncitorilor zilieri cu 5—10%;
- corespunzător creșterii producției din uzină să crească și salariile muncitorilor;
- să se respecte ajutorul de familie în bani.

Datorită obținerii revendicărilor, greviștii reiau lucrul la data de 22 aprilie 1929. Faptul că patronii uzinei au fost nevoiți să accepte satisfacerea revendicărilor muncitorimii greviste se datorește muncii politice dusă de către comuniști în rîndurile muncitorilor greviști.

În cadrul luptei revoluționare a proletariatului român, la începutul crizei economice un rol foarte însemnat l-a avut greva minerilor de la Lupeni din august 1929. „Prin amploarea, forța și combativitatea ei — arăta Gheorghe Gheorghiu-Dej, greva de la Lupeni din 1929 a înscris o pagină memorabilă în istoria mișcării muncitorești din țara noastră”²⁰.

Repetatelor cereri ale minerilor de a fi recunoscut contractul colectiv încheiat între ei și Societatea „Lupeni”, Direcția Minelor le răspunde printr-un refuz categoric. Referitor la frământările minerilor, în urma acestui refuz, siguranța din Lupeni anunța îngrijorată forurile superioare: „Aproape întreaga muncitorime se găsește într-o stare de enervare, ceea ce cauzează dese întruniri și manifestări”²¹. Nerecunoscîndu-li-se contractul colectiv de către instanțele judecătorești cărora s-au adresat, minerii pornesc la acțiuni hotărîte pentru a forța direcțiunea minelor să le recunoască dreptul la muncă în condițiile contractului colectiv încheiat. În 5 august ei ocupă uzina electrică pentru a întrerupe orice activitate în mine. Noaptea sînt duse la Lupeni două companii de grăniceri și jandarmi de la Deva, în același timp sosind la fața locului prefectul și procurorul tribunalului din Deva.

În dimineața de 6 august prefectul cere muncitorilor să părăsească curtea uzinei, dar, potrivit unui raport al postului de jandarmi din Lupeni, „muncitorii nu au voit, vociferînd că nu o părăsesc”²². A urmat masacrul deslănțuit împotriva minerilor greviști și au început arestările celor bănuïți ca instigatori la grevă. Dar cu toate maltratările la care au fost supuși, minerii reușesc să se mențină în grevă pînă la 9 august.

Lupta grevistă a minerilor din Lupeni a lovit în politica guvernanților burghezo-moșierimii, care voiau să iasă din criză pe spinarea clasei muncitoare, și a demonstrat că în rîndurile proletariatului a pătruns cuvîntul Partidului Comunist din România.

În regiunea auriferă din Munții Apuseni, Societatea „Toplița-Măgura-Concordia”, care deținea o parte din monopolul minelor, hotărăște să sisteze lucrările începînd cu data de 15 decembrie 1929. Odată cu închiderea minelor cea mai mare parte din muncitorii mineri rămîn șomeri.

O delegație a minerilor șomeri încearcă să ducă tratative cu conducerea societății, cu care ocazie se cade de acord ca începînd din 16 februarie 1930 să fie reprimiți la lucru o parte din muncitorii concediați.

Acceptarea din partea patronilor s-a făcut de teama unei eventuale greve a muncitorilor mineri²³.

Începînd însă de la 1 iulie 1930 societatea trece din nou la concedieri masive a muncitorilor. Revoltați, aceștia se adresează Comisiei de arbitraj din Deva, care sub presiunea maselor muncitorești stabilește reprimirea muncitorilor concediați, munca de 8 ore pe zi și majorarea salariilor cu 5%²⁴. Întrucît nu exista un contract colectiv încheiat între muncitori și patron, comisia de arbitraj a hotărît ca punctele stabilite de ea să fie socotite drept contract colectiv²⁵. Conducerea societății nu ține seama de hotărîrile Comisiei de arbitraj și începînd de la 9 august 1930 trece iarăși la concedieri în masă, lăsînd pe muncitorii minieri muritori de foame.

În același timp și muncitorii minieri angajați ai societății „Mica” din Brad se ridică la luptă, revendicîndu-și concedii plătite. Greva începută la sfîrșitul lunii ianuarie 1930 ia sfîrșit la 10 februarie, cînd odată cu sosirea la Brad a unui inspector general din Ministerul Muncii, patronii societății reușesc, cu ajutorul armatei, să înăbușe lupta muncitorimii²⁶.

Muncitorimea minieră din Valea Jiului desfășoară în anul 1930 greve aproape zilnic pentru revendicări economice imediate. Astfel în 3 ianuarie datorită faptului că direcțiunea minelor din Lonea modificase mersul trenului care transporta pe mineri la lucru, fixîndu-l în așa fel ca muncitorii să se prezinte la locul de muncă cu mult înainte de începerea lucrului,

minerii intră în grevă. Dispoziția direcției minelor din Lonea, în ce privește prelungirea zilei de muncă, oglindește, de fapt, tendința capitaliștilor de a obține un cât mai mare profit. La 4 ianuarie a aceluiași an intră în grevă și o altă parte din muncitorii de la Lonea, nemulțumiți de noul contract colectiv impus de către societate.

Cu ocazia tratativelor duse, patronii nu au acceptat revendicările minierilor, astfel că greva continuă pînă la 8 ianuarie, cînd cu ajutorul armatei, conducerea minelor impune reluarea lucrului. Această grevă a constituit un imbold în lupta grevistă a muncitorilor din alte centre miniere din Valea Jiului²⁷.

Și întradevăr, între 1—12 ianuarie o nouă grevă izbucnește în rîndul muncitorilor de la mina Sălătruc-Livezeni. Dintr-un raport al preturii din Petroșeni rezultă că minerii greviști în număr de aproximativ 150 s-au ridicat împotriva unor puncte nefavorabile din contractul colectiv²⁸. Cu ajutorul jandarmilor, capitaliștii silesc pe mineri să reînceapă lucrul.

Intensa activitate desfășurată de către Partidul Comunist în rîndurile muncitorimii hunedorene a contribuit la creșterea prestigiului său și a pătrunderii influenței sale în rîndurile maselor. Organizînd și conducînd fără încetare lupta celor exploatați, Partidul Comunist, prin numeroase manifeste răspîndite în centrele muncitorești, demască politica trădătoare a burghezo-moșierimii române și cheamă proletariatul la luptă. Într-un manifest al Comitetului Regional P.C.R., adresat în anul 1931 muncitorimii hunedorene, după ce demască planurile de „raționalizare” ale guvernelor, realizate prin concedieri, reduceri de salarii și evacuarea din locuință a celor fără lucru, cheamă muncitorimea la luptă pentru :

- punerea în libertate a celor arestați,
- contra teroarei fasciste,
- contra concedierilor, pentru reprimirea celor concediați,
- contra evacuării din localitate,
- pentru timp de lucru pe toată săptămîna,
- pentru ridicarea salariilor,
- contra plătirii impozitelor și datoriilor la bancă,
- pentru un guvern democratic-țărănesc”²⁹.

Urmînd îndemnul Partidului, minerii din Petroșeni și Lupeni cer tot mai insistent conducerii minelor, în adunările organizate în toamna anului 1931, să se introducă 40 de ore de lucru pe săptămîină, să fie scutiți de impozit toți muncitorii, să se acorde libertate întrunirilor publice muncitorești etc.³⁰.

Luptele muncitorimii din anul 1932 și în special cele din 1933, reprezintă un rezultat al muncii politice neobosite a Partidului Comunist din România în condițiile grele ale ilegalității. În ciuda teroarei tot mai accentuate asupra muncitorilor, în Valea Jiului izbucnesc noi greve. Astfel în 14 ianuarie 1932 minerii de la Sălătruc-Livezeni încetează lucrul fiindcă nu li s-au plătit salariile încă din noiembrie 1931. De teamă ca greva să nu se extindă și la alte mine, conducerea societății „Petroșani” satisface pentru moment cerințele minerilor greviști. În luna martie, direcțiunea minelor reține din nou salariile, din care cauză muncitorii de la Sălătruc intră în grevă. Forțată de împrejurări, conducerea minelor se vede nevoită să plătească salariile restante ale minerilor³¹. În octombrie 1932 muncitorii minieri de la Sălătruc se află din nou în grevă, iar în decembrie a aceluiași an reușesc să impună conducerii minelor să le plătească salariile restante³².

Concomitent cu acțiunile greviste din Valea-Jiului, printre ceferiștii de la Simeria sînt răspîndite manifeste ale Partidului Comunist, care demască politica de fascizare a țării, de pe urma căreia muncitorii ceferiști îndură cea mai neagră mizerie. Manifestele arată că cea mai eficace cale pentru apărarea intereselor muncitorimii este organizarea lor pe baza principiului luptei de clasă, cerînd ceferiștilor din Simeria să lupte împotriva reducerilor de salarii, pentru reprimirea celor concediați, împotriva militarizării C.F.R.-ului³³.

Luptele ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933, conduse de Partidul Comunist din România au avut o mare influență asupra maselor largi populare, întărind în permanență combativitatea lor revoluționară; minerii din Valea-Jiului, cei din regiunea auriferă a Bradului și de la uzinele din Hunedoara, au dus, sub impulsul evenimentelor de la Grivița, acțiuni revoluționare de solidaritate și de protest împotriva măsurilor de tot felul care accentuau mizeria lor. Astfel în cursul lunii septembrie 1933 pretura plășii Brad raportează prefectului de Hunedoara că „între muncitorii minieri de la societatea „Mica” este o foarte mare nemulțumire pentru retragerile de bani ce li se fac de către direcțiunea societății ... ordinea publică a fost serios amenințată”³⁴.

Criza care bîntuia în rîndurile maselor muncitoare a determinat crearea unei stări de nemulțumire, manifestată de cele mai multe ori prin revolte în rîndul țărănimii hunedorene.

Apăsăți de datorii și impozite, țăranii se ridică împotriva exploatării, a jugului fiscal, a abuzurilor autorităților, ajungînd la ciocniri violente cu jandarmii,

În anul 1931 pretura plășii Ilia anunța alarmată prefectura că starea de mizerie în care se aflau oamenii „îi conduce spre idei și contaminare comunistă”²⁵. Despre „agitațiuni” ale țăranilor, informa prefectura și notarul din Hărău (plasa Deva)³⁶, iar legiunea de jandarmi din Petroșeni raporta că starea de spirit a populației „este extrem de rea și tot mai mult pătrunde în rîndurile maselor exploatate propaganda comunistă”³⁷.

Munca politică la sate, desfășurată de către muncitorii de la atelierele C.F.R. Simeria, și-a arătat roadele în sensul că țăranii din comunele din jurul Simeriei refuză să achite impozitele, spunînd — după cum arată într-un raport primpretorul din Deva — că „nu mai au de dat la nimeni nimic”³⁸.

Refuzul țăranilor de a plăti impozitele și datoriile către stat, este semnalat de către autoritățile comunale de-alungul întregului an 1933. Astfel în luna ianuarie pretura plășii Avram Iancu raporta prefecturii că agitațiile țărănești „amenință să se lățească tot mai mult în sînul populației”³⁹, iar în iunie 1933 aceeași pretură arată că în comunele Rișculița, Cărăstău, Ribicioara, țăranii „au căutat să-și facă singuri dreptate prin violență”⁴⁰. Notarul din comuna Rîu Bărbat (plasa Pui) se plîngea prefectului în iunie 1933 că „țăranii sînt de o rezistență condamnabilă” și că notarul care fusese înaintea lui „a fost bătut și alungat din comună”⁴¹.

Concomitent cu lupta dusă împotriva abuzurilor săvîrșite de către autorități, cu ocazia strîngerii banilor pentru impozite, țăranii hunedoreni au dus o luptă deschisă pentru pămînt, pășuni și păduri. În primăvara anului 1933, că țăranii din satul Bejan (plasa Deva) au intrat cu vitele la pășunat pe moșia contesei Vass Ortenzia, a cărui teren de altfel fusese expropriat pentru țărani, dar retrocedat moșieresei. Aceiași țărani intră cu forța în pădurea comunală și se aprovizionează cu lemne de foc⁴².

Ocolul silvic din Deva cere în iunie 1933 prefectului, să dispună trimiterea armatei pentru scoaterea țăranilor din satul Cozia (plasa Deva) din pădurea statului, unde au pătruns pentru a pășuna cu vitele. Intervenția jandarmilor nu a dat rezultatul scontat, țăranii în număr de cîteva sute opunîndu-se cu dîrzenie⁴³.

Între anii 1929—1933 s-au desfășurat o serie de acțiuni ale micilor funcționari, în special din partea învățătorilor și profesorilor, de care autoritățile se temeau, fiind nevoite să ia măsuri pentru evitarea sau împiedicarea lor. Semnificativă în acest sens este o telegramă a prefectului județului Hunedoara către Ministerul Instrucțiunii la începutul anului 1930, prin care se arată : „corpul didactic din județul Hunedoara nici pînă azi nu a primit

salariile pe ianuarie și februarie. Pentru liniștirea lor vă rog să binevoiți a dispune achitarea salariilor imediat”⁴⁴. Cu toate măsurile luate, au continuat să se țină întruniri ale micilor funcționari și în special ale corpului didactic cu scopul de a se uni, ca alături de muncitorime și țărănime să lupte pentru revendicările lor. Într-o notă informativă a legiunii de jandarmi Hunedoara se spune: „Sîntem informați că învățătorii din Valea Jiului se vor întruni la Deva între 7—9 mai 1932 spre a protesta pentru neprimirea salariului ... vă rugăm a da dispoziții pentru măsurile ce urmează să le luăm”⁴⁵.

Acestea sînt dovezi că alături de clasa muncitoare și țărănime, micii funcționari au luptat pentru revendicările, lor aducînd un aport însemnat în cadrul luptelor maselor muncitoare în perioada crizei.

*

Din cele prezentate mai sus rezultă clar că criza economică de supra-producție din anii 1929—1933 a lovit în primul rînd masele muncitoare. Aceasta a dus la puternice frămîntări în rîndurile muncitorilor, țăranilor și micilor funcționari.

Lupta desfășurată de către cei exploatați și asupriți în anii crizei a fost îndrumată și condusă îndeaproape de Partidul Comunist din România. În această perioadă P.C.R. și-a lărgit baza sa socială, cuprinzînd în rîndurile sale elemente muncitorești din industria grea și extractivă, muncitori înaintați care s-au situat în fruntea tuturor acțiunilor revoluționare.

Note

- ¹ Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România ed. C.C.S. 1957 I. T o a c ă: *Greva minerilor de la Lupeni din anul 1929* pag. 181.
- ² Arh. Stat. Deva, fond: Prefectura jud. Hunedoara, dos. 902/1929.
- ³ *Documente din istoria P.C.R. 1929*, E.S.P.I.P., 1956, pag. 224.
- ⁴ Arh. Stat. Deva, fond: Prefectura jud. Huned., dos. 5507/932.
- ⁵ Din istoria luptelor greviste ... pag. 181.
- ⁶ Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R., nr. 2/1963, N. N. Constantinescu și N. Petrovici, *Situația clasei muncitoare din România în timpul crizei din 1929—1933*”, pag. 61.
- ⁷ Arh. Stat. Deva, fond: Prefectura jud. Hunedoara dos, 3808/932.
- ⁸ Tr. Nichiciu, *Cărțile Funduare din Ardeal*, Cluj, 1931, pag. 94—95.
- ⁹ Idem, dos. 22324/1929.
- ¹⁰ Idem, dos. 10147/1931.
- ¹¹ Idem, dos. 19980/1933.

- ¹² Idem, dos. 2774/1929.
- ¹³ Idem, dos. 97394/1930.
- ¹⁴ Idem, dos. 12341/1931.
- ¹⁵ Idem, dos. 824/1932.
- ¹⁶ Idem, dos. 3/1931.
- ¹⁷ Idem, dos. 3/1932.
- ¹⁸ Analele Instit. de Ist. a Partid. de pe lângă C.C. al P.M.R. Nr. 2, 1963, N. N. Constantinescu și N. Petrovici, op. cit. pag. 67.
- ¹⁹ Arh. Stat. Deva, fond: Prefectura Jud. Hunedoara, dos. 15/1929.
- ²⁰ Gheorghe Gheorghiu-Dej, *Articole și Cuvântări 1961—1962*, Ed. Politică, 1963, pag. 365.
- ²¹ Arh. Stat. Deva, fond: Prefectura jud. Hunedoara, dos. 90/1929.
- ²² Idem, dos. 90/1929.
- ²³ Idem, dos. 197/1930.
- ²⁴ Idem.
- ²⁵ Idem, dos. 197/1930.
- ²⁶ Idem, dos. 2575/1930.
- ²⁷ Idem, dos. 353/1930.
- ²⁸ Idem.
- ²⁹ Idem, dos. 5490/1931.
- ³⁰ Idem, dos. 7481/1931.
- ³¹ Idem, dos. 40/1932.
- ³² Idem.
- ³³ Arh. Stat. Deva, fond: Trib. jud. Hunedoara, dos. 6084/1932.
- ³⁴ Arh. Stat. Deva, fond: Prefectura jud. Hunedoara, dos. 2579/1933.
- ³⁵ Idem, dos. 2/1931.
- ³⁶ Idem, dos. 4/1933.
- ³⁷ Idem, dos. 6770/1931.
- ³⁸ Idem, dos. 4/1932.
- ³⁹ Idem, dos. 1944/1933.
- ⁴⁰ Idem, dos. 4/1933.
- ⁴¹ Idem.
- ⁴² Idem, dos. 4/1932.
- ⁴³ Idem.
- ⁴⁴ Idem, dos. 3/1933.
- ⁴⁵ Idem, dos. 403/1933.

Dates sur la situation des masses populaires de l'ancien district de Hunedoara durant la période de crise économique de 1929—1933

R é s u m é

Le présent article se propose de présenter la situation pénible dans laquelle étaient arrivées les masses populaires de l'ancien district de Hunedoara durant la crise économique de surproduc-

tion et met en relief leur attitude révolutionnaire, concrétisée par des manifestations et des grèves.

Après un exposé général sur la crise de 1929—1933, l'auteur montre que celle-ci a eu de graves répercussions sur l'industrie et sur l'agriculture du district de Hunedoara, déterminant une baisse sensible de la production dans les deux domaines.

Pour échapper à la crise, la bourgeoisie s'est évertuée à en faire porter tout le poids sur les masses populaires. Aussi, l'extension du chômage, les „courbes de sacrifice”, la chute des prix des produits agricoles, les hausses de prix des produits alimentaires et industriels etc. ont-elles abouti à l'aggravation de plus en plus marquée de la situation de la classe ouvrière et, en général, des masses laborieuses de l'ancien district de Hunedoara.

Le mécontentement et les protestations réitérées de la classe ouvrière se sont manifestés — parmi d'autres régions — dans l'ancien district de Hunedoara où, sous l'impulsion du P.C.R., des actions de grève étaient déclenchées dans les centres industriels de la vallée du Jiu, de Simeria, dans la région aurifère de Brad etc.

Sous l'effet du même mécontentement, les paysans s'élevaient à leur tour contre les autorités, notamment au sujet du paiement des impôts. On relève assez fréquemment des protestations à cet égard dans les sous-préfectures de Deva, A. Iancu, Brad, Simeria etc.

Grâce à la diffusion de manifestes et à la propagande menée durant cette période par les éléments les plus avancés, les mots d'ordre du parti pénétraient jusque dans les villages.

Par la richesse de ses données, recueillies dans les archives locales, le présent article fournit de précieuses contributions à la connaissance du passé de luttes des masses populaires de l'ancien district de Hunedoara.

În anii 1932—1933 apărea la Deva ziarul politic-economic „Horia”. Începînd cu nr. 3 din 8 februarie 1933 acesta se subîntitulează „organ oficial al Frontului Plugarilor”. Dar chiar înainte de această dată ziarul devenise o tribună de propagandă, al cărui scop principal era organizarea țărănimii. Astfel, în nr. 2 din 21 ianuarie 1933 apare articolul-program „Voi țărani!”, semnat de Dr. Petru Groza, în care sînt arătate pe larg țelurile viitoarei organizații. Tot aici sînt relatate evenimentele care au avut loc la Deva în 8 ianuarie 1933, legate de adunarea care constituie începutul organizării țărănimii hunedorene în Frontul Plugarilor. În paginile ziarului se întîlnesc apoi, articole social-economice, comentarii de politică internă și externă, informații etc.

Deși ponderea cea mai mare în coloanele acestuia o aveau articolele referitoare la situația țărănimii, pe parcurs apar materiale legate de viața muncitorilor din Valea Jiului¹, despre „șomajul” celor cinci mii de învățători din întreaga țară², luări de atitudine împotriva tendințelor de fascizare a țării³ etc.

Orientarea ziarului devine mai combativă ca urmare a influenței Partidului Comunist, a elementelor progresiste, înaintate din organizația Frontul Plugarilor.

Unele articole ce apar în această perioadă sînt puternice acte de acuzare la adresa societății burghezo-moșierești. În articolul „Ce se petrece în Valea Jiului”, de pildă, se descriu în culori întunecate condițiile de viață și muncă ale minerilor, arătîndu-li-se țărănilor că „... acei mineri sînt părinții, frații sau alte rude ale voastre, frați plugari!”⁴. Într-o notă a redacției la articolul „Învățătorii” se vorbește despre mizeria și incultura care domneau în satele de munte: „Numai în județul Hunedoara avem regiuni întregi fără școală: întrebați pădurenii plugari din Boia-Bîrz,

Muncel, Runc și alte comune întinse, — cînd au văzut copiii lor o școală sau un învățător !”⁵.

☉ Poziția față de Hitler și începutul fascizării țării este fermă, fără echivoc. Țărănimea „se organizează fără să împrumute nici măcar cămăși și șepci de la organizațiile altor popoare !”⁶

Atitudinea potrivnică a Frontului Plugarilor, a țărănimii muncitoare față de „partidele istorice”, va reveni cu insistență în paginile ziarului.

De menționat este și faptul că ziarul era scris aproape în întregime de plugari.

În afara articolelor publicistice, a rapoartelor unor ședințe ale organizației Frontului Plugarilor, în ziarul „Horia” a fost promovată și o anumită literatură. Aproape în toate numerele apărute în anul 1933 sînt publicate una sau mai multe lucrări în versuri. În mai toate cazurile, această literatură este opera unor lucrători ai pămîntului, a unor rapsozi populari. Nu vom întîlni în coloanele ziarului autori consacrați ai epocii, ci numele unor plugari din județul Hunedoara, care și-au așezat în versuri gîndurile și sentimentele începînd cu fruntașii organizației Frontul Plugarilor — Romulus Zăroni, Ion Moga etc., cum nu vom întîlni nici „izmele” care bîntuiau literatura vremii. Este vorba deci de o literatură sănătoasă, izvo-rîtă din năzuințele și idealurile maselor populare.

Scopul principal al lucrărilor în discuție era acela de a mobiliza țărănimea, de a-i arăta cine-i sînt adevărații prieteni și adevărații dușmani. Poeziile sînt de cele mai multe ori cronici rimate, manifeste versificate. Însuși titlurile sub care apar sînt semnificative : „Chemare către toți plugarii”, „Plugari !”, „Către plugarii noștri din Ardeal” etc. Unele din ele erau recitate sau cîntate cu prilejul unor adunări publice, pentru a susține propaganda desfășurată în scopul organizării țărănimii :

Frunză verde de frăgari
Să m-ascultați, frați plugari !
Nu vă lăsați înșelați
Și să vă organizați
În Frontul Plugarilor
Spre binele tuturor !⁷

sau :

Cu toți să ne-organizăm
Țara de hoți s-o scăpăm⁸.
.....
Bate vînt prin țară lin,
Țăranii una să fim⁹.

Situația țărănimii este amplu prezentată în poeziile publicate. Multe din ele vorbesc despre starea de înapoiere a satului, despre exploatarea maselor de către „domnii” de la putere. Mărirea prețurilor de cumpărare, ca urmare a aplicării legii conversiunilor agricole, jaful ciocoilor, impozitele grele pe care erau siliți să le plătească țăranii constituie tema centrală a acestor lucrări :

Frunză verde de-ai de scai
Asta frate, nu e trai
Cînd n-ai pită nici mălai
Ciocoi, cu ceafa groasă
Noi umblăm desculți prin casă¹⁰.

Ideea revine, mai direct exprimată, într-o poezie intitulată „Doina suferințelor” :

Să sămănăm griu, săcară,
Să săturăm hoți în țară...
Perceptorii se-nvîrtesc
Pe plugari îi necăjesc
Le iau țoale și bucate ...¹¹.

Tot aici se vorbește despre faptul că „Pe domnii politiciani, / Nu-i poți sătura de bani” căci „De le-ai da banii cu carul / Nu-s sătui, bată-i amarul”.

Versurile care urmează ridică, între altele și problema răspunderii pe care o aveau burghezia și moșierimea față de soarta țăranilor. Traiul acestora s-a înrăutățit, nu aveau vite, nu aveau de lucru. Cei care au luptat în război, nu au fost bine împroprietăriți, nu au primit „ce-au meritat” și ceea ce li se făgăduise :

Rău-i fraților de noi
Care-am luptat în război —
Am luptat copil cu tată
Și n-avem nici o răsplată,
N-am fost bine împroprietăriți
Pe cum am fost de necăjiți !
Zi și noapte am luptat
N-am primit ce-am meritat !¹².

Se știe că reforma agrară din anul 1921 a lăsat un mare număr de țărani fără pământ, iar celor împroprietăriți nu li s-a dat inventar agricol. Ca urmare a acestei situații, țăranii se îndatorează pe la bănci cu dobânzi cămătărești, iar de multe ori sînt nevoiți să-și înstrăineze pămînturile.

Partidul Comunist din România desfășoară în perioada respectivă o intensă muncă politico-organizatorică pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare. La Congresul al V-lea al P.C.R. se pune problema sprijinirii acesteia în „lupta contra impozitelor, datoriilor etc. și în lupte zilnice”.

Munca propagandistică și agitatorică a Partidului în rîndul țăranilor se duce și în cadrul unor organe legale de presă, între care și ziarul „Horia”.

Însuși Frontul Plugarilor și-a desfășurat activitatea sub îndrumarea Partidului Comunist. Influența comuniștilor asupra acestei organizații a dus la limpezirea țărilor țăranimii muncitoare, la atragerea acesteia înspre clasa muncitoare, singura forță capabilă să rupă lanțurile de oțel ale exploataării capitaliștilor și moșierilor. Așa se explică și poziția rapsozilor populari față de frații lor, muncitorii. Deopotrivă sînt exploatați și unii și alții, de aceea țărilor și năzuințele lor trebuie să fie aceleași: „Cît de rău stau azi plugarii / Meseriașii și minerii” se spune undeva¹³. Și mai departe:

Fraților, plugarilor
Și voi muncitorilor,
Care cu sudoare mare
Cîștigăm mălai și sare ...¹⁴.

Dacă, încă de la început, Frontul Plugarilor s-a apropiat cu încredere de Partidul Comunist, cu totul alta a fost poziția adoptată față de „partidele istorice”. În mai toate poeziile cercetate, autorii se referă la faptul, că „politica” îi înșeală pe țărani. Despre ce fel de politică este vorba, rezultă clar din cuprinsul acestora — politicianismul burghez reprezentat prin partidele ce se perindau la cîrma țării și în primul rînd a național-țăranîștilor și liberalilor:

Frunză verde foaie rară
Dulce viață-am duce-n țară
Dar politica ne-nșeală¹⁵.

căci:

De cînd Maniu îi la putere
Rămaserăm fără avere,
Iar cînd au fost liberalii
Cu camăta au scos banii.

Sau, altădată :

Bat-o Dumnezeu de roată
C-o sărăcit țara toată
Și să bată și stilpul
Că el a-nceput răul¹⁶.

Metodele tipice folosite de „partidele istorice” pentru a-și asigura votul maselor și a se instala la putere sînt demascate cu vehemență. Nimic din ceea ce exponenții acestor partide promiteau alegătorilor nu se înfăptuia, iar alegerile se făceau „cu țuică și cîrnați” :

C-am fost buni pîn-am votat
V-ați întors și ne-ați mușcat¹⁷.

De aici și îndemnul de a nu mai vota cu „bîta” și cu „roata” :

Frați țărani din țara toată
Să nu mai votați pe roată
Nici pe roată nici pe bîtă
Că ne-au dus țara de ripă¹⁸.

Pe aceeași linie sînt înfierăți și primarii satelor care s-au transformat în instrumente docile la cheremul partidelor străine de interesele poporului :

Măi, primarii satelor
Voi v-ați dat păcatelor —
Ați lăsat plugu-n hotar
Și v-ați dus pentru pahar
Vai de mine ce primari,
Vă lepădați de plugari¹⁹.

O problemă care merită a fi consemnată se referă la atitudinea autorilor față de trecutul de luptă al poporului nostru. Este firesc ca modelele cele mai apropiate să fie Horia și Iancu, nume cu o puternică rezonanță pe meleagurile hunedorene. Însuși organul de presă al Frontului Plugarilor și-a înscris pe frontispiciu numele celui care a murit zdrobit cu roata în cetatea Bălgradului.

De o mare popularitate se bucură Avram Iancu, cu deosebire în rîndul moșilor. La o adunare a Frontului care a avut loc la Țebea, sub gorunul lui Horia, o ceată de țărani în frunte cu Ion Moga, au

făcut să răsună peste această veche vatră de răscoale cîntecul „Nepoții Iancului”²⁰. Moșii se socotesc descendenți ai eroului și în fața mormîntului său, jură că vor lupta pînă la moarte pentru dreptatea poporului:

Noi, nepoții Iancului
Din țara Zărandului,
De la munți și de la vale
Vom strînge armele tale,

Tot pe drum și pe hotară
Să aflăm dreptatea iară²¹.

Același sentiment se desprinde și din „Cîntecul moșilor”, probabil cîntat cu aceeași ocazie :

Iată cum se-adună moșii —
Să plecăm acum cu toții
Pe cîmpia Iancului
Că sîntem copiii lui²².

*

Cine sînt autorii versurilor care ar putea fi numite cu un titlu colectiv „lirica Frontului Plugarilor”?

Spuneam mai sus că aceștia sînt aproape în totalitatea lor țărani muncitori, lucrători ai pămîntului. Acest lucru îl spun ei înșiși în încheierea versurilor pe care le-au creat :

Foaie verde tulipan
Scrișă-i doina de-un țăran
Și-l cheamă Ionel Muntean²³.

Procedeul este cunoscut din scrisorile rimate pe care le trimiteau în sat flăcăii plecați în armată.

Altădată, cu o modestie emoționantă, autorul unor reale valori artistice, exclamă :

Frunză verde din făget
Sînt țăran și nu-s poet²⁴.

Uneori, tot din modestie, versurile sînt date ca fiind culese de la altcineva :

Foaie verde leuștean
Sînt culese de-un țaran¹⁵.

Între producțiunile poetice în discuție și creația populară există o legătură organică.

Caracterul folcloric este dat în primul rînd de faptul că ele sînt opera unor oameni din popor, în care sînt exprimate gînduri și sentimente proprii maselor largi. După cum rezultă și din însemnările ce însoțesc unele piese, acestea au fost însușite de grupuri de oameni, fiind cîntate în diferite ocazii (vezi „Nepoții Iancului” sau „Cîntecul moșilor”).

Între conținutul unora din producțiunile de față și creația populară există similitudini aproape perfecte. Multe din ele și-au asimilat organic versuri întregi din folclor, după care creatorul merge mai departe, desfășurîndu-și larg ideile și sentimentele în legătură cu anumite fapte de viață :

Jele-i, doamne cu i-e jele,
Jele-i, doamne, codrului
De armele Iancului
Că le plouă și le ninge
Și n-are cine le-ncinge²⁶.

Alteori sînt parafrazate creații populare binecunoscute :

Pe drumul Căianului
Merge sora Iancului —
Cînd ne-o văzut c-am plecat
Murgul și l-a încălecat²⁷.

Unele versuri sînt intitulate sugestiv: „doină țărănească”, „cîntecul moșilor”, ceea ce ne duce cu gîndul din nou la folclor.

Rima este de cele mai multe ori împerechiată, măsura de 7 și 8 picioare. S-au scris totuși 2 fabule, una semnată de R. Zăroni — „Sătulul nu crede celui flămînd”, un „cîntec din Sălaj”, un „marș al Ligei Țăranilor din Moldova” și mai cîteva piese, care se îndepărtează de versificația populară.

Mijloacele de expresie poetică sînt în majoritatea cazurilor de proveniență folclorică ; „frunză verde”, „foaie verde”, frecvente în majoritatea

creațiilor populare, în primul rînd în cele aparținînd genului liric, le vom întîlni și aici. Dar nu numai atît ci și alte forme de exprimare, specific populare: „noi sîntem talpa țării”. „v-ați întors și ne-ați mușcat”, dările se urcă „parcă le ridici c-o furcă” etc.

Stilul este caracterizat prin simplitate și claritate. Creatorul nu caută imagini prețioase, ci spune direct ceea ce are de spus: „Că banii țăranilor / Sînt în mîna domnilor”, „Nu-i nici grîu, nu-i nici săcară / Numai trudă și osteneală”, „Ne iau straiul și mălaiul / Și ne lasă numai vaiul” etc.

O limbă plastică, limpede, caracterizează nu numai versurile ci și articolele publicistice, luările de cuvînt ale țăranilor în diferite ocazii: „Țăranul român e floare din pămînt curat, lăstar din rădăcină bună, căruia i s-a ascuns pînă acum adevărul” — spunea un țăran din Popești la adunarea care a avut loc la 8 ianuarie 1933, la Deva.

Numai dintr-un asemenea lăstar a putut să crească „Miorița” și „Luceafărul”.

*

Intenția noastră nu a fost de a epuiza problema pusă în discuție, ci de a schița cîteva din aspectele ce le ridică creația poetică ce și-a găsit loc în paginile unui ziar care milita activ pentru ridicarea țăranimii prin organizare. Aceasta a servit ca mijloc de propagandă pentru mobilizarea țăranimii muncitoare în jurul organizației Frontul Plugarilor.

Fără a avea pretenția de a socoti producțiile de față ca posedînd într-un grad înalt trăsăturile literaturii culte, socotim că ele merită atenție, atît pentru conținutul lor tematico-ideologic, cît și pentru frumoasa lor împlinire artistică.

N o t e

¹ H o r i a II, nr. 17/14 iulie 1933.

² I d e m, 11 sept. 1933.

³ I d e m, 20 oct. 1933.

⁴ I d e m, 11 sept. 1933.

⁵ I d e m, nr. 17/14 iulie 1933

⁶ I d e m, 20 oct. 1933.

⁷ I d e m, nr. 14 din 31 mai 1933.

⁸ I d e m, 29 iunie 1933.

⁹ I d e m, 12 aprilie 1933.

- ¹⁰ I d e m, 20 oct. 1933.
- ¹¹ I d e m, 8 nov. 1933.
- ¹² I d e m, 21 nov. 1933.
- ¹³ I d e m, 4 mai 1933.
- ¹⁴ I d e m, 12 aprilie 1933.
- ¹⁵ I d e m, 20 octombrie 1933.
- ¹⁶ I d e m, 31 mai 1933.
- ¹⁷ I d e m, 29 iunie 1933.
- ¹⁸ I d e m, 16 iunie 1933
- ¹⁹ I d e m.
- ²⁰ I d e m, 4 mai 1933.
- ²¹ I d e m, 26 febr. 1933.
- ²² I d e m, 12 aprilie 1933.
- ²³ I d e m, 20 oct. 1933.
- ²⁴ I d e m, 20 oct. 1933.
- ²⁵ I d e m, 4 mai 1933.
- ²⁶ I d e m, 26 febr. 1933.

De la poésie dans le Front Paysan

R é s u m é

En l'année 1932 paraissait à Deva le journal politico-économique „Horia” qui, à partir de son numéro du 8 février 1933, devenait l'organe officiel du Front Paysan. Le journal comprenait des articles à caractère socio-économique, des commentaires sur la politique tant intérieure qu'étrangère et des informations.

Ainsi qu'il est normal, la plupart des articles avaient pour sujet la situation de la classe paysanne. Mais on note aussi des relations sur la vie des ouvriers (surtout des mineurs) et sur le chômage intellectuel. Une série d'articles s'élève violemment contre la fascisation du pays.

Le journal est écrit presque en entier par des paysans du district de Hunedoara. Plus d'une fois, ceux-ci expriment leurs pensées en vers. Les sujets de ces poésies sont variés. Il s'agit le plus souvent de chroniques rimées, de manifestes versifiés, d'appels en vue de l'organisation de la classe paysanne. Leur but était de rallier la population rurale au Front Paysan. En

même temps, elles exposaient la situation pénible de la classe paysanne, trompée par les partis „historiques”, ainsi que l’état d’arriération où se trouvaient les villages du district de Hunedoara.

La combattivité du journal devait s’accroître sous l’influence du Parti Communiste. Dans leurs vers, parfois maladroits, les auteurs proclament leur adhésion à la cause de la classe ouvrière, elle aussi exploitée par les capitalistes.

Certains textes ont été enrichis d’un accompagnement musical et ont été chantés ou récités en différentes circonstances.

Ces productions lyriques présentent de nombreux points communs avec le folklore. Tout comme les créations populaires, elles sont l’oeuvre de personnes du peuple et elles expriment les aspirations et les idéals de la collectivité. Certaines d’entre elles sont créées sur le canevas de chansons populaires connues (surtout celles évoquant les figures de Horia et de Avram Iancu). De même, les moyens poétiques mis en oeuvre sont de provenance populaire.

Malgré leur imperfection, les textes en question offrent maintes pages de réelle beauté, où abondent les images propres aux ballades populaires.

Incheierea acordului de la Țebea (1935), moment important în lupta P.C.R. pentru crearea Frontului popular antifascist

Gh. I. Ioniță

După eroicele lupte ale ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie-februarie 1933, Partidul Comunist din România și-a intensificat activitatea sub toate formele: ilegală, semilegală și legală, a organizat numeroase acțiuni ale oamenilor muncii pentru revendicări economice și politice, a acționat pentru strângerea laolaltă a forțelor democratice, antifasciste în cadrul unui larg front popular antifascist. În această perioadă — sublinia Gheorghe Gheorghiu-Dej — „... partidul și-a intensificat activitatea pentru făurirea unității de acțiune a clasei muncitoare și strângerea în jurul proletariatului a tuturor partidelor și categoriilor sociale interesate în propășirea democratică a țării, apărarea păcii și independenței naționale, în vederea închegării unui larg front popular antifascist”¹.

Unul din aceste momente deosebite ale luptei P.C.R. pentru crearea Frontului popular antifascist cu repercusiuni favorabile asupra luptei democratice, antifasciste a maselor, l-a constituit ralierea pe o platformă comună de luptă antifascistă la 6 decembrie 1935, la Țebea, a principalelor organizații democratice de masă ce activau în acea perioadă în România.

Pentru completarea cadrului istoric în care a avut loc încheierea acordului de la Țebea, trebuie să avem în vedere semnarea în prealabil, la 24 septembrie 1935, la Băcia a acordului de colaborare comună între organizațiile Frontului plugarilor și Madoszului. Pe linia eforturilor P.C.R. de raliere pe o platformă comună a organizațiilor de masă democratice, acordul de la Băcia s-a înscris ca un prim pas. Opinia publică antifascistă, presa democratică a vremii au salutat realizarea acestui acord cu deosebită satisfacție². Ziarul „Valul” din Botoșani, de pildă, considera acordul de la Băcia ca „... un act de o importanță covârșitoare în drumul pentru realizarea Frontului popular în România”³. Acordul — continua același ziar: „... este un început. El trebuie să devină un exemplu în drumul de realizare

definitivă a Frontului popular al cărui bază o formează proletariatul care a dovedit în toate ocaziunile lupta sa și dorința sa de solidaritate cu țărănimea și mica burghezie”.

Salutînd încheierea acordului, Consiliul sindical din Tg. Mureș a adresat o scrisoare celor două organizații în care sublinia: „Împreună veți lupta cu mai mult succes pentru punctele stabilite în programul comun”⁴. Apoi, exprimînd dorința caldă a maselor de muncitori de a veni alături de țărani în lupta împotriva pericolului fascist, scrisoarea sublinia: „Noi, în numele muncitorilor organizați din Tg. Mureș, cu bucurie intrăm în acest front comun căci astfel vedem realizabil Frontul popular antifascist al tuturor celor asupriți și exploatați din România”.

Acordul de la Băcia a fost primit cu multă satisfacție în rîndul masei membrilor celor două organizații. În cadrul unor întruniri entuziaste, muncitorii, țăranii, masa de membri sau simpatizanți ai celor două organizații au hotărît să facă noi eforturi pentru ca, potrivit chemării P.C.R., alături de ele să vină noi și noi organizații, mase tot mai largi⁵. Pe această linie, o semnificație deosebită a avut întrunirea comună convocată la Deva, la 3 noiembrie 1935, de cele două organizații⁶.

Acțiunile întreprinse în comun de Frontul plugarilor și Madosz, au găsit ecou și în rîndul celorlalte organizații de masă democratice. Dintre ele, chemărilor P.C.R. adresate maselor cu privire la necesitatea generalizării frontului comun realizat la Băcia, le-au răspuns printre primele organizația Blocului democratic și Partidul socialist (Popovici), care, după discuțiile prealabile avute la 8 noiembrie 1935, la București, au hotărît, la 26 noiembrie 1935, să încheie și ele un acord comun de luptă antifascistă⁷. Încheind acest acord, cele două organizații se declarau „... convinse că exprimă prin concentrarea acțiunilor, realitatea năzuințelor, luptelor și organizării mulțimilor muncitoare de la orașe și sate, a intelectualilor, micilor comercianți, micilor industriași, meseriașilor, funcționarilor, persoanelor și tuturor acelor care sînt expuși pericolului fascist...”⁸. Acordul încheiat, potrivit aprecierii delegaților prezenți la semnarea lui, își avea „... originea în frămîntarea și acțiunea mulțimilor muncitoare, care doresc unirea părților democratice”⁹. În momentul semnării acordului, cele două organizații chemau masele largi democratice din întreaga țară înregimentate sau neînregimentate în partide și organizații politice „... să hotărască cu un ceas mai devreme încheierea Frontului popular democrat între toate forțele democratice din România”¹⁰.

La indicația partidului comunist, pentru generalizarea frontului comun, pe baza unei înțelegeri stabilite inițial, delegați ai Blocului democratic și Partidului socialist (Popovici) s-au deplasat, la 3 decembrie 1935, în județul Hunedoara, luînd legătură acolo cu reprezentanții Frontului plugarilor¹¹. Pretutindeni unde au poposit, delegații s-au bucurat de o caldă primire din partea maselor muncitoare din județ. În gările Simeria și Deva, în întîmpinarea delegaților au ieșit numeroși muncitori și țărani, aderenți ai ideilor în spiritul cărora avea să fie semnat la Țebea acordul de colaborare comună democratică, antifascistă între P.C.R., Blocul democratic, Frontul plugarilor, Madosz și Partidul socialist (Popovici)¹².

Programul manifestărilor dedicate încheierii acordului comun a început printr-o măreață adunare convocată la Deva, la 6 decembrie 1935, în sala „Decebal”, sediul Frontului plugarilor¹³, la care, pe lângă delegațiile organizațiilor invitate, au participat reprezentanți ai tuturor organizațiilor de plasă ale Frontului plugarilor.

Deschizînd adunarea, președintele Frontului plugarilor dr. Petru Groza a salutat delegațiile prezente și a subliniat importanța pe care avea să o prezinte alcătuirea unui front al democrației, constituit pe baza voinței comune a organizațiilor de masă, antifasciste. Pe rînd au luat apoi cuvîntul Petre Constantinescu-Iași, C. Popovici și alți reprezentanți ai Blocului democratic, Frontului plugarilor și Partidului socialist (Popovici) prezenți la adunare*. Cu toții au subliniat semnificația acelei adunări ce avea să constituie începutul unor mari realizări pe drumul închegării în România a Frontului popular antifascist.

După dezbateri îndelungi, duse pe cele mai variate probleme ale luptei maselor pentru democrație, adunarea a aprobat unanim o moțiune în care participanții își exprimau convingerea „... că numai prin unirea forțelor democratice într-un mare front popular pot impune cu adevărat aceste deziderate (despre care discutaseră pe larg — n.n.) și pot înlătura definitiv pericolul fascist”¹⁴.

Potrivit hotărîrii adunării, delegații prezenți s-au deplasat apoi într-o serie de comune din județ (Folt, Certej, Buituri, Sarmizegetusa, Hunedoara, Țebea etc.) unde, în cadrul unor întruniri special convocate, s-a procedat la supunerea aprobării voinței masei de participanți problemele legate de necesitatea alcătuirii unui front popular antifascist bine înche-gat¹⁵. Pretutindeni, masele au aclamat îndelung propunerile pentru trecerea la semnarea unui acord de front comun între organizațiile prezente la aceste manifestări. În cadrul acestor întruniri au luat cuvîntul — pe lângă dr.

Petru Groza, P. Constantinescu-Iași, Athanase Joja, Romulus Zăroni, C. Popovici — numeroși muncitori, țărani, intelectuali etc. Cu toții și-au exprimat acordul cu încheierea unei înțelegeri de colaborare antifascistă. În cadrul fiecărei întruniri au fost votate apoi moțiuni conținând principalele revendicări ale celor prezenți¹⁶.

Munca pe care o desfășuraseră cu asiduitate comuniștii și activiștii organizațiilor de masă democratice pentru pregătirea tuturor acestor întruniri, concretizate în entuziasmul care a caracterizat desfășurarea lor, a condus la încheierea în aceeași zi, la 6 decembrie 1935, a unui acord de acțiune comună antifascistă. Acordul a fost încheiat la Țebea, comună în care s-a ținut ultima din întrunirile convocate în acea zi de 6 decembrie 1935. În chip simbolic, acordul a fost semnat sub gorunul lui Horia și la mormîntul lui Avram Iancu, ca semn de cinstire a luptelor duse în trecut pentru libertate și bunăstarea maselor muncitoare¹⁷.

În acord¹⁸, după ce se expuneau condițiile în care fusese încheiat, se stabileau obiectivele pentru a căror realizare aveau să activeze în viitor organizațiile raliat pe platforma comună la chemarea P.C.R. Aceste obiective erau consemnate în acord sub forma unui program nominal de acțiune care conținea următoarele sarcini: lupta împotriva pericolului fascist indiferent de forma ce ar fi îmbrăcat-o; împotriva cenzurii și stării de asediu pe cale de a fi permanentizate în acei ani; pentru libertatea presei și a întrunirilor; pentru dreptul de organizare politică, sindicală și culturală a maselor muncitoare; împotriva fiscalității excesive și a scumpetei; împotriva proiectului de lege a meseriilor; împotriva zăgăzuirii libertății culturii față de studențime și fii de oameni săraci; pentru o lege electorală pe baza proporționalității; pentru alegeri libere; pentru mărirea salariilor și asigurarea unor condiții de muncă omenești tineretului și femeii muncitoare; pentru amnistierea tuturor luptătorilor revoluționari, antifasciști; împotriva acțiunii organizațiilor fasciste; împotriva militarizării și înarmării acestor organizații; împotriva războiului, pentru pace etc. „Cele 4 organizații — se spunea în continuare — cred că prin acordul încheiat exprimă năzuințele și luptele multîmilor muncitoare, intelectuale, mic-burgheze și ale tuturor categoriilor producătoare din România”. Apoi, subliniind că acest acord nu este altceva decît o dezvoltare pe baze mai largi a acordurilor semnate inițial la Băcia (între Frontul plugarilor și Madosz) și la București (între Blocul democratic și Partidul socialist), organizațiile semnatare se declarau convinse că pășesc din acel moment „... pe

calea înfăptuirii unor mari măsuri istorice: impunerea prin luptă a unui regim de libertate, de democrație reală...”

După ce în încheierea acordului se preciza că el „... își are originea în frământarea și acțiunea mulțimii muncitorești și țărănești, hotărâte să înfrunte prin orice mijloace orice fel de aventură dictatorială reacționară”, era adresat un cald apel „... întregului popor muncitor din această țară și tuturor organizațiilor: partidul național-țărănesc; partidul radical-țărănesc; partidul social-democrat; partidul socialist-unitar; tuturor asociațiilor de meseriași, comercianți, funcționari, pensionari și intelectuali, cum și organizațiilor muncitorești politice și sindicale, să se alăture acțiunii ncastre, pentru a înfăptui cu un ceas mai devreme adevăratul front popular între toate forțele democratice din România, singura chezășie a luptei pentru libertate și pace”.

Încheierea acordului de la Țebea — rod al muncii neobosite duse de P.C.R. pentru ralierea pe o platformă comună a organizațiilor democratice, antifasciste — a fost viu salutată de mișcarea muncitorească din țara noastră¹⁹. Prin semnarea acordului de la Țebea, preciza un ziar al vremii, „Drumul marilor realizări, în cadrul și pe platforma FRONTULUI POPULAR este deschis”²⁰. Aprecieri deosebite au fost făcute asupra acordului și în organele de presă ale mișcării comuniste și muncitorești internaționale²¹.

Perioada ce a urmat semnării acordului de la Tebea a fost marcată de o serie de noi eforturi întreprinse sub îndrumarea și conducerea P.C.R. de către organizațiile de masă raliat pe platforma de luptă antifascistă de a atrage în frontul comun noi și noi partide și organizații dornice de a-și aduce contribuția în lupta împotriva pericolului fascist. Succesele obținute de mișcarea antifascistă din România în cursul anilor următori au reprezentat o verificare a liniei tactice a P.C.R. aplicată în activitatea intensă desfășurată pentru realizarea Frontului unic muncitoresc și, pe această bază, a Frontului popular antifascist.

În șirul acestor succese, de fiecare dată, acordul de la Țebea a fost considerat ca un model de aplicare a acestei tactici, căutându-se a se îmbogăți cu fiecare prilej ivit experiența dobândită prin încheierea acestui acord, în interesul realizării cu succes a Frontului popular antifascist în țara noastră.

Note

- ¹ G h. G h e o r g h i u - D e j, *Articole și cuvîntări 1959—1961*, Editura politică, 1961, pag. 436.
- ² Vezi în acest sens: „Zorile” din 18 decembrie 1935; „Manifest” din 25 decembrie 1935; „Uj szó” din 6 octombrie 1935; „Valul” din 21 octombrie 1935; „Înainte” din 15 octombrie 1935.
- ³ „Valul” din 21 octombrie 1935.
- ⁴ Arhiva dr. Petru Groza (Deva), cutia nr. 33, vol. 4, fasc. I.
- ⁵ Arhiva Sfatului popular regional Hunedoara, dosar 17568/1935.
- ⁶ Vezi detalii în articolul lui G h. I. I o n i ț ă, M. V a l e a, *Activitatea desfășurată de Frontul plugarilor din ani 1933 — februarie 1938*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lângă C.C. al P.M.R.”, nr. 4/1963, pag. 60—61.
- ⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 6, dosar 9084, fila 24; „Crainicul Maramureșului” din 16 noiembrie 1935.
- ⁸ Idem, fond 6, dosar 9084, fila 32.
- ⁹ Idem.
- ¹⁰ Arhiva dr. Petru Groza (Deva), cutia 26, vol. 3, fasc. 16.
- ¹¹ „Omul liber” din 12 ianuarie 1936; „Facla” din 14 decembrie 1935.
- ¹² „Facla” din 14 decembrie 1935.
- ¹³ G h. M i c l e, *Răscala pământului*, Editura Frontul plugarilor, 1945, pag. 204.
- * În legătură cu poziția Madoszelui față de dezbaterile ce au avut loc la Deva și apoi față de semnarea acordului de la Țebea trebuie subliniat că, deși reprezentanții săi nu au participat la aceste întâlniri, ei au trimis organizațiilor prezente acolo o scrisoare în care arătau că se consideră întru totul solidari cu cele discutate. În scrisoarea lor se arată că solidaritatea le izvorăște din linia programatică stabilită de ei de acord cu reprezentanții Frontului plugarilor la Băcia, linie care, potrivit dorinței lor, trebuia să rămână perfect valabilă și în cadrul discuțiilor de la Deva. Așa se face că unele documente și însăși acordul de la Țebea, semnat la 6 decembrie 1935 consideră că el era expresia năzuințelor comune ale tuturor celor patru organizații ce se raliaseră liniei politice a P.C.R. de luptă pentru crearea Frontului popular antifascist și nu numai ale celor trei organizații ai căror reprezentanți și-au depus semnăturile pe textul acordului.
- ¹⁴ „Facla” din 14 decembrie 1935.
- ¹⁵ G h. M i c l e, *Lucr. cit.*, pag. 205.
- ¹⁶ G h. I. I o n i ț ă, M. V a l e a, *lucr. cit.*, pag. 62.
- ¹⁷ Arhiva C.C. al P.C.R., fond 20, dosar 4076, fila 52; Fototeca AIIP, clișeele 2521, 2523, 4524 și 4544/1935; „Vremuri noi” nr. 3/1936; „Steagul roșu” din martie 1937.

- ¹⁸ Acordul original, purtând semnăturile reprezentanților organizațiilor semnatare și ștampilele organizațiilor se află în Arhiva C.C. al P.C.R., fond 20, dosar 4076, fila 52.
- ¹⁹ Vezi, de pildă, „Steagul roșu” din martie 1936 ; „Vremuri noi”, nr. 3/1936 ; „Blocul” din 14 ianuarie 1936.
- ²⁰ „Înainte” din 20 decembrie 1935.
- ²¹ Vezi, de exemplu, „Le correspondance Balcanique” din 25 decembrie 1935.

La conclusion de l'accord de Țebea (1935), moment important de la lutte du P.C.R. pour la création du Front populaire antifasciste

R é s u m é

Après un bref examen des conditions historiques dans lesquelles le Parti Communiste de Roumanie a préparé la conclusion de l'accord, l'auteur expose, en s'appuyant sur des sources documentaires variées, comment a eu lieu pratiquement à Țebea, le 6 décembre 1935, la signature de l'accord pour la lutte commune démocratique et antifasciste entre le Bloc démocratique, le Front paysan, Madosz et le Parti socialiste (Popovici), organisations de masse légales qui, les premières, ont compris le sens des appels réitérés du P.C.R. pour la constitution urgente du Front populaire antifasciste de Roumanie.

Par l'analyse de l'accord et, en premier lieu, des objectifs compris dans le programme minimum d'action de celui-ci, l'auteur tire, dans la partie finale de l'article, une série de conclusions sur l'importance qu'a présentée l'accord de Țebea pour la lutte démocratique antifasciste des masses de notre pays. L'article souligne particulièrement le fait que l'accord de Țebea — fruit de l'activité pleine d'élan et infatigable des communistes — a représenté un moment important dans la lutte du P.C.R. pour la création du Front populaire antifasciste de Roumanie.

Contribuții la studiul instalațiilor tehnice țărănești din regiunea Hunedoara

Valeriu Butură

Din notele cercetărilor efectuate în cursul anilor în satele hunedorene, desprindem pe cele în legătură cu instalațiile țărănești pentru prelucrarea produselor agricole alimentare, — morile și pivele de ulei și a țesăturilor de lână, — vîltoarele și pivele de pănură. Aceste cercetări pot constitui o contribuție pentru aprofundarea studiului tipologiei unor asemenea instalații, de acum și din trecut, precum și a ariilor de răspîndire, aici și în alte părți. Cele două categorii de instalații, alimentare și textile, diferențiate în cursul veacurilor în numeroase tipuri și variante, au satisfăcut cerințe vitale, generale, de aceea se situează între cele mai vechi și mai frecvente. Cercetarea lor și a ocupațiilor prin care s-au obținut materiile prime, în special a agriculturii, se situează între cele mai importante sarcini ale etnografiei noastre.

Agricultura a constituit ocupația principală a poporului român, de aceea nu întîmplător și instalațiile folosite pentru prelucrarea produselor agricole prezintă o mare varietate. Îndelungatele tradiții ale agriculturii pe teritoriul patriei noastre sînt confirmate de descoperirile arheologice, între care o importanță deosebită o prezintă cele din cuprinsul regiunii Hunedoara, — uneltele descoperite în cetățile dacice din Munții Orăștiei, fiare de plug, coase, seceri, vase pentru păstrarea cerealelor etc., cele găsite în vetrele de așezări din alte părți¹. Tipologia acestora, în special plugul dacic cu două fiare, cu brăzdar și cuțit, deosebit de cel celtic și roman, ne dezvăluie stadiul avansat al ocupației pentru acele vremuri, cînd se pare că erau frecvente pe înălțimi nu numai așezările, ci și culturile². În timpul ocupației romane în Dacia s-a intensificat exploatarea agricolă a zonelor joase și a zăcămintelor miniere din zonele muntoase, a aurului în Munții Apuseni, a fierului în munții Poiana Ruscă etc.

Acum, cînd continuitatea vieții umane în regiunile pericarpatice este confirmată de materiale arheologice, iar apariția primelor formațiuni statale românești se leagă de zonele deluroase dintre munți și cîmpii, nu mai poate fi pusă la îndoială permanența unei populații agricole-pastorale nu numai în zonele joase, ci și în cele înalte, în special în depresiunile mai întinse, cum sînt Maramureșul, Țara Loviștei, Țara Hațegului, Țara Zărandului etc., precum și pe plaiurile culmilor netezite sub acțiunea îndelungată a eroziunii, cum sînt cele ale Munților Poiana Ruscă. Și aici, ca și în zonele joase, în cadrul ocupațiilor, preocuparea principală a constituit-o cultivarea terenurilor sărace de pe versante și culmi, deoarece multă vreme au lipsit nu numai căile de acces spre regiunile agricole periferice, dar și mijloacele de schimb, majorității gospodăriilor.

Deși zonele muntoase ofereau condiții mai favorabile păstoritului, în majoritatea acestor zone ocupațiile și-au menținut caracterul mixt deoarece și în regiunile joase, multă vreme, suprafețe întinse de terenuri cultivabile au fost valorificate numai printr-o creștere extensivă de animale. Aici, rasele au fost înobilate mai curînd decît în regiunile muntoase, unde s-au crescut pînă în timpuri apropiate rase inferioare, cu excepția celor care au aprovizionat cu produse pastorale, îndeosebi lînă și piei, marile centre meșteșugărești, cum au fost Sibiul și Brașovul. Tradițiile îndelungate ale agriculturii în zonele carpatice mai intens populate le trădează extensiunea culturilor pe înălțimi, pe pantele mai domoale, terasate de răzoare înalte, cum este cazul și în Ținutul Pădurenilor din Munții Poiana Ruscă (fig. 1).

Agricultura, dezvoltată în strînsă interdependență cu creșterea animalelor, a însemnat o luptă îndîrjită cu pămîntul sărac, pentru a obține cît mai multe cereale, din ogoarele proprii. Intensitatea acestei lupte a scăzut numai în capitalism, cînd au sporit legăturile cu zonele joase și orașele, intensificîndu-se economia de schimb. În aceste condiții instalațiile tehnice țărănești pentru prelucrarea produselor agricole au fost frecvente și în zonele înalte ale Carpaților românești. Documentele istorice atestă existența timpurie a tipurilor mai vechi în cuprinsul lor.

În 1247, cînd Bela al IV-lea, regele Ungariei întărește cavalerilor Ioaniți Țara Severinului împreună cu cnezatele lui Ioan și Fărcaș precum și toată Cumania, cu veniturile din aceste regiuni, între care sînt menționate și cele ale morilor, „atît cele clădite cît și cele ce se vor clădi”, exceptează veniturile și foloasele ce se strîng, din Țara Hațegului și cele ce țin de ea³. Aceasta înseamnă că în acea vreme morile, din proprietate obștească deveniseră mijloace de exploatare, iar veniturile din mica țărișoară prezentau

un interes deosebit. Includerea morilor între veniturile principale ale țărișoarelor dăruite presupune nu numai rentabilitatea instalațiilor, ci și frecvența lor. Tipurile mai vechi au ajuns la noi, după cum reiese și din terminologia de bază a instalațiilor, din lumea mediteraniană. De aici s-au răspândit, difuzându-se de la un popor la altul, spre centrul și nordul Europei atît roata orizontală, care a acționat tipul cel mai vechi și mai simplu de mori de apă, cît și roata verticală, care a fost adaptată în timp pentru acționarea diferitelor instalații tehnice. Dintre acestea cele mai frecvente au fost morile.

Tipurile de mori. În cuprinsul regiunii Hunedoara s-au păstrat două tipuri de mori țărănești acționate de roți hidraulice: mori cu *ciutură* sau cu roată orizontală și mori cu roată verticală.

În Transilvania aria de păstrare a morilor cu ciutură, tipul inițial al morilor de apă, începe în sud-vestul regiunii Hunedoara și se continuă în Banatul muntos⁴. În satele din zona Pădurenilor, în cele din sudul ei, ca și în cele bănățene pînă la Caransebeș, micile mori, — care nu sînt altceva decît niște rîșnițe mai mărișoare, a căror piatră alergătoare este acționată de un fus vertical pe care îl învîrtește ciutura, strămoșul turbinei, — sînt proprietăți individuale, spre deosebire de satele de la Caransebeș spre Dunăre, unde marea lor majoritate sînt proprietăți colective, avînd uneori peste 30 de proprietari, care își macină pe rînd cerealele cu ele. Aria extracarpatică de păstrare a morilor cu ciutură, numite aici cu *făcău*, ori cu *titirez*, începe mult mai spre est, în Vrancea, continuîndu-se pînă la Dunăre, iar de aici în Peninsula Balcanică. În întinsa arie de păstrare carpato-balcanică numărul instalațiilor este încă mare, spre deosebire de ariile scandinavă, sud-uraliană și caucaziană, unde au fost părăsite sau se păstrează puține exemplare. Dar și la noi aria lor de răspîndire s-a restrîns și se restrînge continuu, fiind înlocuite cu tipuri mai evolute⁵.

Morile cu ciutură s-au păstrat în zone mai înalte, cu producție cerealieră deficitară. În Transilvania, aria lor de răspîndire se suprapune aproape celei de menținere în folosință a țestului, arie în care se consumă mai multă mămăligă și mălai, deși în unele zone porumbul lipsește în culturi sau deține suprafețe restrînse. El a fost adoptat în alimentație de populația zonelor muntoase, deficitară în produse agricole, deoarece a fost întotdeauna mai ieftin decît grîul și mai ușor de procurat din zonele joase, în care consumul de porumb a fost redus, cum este cazul și în Cîmpia Banatului. Din porumbul măcinat la morile cu ciutură se obținea o făină mai spră decît la cele cu roată verticală, mai potrivită pentru mălai și mămă-

ligă, de aceea morile s-au menținut în folosință, cele două tipuri coexistând nu numai în aceeași zonă, ci adeseori în același sat. Porumbul este relativ nou în alimentație, dar el a înlocuit cereale mai vechi în culturi, părăsite chiar în zonele înalte, unde au deținut suprafețe întinse, fiind mai puțin pretențioase la condiții climatice și de sol, cum a fost de ex. alacul⁶. Acesta este o cereală foarte veche în culturi, folosită atât în alimentația oamenilor cât și a animalelor, dar i-a luat locul și chiar numele o altă specie, *Triticum spelta*, folosită numai în alimentația animalelor, probabil după adoptarea porumbului. Acesta a prelungit menținerea în folosință a morilor cu ciutură numai în unele părți, nu peste tot unde porumbul a devenit aliment de bază.

Numărul morilor cu ciutură este mai mare acolo unde s-a păstrat și forma inițială de proprietate, ca bunuri a unor colectivități mai mari ori mai restrinse, de neamuri și vecini, cum este cazul în Banat. Cele mai multe abia au satisfăcut cerințele numeroșilor lor proprietari, de aceea după apariția tipurilor de mori cu o mai mare capacitate de măcinat au avut un regim aparte. De altfel variantele mai simple, mai vechi, au constituit surse modeste de venit chiar și pentru proprietarii lor individuali, deoarece au avut o capacitate redusă de măcinat. În unele sate au fost numite *rișnițe* ca și uneltele casnice din care au evoluat. Sub acest nume apar și în unele conscripții, a satelor în care se mai păstrează sau din care au dispărut, tocmai pentru a se evidenția caracterul primitiv al acestor instalații vechi.

Micile părți pe care le aveau numeroșii lor proprietari la aceste mori îi scuteau de uium, ceea ce conta foarte mult pentru populația săracă a zonelor muntoase, care își procura în condiții anevoioase, din zonele joase, cerealele necesare consumului, pentru cea mai mare parte din an. Aceleași motive au dus și la apariția, în timpul orînduirii feudale, a morilor de mîină cu mecanism de lemn asemănător cu a celor cu roată verticală, nu numai la noi, ci și în alte părți ale Europei. Pentru iobagul ori țăranul din valea bogată a Mureșului nu contau prea mult o măsură, două, de grăunțe luate în vamă pentru măcinat, dar pentru cei din Lunca Cernii, Vadul Dobrii, Runcul Mare etc. contau foarte mult, deoarece regiunile agricole din care se aduceau cerealele necesare au fost accesibile, pînă în timpuri nu prea îndepărtate, numai prin poteci, iar drumetețiile pentru procurarea lor durau 3–6 zile. Deschiderea șoselelor de acces a înlesnit aprovizionarea acestor sate, dar procurarea banilor necesari a fost o problemă dificilă, pentru majoritatea gospodăriilor, care a fost remediată doar odată cu avîntul din anii

de după eliberare a industriei hunedorene și exploatarea sistematică a resurselor miniere și forestiere.

La morile cu ciutură în proprietate particulară vama a fost mai mică, nu numai pentru calitatea mai slabă a făinei, în special de grâu, ci și pentru faptul că nu necesitau o supraveghere continuă. Micile mori, situate uneori mai departe de case, le porneau adeseori femeile și apoi își vedeau de treburile lor, revenind la ele numai când socoteau că s-au terminat grăunțele. Uneori le porneau cei ce aduceau cerealele și înainte de a se reîntoarce acasă treceau pe la proprietar anunțându-i cantitatea și felul boabelor aduse pentru măcinat.

Menținerea în folosință a morilor cu ciutură în satele din sud-vestul regiunii Hunedoara și în alte sate de la poalele Carpaților Meridionali, alături de tipurile evoluate, apărute de timpuriu în zonele agricole mai bogate din apropiere, se datorește unui complex de factori. Pe alocuri a contribuit la menținerea lor și debitul redus al văilor. Pentru acționarea lor este suficient un șuvoi de apă, condus uneori la ciutură printr-un trunchi de copac scobit. Dar așezările dinspre originea văilor care brăzdează Munții Poiana Ruscă, cadrul muntos al Țării Hațegului, Bazinul Petroșanilor etc., reprezintă faze mai noi în popularea acestor zone, prin roiri de populație din vetre mai vechi de așezări, situate în sectoarele tot mai largi din josul lor, unde morile cu ciutură au cedat de mult locul celor cu roată verticală.

Cele două tipuri de roți, orizontală și verticală, se întâlnesc uneori alături, în cadrul unor mici complexe de instalații tehnice țărănești. La Uricani, un astfel de complex cuprindea trei instalații: a moară cu ciutură, o piuă cu maie pentru învelitul pânurii acționată de o roată verticală cu cupe și o vîltoare pentru îngroșatul straielor, numită vâioagă⁷.

Morile cu roată verticală, cu construcție adaptată debitului și pantelor văilor ce o acționează, sînt tipul cel mai frecvent în cuprinsul regiunii. Ele sînt asemănătoare celor din alte părți. O variantă mai evoluată a acestui tip au fost morile plutitoare, frecvente în trecut în valea largă a Mureșului. Ele au dispărut de aici odată cu apariția morilor *de foc* în satele bogate din lungul văii, spre deosebire de cele din cursul inferior al Someșului și Oltului, unde au supraviețuit cîteva instalații, din care două au fost achiziționate pentru Muzeul tehnicii țărănești din Dumbrava Sibiului. O astfel de moară era o investiție riscantă, fiind mult mai expusă deteriorării și chiar distrugerii, în viiturile mari de ape, în special a celor provenite din dezghețurile iernilor grele, decît cele construite pe iazuri. Amenajarea acestora în lunca Mureșului, cu pantă mică de scurgere și ape mari, adînci,

greu de stăvilit și canalizat pentru acționarea roților, ridica probleme mai dificile decât construirea celor două bărci pe care plutea moara. Ele au fost părăsite și pentru capacitatea redusă de măcinat, în comparație cu tipurile evoluate, cu care au fost înlocuite, amplasate pe drumurile de larg acces.

Pivele de ulei, după mori, au fost cele mai frecvente instalații tehnice țărănești, deoarece uleiul a fost un produs alimentar de primă necesitate în trecut, când în majoritatea gospodăriilor se țineau atât zilele de post, cât și posturile sărbătorilor. Ele funcționau periodic, deoarece uleiul se făcea în cele două posturi mai lungi, când se resimțea mai mult lipsa lui în alimentație. Pivele au fost uneori anexe ale morilor, dar în multe cazuri, ca instalații aparte, au constituit doar mijloc de procurare a uleiului necesar consumului casnic, pentru proprietarii lor săraci. De aceea, în zonele muntoase, unde gospodăriile au dispus de cantități reduse de semințe oleaginoase, au funcționat adeseori, în același sat, mai multe instalații, cu construcție simplă și capacitate redusă de prelucrare. În zonele joase, unde suprafețele destinate plantelor oleaginoase au luat o tot mai mare extensiune, în special după introducerea florii soarelui în culturi, au funcționat instalații mai evoluate, cu o mai mare capacitate de prelucrare. Instalațiile tradiționale au fost întregite în multe părți cu elemente împrumutate de la cele ale micilor industrii de extragere a uleiului, de prin târguri și orașe. Sub influența acestora au apărut mecanisme mai complicate atât pentru zdrobirea semințelor, cât și pentru extragerea uleiului.

Instalațiile tradiționale țărănești, de care ne vom ocupa, constau din două mecanisme simple, construite de proprietarii lor, ori de meșterii locali: unul pentru zdrobirea semințelor, piua propriu-zisă și unul pentru extragerea uleiului, teascul sau presa.

Tipul cel mai reprezentativ de piua, din cuprinsul regiunii Hunedoara, a fost cel în care semințele se zdrobeau prin rostogolirea unor roate de piatră în vâlaie de lemn. În cadrul tipului de pive cu roată de piatră distingem două variante: piua cu roată de piatră acționată cu brațele și piua cu roată de piatră trasă de cai. Prima variantă, cu o capacitate redusă de prelucrare a fost frecventă în zonele mai înalte. În unele sate de pe valea Ampoiului, cum este de exemplu la Feneș, unde s-au mai păstrat două instalații în funcțiune, ele au fost folosite nu numai pentru zdrobitul semințelor oleaginoase, ci și a merelor pentru must.

Piua este formată din valău, roata de piatră cu fusul orizontal și capra ori stîlpul de susținere a fusului. Valăul, avînd forma unui sector de cerc,

Fig. 1.

CULTURI ÎN TERASE LA LELESE.

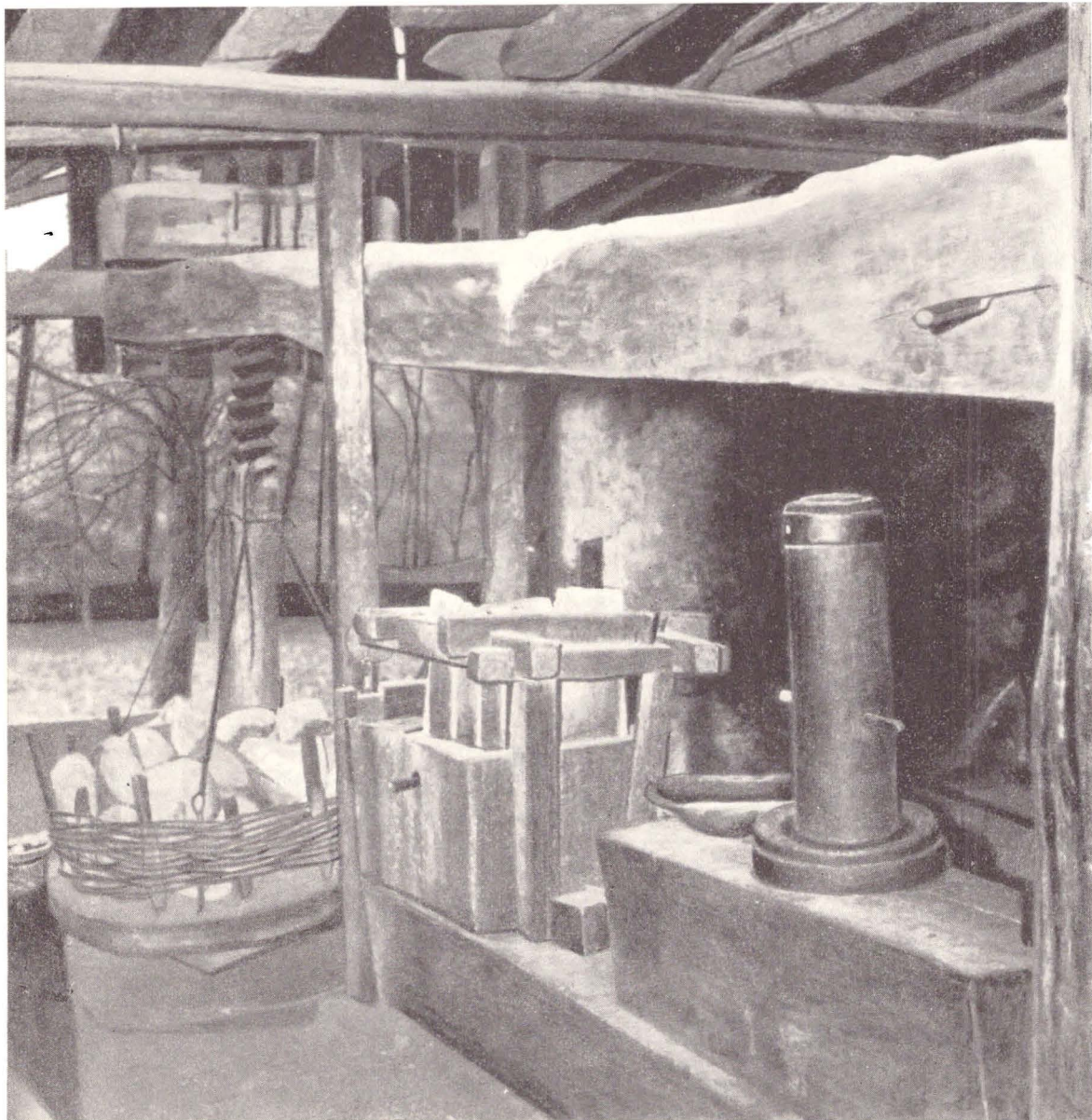

Fig. 2.

TEASCUL, PIUEI DE ULEI DE LA FENEȘ.

Fig. 3.

PIUĂ CU ROATĂ DE PIATRĂ DE LA ALMAȘUL, DE MIJLOC

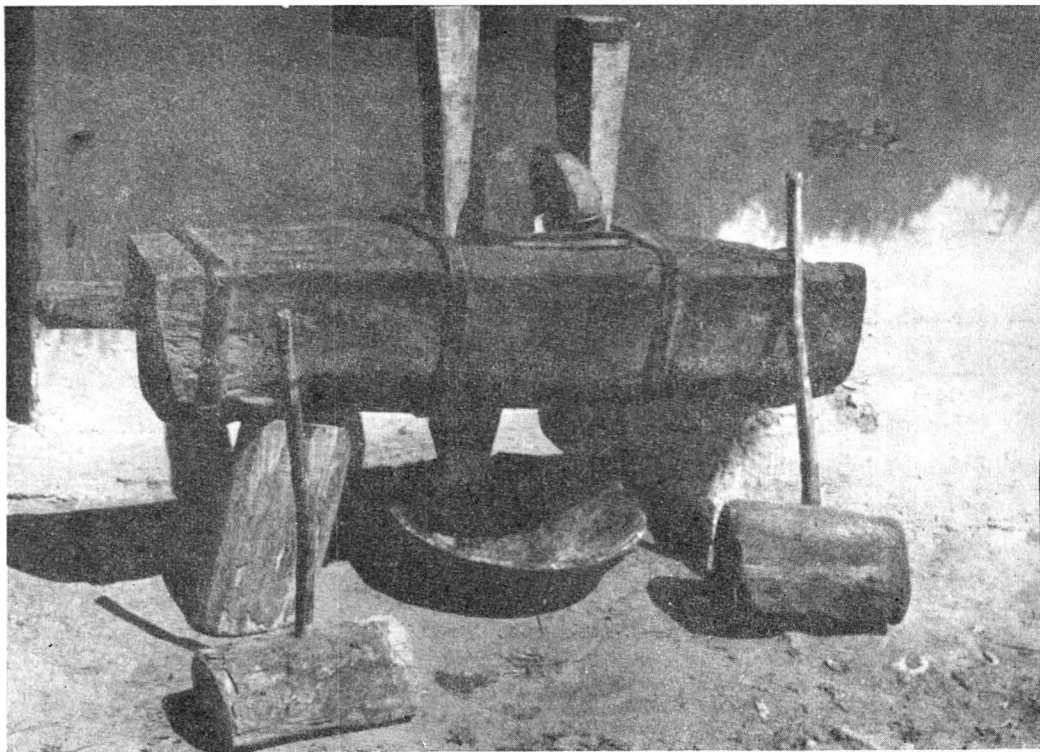

Fig. 4.

TEASC CU PENE VERTICALE
DE LA ALMAȘUL, DE MIJLOC

Fig. 5.

PIUĂ CU CIOCAN DE LA
MĂGURA.

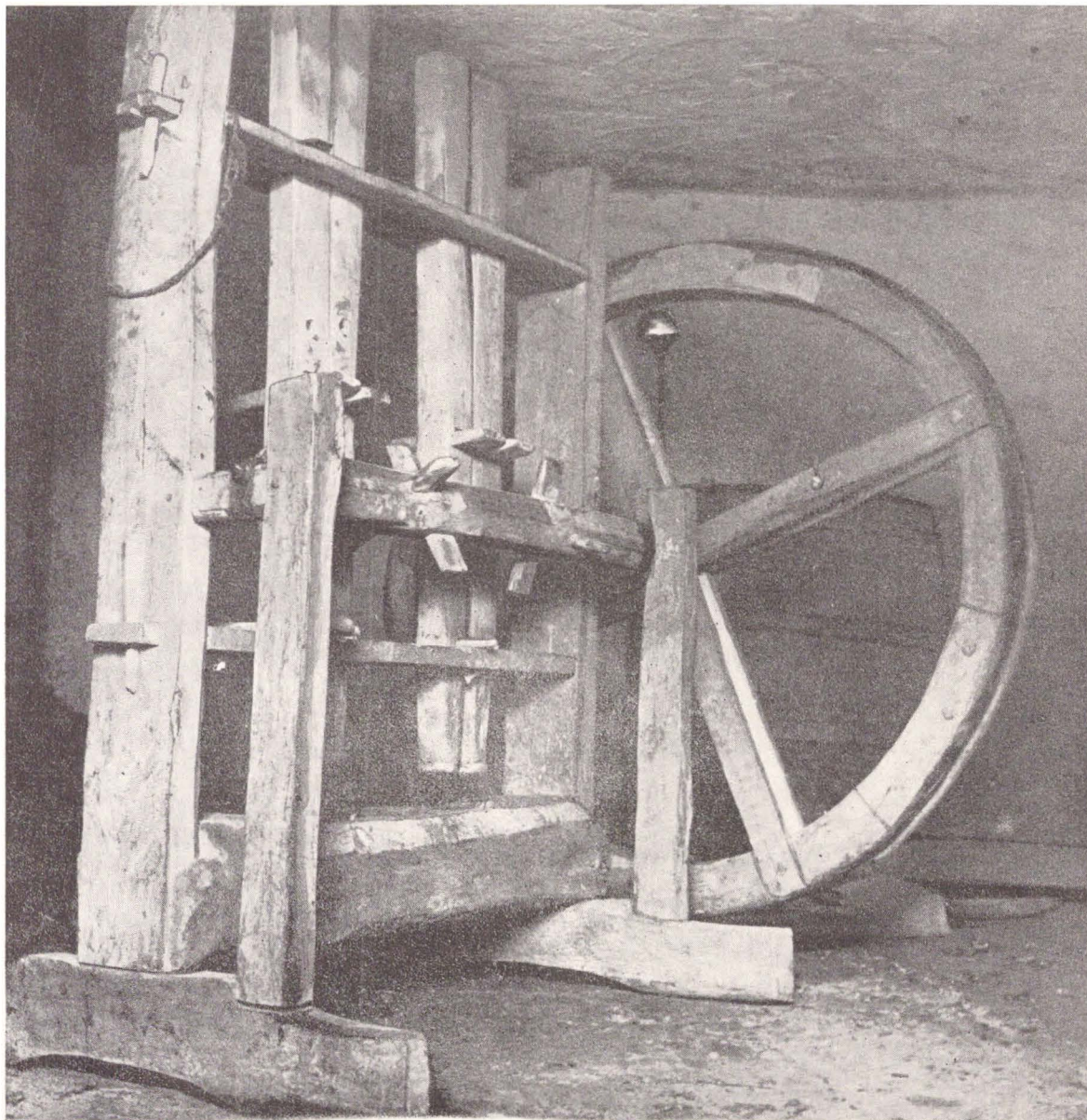

Fig. 6.

PIUĂ CU SĂGETI DE LA AMPOIȚA.

Fig. 7.

VÎLTOARE DE LA RUNCUL, MARE.

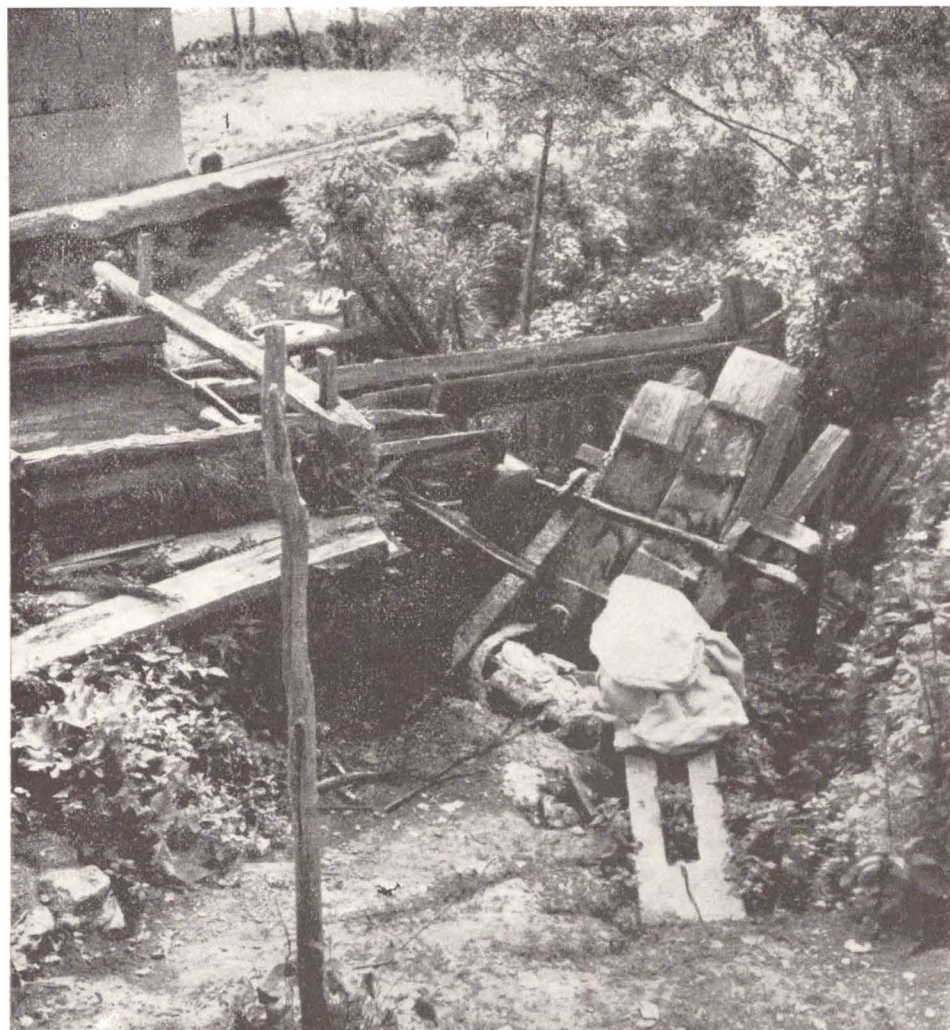

Fig. 8.

PIUĂ DE PĂNURĂ DE LA AMPOIȚA.

Fig. 9.

PIUĂ DE PĂNURĂ DE LA BULZEȘTI.

este cioplit într-o bucată groasă de trunchi, curbă. La una din instalații valăul avea 2,5 m. lungime, iar scobitura în care se rostogolea roata de piatră era lată de 26 cm., adâncă de 20 cm., la mijloc și 16 cm. în spre capete. Roata de piatră, cu diametrul de 86 cm. și o grosime de 14 cm., avea la mijloc o gaură mai largă decât fusul orizontal cu care se rostogolea în valău. Un capăt al fusului, lung de 3,5 m., se sprijinea pe o capră, într-un cui, iar cel din spre exteriorul piuei era liber, pentru a se putea prinde cu mâinile, rostogolindu-se roata peste semințele ori merele din valău. Teascul piuei era cu *șirof și grapă* (fig. 2). Într-un stîlp gros, bine fixat în pămînt, înalt de 2,26 m., erau cioplite două lagăre: unul în partea inferioară, în care era fixat capătul tălpii teascului, lungă de 2,7 m. și al doilea în partea superioară, în care era introdus capătul unei grinzi groase, bifurcată la celălalt capăt, lungă de 5,30 m., numită *urs*. Lagărul permitea jocul pe verticală al ursului, în timp ce funcționa presa. Capătul celălalt al tălpii era fixat între două grinzișoare, iar pe cel bifurcat al ursului era o bucată groasă de grindă, în care era sculptat locașul în spirală al șurubului mare de lemn, cu care se acționa teascul. Pe talpă era un capăt de grindă în care era sculptată oala teascului, de la fundul căreia era scobit spre exterior canalul de scurgere a uleiului. În oală era un vas din doage, ciuruit, în care se punea sacul de pănură cu pasta uleioasă, obținută prin cernerea semințelor zdrobite în piuă și prăjirea făinii pe lespede a unui cuptor mic de piatră. Peste săculețul cu pastă se puneă un lemn rotund, avînd în partea de jos diametrul gurii vasului, în care intra atunci cînd era apăsat de urs, prin înșurubarea teascului. Pe talpă, alături de dispozitivul pentru stors uleiul, era un al doilea dispozitiv, pentru storsul mustului din mere. Construcția acestuia era asemănătoare cu a teascului pentru storsul mustului din struguri, dar era mai mic. Fundul dreptunghiular, cu gura de ieșire a mustului, era sculptat într-un bloc de piatră, lung de 26 cm., lat de 56 cm. Pereții laterali ai fundului, iar mai sus un cadru dreptunghiular de grinzișoare țineau cei patru pereți demontabili, din scîndurele, ai coșului teascului, în care se puneau merele zdrobite. Peste ele se puneă un capac și o bucată de grindă pe care apăsa ursul, cînd se înșuruba presa.

Șurubul, cu un cui la capăt sprijinit pe un suport de fier, avea în partea de jos o tară de piatră, numită *grapă*, care ușura învîrtirea lui. La tipurile obișnuite de prese, șurubul se învîrtește cu un băț mai rezistent sau cu o bară de fier, introduse într-o gaură de sub filet. Tara de piatră era pusă pe un suport poligonal de grinzișoare, ușor înclinat, fixat în partea inferioară a șurubului. Suportul avea pe margini o îngrăditură de nuiiele ca să

țină pietrele ce se puneau pe el. Șurubul se învîrtea prinzîndu-se succesiv cu mîinile și împingîndu-se *țăpușele* îngrăditurii marginale.

În unele sate au funcționat pive cu roată de piatră acționate cu brațele, cu valău circular. O astfel de instalație s-a păstrat la Almașul de Mijloc. Valăul, cu un diametru de 2,20 m., era format din mai multe bucăți de trunchiuri curbe, strîns îmbinate în cerc, înălțate pe butuci de la aria surii în care era adăpostită, prinse între țărushi bine fixați în pămînt, atît în exterior cît și în interior (fig. 3). Jgheabul în care se rostogolea roata de piatră, cu un diametru de 80 cm., lată de 10 cm., — avea 18 cm. lățime și 15 cm. adîncime. Fusul orizontal, pe care era fixată în acest caz roata de piatră, avea o brățară specială, care introdusă în cuiul din capătul stîlpului de la mijlocul instalației îi asigura mobilitatea necesară învîrtirii, odată cu roata, în valăul circular al pivei.

Teascul pentru storsul uleiului avea o construcție rar întîlnită în Transilvania, fiind părăsită mai demult. Era de tipul celor cu pene verticale bătute cu maiuri de lemn, păstrate izolat și în zonele extracarpatiche. Locașul de presare, în formă dreptunghiulară, era scobit într-o bucată groasă de trunchi de pâr, legată cu cercuri de fier la capete și spre mijloc, ca să nu crape. În acesta se introducea săculețul de pănură cu pasta uleioasă, pus între două storcătoare, una cu o scobitură, cealaltă cu o țesătură, cioplite în așa fel ca să se îmbine cît mai strîns, storcînd uleiul, atunci cînd se băteau în exteriorul lor două pene verticale (fig. 4).

În satele mai bogate, unde gospodăriile au dispus de mai multe semințe, au funcționat pive cu roate de piatră trase de cai. Instalațiile, asemănătoare cu cele de mînă cu valău circular, erau mai mari, mai rezistente. Pe lîngă pivele cu roți de piatră, în satele hunedorene s-au folosit și alte tipuri, cum au fost cele cu săgeți și chiar cele cu ciocane acționate cu picioarele.

Pivele cu săgeți au avut, ca și în alte părți, două variante, — una la care acestea erau ridicate cu roți de mînă și alta la care erau acționate de roți hidraulice. Prima, cu o capacitate redusă de prelucrare, a satisfăcut cerințe restrînse, ca și cea păstrată la Lunca Ampoiței (fig. 6). În două tălpi, lungi de 1 m., late de 15 cm., înalte de 18 cm., erau fixați stîlpii de susținere a jugurilor săgeților, înalți de 1,35 m. și picioarele de sprijin, în exterior, a căpățiielilor care țineau fusul orizontal, înalte de 80 cm. În partea de jos a stîlpilor, sprijinită pe tălpi, era troaca, în care erau sculptate două oale, iar la 45 cm. și 115 cm. înălțime erau două juguri, cu găuri prin care se introduceau cele patru săgeți ale pivei, grupate cîte două într-o

oală, numită *maie*, ca și cele ale pivelor pentru învălțitul pănurii. Săgețile aveau niște pene, care prin angrenaj de scurtă durată cu cele ale fusului orizontal se ridicau succesiv și cădeau în oală peste semințe. Fusul avea la capete cepuri de fier, care se sprijineau pe căpățîie, fixate în stîlpii laterali și picioarele care-i dublau. Într-un cep al fusului era fixată o roată de lemn, cu un diametru de 140 cm., care se învîrtea cu un mîner.

Pive cu săgeți acționate de roți hidraulice, asemănătoare celor de mîină dar mai mari, au funcționat în satele de pe Valea Ampoiului, Crișului Alb, Cernei, în Țara Hațegului etc. Construcția lor era asemănătoare cu aceea a șteampurilor pentru zdrobirea minereurilor aurifere, instalații frecvente în trecut în centrele miniere din sudul Munților Apuseni. În afară de instalațiile acționate de roți hidraulice, ca și în cadrul pivelor, au funcționat, măcinîndu-se cu ele clandestin cantități mai mici de minereuri, șteampuri cu roți de mîină, cum este și cel din colecțiile Muzeului regional din Deva. Prezența acestora în gospodăriile minerilor a fost justificată adeseori, în fața organelor fiscalului, ca unelte casnice pentru pisatul semințelor oleagi-noase. Cu ele s-au prelucrat, de obicei, minereuri cu conținut mai bogat, de multe ori furate.

Variantele celor două tipuri funcționale de instalații, pive de ulei și șteampuri, cu roți de mîină și roți de apă, au mecanismul de acționare asemănător cu acel al pivelor de pănură, prin angrenaje de pene corespondente, de aceea e greu de precizat care din acestea au apărut mai curînd.

Uneori au funcționat mai multe pive cu săgeți acționate de roți hidraulice în același sat, deși instalațiile au avut o mai mare capacitate de prelucrare. Din cele 7 mori, 6 cu roată verticală și 1 cu roată orizontală (cu ciutură), cîte au funcționat înaintea celui de al doilea război mondial la Clopotiva, trei au avut alături și pive de ulei. O piuă era compusă din: instalația pentru zdrobitul semințelor, tigaia de bădic (de tuci) pentru prăjitul semințelor pisate și teascul sau presa pentru stors⁸. În piuă propriu-zisă, o bucată de trunchi de ulm lungă de cca 3 m., lată de 40 cm., înaltă de 40 cm., erau scobite, din 30 în 30 cm., găurile circulare în care se puneau semințele de dovleac, uscate în prealabil la soare sau în cuptor. Acestea erau pisate de *maiurile* verticale, tot din lemn de ulm, lungi de 1,20 m., susținute de un jug. Prin angrenarea de scurtă durată a *aripilor* de pe fusul roții de apă cu cele din partea de jos a maielor, acestea se ridicau succesiv și apoi cădeau în piuă zdrobind semințele. Găurile fiind numeroase, puteau pune semințe pentru pisat, 2—3 oameni odată. Semințele pisate se cerneau și plămădeau cu apă, apoi se puneau în tigaia de bădic, cu pereți

groși și se făcea foc dedesubt. Plămădeala o amestecau două femei, în continuu ca să nu se ardă și să se prăjească uniform, deoarece astfel ceda mai ușor uleiul ce-l conținea⁹. Tigaia de tuciu a înlocuit aici cuptorul de piatră mai vechi, rotund ori oval, cu lespede netedă deasupra, pe care se puneau făina la prăjit, păstrat la alte pive din regiune.

Pivele cu săgeți sau maie, ca și celelalte tipuri, au fost dublate de teascuri, între care mai frecvente au fost cele cu șurub, de lemn ori de fier și în acest caz construcția lor s-a apropiat de aceea a micilor instalații industriale, care au funcționat în orașe, târguri și chiar sate mai mari. Apariția și răspândirea acestora a determinat părăsirea tipurilor tradiționale țărănești, deoarece mecanismele lor erau mai eficace, lucrul era mai cu spor, iar atunci când producătorii erau zoriți, de la unele primeau ulei din stoc în schimbul semințelor și nu mai zăboveau cu prelucrarea lor. Schimbul întotdeauna în avantajul exploatatorului micii industriei, a fost acceptat în zonele joase, mai ales acolo unde plantele oleaginoase au fost cultivate nu numai pentru satisfacerea cerințelor casnice, ci și a industriei.

Al treilea tip de pive, cu ciocane acționate cu picioarele, s-a folosit izolat. Dintre instalațiile păstrate se impun variantele mai simple, forme de tranziție de la uneltele casnice, cum este și cea de la Măgura, din colecțiile Muzeului regional din Deva (fig. 5). Ciocanul se ridică și apoi cădea în oală zdrobind semințele, prin balansarea pe coadă și deplasarea greutatea corpului de pe piciorul din urma axului pe cel din fața lui. Un dispozitiv de sprijin întregea instalația. Dispozitivul era format dintr-o bară orizontală de sprijin, de care se ținea cu mâinile cel ce o acționa și suportul ei. La originea acestui tip de instalații se situează ciocanele simple, acționate cu un picior, prin apăsare pe capătul cozii. O astfel de unealtă, folosită până nu demult, s-a păstrat la Presaca Ampoiului¹⁰.

În satele regiunii Hunedoara se mai găsesc, ca și în alte părți de altfel, puține pive țărănești de ulei, deoarece produsul industrial a devenit un bun de larg consum, ieftin și ușor accesibil din comerț. Doar prin sate mai izolate se găsește câte o instalație, tipurile frecvente în trecut fiind de acum rarități, cum este cazul pivelor cu roată de piatră, teascurile cu pene verticale etc.

Frecvența și varietatea tipurilor de instalații țărănești pentru prelucrarea produselor agricole în satele hunedorene presupune o mare vechime a lor, ca și în alte zone, deși terenurile plane cu soluri fertile dețin suprafețe restrânse în unele raioane. Dar agricultura are tradiții îndelungate și în zonele înalte ale Carpaților românești, exemple oferindu-ne chiar regiunea Hunedoara¹¹.

Vechimea ei se leagă de continuitatea vieții umane, ale cărei determinante principale au fost resursele economice pe care le-au pus, din abundență, la îndemîna oamenilor. La cele ale solului s-au adăugat cele ale subsolului, — cum a fost aurul în sectorul sudic al Munților Apuseni și fierul în Munții Poiana Ruscă. La permanența cerințelor pentru cele două metale, foarte căutate și prețuite de la descoperirea lor, s-a adăugat aici ușurința exploataării zăcămintelor, unele fiind la suprafață, altele la mică adîncime. Oamenii s-au așezat de timpuriu în apropierea lor și e greu de presupus că le-au părăsit, deoarece au constituit de-a lungul mileniilor bunurile cele mai rîvnite, — aurul de exploatatori și cuceritori, fierul de producătorii de bunuri materiale, din toate timpurile, pentru confecționarea uneltelor.

Instalațiile pentru finisarea țesăturilor de lînă.

Numărul gospodăriilor specializate în pîuărit a scăzut și în regiunea Hunedoara, odată cu înlocuirea textilelor casnice cu produse industriale. Acum doar ici colo se mai păstrează cîte o vîltoare ori pîuă, numeroase și intens solicitate în trecut pentru finisarea păturilor mai groase sau mai subțiri (țoale, procoițe, straiе) și a postavurilor din care se confecționa, în mod curent, îmbrăcămintea călduroasă de iarnă.

Vîltoarele au o construcție asemănătoare celor din alte părți, un vas mare din doage, în formă de trunchi de con cu baza în sus, parțial îngropat în pămînt, în care un șuvoi de apă produce un vîrtej puternic, care scămosează și îngroașă păturile puse în el. Uneori au fost instalații aparte, altele au fost anexe ale pivelor, formînd împreună mici complexe industriale țărănești (fig. 7). Pe Valea Sebeșului, la Dobra, vîltoarele au fost întregite cu coșuri de îngroșat, acționate de roți de apă, mai mici decît cele folosite în importantele centre de pîuărit din Mărginimea Sibiului. Straiеle se dau întii în vîltoare și apoi se pun în coșul de îngroșat. Piuarii bătrîni spun că în trecut nu se prea făceau straiеle în coș, deoarece se îngroșau prea tare și nu rămînea păr, pe cînd cele date numai în vîltoare erau moi și păroase¹². coșurile pentru tras părul și coșurile pentru îngroșat, care au întregit vîltoarele în unele centre de pîuărit din Mărginimea Sibiului și zonele din continuarea ei pînă în Țara Bîrsei, au finisat nu numai pături țărănești care au satisfăcut cerințele casnice ale producătorilor, ci și produse destinate comercializării pe piețe. Cu acestea se finisau mai repede produse destinate

vînzării. De altfel satele pastorale din cele două zone de aprovizionare cu lînă a Braşovului şi Sibiului au făcut un comerţ intens cu produse casnice textile, în trecut, în special cu pături şi pănură.

În sud-vestul regiunii pentru vîltori s-a adoptat termenul bănăţean de *văiagă* şi *văioagă*¹³. Straiele sau procoiţele se cos înainte de a se da în vîltoare, pentru a se prelucra uniform. Se însăilează în sac pentru a primi două feţe, una exterioară mai păroasă şi una interioară, mai puţin păroasă, fiind mai puţin expusă suvoiului de apă¹⁴. În vîltorile mari se pun 4—6 straie, în cele mai mici 2—4, cele în ţesătură obişnuită ţinîndu-se două zile şi două nopţi.

Pivele de pănură se încadrează în cele două tipuri mari folosite în Transilvania, cu *maie* şi cu *ciocane*. În majoritatea centrelor, cu gospodării specializate în pîuărit, s-a păstrat tipul mai vechi, mai simplu, cel cu maiuri oblice, susţinute de un pat de scînduri groase şi un *jug*, acţionate direct de penele fusului roţii de apă¹⁵. Uneori pîua nu este adăpostită nici măcar de un şopron, cum este cazul unei instalaţii de la Ampoiţa (fig. 8). Pănura se înveleşte cu apă rece. Aşa au fost toate instalaţiile la început, atunci cînd nu se întrebuiţa apa caldă pentru a grăbi pîuatul, iar pivele nu erau concentrate în anumite sate, favorizate şi de calitatea apei vailor, nu numai de debitul lor. Majoritatea centrelor de pîuărit din regiunea Hunedoara, Feneşul şi Ampoiţa din raionul Alba, Dobra şi Lazul din raionul Sebeş, Costeşti din raionul Orăştie, Runcul Mare din Pădureni, Uricani şi Jieţ din raionul Petroşeni etc., se încadrează într-o arie mai întinsă de păstrare a pivelor cu *maie* oblice, care cuprinde spre nord-est o parte din centrele de pe Arieş, continuîndu-se în sud-vestul regiunii, în Banat, pe Valea Bistrei la Bucova şi Boufari unde au fost părăsite, spre Curtea şi Gladna Română din raionul Făget, unde mai funcţionează cîteva instalaţii.

Acum, cînd nu se mai produc multe textile de lînă, în unele centre pivele au preluat şi funcţiunile vîltorilor, cum este de exemplu la Costeşti. O vîltoare care întregea mai demult o pîuă a fost părăsită, iar straiele, în carouri alb-negre, aduse în special din satele de pe plaiurile Munţilor Orăştiei, unde se poartă şi pe spate cînd e vreme rea, mai ales de către păstori, se înveleau cu *maiele* piuei. Aceasta a avut două perechi de *maie*, dar o pereche au putrezit şi n-au mai fost înlocuite, deoarece se aduc puţine haine la pîuat acum. Deşi straiele nu sînt frumoase atunci cînd se învelesc la pîuă, se aduc aici deoarece sătenii nu mai ştiu unde s-au mai păstrat vîltori ori vâiegi în funcţiune.

Maiele tipului mai vechi de piue au o bătaie greoaie, înceată, iar învălitul țesăturilor durează mai mult, de aceea în multe părți au fost înlocuite cu ciocane, care au o mai mare mobilitate și prin aceasta se scurtează durata piuatului. Pive cu ciocane s-au folosit și în nord-vestul regiunii Hunedoara, la Bulzești, care a fost cel mai important centru de piuărit din Țara Zărandului. Instalațiile sînt numite *dube*, ca și în alte părți ale Munților Apuseni. Termenul, cu sensul de finisare ca și în prelucrarea pieilor, a putut fi adoptat odată cu acest tip mai evoluat de pive, în cadrul căruia s-au diferențiat în timp mai multe variante, prin construcția și amplasamentul diferit al jugului de suspensie a cozilor. Între varianta la care cozile ciocanelor, prinse cu cuie de lemn în stîlpi bine fixați în pămînt, au o poziție aproape orizontală și varianta la care cozile ciocanelor au o poziție aproape verticală, capătul fiind prins într-un suport montat deasupra trocii, sînt cîteva variante a căror cozi au o poziție oblică. La pivele cu ciocane s-a ajuns prin reducerea dimensiunilor maielor, aplicarea cozilor și întregirea instalațiilor cu dispozitivul de suspensie a capetelor acestora, în așa fel ca să le asigure o cît mai mare mobilitate. De altfel nu numai forma ciocanelor este asemănătoare cu aceea a maielor, ci și poziția și bătaia lor în oalele pivelor.

La pivele de la Bulzești jugurile de suspensie a cozilor ciocanelor sînt montate deasupra trocii, încadrate în corpul micilor construcții ce le adăpostesc. Troaça uneia din pive, cu care se mai lucra, era amplasată lîngă peretele din susul apei. Pe grinda superioară a acestuia și pe o a doua grindă, susținută de cele ale pereților longitudinali, erau așezate cele patru juguri, în care erau scobite locașurile pentru introducerea capetelor cozilor și suspendarea lor în cuie de lemn. Găurile sînt mai largi, pentru a le asigura mobilitatea în timp ce funcționează piua. Obîșnuit, ciocanele, numite la Bulzești maie, ca și piesa veche pe care au înlocuit-o, sînt ridicate prin angrenajul penelor de pe fusul roții de apă cu capetele inferioare ale cozilor. Aici, spre a se asigura o poziție adecvată bății maielor în oalele piuei și o mai mare durabilitate cozilor, capetele lor sînt dublate cu o coadă specială, *căputa*, mai groasă, rezistentă și scurtă, care se angrenează cu penele fusului. Coada de suspensie și coada sau căputa de ridicare sînt fixate cu o *țintă*, o pană, într-un locaș sculptat în corpul maielor, care au o bătaie aproape orizontală în oalele piuei (fig. 9).

Pivele din Bulzești au satisfăcut cerințele unui număr mare de sate din regiune. Proprietarii lor preluau țesăturile de lînă pentru finisat la tîrgurile săptămînale din Brad, Baia de Criș, Vața și Hălmagiu, restituindu-le tot acolo, după două săptămîni. Deși au adoptat un tip mai evoluat de

instalații, au păstrat procedeul tradițional de învălire, cu apă rece, mai încet dar mai frumos. Și aici, ca și în alte părți, din cele șapte pive, s-au păstrat numai două. Nu mai țeș femeile pănură, nu se mai poartă sumane albe ca în trecut, nu mai au de lucru piuarii.

Din succinta prezentare a instalațiilor tradiționale țărănești pentru prelucrarea produselor agricole alimentare și finisarea țeșăturilor de lână se desprinde, în primul rând, varietatea lor. Aceasta se datorește vechimii, pe teritoriul patriei noastre, a tipurilor inițiale de instalații din cele două categorii funcționale, alimentare și textile, de importanță vitală, generală. Atestarea documentară timpurie a unora, cum este cazul morilor, presupune o mai mare vechime a lor, ca bunuri în folosință obștească, care au intrat în categoria celor acordate prin privilegii exploatatorilor atunci când au putut deveni surse de venit, prin capacitatea de prelucrare și solicitări pentru satisfacerea cerințelor din partea maselor de consumatori. Astfel instalațiile nu ar fi prezentat nici o valoare, construcțiile fiind simple, din lemn, făcute de meșteri țărani.

În mica țărișoară a Hațegului, ca și în alte țărișoare din vremurile de demult, masa producătorilor și consumatorilor a fost populația românească în rîndurile căreia au fost și constructorii morilor. Pentru aceasta, cultivarea pămîntului, creșterea animalelor, prelucrarea diferitelor materii prime, începînd cu lemnul pădurilor și încheind cu bogățiile subsolului, au constituit ocupații de masă și ocupații specializate, cu tradiții mult mai vechi, îmbogățite de-a lungul veacurilor prin inventivitatea maselor, a meșterilor țărani, prin receptivitatea lor față de nou, atunci când deschidea perspectivele progresului.

Not e

¹ C. Daicoviciu, *Le problème de l'Etat et de la Culture des Daces à la lumière des nouvelles recherches*, București, 1955, p. 9; C. Daicoviciu și colab. *Șantierul Grădiștea Muncelului*, în SCIV, IV, 1—2, București, 1953, p. 167—169.

² I. H. Crișan, *Un depozit de unelte descoperit la Lechința de Mureș (plugul la geto-daci)*, SCIV, XI, 2, București, 1960, p. 285—299; Dinu V. Rosetti, în SCIV, XI, 1960, p. 392-394; I. Berciu și Al. Popa, *Depozitul de unelte dacice de pe Muntele Strîmbu de lângă Grădiștea Muncelului*, în SCIV, XIV, 1963, p. 151—160. Același depozit publicat de I. H. Crișan, în Studii și Comunicări, 12, Sibiu, 1965, p. 213-221. Alte mențiuni,

- I. Glodariu, M. Cîmpeanu, în SCIV, XVII, 1966, p. 19-30; M. Macrea, în *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966, p. 17; M. Macrea și I. Berciu, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 228.
- ³ Documente privind Istoria României, veacul XIII, XIV și XV, B. Țara Românească, București, 1953, p. 2.
- ⁴ V. Butură, *Die siebenbürgischen Turbinenmühlen*, în *Ethnographica*, Brno, I, 1959, p. 19–26.
- ⁵ V. Butură, *Contribuții la studiul instalațiilor tehnice țărănești din Munții Apuseni*, în *Revista de etnografie și folclor*, t. 9, nr. 4, București, 1964, p. 600.
- ⁶ Al. Borza, *L'Alac chez les roumains (étude botanique et d'histoire culturelle)*, Sibiu, 1945, p. 24–31.
- ⁷ *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963, p. 131–132.
- ⁸ Ion Conea, *Clopotiva, un sat din Hațeg*, v. II, București, 1940, p. 398–402.
- ⁹ Ion Conea, *op. cit.* p. 402–403.
- ¹⁰ V. Butură, *Contribuții la studiul instalațiilor...*, p. 602.
- ¹¹ V. Butură, *Der Terrassenackerbau in den Hochzonen der Rumänischen Karpaten*, Etudes d'ethnographie et de folclor au VII-e Congrès International des Sciences Anthropiques et Ethnologiques, București, 1965, p. 95–103.
- ¹² C. Irimie, *Pivele și vîltoarele din Mărginimea Sibiului și de pe valea Sebeșului*, Sibiu, 1956, p. 63.
- ¹³ I. Conea, *Clopotiva...* p. 403; *Arta populară din Valea Jiului*, p. 131.
- ¹⁴ I. Conea, *Clopotiva...* p. 403; C. Irimie, *Pivele și vîltoarele...*, p. 63.
- ¹⁵ V. Butură, *Contribuții la studiul instalațiilor...*, p. 606–612.

Contributions à l'étude des installations techniques paysannes de la région de Hunedoara

R é s u m é

Les petites industries paysannes, à mécanismes simples, en bois, étaient des plus fréquentes dans le passé. Aujourd'hui, certaines d'entre elles sont devenues des raretés, autant dans la région de Hunedoara qu'ailleurs. La présente étude traite des principaux types d'installations ayant pour objet le travail de transformation des produits alimentaires — moulins et pressoirs d'huile — et celles utilisées pour le finissage des tissus de laine — moulins à foulon.

Le sud-ouest de la région de Hunedoara est situé aux confins de la zone de diffusion des moulins à roue horizontale, zone qui se prolonge dans le Banat. Ce type de moulin est en voie

d'être supplanté, même dans les rares villages de montagne où on les rencontre encore, par le moulin à roue verticale.

Les pressoirs d'huile présentaient autrefois une typologie variée. Ils comprenaient deux mécanismes en bois, l'un pour le broyage des grains — la presse proprement dite — et l'autre pour l'extraction de l'huile. Le types suivants de pressoirs ont été utilisés dans la région de Hunedoara : pressoirs à roue en pierre actionnée manuellement, pressoir à roue en pierre actionnée par traction animale (chevaux), pressoir à flèches actionnées mécaniquement, pressoir à flèches hydrauliques et pressoir à marteaux actionnés au moyen des pieds. Le type le plus fréquent est celui à vis. Le plus ancien est celui à coins verticaux, que l'on frappait manuellement à coups de maillet.

On relève une typologie presque aussi variée pour les installations servant au finissage des tissus de laine. On distingue les installations de gros, pour le foulage et l'effilochage des couvertures et celles de fin, pour le finissage du drap destiné à la confection des vêtements chauds d'hiver. Le type le plus fréquent de moulin à foulon était celui à maillets obliques, remplacé dans le nord-ouest de la région, à Bulzești, par le type plus évolué à marteaux.

Portul popular din Țara Zărandului

Nicolae Dunăre

I. Zona etnografică cercetată. Așezată în colțul sud-vestic al Munților Apuseni, Țara Zărandului este cuprinsă în depresiunea formată de cursul superior al Crișului Alb. Cadrul muntos al depresiunii este delimitat spre nord-vest de lanțul munților Codrului, spre nord-est de masivul Bihariei cu vârful Găina (1486 m), spre est de culmile mai scunde ale Vîlcanului (1266 m), spre sud și sud-vest de Munții Zărandului, reconstituind imaginea unei cetăți închise. Această depresiune, inclusiv munții săi, alcătuiește o unitate geografică bine încheiată. De la Gura Văii, limita de vest a fostului județ Zărand¹ (din anul 1746), dincolo de Hălmagiu, depresiunea Crișului Alb începe a se lărgi simțitor, determinînd modificarea conformațiilor topografice și oferind posibilitatea de valorificare economică a unor mijloace de existență deosebite față de zona etnografică Zărand.

Configurația geografică a zonei cercetate se distinge prin două forme de relief, cu răsfrîngeri asupra ocupațiilor și așezărilor omenești: muntele și lunca. Partea muntoasă, acoperită cu păduri de stejar și de fag, cu pășuni bogate în ierburi, conține minereuri prețioase (aur, argint, fier, aramă, cărbuni). De asemenea sînt condiții favorabile prelucrării lemnului, păstoritului, creșterii vitelor și mineritului. Lunca Crișului Alb, cu un pămînt mai roditor, este prielnică unei agriculturi intensive și înlesnește creșterea vitelor mari pentru piață. Dar cea mai mare parte a Țării Zărandului este muntoasă, cu un pămînt lutos-calcaros, încît nici în anii ploioși nu se obține o recoltă îndestulătoare, cu toate îngrășămintele și munca susținută.

Spre deosebire de alte zone etnografice transilvănene, al căror teritoriu a coincis în trecut cu aceeași unitate administrativă, facilitînd determinarea ariei de răspîndire a fenomenelor etnografice, folclorice și de artă populară, ținutul administrativ al Zărandului a cunoscut numeroase și însemnate fluctuații în ceea ce privește întinderea suprafeței sale. Această împrejurare

ne obligă la cercetarea și precizarea limitelor teritoriale ale zonei Zărand, ale Țării Zărandului ca unitate etnografică distinctă.

În cursul istoriei, Zărandul a avut o nomenclatură diferită: comitatul Zărandului, comitatul sau varmeghia Zărandului, comitatul sau varmeghia Crișului, Țara Zărandului, ținutul moșilor crișeni. Denumirea cea mai uzitată în lucrările de istorie, etnografie și geografie este aceea de Țara Zărandului², dată colțului sud-vestic al Munților Apuseni.³ Această zonă cuprinde raionul Brad și nordul raionului Ilia din regiunea Hunedoara și subzona Hălmagiului din raionul Gurahonț, regiunea Crișana.

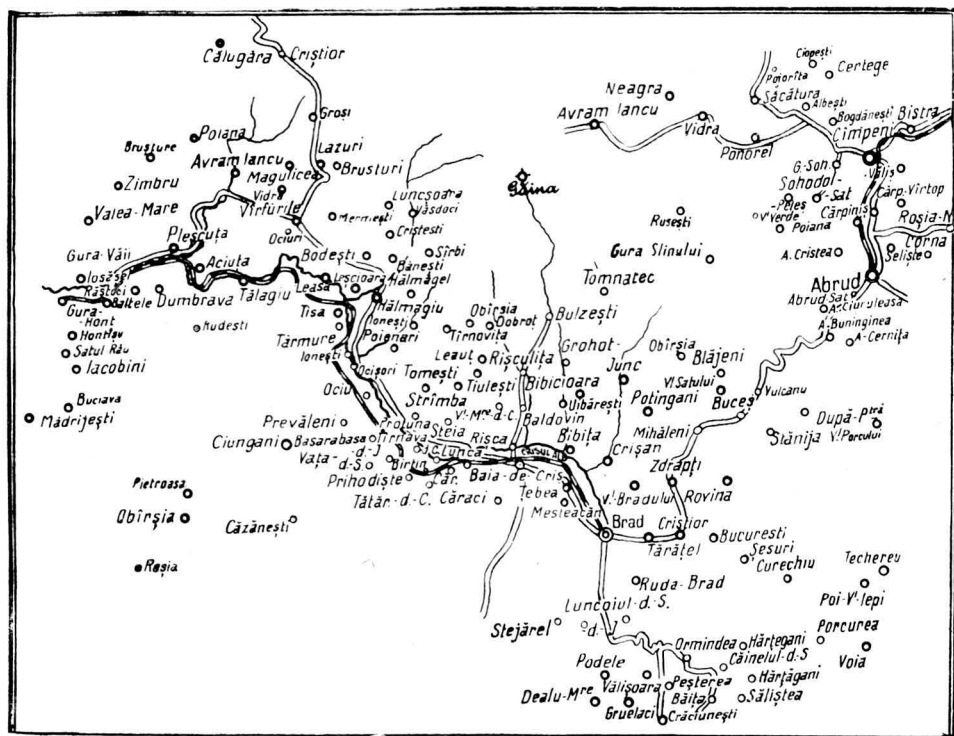

Fig. 1.

HARTA ZĂR ANDULUI.

Cele mai vechi documente scrise, cunoscute, despre organizarea administrativă a Zărandului există din secolul al XII-lea, odată cu organizarea feudală a Transilvaniei, după cucerirea ei de către regii ungari. Aceștia au dăruit teritorii din întinsul comitat al Zărandului unor nobili, episcopiei

romano-catolice etc., ale căror interese materiale vizau îndeosebi bogățiile subsolului. Datorită acestei împrejurări — în comparație cu lipsa obișnuită a documentelor scrise referitoare la așezările omenesti cu îndeletniciri predominant agricole, pastorale și forestiere — în acest ținut s-au păstrat destule documente, care, începînd cu secolul al XV-lea, sînt tot mai numeroase. Interesele economice ale feudalilor, fie aceștia regi ungari, împărași austrieci sau principii transilvăneni, au determinat cele mai curioase arondări administrative, ținînd să înglobeze această zonă auriferă printre ținuturile exploatate de ei. Astfel, în secolul al XV-lea comitatul Zărandului avea o întindere excepțional de mare. El cuprindea 345 de sate și șapte cetăți feudale, cîteva centre miniere și cîteva tîrguri, printre care Gașa, Țebea, Baia de Criș și Băița.

După cum rezultă dintr-o conscripție din anul 1561, satele comitatului Zărand erau grupate în relație cu numeroasele cetăți feudale de care depindeau stăpîinii acestora, care le exploatau. Excepție făceau doar nouă localități, printre care și Bradul, pentru care nu se indică vreun stăpîn feudal³.

În sistemul feudal, comitatul nu constituia o unitate încheagată din punct de vedere administrativ și economic. Cu atît mai puțin, putea fi vorba de o unitate etnografică a celor aproximativ zece grupări de așezări omenesti, lipsite de o comunicație lesnicioasă între ele și diseminate pe o arie neobișnuit de mare — din inima Munților Apuseni și pînă în Ungaria.

La aceeași concluzie duce și urmărirea arondărilor care au avut loc în cursul celorlalte secole. În adevăr, ceea ce a putut da naștere la nedumeriri în legătură cu întinderea zonei etnografice Zărand, sînt schimbările administrative la care au fost supuse Zărandul și Cîmpia Aradului în condițiile regimurilor feudal și capitalist. Pînă la lupta de la Mohaci (1526) comitatul Zărandului a aparținut regatului feudal ungar și cuprindea aproximativ teritoriile de astăzi ale raioanelor Brad, Gurahonț, Ineu, Chișineu-Criș. Între anii 1526—1538 a aparținut pe rînd cînd regatului Ungariei, cînd principatului Transilvaniei. De la 1538 — împreună cu comitatele Solnocul de Mijloc, Crasna și Chioarul — ținutul Zărandului a revenit sub autoritatea administrativă a principelui Transilvaniei. Situația se menține Statu quo pînă în 1861, cînd Zărandul este administrat de statul maghiar.

În ce privește organizarea administrativă, pînă în anul 1746 comitatul a fost împărțit în patru plăși sau cercuri: Brad, Hălmagi, Ineu și Zărand. Primele două, alcătuiind ținutul muntos al cursului superior al Crișului Alb, continuă să aparțină comitatului Zărand și se arondează sub forma a patru cercuri: Brad, Baia de Criș, Ribița și Hălmagiul Mare, ocupînd

o întindere de 23.000 km², cu reședința la Baia de Criș. Ultimile două plăși, Ineu și Zărand, se alipesc comitatului Arad. *În această formă administrativă, zona etnografică Zărand se menține un secol și trei decenii, ceea ce a îngăduit cristalizarea unor forme proprii de cultură materială și spirituală, în care e implicat și fenomenul artei plastice populare.*

În 1876—1877 cercurile sau plășile Brad și Baia de Criș, cu 65 de localități, se alipesc județului Hunedoara, restul fiind trecut județului Arad. După anul 1918 această zonă, sub forma a două plăși — Brad și Avram Iancu, alcătuite din 64 de localități —, iar în anul 1950 reunite în cadrul raionului Brad, ea continuă să aparțină județului, apoi regiunii administrative Hunedoara, cu excepția unui număr de aproximativ 30 de localități rămase în continuare județului, apoi regiunii Arad, iar de câțiva ani regiunii Oradea, respectiv Crișana⁴. Sub această nouă formă teritorială, cu mici modificări temporare, Zărandul se păstrează *încă trei sferturi de veac, epocă în care s-au cristalizat deosebiri etnografice esențiale între estul Zărandului* multă vreme rămas în bună parte la formele arhaice și *vestul Zărandului* dezvoltat sub influența Cîmpiei Aradului și a ținutului Codrenilor și Vașcăului.

Din punct de vedere teritorial, raionul Brad de astăzi, situat în nordul regiunii administrative Hunedoara, se învecinează la nord cu raionul Lunca Vașcăului, la nord-est cu raionul Cîmpeni, la est cu raionul Alba, la sud cu raioanele Orăștie și Ilia, iar la vest cu raionul Gurahonț. Din ultimul, partea estică (Hălmagi, Gura Văii, Lazuri) și din raionul Ilia partea nordică, prin caracterul lor geografic, economic, în bună parte și etnografic, aparțin Zărandului, cu care au alcătuit multă vreme un singur comitat, aceeași „țară”.

Țara Zărandului ca unitate etnografică, constituie o zonă moștească, după cum o indică și numele de „moși crișeni” dat locuitorilor ei. Ea aparține ținutului Munților Apuseni, Țării Moșilor în accepțiunea sa cea mai largă, așa cum o socotesc înseși locuitorii ei și populația cu care vin aceștia în contact pe Valea Mureșului, în Țara Hațegului, Cîmpia Aradului și Banatului. Această zonă se caracterizează printr-o serie de trăsături comune, transformate pe alocuri în funcție de evoluția materială și spirituală a subzonelor care o compun și de accentul relațiilor economice și culturale cu una sau alta din zonele învecinate.

Printre ocupațiile anexe ne-agricole, ca industriile casnice, Țara Zărandului se apropie în primul rînd de așezările moșești din nord și est, de dincolo de muntele Găina, muntele Vilcan și Dealul Ungurului, din direcția centrelor Cîmpeni, Abrud și Zlatna.

În ceea ce privește arhitectura populară, tipurile predominante de locuințe, sălașe, construcții anexe agricole și pastorale prezintă puternice similitudini cu cele din Țara Țopilor (jurul Cîmpenilor, Terra Tzopus⁵, v. și ung. Topánfalva) și din Mocănimea Munților Apuseni. În schimb se diferențiază de zonele Vașcău-Beiuș, Gurahonț și cu atât mai mult de Cîmpia Aradului. Elementele de port scot de asemenea în relief specificul Zărandului. Se utilizează și aici vechea cusătură trăsurescă pe muchiile cutelor⁶. Dar în Zărand apar unele deosebiri: în timp ce în părțile Hălma-giului și Beiușului această broderie se aplică numai la pumnarii cămășii femeiești, în ținutul Cîmpenilor acoperea aproape tot pieptul (ciupag cusut pe crețuri), în nord-estul Zărandului, ca și în Mocănimea Munților Apuseni și alte zone etnografice românești din Transilvania, această cusătură de o rară plasticitate s-a folosit ori se mai folosește sub guler și între fodor și mîneacă.

II. Ocupațiile locuitorilor și relațiile interzonale. Evoluția portului și a altor manifestări ale artei populare, a urmat dezvoltarea ocupațiilor și a tipului economic-etnografic de așezări. Cu aproape două secole în urmă, așezările omenești din această zonă se înfățișau în marea lor majoritate sub forma caracteristică a satelor de munte de tip agricol-pastoral. Dezvoltarea ocupațiilor practicate în cursul timpului a avut ca rezultat noi tipuri și variante de așezări: pastoral-miniere, pastoral-agricole, specializate în meșteșuguri țărănești și comercial-industriale. Prin însăși natura îndeletnicirilor, aceste așezări au intrat în relații economice și sociale cu ținuturi diferite, împrejurare care a determinat și diferențieri etnografice, deci s-au răsfrînt și asupra portului locuitorilor.

Pe cînd în cuprinsul celor două tipuri de așezări zărandene se întîlnesc forme mai vechi de artă populară, în celelalte domină forme din ce în ce mai evolute. Faptul se explică prin natura ocupațiilor și, într-o anume măsură, prin locul femeii în producție. Dat fiind cadrul restrîns și obiectivele acestui studiu, ne vom referi la ocupații numai în măsura în care evoluția, amploarea și caracterul uneia sau alteia dintre îndeletniciri au avut vreo înrîurire — directă sau indirectă — asupra dezvoltării portului popular.

Un factor important în dezvoltarea portului popular din Zărand l-au constituit relațiile cu zonele înconjurătoare. Printre acestea, participarea la diferite răscoale a avut și importante urmări de ordin etnografic, deoarece îi pune pe moșii crișeni în contact mai strîns cu locuitorii altor zone ori de altă naționalitate. Participarea la răscoala din 1659 a reunit pe zărân-

deni cu iobagii români din Hunedoara. Participarea la răscoala curuților din 1703—1711 a prilejuit un îndelung contact cu populația românească și maghiară din Bihor, Cîmpia Crișurilor etc. În sfîrșit, dezlănțuirea răscoalei moșești din anii 1784—1785 și a revoluției de la 1848—1849 a dezvoltat mai departe contactul cu restul populației Munților Apuseni și cu iobăgimea română și maghiară, de asemenea cu populația săsească din împrejurimi. Datorită deosebirilor de resurse economice și ocupații dintre Zărand și zonele agricole vecine — Valea Mureșului și Cîmpia Aradului, bogate în culturi cerealiere, viticole și horticole — și ca urmare a unor deosebiri economice față de zona Abrudului și a Buciumanilor bogată în lemn de brad

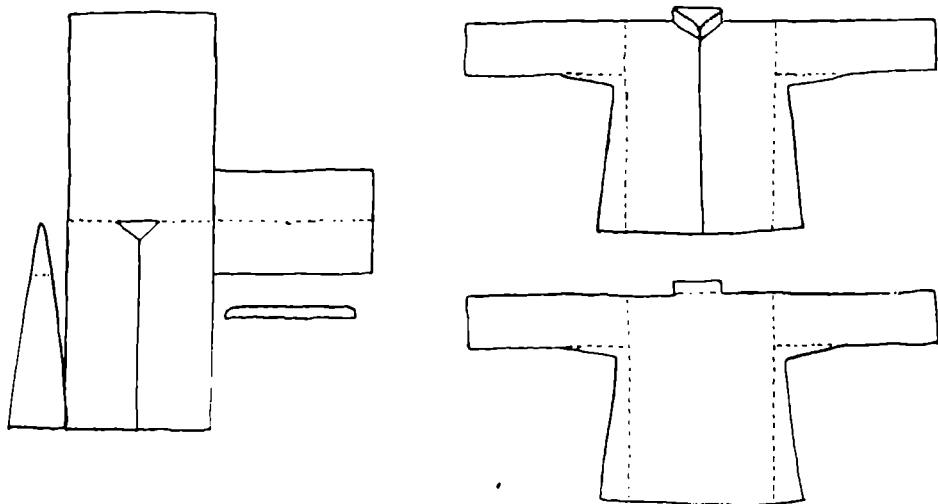

Fig. 6.

LAIBĂR DIN PĂNURĂ ALBĂ (CURECHIU)

și cu un vechi și vestit cojocărit — între aceste ținuturi și Țara Zărandului a avut loc un permanent schimb de produse și de brațe de muncă. Ca o consecință a acestor legături s-au efectuat o serie de împrumuturi vestimentare, ca: decorul mai bogat în broderii albe la gacii din portul bărbătesc, sub influența Cîmpiei Aradului, cojoacele din părțile Abrudului, cusătura buciumānească la cămăși, catrințele dinspre Valea Mureșului și mai recent cele din părțile Sibiului etc.

Concomitent cu diferitele etape parcurse de evoluția social-economică a zonei, au suferit schimbări și resursele de trai ale locuitorilor. Multă vreme,

îndeosebi în feudalism, au trăit din pădurărit, agricultură (montană), creșterea vitelor, păstorit, vânătoare etc., în condițiile unei economii casnice închise. Ca urmare a dezvoltării ulterioare a mineritului au luat naștere unele centre cu un anumit caracter industrial, ca Baia de Criș, Brad, Țebea, Crișcior. Aceștia li s-au alăturat neîntârziat centrele de meșteșugari specializați în confecționarea roților de car, vaselor de lemn, spetelor de țesut, oalelor etc.⁸. Tîrgurile săptămînale și de țară din Brad, Baia de Criș, Hălmeagi, Abrud etc. constituiau prilejuri frecvente pentru schimburi economice și relații sociale și culturale între locuitorii întregului ținut, precum și între aceștia și zonele etnografice înconjurătoare. Ulterior, în perioada precapitalistă, dar mai cu seamă în cursul orînduirii capitaliste, o bună parte din locuitorii fiecărei localități s-au îndeletnicit cu munci agricole sezoniere în valea mijlocie a Mureșului, în valea mijlocie și inferioară a

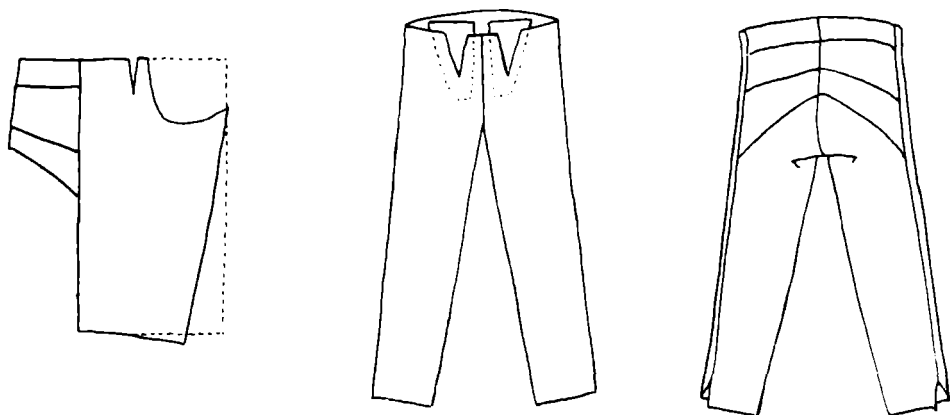

Fig. 7.

CIOARECI BĂRBĂTEȘTI ALBI (SESURI)

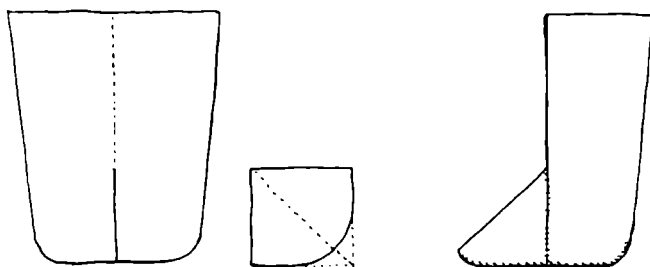

Fig. 8.

COLȚUNI SAU CIOARECI
FEMEIEȘTI.

Crișului Alb și chiar în șesul Banatului. Tot acum din motive comerciale iau avînt unele îndeletniciri ca pomăritul și grădinaritul, cultura cînepei, precum și micile meșteșuguri țărănești, dintre care multe în legătură cu portul (cojocăritul, sumănăritul, tăbăcitul, cizmăria, croitoria etc.).

În perioada mai nouă, de după 23 August 1944, iau avînt industria minieră, industria forestieră și pomăritul, iar în legătură cu portul ia ființă o serie de secții de cojocorie, croitorie și cizmărie în cadrul cooperativelor meșteșugărești de la Baia de Criș, Brad, Hălmagi, Crișcior-Gura Barza și Hărtăgani-Băița.

Principalele materii prime necesare confecționării pieselor de port (îmbrăcăminte, încălțăminte, podoabe), sînt asigurate în primul rînd de oierit, creșterea vitelor și cultura cînepei, la care se adaugă bumbacul din comerț.

Pe măsura accentuării diviziunii sociale a muncii și a diferențierii meșteșugurilor țărănești din economia gospodăriei agricole, confecționarea pieselor de îmbrăcăminte și încălțăminte le revine treptat unor locuitori, bărbați și femei, specializați în această direcție. Cu toate piedicile puse de organele breslelor orășenești⁹, sprijinite de aparatul de stat feudal, s-au dezvoltat mai multe meșteșuguri în sate: cojocăritul, sumănăritul, tăbăcitul, croitoria și cizmăria, care iau amploare încă din secolul al XVI-lea, la fel ca în zonele înconjurătoare.

Pînă la perfecționarea unor cojocari în Zărand, în partea răsăriteană s-au purtat cojoace confecționate la Zlatna și Abrud, iar în partea apuseană de obicei provenind de la Vașcău și mai rar de la Buteni din raionul Gura-honț. Cojoacele din acest ultim centru satisfăceau de obicei pe românii mai exigenți din Valea mijlocie a Crișului Alb. Cojocăritul local s-a dezvoltat și s-a impus inițial datorită meșterilor din Hărtăgani, apoi din Băița, Hălmagi, Brad, Baia de Criș și Crișcior.

Vechiul sumănărit zărândeian s-a dezvoltat în satul Poienari din vestul zonei, apoi în nord la Bulzești. În aceste locuri se mai lucrează și astăzi țundre negre. Cînd a început să se poarte sumanul alb („laibăr de postav”), această nouă piesă se confecționa în Hărtăgani, Buceș, Brad, Baia de Criș, Hălmagi, precum și la Poienari. Croitul și cusutul celorlalte piese, din pănură sau pînză, a rămas multă vreme opera unei femei sau unui bărbat oarecare. Cu timpul croitul este efectuat numai de anumiți oameni din sat, care se specializează în acest sens. În ultimile decenii au apărut croitori țărani specializați ca în orașe.

Privitor la confecționarea opincilor, se cunosc două vechi centre de tăbăcari („timari”) și de tălpari: Bănești și Hălmagi. La sfârșitul secolului al XIX-lea, S. Moldovan constata în legătură cu primul centru: „*în Bănești tot satul e tălpar; ei își vînd marfa pe la tîrguri și meseria trece de la tată la fiu*”¹⁰. Opincile cu gurgoi sau, mai frecvent, tălpile confecționate de acești tălpari nu lipseau de la nici un tîrg de țară din Zărand și nici din centrele învecinate, Abrudul, Ineul etc.

Deși multă vreme locuitorii zonei au purtat cizme lungi „vărzărenești” sau „crișenești” provenind din Vărzarii Bihorului, iar altele cizme scurte de la Abrud, totuși Zărandul și-a avut și centrele sale de cizmărit la Brad, Hălmagi, Crișcior și Băița. În ultimile două decenii a luat ființă o cooperativă de argăsit și cojocărit la Hălmagi și o mare cooperativă pentru producția pieselor de port și de uz gospodăresc, numită „Moțul”, cu centrul la Baia de Criș și filiale în Băița, Hărțăgani, Crișcior-Gura Barză etc. În cadrul lor s-au întovărășit cei mai capabili dintre meșterii localnici. Cooperativa „Moțul” cuprinde mai multe secții: cojocărie, cizmărie, croitorie bărbătească, croitorie femeiească ș.a.

După 1918, împletitul paielor care o vreme se practica în fiecare sat s-a impus progresiv ca o îndeletnicire a locuitorilor din Bulzești, Tomnatec, Vața, Ribița, Curechi. Aceștia s-au specializat în confecționarea unor pălării rezistente, mai fine și mai artistic lucrate, care se răspîndesc în întreaga zonă.

Pentru decorarea pieselor prin cusături, aproape în fiecare sat s-au specializat cîteva femei cusătoare mai îndemînite și mai vestite. În afara acestora, femeile sărace își executau singure acest gen de împodobiri.

Enumerării principalelor îndeletniciri legate de port, îi urmează examinarea portului femeiesc și a celui bărbătesc, prilej care ne îngăduie să trecem în revistă îmbrăcămintea, încălțămîntea și podoabele populare din zona cercetată.

III. Portul femeiesc. O împrejurare deosebită — conservarea zugrăvelii de pe peretele bisericii ortodoxe din Ribița unde este înfățișată fiica voievozului român Vladislav, pictură datată în secolul al XV-lea — ne dă posibilitatea de a avea o imagine apropiată de adevăr asupra înfățișării portului femeiesc din această zonă, cu patru veacuri în urmă. După cum constata S. Dragomir, Ana fiica lui Vladislav este îmbrăcată într-un port asemănător cu acela al femeilor din Băița, Crăciunești, Abrud și Buciumani

din secolul al XIX-lea. De reținut descrierea remarcabilă a cămășii: „cu mâneci largi, înflorită cu cusăturile caracteristice... la gât, pe piept și la încheietura mâinii”¹¹.

După informațiile de pe teren și reproducerile întâlnite în lucrările etnografice mai vechi¹², rezultă că pînă pe la începutul secolului al XIX-lea portul femeilor era nediferențiat, același pentru întreaga zonă.

Părul era împletit în două chici, făcute conci. Peste conci purta ceapsa, iar deasupra o „propoadă”, mare cît o față de masă. În legătură cu aceasta menționăm că în biserica din Crișcior, datată spre sfîrșitul secolului al XIV-lea¹³, alături de voievodul român Bălea, este pictată jupînița Vișe, purtînd pe cap o „propoadă albă, ale cărei capete cad în cute pe ambii umeri, învelindu-i”¹⁴.

Cămașa era lungă, prinsă la poale. Peste cămașă se trecea zadia neagră de lînă, în față, fixată cu brîul de lînă, pieptarul cu mâneci, apoi se îmbrăca țundra neagră, glnga, opincile, călțunii de pănură albă. În mină se lua straița. Fetele aveau capul descoperit, împletindu-și părul într-o singură chică.

Pe la sfîrșitul secolului al XIX-lea, se lasă semnalate deosebiri sensibile între portul locuitorilor din estul și vestul Zărandului. În partea răsăriteană se menține cămașa lungă, zadia neagră, brîul, cioarecii, straița și gluga. Fetele își acoperă capul cu o năfrămuță. În locul țundrei negre, apare însă una din culoare albă, scurtă, numită laibăr, iar odată cu ea și cătrința posterioară. În locul propoadei se adoptă năframa albă, cum-părată din tîrg.

În partea apuseană se păstrează țundra neagră, dar se poartă cămașa desprinsă de poale, diferențiată și prin însemnate modificări decorative. Schimburile economice și culturale tot mai intense cu Cîmpia Aradului, survenite într-o perioadă de avînt economic se afirmă tot mai mult. Fetele se împodobesc mult mai bogat la gât. Pieptarul este acum fără mâneci, iar portul cizmelor în zilele de sărbătoare devine uzual în ambele subzone.

În actualitate se întîlnesc mai multe tipuri și variante ale portului feminin, reflectînd unele diferențe cu caracter subzonal și altele în funcție de vîrstă.

În colțul sud-estic (Curechi, Stănița, Crăciunești, Luncoi), doar puține bătrîne mai poartă ansamblul alcătuit din năframa albă mare, mărgelă, cămașă lungă, opreg, cătrință, laibăr alb, colțuni din pănură și opinci. Majoritatea femeilor în vîrstă se deosebesc de celelalte prin portul basmalei

negre și al obielelor. Bătrânele din nordul Zărandului (Bulzești, Grohot, Obîrșia, Leauț, Dobroț, Tomnatec), se îmbracă în același fel, cu deosebirea că poartă țină neagră și cămașa desprinsă de poale.

Tipul de port unanim răspîdit în partea răsăriteană se caracterizează prin: părul pieptănat în concii, basma, lătițar, iie, poale, opreg, catrință, pieptar, laibăr alb și straiță. În subzona apuseană nu se poartă cătrință la spate, iar iile au o ornamentică diferită.

Nevestele tinere și fetele mari din tot ținutul încep să poarte caput (sumăniță) în loc de laibăr.

În sfîrșit, ca urmare a intensificării relațiilor de schimb, în cadrul țărgurilor de țară din Brad, Baia de Criș, Abrud, Hălmagi etc. și a contactului nemijlocit cu Deva, Arad etc. au pătruns aici unele piese de proveniență urbană, ca rochia din talie, șorțul, bluza, flanelul, pantofii sau bocancii și ciorapii, înlocuind poalele, opregul și iia cusută, pieptarul, opincile și obielele.

La Brad, Baia de Criș, Crișcior, Gura Barza, Hălmagi, Tărățel, Vața etc. se întâlnește frecvent portul orășenesc, alcătuit din rochie lungă, bluză etc.

Fetele mari, se înveșmîntă în conformitate cu ultimile patru tipuri și variante de port.

Un aspect care oglindește, poate în modul cel mai plastic, deosebirile de sex, vîrstă, stare civilă, situație socială și chiar de nivel cultural îl formează portul părului și gîteala capului. Pieptănătura preocupă îndeosebi pe femei, din fragedă copilărie pînă la o vîrstă înaintată.

La începutul secolului al XIX-lea, bătrînele purtau părul împletit și așezat în concii la ceafă, fixat cu o indrea de lemn sau de corn. Pe la sfîrșitul secolului foloseau indrele de fier. Nevestele, cu un păr mai bogat îl

Fig. 10.

PIEPTAR ALB ÎNFUNDAT.

periau cu mai multă grijă, alcătuiindu-și un concii mai lat, cu chicile așezate mai sus. Acum peste trei sferturi de veac nevestele tinere foloseau pieptene în loc de indrea, iar ulterior pieptene și câteva ace, obținându-se un concii mai mare. Astăzi intervine o accentuare a cărării, care divizează părul pe creștet.

La începutul veacului precedent, fetele mari purtau o pieptănătură cu desăvârșire deosebită față de cea de astăzi. Ele își adunau părul de pe temple pe frunte, îl împleteau într-o chică pe care o aduceau peste urechea dreaptă pînă la ceafă, unde se unea cu restul părului într-o singură chică, masivă, a cărei extremitate era împodobită cu o panglică colorată. De câteva decenii fetele își împletesc părul la ceafă în două cosițe lungi, legate de asemenea cu cîte o panglică.

Încă de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, fetițele poartă pînă la vîrsta de cinci ani părul tuns scurt, iar de la această vîrstă și pînă pe la nouă-zece ani cu părul tăiat scurt pe frunte ca un breton, iar pe ceafă lăsat mai lung. De la această vîrstă se piaptănă cu cărare și își împletesc părul de o parte și de alta a templelor aducîndu-l în față unde îl reunesc într-o singură chică dusă din creștet pînă la ceafă, de unde coada continuă în toată lungimea părului. La capăt se leagă un șiret de mătase.

La fel ca în Țara Bihariei și în Cîmpia Aradului, în întreg Zărandul persistă amintirea cepsei purtate peste concii. Ceapsa este o scufiță confecționată din stofă neagră pentru bătrîne, din stofă albă ori din jolj pentru nevestele tinere și pentru mirese. S-a purtat în mod frecvent pînă la 1900. După această dată a fost părăsită în subzona Hălmagiului, dar s-a mai păstrat în răsărit, pe alocuri chiar pînă prin deceniul al treilea al secolului nostru (Bulzeștii de Sus, Tomnatec ș.a.). Era folosită atît ca o piesă de podoabă, cît pentru fixarea pieptănăturii.

Fig. 11.

PIEPTAR DESFUNDAT

Pe deasupra acestei scufițe se învăluiau cu o cârpă mare, albă, țesută în război, numită „propodeală” sau „propoadă”, fără nici o altă podoabă decât albul pânzei de cînepă. Cu ea se înfășurau pe după ceafă și se legau în creștet. Între timp în estul Zărandului s-a introdus „năframa albă”, de dimensiunile unei fețe de masă, pe care o cumpărau la târgurile din Abrud, Brad, Zlatna, Deva sau cînd acești negustori veneau prin sate. Femeile bătrîne le purtau fără nici un ornament, cele tinere însă le împodobeau pe margine cu „vîrste” (dungi) roșii. Ulterior le-au decorat prin cusăturile „peste fire” și „după scris”. Dintre frumoasele motive adoptate amintim ca cele mai frecvente: frunza de gorun, spicul de grîu, macul, trandafirul. În general această modă s-a stins pe la 1918, o singură excepție putînd fi semnalată după acest termen, prin anul 1928 în satul Curechi. În subzona Hălmagiului, năframa albă a fost înlocuită pe la jumătatea secolului al XIX-lea. Aici au pătruns basmalele („cîrpele”), negre de mari dimensiuni, din satin ori stofă, cu franjuri de mătase, procurate din comerț. Moda basmalelor s-a extins și în răsăritul Zărandului. În zilele de lucru, nevestele tinere și fetele poartă astăzi basmăluțe de fabrică, imprimate.

Pînă pe la 1900 fetele mari nu purtau basma și aveau capul descoperit atît vara cît și iarna. Pe vreme de ploaie își fereau capul cu ștergarul de mînă.

Basmalele se legau fie pe sub concii cu nod la spate, fie sub bărbie sau pe sub cornul năframei. Astăzi se practică toate acestei trei feluri de îmbrobodire.

De mai mulți ani, iarna se poartă pe cap un șal croșetat din lînă, cu ciucuri.

În trecut găteala miresei prezenta unele deosebiri de la o subzonă la alta. În toate satele „învălitul” miresei se făcea cu ceapsa albă de jolj, decorată cu dantelă de comerț („cipcă”). Peste aceasta în estul Zărandului se așeza o pălărie („colop”) neagră, bărbătească, împodobită cu o panglică roșie imprimată. Portul pălăriei bărbătești se întîlnește și în alte părți, de exemplu la fetele din zona Făgărașului¹⁵, din zona Bran, Mușcel etc.

Spre deosebire de estul Zărandului, în subzona Hălmagiului se purta o cunună („bartă”) decorată cu flori de hîrtie și cu mici oglinzi. Cunună se reasează și după învălitul miresei. Obiceiul de a purta pălărie bărbătească s-a mai întîlnit la miresele din răsăritul Zărandului pînă prin anii 1913—1914. De atunci se răspîndește și aici moda cu cunună. Portul cepsei la învălitul miresei a fost părăsit¹⁶ prin anii 1920—1930.

Îmbrăcămintea locuitorilor din Zărand se confecționează la fel ca în alte ținuturi din pînză, pănură, piele, împletituri de lînă și o serie de materiale procurate din comerț.

Pieșele de pînză alcătuiesc grupa cea mai cuprinzătoare. Dintre acestea, cămașă prezintă cele mai numeroase variante. Continua transformare și îmbogățire decorativă a acestei pieșe a fost înlesnită și de locul important, pe care-l ocupa în ansamblul portului.

În funcție de croi, material și arta cusăturilor, s-au diferențiat opt tipuri și trei variante mai importante de cămăși femeiești: cămașă lungă bătrînească, cămașă scurtă bătrînească, cămașă scurtă bătrînească cu mîneca din umăr, cămașă românească cu gura în față sau cu închizătura la spate, cămașă cu gulerul răsfrînt, cămașă buciunănească, cămașă cu despicătura într-o parte și varianta acesteia cu închizătura pe umeri, precum și bluza țărănească și orășenească. Numeroase variante locale mai rezultă din modul deosebit al combinațiilor ornamentale și coloristice.

Cămașă lungă bătrînească prezintă o deosebită importanță din punct de vedere istorico-etnografic. Ea reamintește o notă caracteristică vechiului port din întreg ținutul Munților Apuseni. În vestul Zărandului a fost părăsită înainte de revoluția de la 1848, în subzona răsăriteană s-a păstrat însă pînă la primul război mondial. De atunci este tot mai mult înlocuită cu cămașă desprinsă de poale. Ultimile exemplare sînt purtate azi de către cîteva bătrîne din Curechi, Stănița etc., care au menținut-o asemenea bătrînelor din zona vecină a Zlatnei, din Valea Iepeii, Poiana, Porcurea, Almaș etc.

Mai demult, pînză pentru această cămașă era lucrată numai din cîneapă, de calitatea întâia pentru sărbători, iar din calitatea a doua și a treia pentru zilele de lucru. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se începe confecționarea cămășilor de sărbătoare din pînză de cîneapă și bumbac, și chiar numai din bumbac¹⁷, țesută în două ițe, „pînză bună”, iar pentru marile sărbători în patru ițe, în ochiuri mici („ferăstră”).

Croiul cămășii lungi prezintă anumite particularități. Are poala prinsă în continuarea iiei, mîneca este croită „din grumaz”, gura cămășii tăiată în față, iar gulerul alcătuit dintr-o bentiță de pînză, decorată prin cusături și apoi aplicată de jur împrejurul deschizăturii de la cămașă. În spate este lărgită lateral cu cîte un triunghi numit „pui”, iar la subsuori cu cîte un clin dispus în continuarea croiului mînecii. Poala cămășii este croită din patru lași. Latul din față este prins neîncrîștat de ciupag, iar ceilalți încrîștați.

Fig. 2. *BĂTRÎNĂ ÎN VECHIUL PORT.*

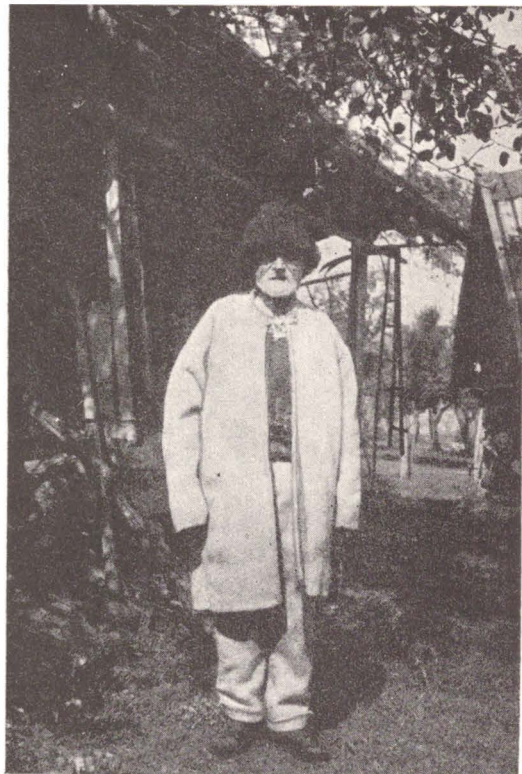

Fig. 3. *BĂTRÎN CU ȚUNDRĂ ALBĂ (SUMAN, LAIBĂR) DIN PĂNURĂ*

Fig. 4. *NEVASTĂ TÎNĂRĂ CU ȚUNDRĂ NEAGRĂ.*

Fig. 5. *FEMEIE CU GLUGĂ.*

Fig. 9

LATIȚE (ZGĂRDITE DIN MĂRGELUȚE).

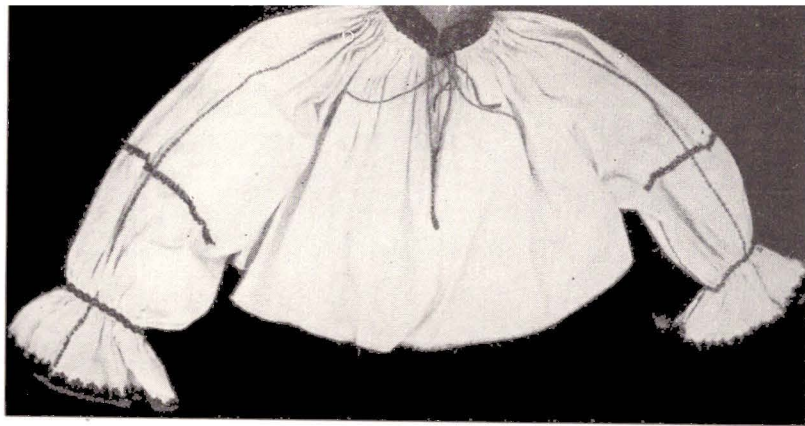

Fig. 13.

Fig. 13. CĂMAȘĂ SCURTĂ FEMEASCĂ.

Fig. 14. CĂMAȘĂ FEMEASCĂ.

Fig. 15. DECORAȚII PE MÎNECI DE CĂMAȘI FEMEIEȘTI.

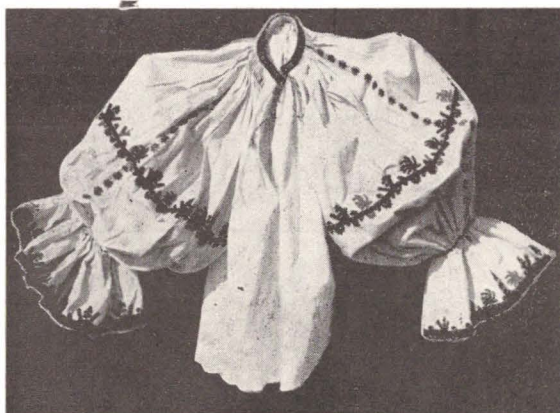
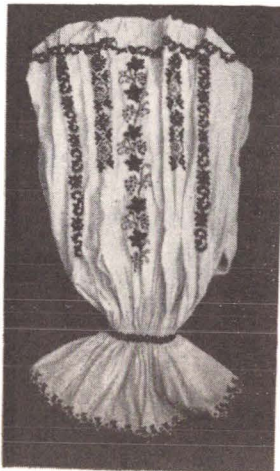
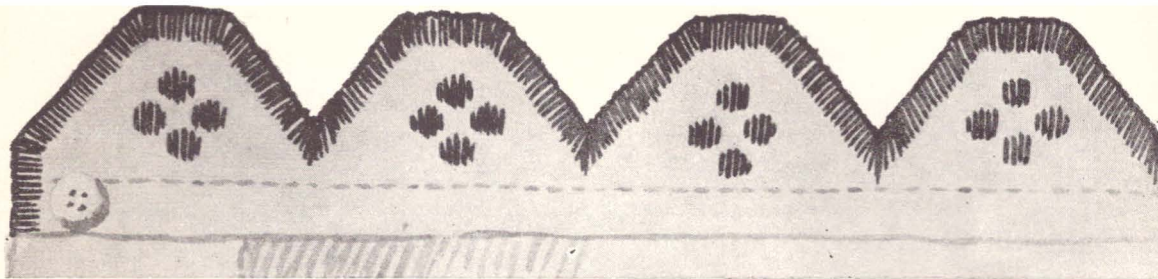

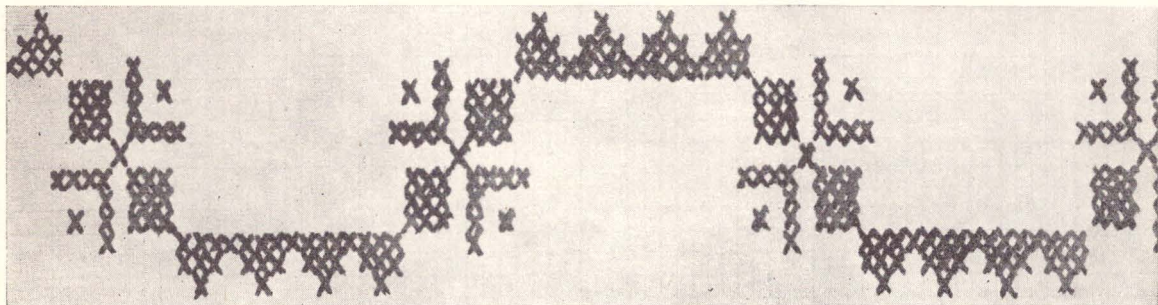
Fig. 14.

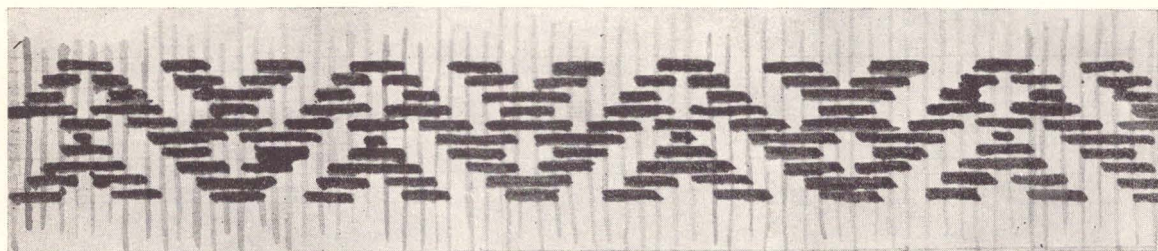
a

b

c

d

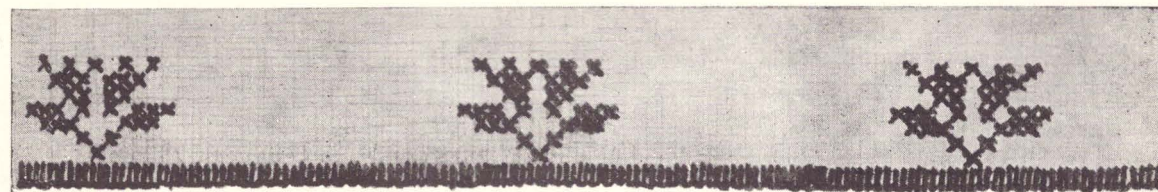

Fig. 21.

CUSĂTURI PE CĂMAȘĂ VECHĂ FEMEIASCĂ.

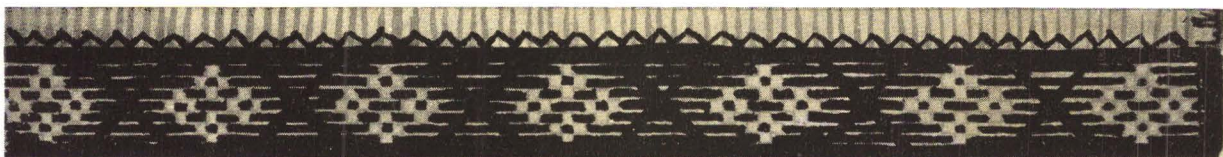
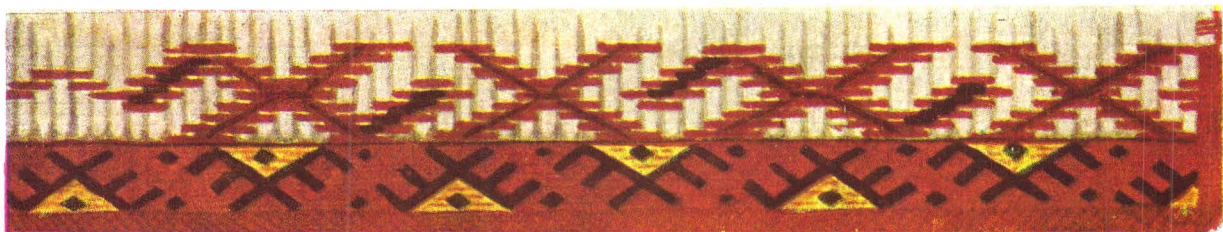

Fig. 22.

CUSĂTURI PE CĂMĂȘI FEMEIEȘTI: GULER.

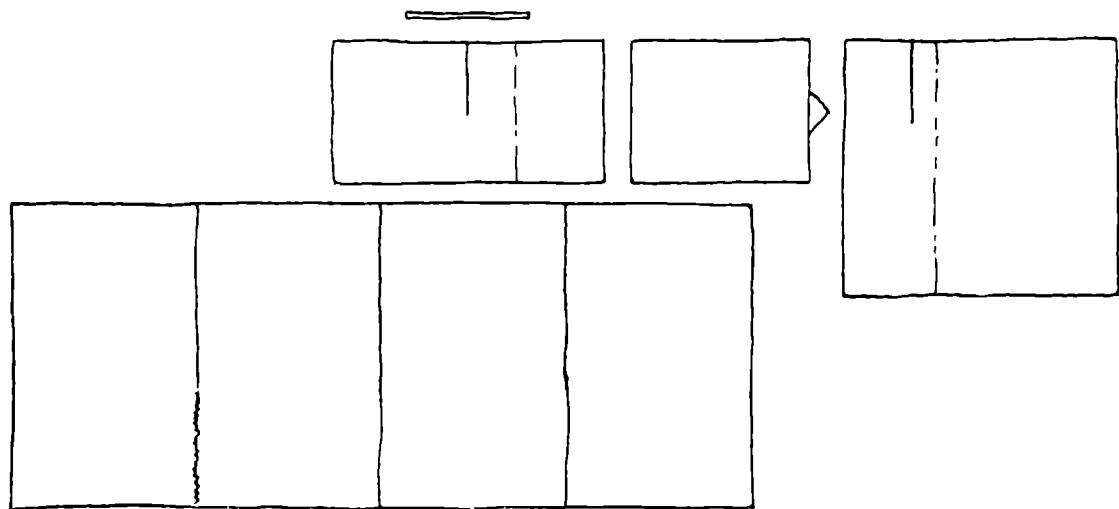

Fig. 12.

CĂMAȘĂ VECHĂ FEMEIASCĂ, LUNGĂ

De obicei această parte a cămășii nu este decorată. La gît se încheie cu cheutori de arnici, alături de care se pun și două copci. În privința împodobirii cea mai caracteristică notă o formează „pieptarul” sau „gurelușa” de sub guler și „gurelușa” sau „brățara” dintre mîneacă și mînecar (fodor). Acestea sînt cusute pe muchiile cutelor¹⁸ cu arnici roșu, sau negru și roșu. Aceeași tehnică este folosită pentru obținerea ciupagului brodat pe crețuri la vechile cămăși ale româncelor din Țara Moșilor, Cîmpia Transilvaniei Năsăud, Secuime, estul Tîrnavelor, la fodorii vechilor cămăși purtate de românele din Sălaj, Bihor, vestul și estul Zărandului, apoi sub betelia poalelor frecvente la românele din Sălaj, precum și la umerii cămășilor purtate de românii din Banat (zona Lugoj) și de românele din Rucăr-Făgăraș etc.

O altă notă decorativă, specifică acestei vechi cămăși, în Zărand ca și în restul ținutului Munților Apuseni, o formează cele trei rînduri de ornamente cusute de-a latul mînecii — la umăr, peste cot și în jos de cot. Stilul ornamental al acestei cămăși recurge exclusiv la motive geometrice, ca tehnica de realizare, cu un conținut fie abstract, fie fitomorf, simbolic și social.

Cu timpul au apărut o serie de note distinctive în funcție de vîrstă. Bătrînele o împodobeau cu cusături din arnici negru sau vînăt, fetele mari și nevestele tinere le lucrau cu arnici roșu adăugîndu-i mai tîrziu negrul și galbenul.

Ca o formă de tranziție s-au întîlnit cazuri în care la vechea piesă este desprinsă poala, dar pentru a i se asigura stabilitatea în talie i se adaugă iiei o fișie de pînză, numită „bănduri”, lată de 25–30 cm.

Acest tip de cămașă a cunoscut o împodobire bogată, executată prin mai multe tehnici de cusături. Bentița din care este alcătuit gulerul era decorată prin cusătura pe fir în lung, numită în Zărand „urzit”, iar în Bihor trăsorește în urzeală. Partea superioară a acestui guler era terminată cu un brînel „pă scurt”. Acest brînel îndeplinește două funcții: acoperă albul pînzei și asigură durabilitatea gulerului.

În jurul gîtului, pînza laților de pe piept, spate și mîneci este strînsă în cute egale, peste care se lucrează „pieptarul” sau „gurelușa”, lată de circa 5 cm. Fiecare cută alcătuiește un punct de motiv și este decorată în stil geometric. Tot astfel se împodobește „gurelușa” sau „brățara” dintre mîneacă și mînecar.

La țopi și mocani această piesă a urmat unei cămăși lungi cu aproape întreg ciupagul decorat prin cusături pe muchiile cutelor. Atare fapt ne îndreptățește să presupunem existența acesteia și în Zărand, probabil înainte de sfîrșitul secolului al XVIII-lea.

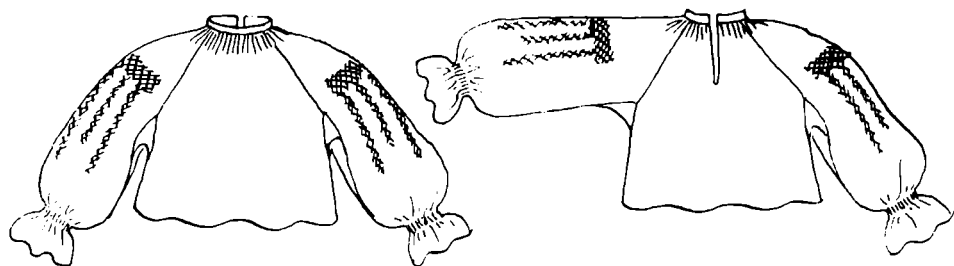
Mîneca acestei cămăși peste cot și tivitura mînecarului erau împodobite cu șire de cusături în tehnica punct de lăncșor numită „pe după ac”, un rînd îngust lucrat pe fire numărate. Astăzi această tehnică este reluată pe cămașa buciunănească, dar executată numai în negru. Întrucît se purtau numeroase șiruri de mărgel, pieptul cămășii nu era decorat. Pe marginea mînecarului se făcea cheiță cu acul. Împodobirea cu șire de cusături în lungul mînecii apare mai tîrziu, abia în preajma anului 1900. Din motivele ornamentale întîlnite pe aceste cămăși, mai caracteristice sînt : sfădițele, zăluțele, romburile etc.

Cămașa scurtă bătrînească prezintă o bună parte din caracteristicile artistice și tehnice ale cămășii lungi. Printre cele tehnice amintim croiul mînecii „din grumaz”. Ea prezintă însă o deosebire fundamentală, ca formă, fiind croită de la început numai ca iie, mai lungă decît aceea a tipului anterior. A apărut în sud-estul și nordul Zărandului, pe la începutul secolului al XX-lea, inițial în portul tinerelor femei. În prezent constituie o piesă nelipsită din îmbrăcămîntea femeilor în vîrstă, din aceleași localități. La împodobirea acestei cămăși, alături de vechile tehnici de cusături, se întrebuintează unele cusături noi : în „brînele”, adică puncte crucișești, „broderie plină” executată pe fire numărate etc. O caracteristică decorativă a acestei cămăși o constituie șirele de cusături de-a lungul mînecii.

Cămașa scurtă bătrînească cu mîneca din umăr, întîlnită în subzona Hălmagiului, de la sfîrșitul secolului al XIX-lea, se distinge prin trei componente : gulerul în formă de fodră, platca de la umeri și fodorul de la pumnar. Această cămașă a înlocuit vechea piesă lungă din aceeași subzonă. Ea prezintă următoarele aspecte decorative : un rînd de „brînei” peste cot și „muscuțe” între lați. Fodra de la guler și mînecar are în primul rînd o funcție estetică și se mai întîlnește în portul cîtorva bătrîne din Hălmăgel, Sîrbi, Poienari etc.

Fig. 16.

CĂMAȘĂ FEMEIASCĂ, CU BRODERIE

Cămașa românească cu gura în față a apărut pentru întâia dată în nordul Zărandului, în al treilea deceniu al secolului nostru. Ea nu are „pieptar” cusut pe crețuri sub guler. Mai păstrează această veche decorație numai între mîneacă și mînecar, dar mai îngustă, pînă la 1 cm. Se utilizează pentru cusături fie unele tehnici mai noi „în ochi”, „peste ac”, fie reluîndu-se dintre cele vechi cusătura „în cruci”, „pe după ac” etc.

Din aceeași vreme datează și cămașa românească cu gura la spate. În ce privește croiul, lipsește „puiul”, iar clinii nu mai sînt dispuși în continuarea mînecii. În afară de o bogată decorație a cusăturilor peste umăr și în lungul mînecii, cămașa se ornamează și prin „hurculași”, broderii ajurate cumpărate din comerț. O variantă a acesteia se deosebește prin lipsa cusăturii pe muchiile cutelor între mîneacă și fodor, cît și prin confecționarea fodorului cu brăcinăriță, cu pene cusute după ac, în loc de hurculaș. Dacă materialul din care se croiește este un voal, mîneca ia o amplă dezvoltare și cu aceasta și penele decorative de pe mîneacă.

La ultimile două tipuri se constată o dezvoltare cromatică deosebită, alături de vechile culori — roșu, negru, vînăt, galben —, întrebuițîndu-se violetul, verdele, cafeniul, carminul, portocaliul etc.

Cămașa cu gulerul răsfrînt reprezintă trăsura de unire cu sudul Țării Bihariei, și anume cu subzona Vașcău-Tărcăița, apoi cu subzona Codrenilor și cu atît mai mult cu estul Cîmpiei Aradului. În ceea ce privește croiul, se distinge prin mîneca din umăr, chingută la baza gurii cămășii, „pumnarii

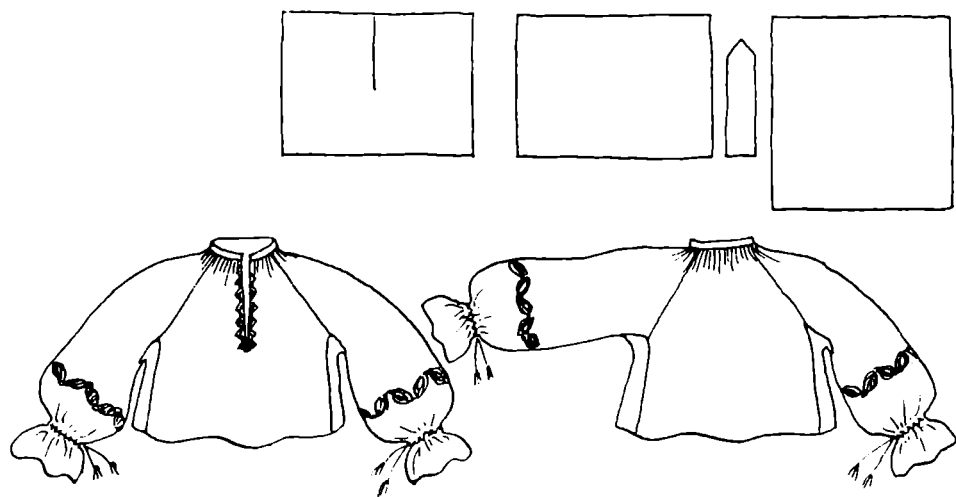

Fig. 17.

CĂMAȘĂ FEMEIASCĂ, CU BRODERIE.

lați", precum și prin prezența „spetălelor", aplicații deasupra umerilor, bogat decorate. Dar ceea ce alcătuiește nota principală a acestui tip de cămașă este gulerul răsfrînt, fie încrețit din jolj sau dantelă, fie rotund din pînză. Această cămașă se împodobește mai ales prin broderie plină după scris și urzit pe fir, mai potrivite, cea dintîi pentru lucrarea motivelor liber desenate cu o tematică fitomorfă, cea de a doua pentru a celor geometrice. În subzona Hălmaგიului, este cea mai răspîndită cămașă cu caracter popular.

Pe cînd în subzona răsăriteană, cu o populație minieră, cămășile se confecționează mai cu seamă din materiale fine de fabrică, în părțile Hălmaგიului se utilizează în același scop pînză de bumbac țesută în casă.

Cămașa „buciumănească", numită și „buceșenească" a pătruns în portul femeiesc din Zărand îndată după primul război mondial, din direcția Bucium-Abrud-Buceș și Bucium Cerbu-După Piatră, cu două decenii înaintea portului bărbătesc. Se lucrează numai din material alb de fabrică — voal, grenadir, crêpe-satin, indian etc. — care prin structura lui face necesar și posibil un croi larg, bogat.

Gulerul este format dintr-o bentiță aplicată, brodată în tehnica „urzit", sau „pe dos". Pieptul cămășii este decorat prin tehnica „după ac", cu motive mici, riguros repetate. Cusături similare, dar cu motive mai mari, se întîlnesc și peste cot, așezate într-o dispoziție alternată. În cuprinsul Zărandului, și anume în estul acestuia, cămașa buciumănească a parcurs o linie proprie de dezvoltare. În locul decorării prin cusătură „după ac pe fire numărate", mai dificilă, așa cum se lucrase și în zonele Bucium și Zlatna, de prin anul 1924, în satele comunei Buceș — la început în Mihăileni, apoi în Stănița și Buceș — cîteva femei s-au specializat într-o variantă mai facilă a cusăturii după ac, și anume „pe scris". Împrejurare care a permis un mare avînt în răspîndirea acestui tip de cămașă.

Față de cămașa buciumănească originală, la varianta buceșenească se părăsește treptat „gurelușa" cusută pe muchiile cutelor, atît sub guler, cît și între fodor și mîneacă. Aceasta din urmă se mai păstrează doar sub

CĂMAȘA FEMEIASCĂ

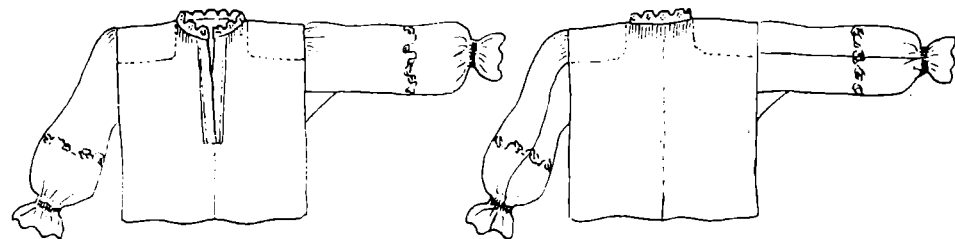

Fig. 18.

forma unui rînd de „musculițe” lucrate prin tehnica „puncte crucișești”, prin care se introduce un fir răsucit, cu ciucuri la capete.

În locul cusăturilor în două sau mai multe culori, practicate la celelalte cămăși din Zărand, broderia acesteia se execută numai în negru, cu fire de băteală scoase din satin. Materialul pentru împodobirea unei cămăși se obține dintr-un sfert de metru de satin dublu-lat.

Celelalte tipuri de cămăși femeiești — cu despicătura într-o parte, cu închizătura pe umăr, bluza țărănească și bluza orășenească au apărut în deceniul al patrulea și al cincilea al acestui secol, la început în portul tinerelor. Dacă primele două se întîlnesc pe alocuri și la femeile în vîrstă, ultimile sînt purtate numai de tinere, îndeosebi de fete, mai frecvent în orașe și în centrele miniere. Ornamentica lor, în afară de utilizarea unor noi tehnici de cusături, se caracterizează printr-o tematică fitomorfă și chiar zoomorfă, realizate într-un colorit mai viu și mai variat.

Mai trebuie amintită cămașa de noapte, anume confecționată în acest scop, adoptată în portul femeilor de aici, începînd cu anii 1945—1950.

Spre deosebire de portul din Țara Bihariei, poalele nu prezintă un interes tehnic și artistic, în aceeași măsură ca la celelalte tipuri de cămăși.

Se cunosc cinci tipuri de poale: poale din pînză de casă, polariu, poale pe dedesubt, poale din jolj alb și poale buciunănești.

Poalele din pînză de casă, cum le purtau femeile la sfîrșitul secolului al XIX-lea, erau făcute din pînză țesută în casă, pentru lucru din cînepă și pentru sărbători din bumbac sau fire mixte. Ele erau croite din cinci lați, încrețite în partea de sus și prinse cu o „pumnățea” peste aceste crețuri. Bătrînele își decorau partea de jos a poalelor cu „cipcă” și „colțuți”, de culoare albă. În portul femeilor tinere, poalele erau împodobite cu o cipcă lucrată cu ață roșie, albă și neagră, de o alternanță desăvîrșită. În zilele noastre portul acestor poale a fost abandonat.

„Polariul” este o piesă rituală, neobișnuit de largă, purtată pe deasupra de către mirese. Prețul ridicat și utilizarea de scurtă durată — limitată la ceremonialul nunții — au determinat frecvența redusă a acestei piese. Ea figura doar în zestrea fetelor înstărite, care o împrumutau și fetelor sărace, cu prilejul nunții.

Poalele pe dedesubt se îmbracă pe sub poală sau rochie. Sînt simple, scurte și strîmte, croite din 3—4 lați din pînză de cînepă. Decorația lor constă doar în cipca, prinsă pe dinjos, lucrată înainte de 1900 numai cu mîna, pe cînd astăzi este, de obicei, procurată din comerț. În nordul, estul și sudul Zărandului sînt numite „polariu”.

În locul poaleleor din pînză de casă, în vestul Zărandului s-au purtat un tip de poale din jolj alb, procurat din comerț, îndeosebi de la negustorii ambulanți slovaci („tăuți”), după care a pătruns rochia.

La est s-au introdus poalele „buciumănești”, confecționate din același material ca și cămășile respective, cu o lărgime de 3—4 metri. Inițial ele

Mai menționăm un tip deosebit, rochia de lînă, din cinci lați, împletită cu trei ace, prevăzută cu o „pumunătea” de asemenea împletită și decorată cu dungi verticale. Făcea parte din portul tinerelor, încă înainte de 1914. erau lipsite de cusături. În satul Stănița, întâia poală decorată cu un rînd de „pene” datează din anul 1939. Apoi s-au decorat cu două rînduri, iar în portul fetelor mai înstărite, chiar cu trei rînduri de „pene”.

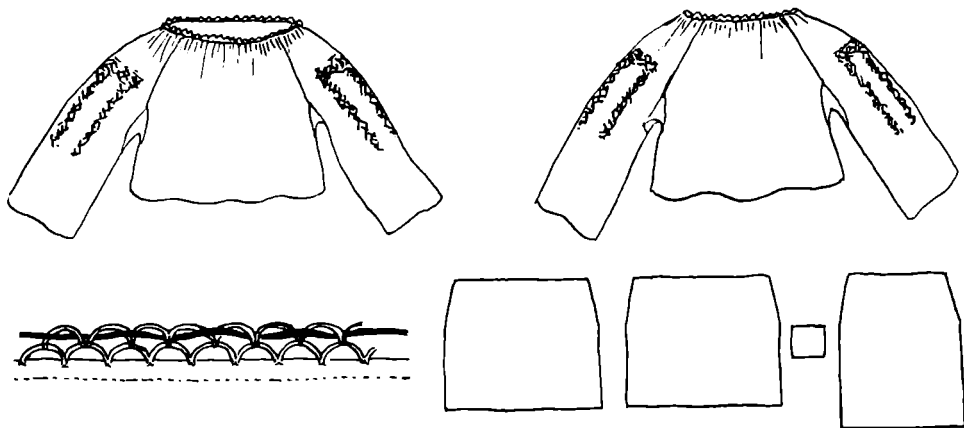
În locul poaleleor, cîștigă teren „rochia”, adică fusta țărănească, asemănătoare ca formă poaleleor, dar confecționată numai din materiale colorate de fabrică (stambă, mătase, stofă etc.). În portul tinerelor, această piesă începe de prin anul 1900. Bătrînele n-o adoptă decît la sfîrșitul primului război mondial. În subzona Hălmagiului a înlocuit cu desăvîrșire portul poaleleor. În răsărit, la Buceș, Blăjeni, Stănița, Curechi, București, Rovina, Șesuri etc. ea însoțește în port bluza țărănească.

Femeile tinere au preferat culoarea cafenie, mai tîrziu verdele, iar bătrînele negrul. Rochia este însoțită de zadia achiziționată din comerț.

Rochia cu croi orășenesc se poartă în centrele: Brad, Baia de Criș, Hălmagi, Gura Barză, Birtin, Vața, Tărășel etc. În sate o poartă funcționarele și soțiile salariaților industriali, agricoli și administrativi.

Fig. 19.

CĂMAȘĂ NOUĂ (BLUZĂ) FEMEIASCĂ

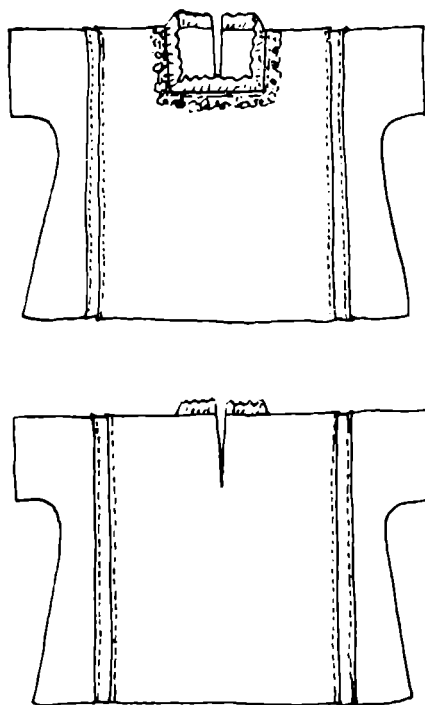
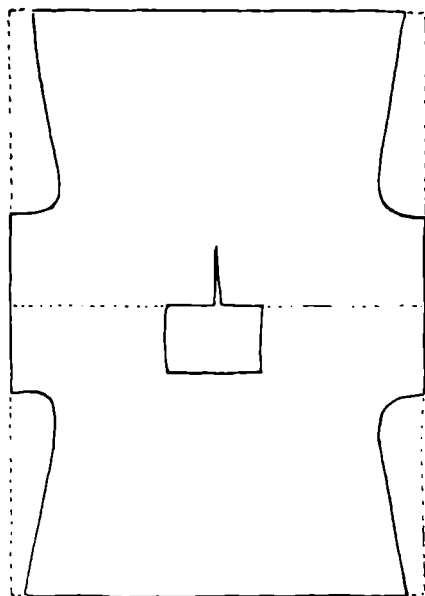

Cu un secol în urmă, femeile purtau iarna în față pe deasupra poalelor o „zadie” din lână de oaie neagră, numită și „zapreg” ca în Țara Bihariei sau „opreg”. Vara purtau șorț numit „cîrpă”, bătrînele din pînză de cînepă cernită fără vreo decorație, iar tinerele din pînză albă, decorate cu alesături simple (dungi) și alesături în degete cu arnici roșu, negru și bumbac. Pe la 1890, nevestele tinere își fac șorțuri din materiale de fabrică, asemenea basmalelor. Fetele purtau șorțuri roșii.

„Za-dia” sau „za-pregul”, după cum ne indică etimologia veche slavă a cuvîntului, se purtau la spate cu secole în urmă. Ca o reminiscență a acestui fapt, pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea în est se menține moda portului cu două oprege, unul dinainte („opreg”) și altul dinapoi („zadie”, „zapreg”). În trecut, amîndouă aceste oprege erau la fel de late. Pe la începutul secolului trecut vechile oprege țesute sînt înlocuite cu oprege cumpărate la tîrgurile din Zlatna, Brad etc. pătrunzînd în Zărand dinspre Valea Ampoiului, Alba, Mureș. Acestea erau obținute dintr-o țesătură deasă, rezistentă, în patru ițe, cu urzeala din bumbac¹⁹ cu dungi și alesături în degete din lână și arnici de culoare roșie, neagră, albă, dar mai ales vînată.

Fig. 20.

CĂMAȘĂ NOUĂ (BLUZĂ) FEMEIASCĂ

Această modă a pierit înainte de 1900. O singură excepție mai este amintită după această dată în Curechi.

Încă de la începutul veacului nostru în estul Zărandului își făceau loc alte tipuri de oprege, „cretințele dinapoi” ceva mai înguste și „cretințele dinainte” ceva mai late.

Cele dinapoi erau țesute numai în casă, în două ițe, deosebit de fin, ceea ce îngăduia reliefaarea motivelor și a briurilor de culori. O notă caracteristică a acestora o formează alternarea unor dungi înguste, roșii și negre. Asemenea „cretințe” sînt frecvente în portul bătrînelor de astăzi. După primul război mondial la „cretințele” din portul nevestelor, survin unele schimbări în croi și colorit. Mai întîi ele se îngustează, pînă la 20 cm lățime, apoi din punct de vedere cromatic se observă o predilecție pentru culorile închise : negrul străbătut de linii albastre închise sau violete închise. La partea inferioară „cretința” este decorată cu un rînd de alesături în degete, din lîniță în culori deschise : albă, violetă, albastră etc., tot pe un fond închis.

Portul cu „cretințe” din arnici și lîniță prezintă un caracter deosebit de sărbătoreasc ca și în portul vechi din Valea Ampoiului, Bucium și Mocănime. Pînă nu demult femeile înstărite din Stănița, Curechi, București, Rovina, Șesuri etc. continuau să-și procure pentru sărbători „cretințe” lucrate de femeile din părțile Zlatnei. Paralel cu aceasta, în față purtau „cretințe” din lînă țesute în casă (oprege) pentru iarnă și din cașmir ori satin negru (șorțuri) pentru vară.

Împreună cu cămașa și poalele buciunănești, femeile din estul Zărandului poartă oprege din crêpesatin negru, decorate cu motive liber desenate fitomorfe (struguri, trandafiri, garofițe, scînteioare etc.), lucrate cu mătase vegetală în culori vii. Din gama cromatică utilizată la această decorație menționăm : nuanțele de galben, de roz, roșu, verde, albastru, violet. Opregul din față este mai lat, decît cel dinapoi. Cînd este confecționat din mătase, aceasta e dublată cu pînză tare din cînepă. Fetele mai sărace își confecționează oprege din postav negru, în acest caz cel din față pierde din lățime. Decorația rămîne însă aceeași. Fetele mai înstărite își procură oprege „săliștene” din postav negru, împodobite cu rînduri orizontale de „pene” lucrate cu fir. Ca și „cretințele” sau opregele anterioare, opregele purtate astăzi în față se deosebesc prin cîpă, iar cele dinapoi prin ciucuri.

În părțile Hălmagiului se poartă „șorțuri”, late, din material de fabrică, împodobite ulterior cu cîpă și rînduri de „hurculăși”, din comerț.

Portul „cretințelor” și opregelor este însoțit de „brîne”, „frîmbii” și „brăcinărițe” din lînă pentru încins. În satul Tomnatec din nordul Zăran-

dului, se mai amintește, iar în satul Șicula din Valea inferioară a Crișului Alb (Cîmpia Aradului) se mai practică încă, de către țigance, vechea tehnică a țesutului „brîielor roșii” din împletitură bătută cu mîna, urzeala constituind un mare cerc prins de tavan²⁰. În Zărand, brînele se țes astăzi în două ițe, fără spată, bătîndu-se cu mîna. În acest scop se folosesc fire răsucite de păr vopsit mai adesea în roșu, galben, vînat. Efectul estetic este obținut prin urzire.

Relieful muntos al ținutului, care este răcoros de toamnă pînă primăvara face necesară adoptarea anumitor piese de îmbrăcăminte din pănură.

„Țundra neagră”, lungă pînă aproape de genunchi, a fost purtată de femei, ca și de bărbați, în tot timpul pînă la sfîrșitul secolului trecut. În răsăritul Zărandului este părăsită mai repede, ultimele exemplare întîlnindu-se în mod răzleț pînă prin anii 1900—1915. În nordul și mai cu seamă în vestul Zărandului se întîlnește și astăzi, însă cu o frecvență descrescîndă.

Pînă pe la 1850 pănura pentru ținură era numai neagră. După această dată se țese și pănură sură, cu vîrste dintr-un fir negru și unul alb, care în urma puiatului apare sur.

Țundra prezintă următoarele aspecte decorative: tivitură de postav pe margine, cheutori colorate, ciucuri pe piept din mătase roșie, neagră și vînată, cu aplicații de postav colorat în dreptul buzunarelor, la mîneci și la clinii de la subsuori. De obicei se îmbracă pe umeri, cu mînecele date pe spate, „drepte ca cucuta”.

În grupul de sate Buceș, Stănița, Curechi, După Piatră etc., femeile tinere încep să înlocuiască ținura neagră cu „laibărul alb”, încă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Acesta este un suman scurt, din pănură de casă, cusut de croitori. Pe lîngă forma de o rară eleganță, scoasă la iveală mai cu seamă cînd e purtat pe umeri, latura artistică a laibărului alb este întregită de cheutori și tiviturile de la buzunare. În această privință Zărandul se aseamănă cu Valea Ampoiului și Mocăniștea Munților Apuseni.

În locul ținurii negre, în subzona Hălmagii apare „căputul”, mai scurt decît laibărul, cu un croi mai complicat și cu buzunare exterioare. Tivitura și gulerul căputului sînt din catifea sau din postav negru. În răsăritul Zărandului a pătruns abia de vreo cîțiva ani. Corespunde cu sumanica din Țara Bihariei.

Gluga, o piesă des întîlnită altădată în portul românesc, se mai folosește astăzi în Zărand numai în partea de răsărit. Ea este croită din pănură albă de casă, luînd forma unui coif, spre a scuti capul de ploaie, vînt și frig. Pe două laturi este tivită, iar la capătul care atîrnă pe spate are ciucuri lăsați din urzeală. Este nelipsită din zestrea fetelor. În estul Zărandului,

pe timp de ploaie femeile poartă pe cap o față de masă, ca în Bihor, o straiță, o cîrpă groasă sau chiar o haină mai uzată.

Utilizînd cealaltă materie primă, blana de miel și de oaie, pe care le-o procură păstoritul local practicat în hotarul satului (agricol, sedentar), zărandenii și-au confecționat în decursul timpului mai multe tipuri sau variante de cojoace, dintre care cele mai caracteristice sînt pieptarul înfundat, pieptarul deschis în față și cojocul (cu mîneci). Acestea se deosebesc din punct de vedere decorativ după centrele unde au fost lucrate.

„Pieptarele de Zlatna” sînt împodobite cu ornamente decupate din meșină albă, aplicate cu o cusătură fină în negru, care le pune în valoare conturul. La acestea se adaugă ornamente vegetale brodate în tonuri potolite și cu bobițe brodate („pupi”).

Pieptarele „abrudenești” și „buciumănești”, fie înfundată, fie deschise în față, constituie unul din elementele caracteristice ale portului din estul Zărandului. La sfîrșitul secolului precedent bătrînele purtau pieptarul cu mîneci. Forma și decorația pieptarelor femeiești de azi datează aici de aproximativ trei-patru decenii. Ele sînt împodobite, în bună parte ca și înainte de 1900, cu o broderie foarte delicată, din mătase în tonuri estompate — verzi, violete, rubinii, negre — cu ornamente vegetale și cu ciucuri din mătase de un vînat negru.

Notele specifice ale cojocului abrudenesesc, ca și ale celui buciumănesc sînt caracterizate prin broderie, de o rară unitate în ce privește concepția, tehnica și cromatica în care au fost redată.

În această broderie domină negrul și elementul decorativ de origine fitomorfă. Este lucrată în două tehnici de broderie — festonul cu care se alcătuiesc elementele florale (trandafiri și cozi) și broderia plină cu ajutorul căreia se formează frunzele. Specificul acestei decorații îl constituie desenul mărunț și des, care nu se bazează pe principiul desprinderii motivului pe un fond dat, ci apare ca o broderie compactă și plină, în același ton cromatic, în care desenul complicat nu poate fi urmărit decît prin jocul de lumini și umbre al reliefului său puțin pronunțat. Pe alocuri apar unele tonuri de culoare închisă, albastru, violet, roșu, vișiniu, alcătuiind inimile, petalele trandafirilor și pedunculele acestora. Numai la Bulzești și Tomnatec se acordă o mai mare importanță petalelor colorate, unde ele apar „învăluite” de negrul dominant, care le reliefează. După primul război mondial, ciucurii — dispuși trei de o parte și trei de alta deschizăturii pieptarului — sînt lucrați din mătase roșie, albastră și galbenă, spre a simboliza apartenența etnică a purtătoarei.

Populația din vestul Zărandului folosește pieptare lucrate la Hălmași, sau mai rar la Vașcău, Buteni, Pîncota. Pieptarele de Hălmași, mai frecvente, sînt ceva mai lungi, prevăzute și ele cu clini laterali, cusute cu mătase în mai multe culori: galben, roșu, verde, albastru. În ultimul deceniu, la Hălmași, Baia de Criș și Gura Barza se confecționează și cojoace vopsite, în brun, roșu sau negru, aceleași pentru întreg Zărandul. Aceste cojoace prezintă aplicații de meșină, sub formă de benzi, decupate în festoane simple și găurite cu potricala pentru a forma floricele. Nota fundamentală a acestora o formează croiul, tot mai apropiat de acela al hainelor orășenești.

La portul sibienesc, dar și la portul buciurmănesc, în lipsa pieptarelor, fetele și nevestele tinere poartă laibăre de catifea, postav ori satin negru, decorate fie cu fir, fie cu mătase vegetală. Cele de catifea sînt cumpărate de la tîrguri, iar celelalte sînt confecționate în sat.

Dintre piesele mai vechi împletite din lînă fac parte mănușile. Cele de toate zilele sînt groase și au numai un deget, iar cele pentru sărbători sînt mai subțiri și cu cinci degete. Mai noi sînt flanelele, cu sau fără mîneci. Acestea au tendința de a dubla sau înlocui pieptarele sau cojoacele de blană.

În ceea ce privește încălțămîntea, în Zărand întîlnim două categorii: piese de lînă și de cîneapă sau bumbac, țesute și croite sau împletite, cu care se încălță direct pe picior, precum și piese confecționate din piele. Din prima categorie fac parte colțunii, obielele, ciorapii, iar din a doua — opincile, cizmele, bocancii, ghetete.

„Colțunii” sau „cioarecii” de o formă arhaică, se confecționează din pănură albă și sînt împodobiți cu un tiv negru. Aceștia se mai poartă în estul Zărandului, de către bătrîne, care îi înfășoară cu curelele lungi ale opincilor. Obielele se fac din pînză de cîneapă sau din pănură nedubită, avînd lungimea pînă la un metru, iar lățimea lor netrecînd de 0,35 cm. Ele sînt împodobite cu dungi subțiri, din băteală sau din urzeală și băteală. Obielele se înfășoară pe picior de la genunchi în jos. Asemenea colțunilor, ele se poartă împreună cu opincile. Obielele de cîneapă se încălță și în cizme, în acest caz fiind mai scurte și lipsite de decorație. Ciorapii denumiți și „cioareci” se poartă mai mult în cizme, bocanci sau în ghete.

Opincile alcătuiau încălțămîntea curentă, atît pentru vară, cît și pentru iarnă. Mai demult femeile se încălțau cu opinci din piele de porc, foarte ușoare la purtat. Progresul tehnic al tăbăcitului a determinat portul exclusiv al opincilor din piele de vită. În estul și în sudul Zărandului opinca avea „gurguiul” înalt și îndoit, iar în nord-vest plat și scurt. De prin anul 1920 se răspîndesc opincile de gumă. În secolul al XIX-lea femeile mai

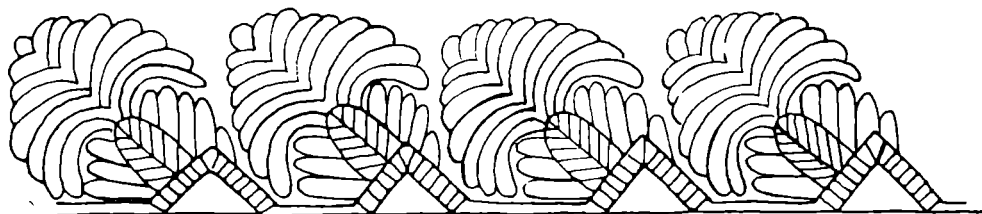
înstărite din subzona Hălmagiului au purtat cizme înalte, „vărzărănești”²¹, iar cele din jurul Bradului cizme scurte, „abrudenesti”. Ulterior le-au înlocuit cu cizme confecționate la Hălmagi, Baia de Criș și Brad, dar mai ales cu ghete înalte. Date fiind condițiile specifice de viață — ținut muntos, cu drumuri anevoioase — cizmele s-au folosit numai în portul de sărbătoare, îndeosebi de către populația înstărită sau minieră. Ghetele înalte în portul de sărbătoare al femeilor datează de la mijlocul secolului al XIX-lea. Bocanci au început să fie purtați numai în ultima vreme, femeile adoptându-i mai târziu decât bărbații. Vara ele poartă pantofi.

Cu ocazia sărbătorilor, când călătoresc, ori când sînt mirese, la piesele curate de port, frumos decorate, femeile adaugă și anumite piese de podoabă. În urechi se găsesc cu cercei, procurați de obicei de la Abrud și din satul După Piatră. Cerceii abrudenesti sînt lucrați de meșteri argintari calificați ori provin din import, pe cînd ceilalți sînt făcuți de meșteri țărani, cu mijloace mai simple. La gît zărandencele poartă o zgărdiță de mărgele mici multicolore, numită „lătiță”, lucrată de ele. Aceeași podoabă este numită lătițar în zonele vecine, în Țara Hațegului, Pădurenii Hunedoarei, precum și în Valea Jiului. În vestul Zărandului femeile adaugă o zgărdiță de mărgeluțe pe piept, iar în est mai multe șiruri de mărgele. Se remarcă stilul geometric în care sînt redată ornamentele colorate de pe lățițare. În mînă’ la horă, la nuntă sau la biserică, femeile de orice vîrstă poartă o batistă („năfrămuță”), decorată cu broderii policrome.

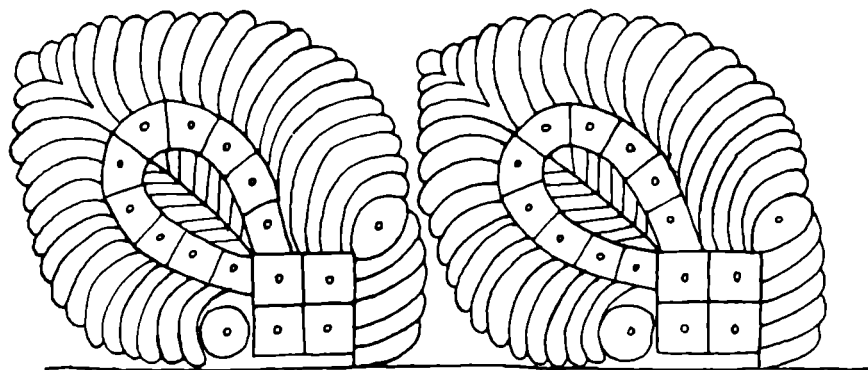
Printre podoabe mai trebuie amintite „straițele”, de o largă circulație, nu numai în Zărand ci și în întreaga Transilvanie. Acestea sînt de două feluri: „străicuțele de mînă”, mai mici (cu o lungime care variază între 20—35 cm și lățimea între 15—34 cm) și „straițele pentru umăr”, de dimensiuni mai mari (lungi de 50 și late de 42 cm). Ele se fac de obicei din lînă. Straițele pentru umăr se decorează mai simplu. Fondul lor alb este întrerupt la intervale egale prin fire colorate în roșu, verde, vînat, negru, din urzeală și băteală. În același chip se decorau mai demult și straițele de mînă. Acestea se mai împodobesc prin alesături, după pilda vechilor țesături, sau prin nevedituri, după cum se întîlnesc în ultimile decenii. Culoarelor amintite mai sus, li se adaugă portocaliul și galbenul. Ambele feluri de straițe sînt tivite cu acul spre a nu se destrăma și a cîștiga în durabilitate. Totodată, ele sînt împodobite cu unul sau mai mulți ciucuri și prevăzute cu „frîmbii”, pentru purtat pe mînă sau la umăr.

IV. Portul bărbătesc. Secole de-a rîndul portul bărbătesc din Zărand a fost același, de la Gura Văii la Curechi, pînă la începutul secolului al

XIX-lea. După cum rezultă din descrierea făcută de S. Moldovan²² și din atestările locuitorilor în vîrstă, forma și structura de odinioară a celui port se mai întîlnesc în a doua jumătate a secolului trecut numai în estul zonei. Portul arhaic, comun bărbaților din întreg Zărandul înfățișa o serie de note caracteristice, de un interes particular pentru reconstituirea istoriei portului popular românesc din Transilvania. Părul era pieptănat în plete, fie cu o chică (coadă) într-o parte a capului, fie cu două chici. Iarna purtau căciulă neagră, iar vara pălărie cu marginile late și răsfrînte în sus. Cămașa era confecționată din pînză de cînepă sau din cînepă și bumbac. Odinioară cămașa a avut mînele largi, după cum se constată la costumele ctitorilor bisericii din Ribița²³ și care se mai păstra în satul Curechi la sfîrșitul sec. al XIX-lea²⁴. Pînă la mijlocul secolului trecut se purta cămașa peste cioareci. În subzona răsăriteană, în special, la Curechi și Stănița se mai întîlnesc și astăzi cîțiva bătrîni care poartă cămașa peste cioareci, încinsă cu o curea lată. Peste izmene îmbrăcau cioareci din pănură albă fără vreo altă împodobire, iar peste cămașă, pieptare înfundate cusute cu arnici negru. Iarna adăugau ținuta din pănură neagră. Încălțăminte era formată din obiele,

a)

b)

Fig. 23.

CUSĂTURI NEGRE PE SCRIS PE CĂMAȘI NOI FEMEIEȘTI.

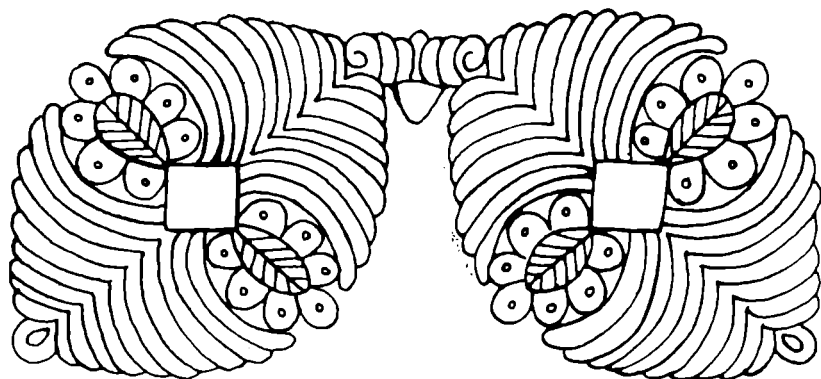

Fig. 23. c)

călțuni („cioareci”) și opinci cu gurguiul încovoiat. Cu curelele de la opinci se înfășurau peste călțuni și obiele.

În partea apuseană a zonei dispar mai curînd elementele comune. În a doua jumătate a secolului trecut erau tot mai puțini bărbați cu părul lung și cu chică. În această perioadă pălăria purtată în centrul și estul ținutului avea borul mai lat și puțin răsfrînt în sus, pe cînd aceea din subzona apuseană avea borul mic și rotund. Peste cămașă se poartă, îndeosebi de către mineri, un laibăr țesut „în forme”, din cîneapă sau bumbac, de influență buciumană. Țundra neagră e înlocuită progresiv cu un suman scurt și alb, numit laibăr. Cioarecii încep să fie împodobiți cu o cusătură simplă sau cu un șnur. Portul tinerilor se caracterizează prin prezența cioarecilor din pănură de „habă”, mai fină, lucrată la fabrica din Cîsnădie, precum și prin cizme.

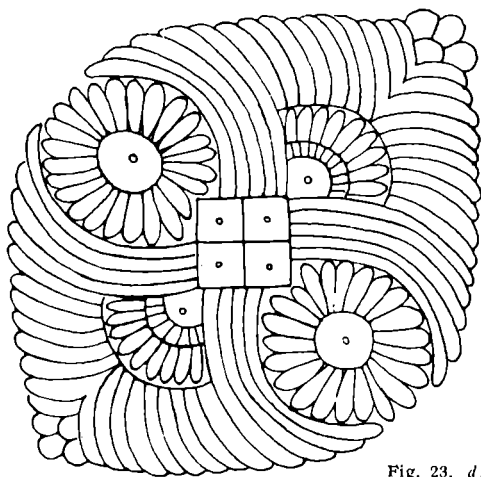

Fig. 23. d)

În prezentarea portului bărbătesc²⁵ vom sublinia numai unele aspecte, mai specifice. De altfel, o serie de piese, ca gluga, Țundra, laibărul, căputul, pieptarul, cojocul, călțunii, obielele și opincile, sînt comune ori foarte asemănătoare cu acelea întrebuintate de femei. Aceste piese se confecționează

din aceleași materiale și sînt decorate adeseori cu ajutorul unor tehnici și forme de împodobire identice.

Dintre diferitele aspecte ale portului bărbătesc din Zărand, studiul istorico-etnografic al pieptănăturii, al cămășii, al ținerei negre, precum și al bundeii (sariceii) prezintă deosebitul avantaj că poate îmbrățișa în mod cert o perioadă de timp mult mai îndelungată, decît aceea posibilă cu ajutorul metodei obișnuită a cercetărilor directe pe teren.

Pentru cercetarea evoluției pieptănăturii bărbătești în ținutul Munților Apuseni, în general, și în Țara Zărandului în special, există mai multe documente iconografice, de o mare însemnătate științifică. Unul, relevat numai acum trei decenii de S. Dragomir²⁶, reprezintă pe voievodul român Vladislav din secolul al XV-lea în biserica de la Ribița. Altele datează din veacul al XVIII-lea, dintre care unele reprezintă pe Horea, Cloșca și Crișan, conducătorii răscoalei din Munții Apuseni ai Transilvaniei. Ne referim în primul rînd la tabloul contemporan al lui Crișan, cu pieptănătură și ținură neagră la fel cu a locuitorilor din satul zărandean Vaca (numit azi Crișan) și cele cu aceeași valoare documentară ale lui Horea și Cloșca, din zonele moșești învecinate, toate trei păstrate în colecția Galeriei de artă a Muzeului Brukenthal din Sibiu²⁷. În sprijinul acestor mărturii mai vechi vin unele descrieri de la sfîrșitul veacului trecut²⁸, precum și datele culese recent pe teren de la informatorii mai bătrîni.

Cea mai veche pieptănătură este aceea cu părul adunat (dar neîmpletit) într-o chică sau coadă la ceafă, sau cu două cozi pe după urechi, aduse peste umeri în față, cum se poate vedea în tablourile lui Horea și Cloșca. În alte cazuri, părul se purta cu o singură chică adusă într-o parte și dată peste umăr, ca în tabloul eroului zărandean, Crișan. Aceste chici erau înnodate sau legate cu o curelușă. Bătrînii considerau părul lung ca o podoabă și ca un semn vădit de maturitate și demnitate. Ultimii bătrîni din Țara Zărandului care au mai purtat chică, și anume una, pe umărul stîng sau pe cel drept, au murit în anii 1890—1910.

O altă pieptănătură bătrînească, ulterioară portului chicilor, este pieptănătura cu plete, cunoscută și sub numele de păr lung retezat de jur împrejur. În ultimile trei decenii au murit toți bătrînii care își mai purtau astfel părul. Portul pletelor era însoțit de portul mustății și al bărbii, care s-a mai păstrat parțial.

Cu ajutorul pieselor observate în tablourile lui Crișan și Cloșca, precum și pe baza datelor de teren, *cămașile zărandene* se pot clasifica în cinci tipuri :

cămașa românească, cămașa bătrânească, cămașa buceșenească, cămașa de influență arădană și cămașa orașenească.

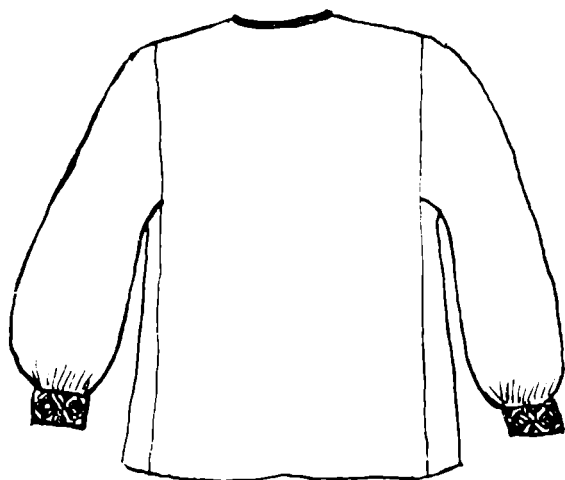
Cămașa „românească” a fost comună atît ambelor subzone zărandene, cît și întregului ținut al Munților Apuseni, în primul rînd Țării Bihariei. A cunoscut două forme istorice. Una, frecventă pînă pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, — după cum se poate distinge în portretul lui Crișan — se caracteriza prin lipsa gulerului, fiind prevăzută la gît doar cu o tivitură provenită din îndoitura materialului, încheiat cu cheutori din ață de cînepă. Mîneca era largă, dreaptă, fără pumnar. Cu excepția tiviturii albe, pieptul cămășii nu era împodobit. Pe la jumătatea aceluiași secol, păstrînd croiul inițial, cum se observă și în portretul lui Cloșca, ea este decorată cu un șnur ce înconjoară gîtul și cu cheutori din același șnur, negru sau albastru închis la cei în vîrstă și roșu la tineri. Acest tip de cămașă era purtat pe deasupra izmenelor sau a cioarecilor, atît vara cît și iarna. Pe cale de dispariție, ea s-a mai întîlnit la cîțiva bătrîni pînă prin anii 1920—1930, în localitățile Junc, Tomnatec, Bulzești, Sîrbi, Lazuri, Vîrfuri și alte sate din nordul Zărandului.

Cămașa „bătrânească” are trupul croit dintr-o singură foaie de pînză care se îndoie peste umeri, iar gulerul înalt și cusut cu arnici. Mîneca este încrețită în dreptul umărului, iar jos este strînsă într-un pumnar. Între anii 1900-1910 acest pumnar era alb, cu o decorație geometrică discretă, executată cu fuior înălbit ori bumbac, întîlnită și astăzi la unii bătrîni din satul Blăjeni. Ulterior pumnarii au fost împodobiți cu cusături de arnici.

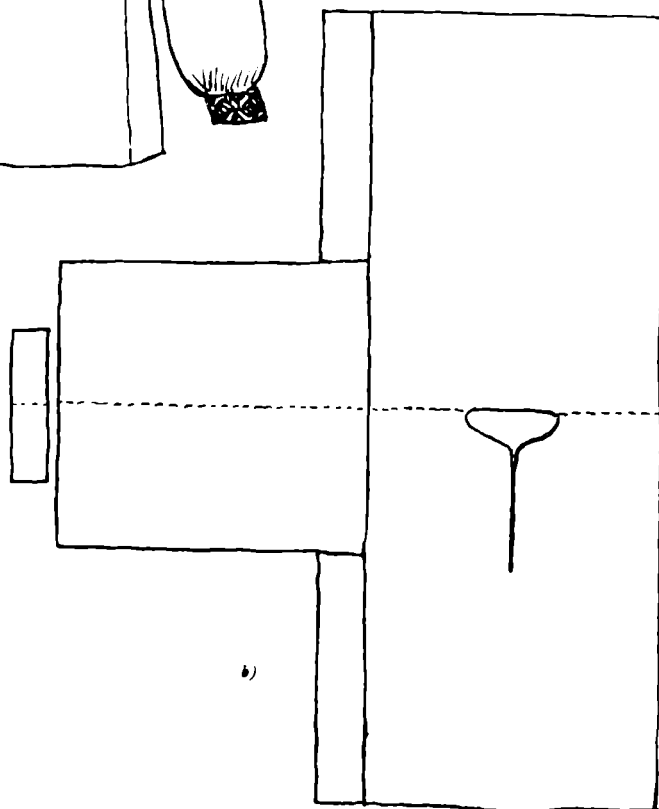
În ultima vreme, în satele așezate de-a lungul liniei de autobuse Brad-Abrud (Crișcior, Zdrapți, Mihăileni, Buceș), apare o variantă a acestei cămăși, la care mîneca începe să aibă o formă modernă, lipsită de pumnari și creți pe umeri, fiind dreaptă și doar puțin strînsă la partea inferioară. În jurul gîtului, cămașa are un guler îngust și drept. Împodobirea acestei cămăși constă într-o broderie de culoare dominantă neagră. Cu toată sobrietatea și discreția ei, această broderie formează unul din cele mai specifice elemente de artă ale acestui port. Broderia gulerului și a pumnarului este deosebită de aceea a gurii cămășii. Împodobirea gulerului se obține printr-un procedeu mai complicat, și anume întregind vechea tehnică a cusutului „pe dos”, urzit în lung și urzit în lat, cu broderiile „la un fir” și „în lanț”, ceea ce înlesnește reliefaarea motivelor. Rezultatul este o broderie deasă și mărunță, de o mare finețe și de un strict geometrism (romburi,

cruci, încîrligate, unghiuri, cruci drepte, zăluțe etc.). Broderia gurii cămăși, este de dată mai recentă și exprimă un alt stil, în maniera desenului liber, singurul element comun fiind interpretarea cromatică. Această broderie este realizată prin tehnica lanțului „pe după ac”, care permite depășirea stilului geometric.

Cusăturile sînt executate cu bumbăcel, în ultima vreme cu ață de mașină. Inițial „gulerul înalt” a fost cusut cu roșu sau cu albastru închis. Negrul a înlocuit roșul și albastrul închis, uneori folosindu-se și simultan. De la primul

a)

b)

Fig. 24.
CĂMAȘĂ VECHĂ BĂRBĂ-
TEASCĂ ÎN PORTUL TRA-
DIȚIONAL.

război mondial, negrul este dominant. Pe lângă această culoare dominantă, în interpretarea cromatică a desenului s-a uzat și de unele culori subordonate — galben, roșu, verde, violet, albastru.

De prin anul 1940, în estul Zărandului vechea cămașă este înlocuită treptat prin cămașa „buceșenească”, dezvoltată sub forma a două variante: cu pumnari, aceea pătrunsă pe direcția Bucium-Cerbu-După Piatră-Stănița-Rovina-Curechi și fără pumnari, aceea venită pe linia Buceș, Mihăileni, Blăjeni.

În condițiile unei separații accentuate a subzonei vestice din Zărand prin anii 1890—1900 s-a trecut de la vechea cămașă românească direct la cămașa cu guler înalt și cu platcă pe umeri. Astăzi este răspândită în Mesteacă, Ribița, Obîrșia, Tîrnăvița și alte localități din subzona vestică, precum și în Bulzești, Tomnatec, Rîșculița situate în nordul ținutului. Acest tip de cămașă s-a dezvoltat în contact cu cămașa românească din Cîmpia Aradului, ca și tipul corespunzător din sudul Bihorului. Anumite elemente ale acesteia sînt împrumutate de la cămașa de tip orășenesc: gulerul înalt și îndoit, platca pe umeri, piepții și pumnarii lați. Piepții despicați pe toată lungimea lor, sînt alcătuiți din mai multe cute („pături” sau „îndoituri”), prinse în partea de jos, cu o bentiță (chingă) din pînză, cusută

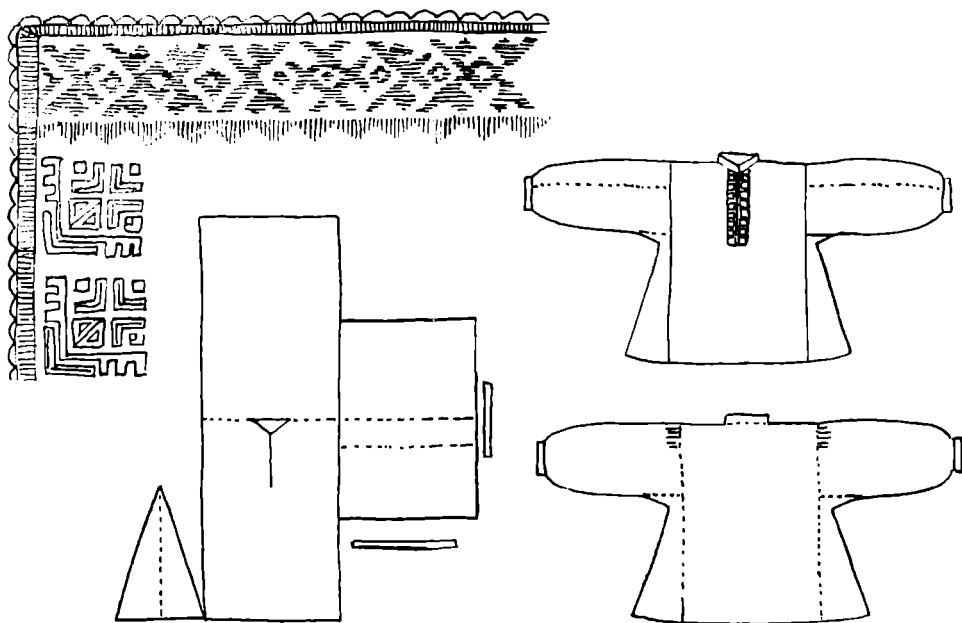

Fig. 25.

CĂMAȘĂ NOUĂ BĂRBĂTEASCĂ

cu tigheluri. Platca apare mai ales la începutul secolui XX, la cămășile din pînză de fabrică, cusute de croitorese, încheiate cu nasturi, roșii la cei tineri, albaștri la cei bătrîni. Această cămașă este împodobită prin cusături din fuior lucios de cînepă, sau din bumbac, la guler și la pumnari, alcătuite din motive realizate prin tehnicile broderiei pline, broderiei ajurate („sparte”) — sau prin utilizarea lor mixtă —, încadrate cu două-patru rînduri de „ochiți” (tehnică asemănătoare punctului de tighel). Aceleași elemente împodobesc piepții contribuind la crearea unui cîmp ornamental unitar. Frecvența crescîndă a mașinilor de cusut a favorizat generalizarea acestei cămăși.

Importanța acestor două tipuri de cămăși anterior menționate, este subliniată de faptul că ele se poartă în aceeași măsură și cu îmbrăcăminte orășenească, așa cum se întîmplă și în Țara Hațegului, Valea Jiului, Mărginenimea Sibiului, Țara Bîrsei etc.

De obicei, din același material ca și cămășile se lucrează și „izmenele” sau „gacii”. În Zărand, ca în alte părți, aceștia sînt foarte obișnuiți pentru portul de vară. Sub forma gacilor scurți și largi, această modă a pătruns în Zărand, sub influența portului din Cîmpia Aradului, Bihor, Sălaj²⁹, ca o consecință a relațiilor economice dezvoltate în secolul al XIX-lea și începutul celui al XX-lea între populația românească a Munților Apuseni și Cîmpia Tisei, sud-estul Slovaciei și estul Cîmpiei Ungariei³⁰.

Exemplarele cele mai împodobite se întîlnesc în Buceș, Stănița și Curechi. Aici elementele decorative sînt mult asemănătoare celor utilizate în Cîmpia Aradului, zona Bihor etc. Astfel cele două foi se prind cu o cheie lucrată cu acul, iar la poale se cos cîteva rînduri de „șabac” și un rînd de colți croșetați.

Se remarcă o anume tendință permanentă — reflectînd rolul activ al comunității — de a sublinia unitatea portului prin folosirea aceluiași elemente decorative la mai multe piese de îmbrăcăminte (cămașă, gaci, laibăr de vară).

Atît portul de iarnă cît și cel de vară în zilele mai răcoroase este întregit cu o vestă sau laibăr din pînză, ceva mai scurt decît cămașă, dar tot cu mîneci. Cel pentru sărbători vădește o preocupare artistică deosebită. Mîneca acestuia este prinsă cu o cheie făcută cu acul, iar clinii cu o cheiță numită „înnodătură”. Piepții și mîneca sînt împodobiți cu dungi late de șabac și prin două cusături ornamentale specifice acestei zone — ochiți și sălbănaș. Adeseori marginea laibărului este împodobită cu colțișori.

La sfîrșitul veacului precedent el nu se întîlnește decît în portul satelor din preajma Crișului³¹. În schimb la aceeași epocă este nelipsit din costumul

luxos al buciumanilor³². El a constituit mai întâi o piesă de sărbătoare a unei categorii sociale mai înstărite, cu relații mai strânse cu Abrudul, care apoi s-a generalizat în întreg Zărandul.

Dintre piesele de „pănură”, ținundra neagră și-a păstrat în bună parte structura morfologică — observată în tablourile lui Crișan și Horia. Dar, după cum s-a arătat și în portul femeiesc, a suferit o serie de modificări decorative de ordin cromatic și ornamental. Atît ținundra neagră, cît și sumanul sau laibărul alb de pănură care i-a urmat, se află pe cale de dispariție. Ele se mai întîlnesc doar în portul bătrînilor și al păcurarilor.

Din portul păcurarilor și al oricărui zărandean plecat la drum, ori la pădure, nu poate lipsi sarica sau bunda, o haină special confecționată din mai multe piei de miel sau de oaie, care se poartă pe umeri, așa cum se poate vedea și în tabloul lui Cloșca de la Muzeul Brukenthal. Bunda are forma unei lungi pelerine, fără mîne.

Alături de sarică menționăm încă o piesă de blană specifică portului bărbătesc, „pieptarul de încins”, apărut în legătură cu o altă îndeletnicire, cu mineritul industrial. Acesta se aseamănă pieptarului înfundat, cu deosebirea că este mai lung și netivit la porțiunea inferioară, deoarece se introduce în cioareci. În afară de unul sau două buzunare, dispuse mai sus, uneori este decorat cu o floare în piept în stilul broderiei cojoacelor abrudenești sau buciumănești.

O altă piesă din piele, de asemenea specifică îmbrăcămintei bărbătești, este cureaua sau chimirul, întrebuințată la încins mijlocul trupului, atît vara cît și iarna. Înainte de primul război mondial chimirul atingea pînă la 35 cm lățime. Bătrîni țineau la curea pipa, tutunul, cremenea, amnarul, banii și o serie de alte lucruri. Aceste chimire se procurau la tîrgurile din Zărand și împrejurimi. După 1900, generația mai tînăară adoptă o curea îngustă (15—20 cm), împodobită cu ornamente stanțate și cusute cu șuvițe de piele colorată și încheiate în față cu curelușe.

Podoabele constituie și pentru bărbați o preocupare deosebită, îndeosebi la cei tineri. Astfel, cu prilejul diferitelor sărbători flăcăii poartă lățițare prinse la pălării sau la buzunarul laibărului, executate din mărgeluțe colorate, cu același procedeu tehnic ca și cele cu care fetele se gătesc în jurul gîtului. În portul mirelui se conservă unele note particulare. Atît iarna cît și vara el se îmbracă în cioareci. Altădată acesta purta peste piept o eșarfă din pînză albă de fabrică, iar la pălărie un buchețel, ca în Valea Jiului. Apoi în locul eșarfei s-a gătit cu o basma pe un umăr și cu un tricolor pe

celălalt. În ultimii ani, sub influența orașului, mirele se împodobește („îmbălțează”) cu o panglică roșie în piept.

V. Considerații finale. Cele mai vechi indicații referitoare la portul zărăndenilor datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea, pe temeiul picturilor de la bisericele din satele Crișcior și Ribîța³³. Reflectarea răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan în operele de artă ale epocii³⁴ și unele mențiuni din cronicile contemporane, printre care în primul rând Cronică anonimă de la Sibiu³⁵ din anul 1785, au adus precizări care întregesc imaginea privitoare la vechiul port din acest ținut. De reținut pentru acea epocă identitatea cu zona Zlatnei în multe privințe — cămașa lungă împodobită prin cusături pe muchiile cutelor, opregele de lână țesute în casă, briul la femei, cioarecii, cămașa, cureaua lată, în portul bărbaților, precum și țintra neagră.

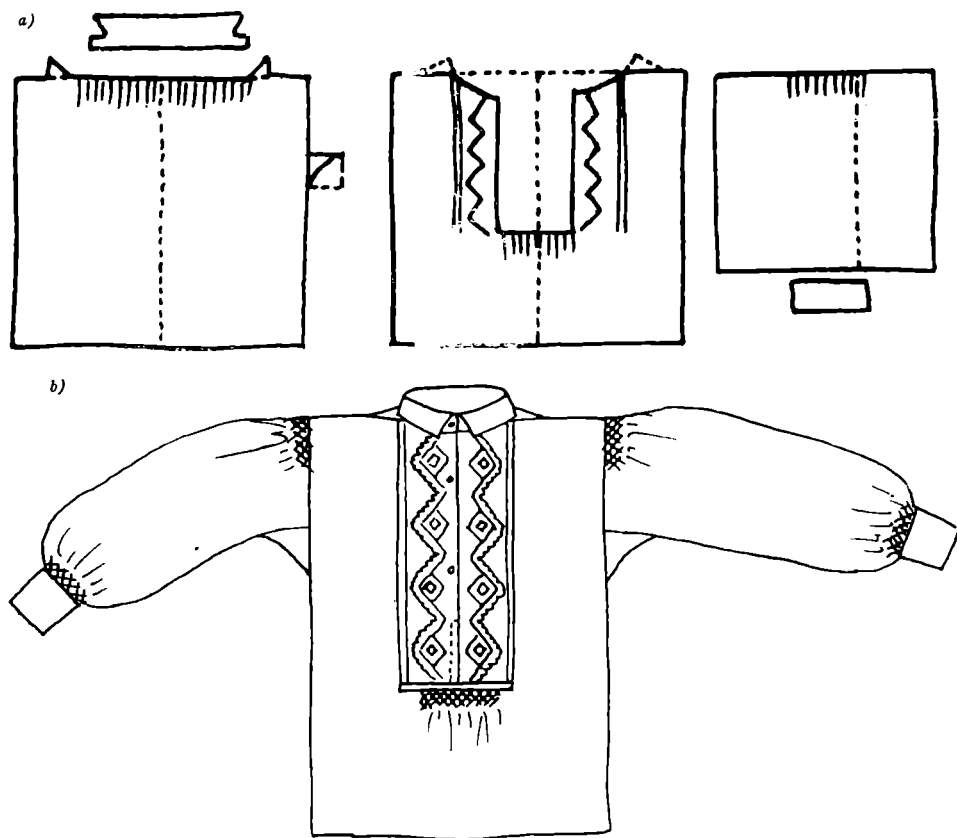

Fig. 26.

CĂMAȘĂ BĂRBĂTEASCĂ

Pe fondul comun al întregului ținut al Carpaților Apuseni dinaintea secolului al XVIII-lea, în formele reconstituite de cercetările noastre, portul specific Țării Zărandului s-a diferențiat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Istoriceste lucrul se explică prin faptul că din anul 1746 județul Zărand se limitează pentru o perioadă îndelungată numai la ținutul muntos de la cursul superior al Crișului Alb, adică teritoriul ocupat astăzi de raionul Brad, nordul raionului Ilia și subzona Hălmagiului din raionul Gurahonț. Rămânând astfel pînă în anul 1876, a devenit posibilă cristalizarea unui grup întreg de forme zonale ale culturii materiale și spirituale, printre care și portul alcătuit din elemente caracteristice.

Evoluția acestui port, ca a altor aspecte din arta populară zărandeană a fost neconținut determinată de dezvoltarea ocupațiilor și tipului economico-etnografic de așezări. Trecerea de la situația în care agricultura montană și păstoritul dețineau rolul principal în obținerea mijloacelor locale de trai, la minerit, la meșteșugurile țărănești, comerțul cu fructe, zarzavaturi, vite, lemne și produse obținute prin prelucrarea acestor materii prime, obligă pe locuitorii Zărandului să intre în relații economice cu ținuturile care permiteau un schimb reciproc de produse. Portul se resimte și el de pe urma acestor relații economice în plină dezvoltare. Subzona vestică se orientează de pe acum spre Cîmpia Aradului, spre subzona minier-industrială a Vașcăului și subzona Codrului, iar subzona estică se orientează spre cîmpia Mureșului, spre ținutul Orăștiei, al Zlatnei și al Abrudului.

Procesul acesta se accentuează în urma noii arondări administrative survenite în anul 1876, cînd zona etnografică Zărand este împărțită între județele Arad și Hunedoara. Menținerea acestei situații vreme de trei sferturi de veac, a determinat unele deosebiri esențiale în portul din estul și cel din vestul Țării Zărandului. Indicațiile istorice, mai numeroase la sfîrșitul secolului al XIX-lea, relevă noul stadiu atins de portul românesc din cele două subzone zărandene, în continuă diferențiere³⁶.

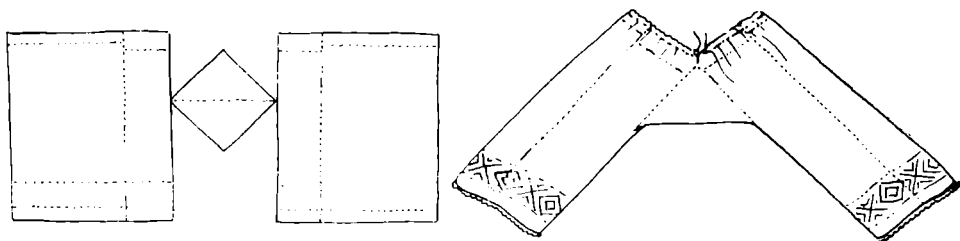

Fig. 27.

IZMENE (PANTALONI DE VARĂ), DECORATE CU BRODERII

De o mare însemnătate pentru evoluția portului au fost de asemenea relațiile de muncă și schimburile comerciale ale locuitorilor din Carpații Apuseni cu partea răsăriteană a Cîmpiei Ungariei. Ca în alte ținuturi agricole (Banat, Valea Mureșului, Cîmpia Aradului, Cîmpia Transilvaniei), moșii au mers și aici ca meșteșugari și muncitori agricoli sezonieri (la secerat, îmblătit, cules) sau temporari (argați, păstori). Unii au ajuns cu produsele lor, încă de la începutul secolului al XIX-lea, pînă la Debrețin, Solnoc și Seghedin³⁷. Aceste legături economice explică o serie de influențe maghiare în portul moșilor crișeni, ca moda gacilor largi în portul de vară, unele ornamente de pe sumane³⁸ și altele. Anumite înfriuri asupra portului populației moșești au pătruns și prin mijlocirea ungarilor conlocuitori cu românii în diferite depresiuni ale Munților Apuseni, ca de exemplu tehnica broderiei orășenești după scris („irásos”) pe cămășile femeiești, portul partei la mirese, broderia albă ajurată (spartă) de proveniență germano-orășenească din Cîmpia Aradului³⁹ etc.

De un interes deosebit sînt aspectele artistice ale portului zărandean.

Pentru o lungă perioadă de timp, pînă pe la începutul veacului nostru, nota decorativă dominantă a pieselor de îmbrăcăminte femeiască și bărbătească a constituit-o prezența motivelor ornamentale geometrice, cunoscute prin liniile și conturile lor desăvîrșite. Forma și denumirea lor relevă, în majoritatea cazurilor, sursa realistă de inspirație⁴⁰ a creatorilor populari: mediul înconjurător și ocupațiile. Răspîndirea și frecvența motivelor acestui stil au determinat circulația lor în alte sectoare ale artei locale și în primul rînd — după cum arăta V. Vătășianu acum peste trei decenii — transpunerea unei serii de ornamente geometrice de pe produsele textile de port și de uz casnic în sectorul picturii religioase de la vechile biserici de piatră românești hunedorene⁴¹.

Pentru aceeași perioadă predomină în colorit roșul, negrul, albastrul închis, albul.

Dezvoltarea economică a Țării Zărandului, încă din ultimul pătrar al veacului precedent, — în legătură în primul rînd cu amploarea luată de minerit și comerț —, a determinat o creștere a pretențiilor și aspirațiilor moșilor crișeni, iar ca urmare o dezvoltare a gustului estetic al acestora. Noua stare a economiei Zărandului a dus la intensificarea relațiilor economice și culturale cu zonele înconjurătoare și chiar cu cele mai îndepărtate. Acest fapt explică pătrunderea unor înfriuri etnografice în vest îndeosebi din Cîmpia Aradului, Banat și Bihor, iar în est îndeosebi dinspre Mureș, Orăștie, Zlatna și Abrud.

În domeniul ornamenticeii noile stări de lucruri se exprimă prin îmbogățirea vechiului stil geometric cu o serie de elemente redată în maniera desenului liber, de obicei cu o tematică de origine fitomorfă, încă de pe la sfârșitul veacului precedent. După o anumită acumulare de elemente vegetale redată în stil geometric, alegătoarele și cusătoarele au sporit practicarea ornamentelor specifice stilului liber desenat, la scurt timp după începutul secolului nostru, ca urmare a pătrunderii cămășii buciunănești și a variantelor mai noi ale cămășii de influență arădană. Pe noile tipuri de cămăși ce au urmat se dezvoltă și mai mult acest stil decorativ, îmbogățindu-se concomitent și tematica ornamentației cu noi motive de origine zoomorfă.

Stilul ornamental în maniera desenului liber a fost înlesnit de practicarea unor noi tehnici de cusut și de ales. Din punct de vedere cromatic are loc o îmbogățire cu cele mai variate nuanțe. Totuși, în vestul Zărandului domină cusăturile albe, iar în est cele negre.

Încercînd o privire retrospectivă, constatăm că portul din Zărand a parcurs o continuă evoluție în formele de exprimare artistică, o înnoire și îmbogățire ornamentală și coloristică : de la vechea ornamentică geometrică, răspîdită în cele mai variate genuri de artă, inclusiv pictura populară religioasă din Zărand⁴², s-a ajuns la o remarcabilă varietate stilistică în felul desenului liber, în care sînt valorificate într-o măsură mereu sporită ornamentele cu o tematică fitomorfă și zoomorfă ; de la trinumul cromatic roșu, negru sau albastru închis și alb, s-a ajuns la dezvoltarea unei game cromatice de o rară bogăție ; de la cămașa lungă femeiască decorată prin cusături pe muchiile cutelor în roșu și negru sau albastru închis s-a ajuns în răsărit la cămașa scurtă decorată cu cusături negre buciunănești după scris și în apus la cămașa cu broderii albe ; de la sumanul negru, trecîndu-se prin etapa sumanului alb, scurt și larg (laibăr), s-a evoluat spre căputul strîns pe talie etc.

Pe parcursul acestui proces aspectele artistice suferă cel mai frecvent înrîuriri. Modificările unei piese de port se referă foarte adesea la îmbinarea diferită a elementelor ornamentale, la apariția unor noi motive decorative, la amplificarea și combinarea în chip deosebit a vechilor culori sau la utilizarea unor noi elemente cromatice. În sprijinul acestor transformări de ordin artistic, vin o serie de noi materiale, mai ieftine, mai lesne de procurat, mai plăcute la vedere și mai corespunzătoare pentru o piesă ori alta. În adevăr, domeniul artistic oferă un cîmp larg de manifestare acestor modificări survenite în port. Totodată se relevă însă și tendința de a conserva și a dezvolta anumite elemente care alcătuiesc temeiurile stilisticii

ornamentale și coloristice. La fel ca în alte zone ale Munților Apuseni, datorită imaginației mereu vii a creatorului popular, modelele nu se repetă aproape niciodată identic. Survin de obicei modificări în forma și structura motivului, în așezarea elementelor decorative și în combinarea culorilor. Acest neînterupt proces de transformare legat de posibilitățile, de gustul și aspirațiile zărandenilor demonstrează că specificul etnic și zonal se schimbă neconținut în funcție de modificările de natură social-economică. Înnoirile ce au loc, născocite ori acceptate de localnici, confirmă totodată teza leninistă conform căreia „a păstra moștenirea nu înseamnă cîtuși de puțin a te mărgini la moștenire”⁴³.

În stadiul actual de dezvoltare a portului popular din Țara Zărandului se relevă două tendințe principale.

De o parte se continuă înclinarea mai veche de a accentua deosebirile dintre cele două tipuri specifice de port, răsăritean și apusean, datorită antrenării economiei celor două subzone în direcții geografice deosebite, caracterizate una prin predominarea economiei miniere, iar alta printr-o economie agricolă.

De altă parte se conturează o tendință nouă. În urma adoptării treptate a pieselor de factură orășenească — confecționate fie din materiale produse în casă (pănură, pînză ș.a.), fie procurate din comerț (stambă, mătase, bocanci, pantofi ș.a.) — începe să se înfăptuiască o nouă apropiere între portul locuitorilor celor două subzone. Această tendință vizează în primul rînd populația minieră și industrială, iar în rîndurile acesteia îndeosebi tineretul.

Note

- ¹ Tr. Mager, *Ținutul Hălmagiului*, Arad, 1928, p. 5; G. E. Camber, *Țara Zărandului*, București, 1934, p. 3; N. Dunăre, *Sate din Zărand specializate în meșteșuguri*, „Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara” (SARGEȚIA, III), Deva, 1956, p. 120.
- ² Aug. Bunea, *Statistica românilor din Transilvania în anul 1750*, „Transilvania”, Sibiu, 1901, an. XXX, nr. 9, p. 260; V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, „Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj”, 1924—1925, an. III, p. 665; G. E. Camber, op. cit.; V. Butură, *Rîșculița — un sat de spătari din Țara Zărandului*, București, 1948; N. Dunăre, *Aspecte ale artei populare din Beiuș, regiunea Oradea*, SCIA, 1954, an. I, nr. 3—4, p. 37, 48, 53, 54; id., *Sate din Zărand...*, p. 119.
- ³ D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*. Budapest, 1890, I, p. 718—756.

- ⁴ P. K o z m a, *Zărând vármegye földirati, statistikai és történeti leírása*. Kolozsvár, 1848, p. 5—10, 44, 55—56, 66, 85—94, 104—109; *Képviselelőház irományok*. Budapest, 1870, IV, p. 30; 1874, X, p. 36, 48; 1877, XIV, p. 3—9; D. Csánki, *op. cit.*, I, p. 18; S. Moldovan, *Zărândul și Munții Apuseni ai Transilvaniei*. Sibiu, 1898, p. 40—41; V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și Maramureș, pînă în Banat*. Cluj, 1929, p. 15, 153—155, 159, 168; O. Floca și V. Suiaga, *Ghidul județului Hunedoara*. Deva, 1936, p. 127—128; O. Floca, *Îndreptarul statistic al județului Hunedoara*. București, 1949, p. 2—5.
- ⁵ Rubin Patiția senior, *Țara Țopilor*.
- ⁶ N. Dunăre, *Textilele populare din Bihor*. ESPLA, 1958, p. 18—26, 116—117; N. Dunăre (redactor responsabil), *Arta populară din Valea Jiului*, București, 1963, p. 229—230, 420—429.
- ⁷ D. Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda*. București, 1938, p. 23—26, 28—29 etc.; L. Patachi, *Românii în răscoala lui Petru Seghedinaș — 1735*. București, 1947.
- ⁸ N. Dunăre, *Sate din Zărând ...*
- ⁹ Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în secolul al XIV-lea*. Cluj, 1954, p. 231, 232.
- ¹⁰ S. Moldovan, *op. cit.*, p. 47.
- ¹¹ S. Dragomir, *Vechile biserici din Zărând și ctitorii lor în secolele XIV și XV*, Cluj, 1930, p. 25.
- ¹² T. Frîncu și G. Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Moșii)*. București, 1888, planșa dintre paginile 46 și 47; S. Moldovan, *op. cit.*, p. 50—51, 54—56.
- ¹³ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 12.
- ¹⁴ Ibidem, p. 5.
- ¹⁵ Cf. Secția de port din expoziția de bază a Muzeului etnografic al Transilvaniei (1955); idem, Muzeul Brukenthal, Secția de artă populară (1957); C. Irimie, *Portul popular din Țara Olului, zona Făgăraș*, ESPLA, 1957, p. 30, fig. 19—21.
- ¹⁶ Cele din urmă cepse rămase pe alocuri au avut o utilitate magică, empiric-medicală, fiind socotite „bune de leac pentru muierile pe care le dor țîțele” (inf. Eva Touțea, n. 1881, neștiutoare de carte; Hălmăgel, raionul Gurahonț, regiunea Crișana).
- ¹⁷ V. și S. Moldovan, *op. cit.*, p. 51.
- ¹⁸ V. și Gh. Oprescu, *Problemele românești de artă țărănească*, București, 1940, p. 5, 12—14; I. Apolzan, *Portul și industria casnică textilă în Munții Apuseni*, București, 1944, p. 134, 145—146.
- ¹⁹ N. Dunăre, *Specificul etnografic al Cîmpiei Ardealului*, Sibiu 1956, p. 10—11; id., *Textilele populare din Bihor*; etc.
- ²⁰ Etnograful R. Vuia a descris amplu această tehnică, întilnită în cercetările sale din sud-vestul regiunii Hunedoara, în studiul „*Flechtere mit Stäbchen bei den Rumänen*”, din „*Zeitschrift für Ethnologie*”, Berlin, 1914, p. 824—828.

- ²¹ Meșterii din localitatea Vărzarii de Jos (raionul Lunca Vașcăului, regiunea Crișana) le vindeau în „șetre”, la târgurile de la Hălmași (vezi: N. Dunăre, *Portul popular din Bihor*. ESPLA, 1957, p. 19–20.
- ²² S. Moldovan, *op. cit.*, p. 48–50.
- ²³ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 25.
- ²⁴ S. Moldovan, *op. cit.*, p. 49.
- ²⁵ Autorul a cercetat întreg portul (femeiesc și bărbătesc) din Zărand în iulie și august 1953 și iunie 1954. Pentru acest capitol a confruntat sau întregit datele sale cu unele informații culese pe teren de Marcela Focșa asupra portului bărbătesc din estul și centrul zonei, în august 1953.
- ²⁶ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 3, 25, 33–34.
- ²⁷ Vezi și: O. Beu, *Răscoala lui Horia în arta epocii*. București 1935, planșele XII–XIV, XXIV, XXXIV, XLVII, XLVIII, LIII.
- ²⁸ S. Moldovan, *op. cit.*, p. 48, 52.
- ²⁹ B. Gunda, *Magyar hatás az erdélyi román népi műveltségre*, „Magyarok és románok”, Budapest, 1944, II, p. 477; N. Dunăre, *Convieșuirea româno-maghiară oglindită în portul popular*, „Făclia”, Cluj, 1956, an. XI, nr. 3122, p. 2; id., *Influențe etnice reciproce în portul din Ardeal*, „Tribuna”, Cluj, 1957, an. I, nr. 23, p. 8.
- ³⁰ A. Schmidl, *Das Bihar-Gebirge an der Grenze von Ungarn und Siebenbürgen*. Wien, 1963, p. 186–187; T. Frîncu și G. Candrea, *op. cit.*, p. 61; E. Petrovici, *Folclor de la moșii din Scărișoara*, în „Anuarul Arhivei de folclor”, Cluj, 1939, V, p. 113; B. Gunda, *op. cit.*, p. 472–473; N. Dunăre, *Sate din Zărand ...*, p. 138.
- ³¹ S. Moldovan, *op. cit.*, p. 53.
- ³² T. Frîncu și G. Candrea, *op. cit.*, p. 35.
- ³³ S. Dragomir, *op. cit.*, p. 12, 23.
- ³⁴ O. Beu, *loc. cit.*
- ³⁵ Ibidem, p. 18, 20.
- ³⁶ T. Frîncu și G. Candrea, *op. cit.*, planșa dintre pag. 46 și 47; S. Márki, *Arad vármegye*. Arad, 1895, II; S. Moldovan, *op. cit.*, p. 50, 51, 54–56.
- ³⁷ A. Schmidt, *op. cit.*, p. 186–187; T. Frîncu și G. Candrea, *op. cit.* p. 61; E. Petrovici, *op. cit.*, p. 113; B. Gunda, *op. cit.*, p. 472–473.
- ³⁸ I. Görffy, *Magyar népi himnuszok*. I. A. cífraszűr. Budapest, 1930, p. 16, 22–23, 34–35, 40–49, 51, 57; B. Gunda, *op. cit.*, p. 476–477.
- ³⁹ L. Apolzan, *op. cit.*, p. 123, 227–228; G. Palotay, *Magyar hatások a románok ruházatában Kalotaszegen és vidékén*, „Ethnographia”, Budapest, 1947, an. LVIII, nr. 1–2, p. 19–48 și nr. 3–4, p. 173–186; N. Dunăre, *Textilele în zona Munților Bihorului*. SCIA, an. I, nr. 1–2, 217; id., *Aspecte ale artei ...* p. 58.
- ⁴⁰ I. Blaga, *Trilogia culturii*, București, 1944, p. 269–286; I. Frunzetti, *Motive originare naturaliste în geometrismul artei decorative*, „Revista Fundațiilor”, București, 1943, nr. 8.

⁴¹ V. Vătășianu, *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*. Cluj, 1930, p. 145 -- 146.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ V. I. Lenin, *La ce moștenire renunțăm?*, București, 1953, p. 44.

Le costume populaire du Pays de Zărand

R é s u m é

Les indications les plus anciennes se référant au costume du Pays de Zărand datent de la fin du XIV-e siècle et du XV-e siècle, sur la base des peintures existantes dans les églises des villages Criscior et Ribița. La rébellion du révolte de Horia, Cloșca et Crișan dans les oeuvres d'art de l'époque ainsi que certaines mentions des chroniques contemporaines, parmi lesquelles au premier rang la Chronique anonyme de Sibiu (1785), ont apporté des précisions qui complètent l'image du vieux costume de cet endroit.

Sur le fond commun tout entier des Carpathes de l'Ouest d'avant le XVIII-e siècle, dans les formes reconstituées par les recherches de l'auteur, le costume spécifique du Pays de Zărand s'est différencié dans la deuxième moitié du XVIII-e siècle. Historiquement la chose s'explique par le fait que depuis l'an de 1746, le département de Zărand se limite pour une longue période seulement à l'endroit montagneux du cours supérieur de Crișul Alb, c'est-à-dire le territoire occupé aujourd'hui par le rayon de Brad, le nord du rayon Ilia et la souszone de Hăl-magiu du rayon de Gurahonț. Restant ainsi jusqu'à l'an de 1876, il est devenu possible la cristallisation d'un groupe entier des formes zonales de la culture matérielle et spirituelle, parmi lesquelles aussi le costume formé par des éléments caractéristiques.

L'évolution de ce costume a été constamment déterminée par le développement des occupations et du type économique-ethnographique des habitations. Le passage de la situation dans laquelle l'agriculture de montagne et l'élevage du bétail détenaient le principal rôle dans l'obtention des moyens locaux de la vie, l'exploitation des mines, les métiers ruraux, le commerce

des fruits, bétails, bois et des productions obtenues par la dérivation de ces matières premières obligent les habitants de Zărand d'entrer en relation économiques avec les endroits qui permettaient un échange réciproque des produits. Le costume se ressent lui aussi par la suite de ces relations économiques en plein développement. La souszone de l'Ouest s'oriente vers la Plaine de Arad, vers la souszone minière-industrielle de Vașcău et de Monts Codru, tandis que la souszone de l'Est s'oriente vers la Plaine de Mureș, vers l'endroit de Orăștie, Zlatna et Abrud.

Ce procès s'accroît par la suite du nouveau arrondissement administratif survenu en 1876, quand la zone ethnographique de Zărand est divisée entre les départements de Arad et Hunedoara. La maintien de cette situation pendant trois quarts de siècle, a déterminé quelques distinctions essentielles dans le costume de l'Est et celui de Ouest du Pays de Zărand.

Pour une longue période de temps, jusqu'au commencement de notre siècle, la note décorative dominante des pièces des habits et pour les femmes et pour les hommes, a été constituée par la présence des motifs ornementaux géométriques. La forme et leur dénomination relèvent, dans la majorité des cas, la source réaliste d'inspiration des créateurs populaires. Pour la même période prédomine dans le coloris le rouge, le noir, le bleu foncé, le blanc.

Le développement économique du Pays de Zărand, des le dernier quart du siècle précédent — surtout en lien avec l'ampleur prise par l'exploitation des mines et par le commerce — a déterminé une croissance des exigences et des aspirations des habitants, et comme conséquence un développement du goût esthétique de ceux-ci. Dans le domaine de l'ornementation les nouveaux états des choses s'expriment par l'enrichissement du vieux style géométrique avec une série d'éléments exprimée dans la manière du dessin libre, habituellement ayant une thématique phytomorphe, dès la fin du siècle précédent. Dans les nouveaux types de chemises qui ont succédé, ce nouveau style décoratif se développe d'avantage, s'enrichissant aussi la thématique d'ornementation par des nouveaux motifs d'origine zoomorphe.

Le style ornemental dans la manière du dessin libre a été facilité par la pratique de quelques techniques. Au point de

vue chromatique il y a lieu un enrichissement des nuances les plus variées. Pourtant à l'Ouest sont les broderies blanches qui dominent tandis qu'à l'Est les noires.

Le costume de Zărand a parcouru une évolution continue dans les formes d'expression artistique, un renouvellement et enrichissement ornemental: depuis l'ancienne ornementation géométrique, répandue dans les genres d'art les plus variés, y compris la peinture populaire religieuse de Zărand, on est arrivé à une remarquable variété de style dans le genre du dessin libre, dans lesquelles on a fait valoir dans une mesure continuellement augmenté les ornements avec une thématique phytomorphe et zoomorphe; du trinome chromatique rouge, noir ou bleu foncé et blanc, on est arrivé au développement d'une gamme chromatique riche; de la chemise féminine décorée par des broderies sur les plis („urzit pe crețuri”) en rouge et noir ou bleu foncé, on est arrivé à l'Est à la chemise courte décorée par des broderies noires de la zone de Bucium' („selon l'écriture”) et à l'Ouest à la chemise ayant de broderies blanches; du manteau noir, passant par l'étape du manteau blanc, court et large, on a évolué vers l'habit étroit sur la taille; etc.

Sur le parcours de ce procès les aspect artistiques souffrent la plus fréquent des influences. Les modifications d'une pièce de costume se réfèrent très souvent à la jointure différente des éléments ornementaux, à l'apparition de certains motifs décoratifs, à l'amplification et à la combinaison d'une manière particulière des anciennes couleurs ou à l'utilisation des nouveaux éléments chromatiques. A l'appui de ces transformations d'ordre artistique, viennent une série de nouveaux matériaux, à meilleurs marchés, plus facile d'être procurés, plus agréables à la vue et plus correspondants pour l'une ou l'autre pièce. En réalité, le domain artistique offre un large champ de manifestation de ces modification survenues dans le costume. Toutefois on relève aussi la tendance à conserver et développer certains éléments qui constituent les bases du style ornemental et du coloris. De la même manière comme dans les zones de Carpathes de l'Ouest, due à l'imagination toujours vive du créateur populaire, les modèles ne se répètent presque jamais identiquement.

Il arrive d'habitude des modifications dans la forme et dans la structure du motif, dans le placement des éléments décoratifs et dans la combinaison des couleurs. Ce processus continu de transformation lié aux possibilités, au goût et aux aspirations des habitants du Pays de Zărand, démontrent que le spécifique ethnique et zonal se transforme continuellement toujours en fonction des modifications de nature sociale-économique.

Dans l'étape actuelle de développement du costume populaire de Pays de Zărand on relève deux tendances principales.

D'une part on continue l'inclination plus ancienne d'accentuer les différences entre les deux types spécifiques du costume, de l'Est et de l'Ouest, dues à l'entraînement des deux souszones en de directions différentes, caractérisées l'une par la prédominance de l'économie minière et d'autre par l'économie agricole.

D'autre part on dessine l'apparition d'une nouvelle tendance. Par la suite de l'adoption graduelle des pièces de facture urbaine, — confectionnées soit de matériaux produits dans la maison (étoffe rustique, toile etc.) soit procurés du commerce (cotonnade, soie, gros souliers etc.) — une nouvelle approche est en cours de réalisation entre le costume de les deux souszones. Cette tendance se rapporte surtout à la population minière et industrielle, fait relevé plus spécialement par la jeunesse de celle-ci.

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

*Dat la cules: 19. 09. 1966. Bun de tipar: 28. 05. 1967.
Tiraj: 1000+125 ex. legate 1/1 + 50 extrase. Hirtie:
scris I A 63 g/m². Format: 84×108/16. Coli editoriale:
20,73. Coli tipar 17,— + 4 colițe + 4 planșe. A.:
6895/1966. Indici de clasificare zecimală: pentru biblio-
tecile mari 902(R), pentru bibliotecile mici 902.*

Tiparul executat sub comanda nr. 750/1966, la Întreprinderea Poligrafică Cluj, str. Brassai nr. 5—7,
Cluj — Republica Socialistă România

